ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ

Ἡ περιγραφὴ τῶν στρατῶν τοῦ ΙΘ′ αἰῶνος δὲν ἤθελεν εἶναι καταληπτή, ἐὰν δὲν ἐξηγοῦντο διὰ βραχέων τὰ στρατιωτικὰ συστήματα, ἅτινα προηγήθησαν τοῦ αἰῶνος τούτου. Βεβαίως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ παραθέσω τὴν ἱστορίαν τῶν συστημάτων τούτων· πρόκειται μόνον διὰ γενικωτάτων γραμμῶν ν᾽ ἀναφέρω τὰ προϋπάρξαντα συστήματα καὶ νὰ ἐξηγήσω τὰ κυριώτατα ἐξ αὐτῶν. Ὁ ὅρος οὗτος δὲν καθιστᾷ ἀναγκαίας τὰς χρονολογίας καὶ δὲν ἀπαιτεῖ τὴν ἀφήγησιν τῆς βαθμιαίας αὐτῶν ἐξελίξεως τοσούτῳ μᾶλλον, καθόσον ἕνια τῶν συστημάτων τούτων ἐπανῆλθον ἐν ἰσχύϊ, καίτοι προϋπάρξαντα δος, ἣν ἀπέκτησεν, εἰς ὡρισμένην τινὰ κατηγορίαν ἐκ τῶν ὁμοίων του, τοὺς μαχίμους δηλονότι ἄνδρας. Οὗτοι ὅμως δὲν ἀπετέλουν στρατοὺς καὶ στρατιώτας, οἷοι οἱ σημερινοί. Ἀλλ᾽ οἱ μάχιμοι οὗτοι ἄνδρες ἐλάμβανον τὰ ὅπλα μόνον ἐξ ἀνάγκης, ἐν περιπτώσει κινδύνου, τούτου δὲ παρελθόντος ἐπέστρεφον εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἀσχολίας. Ἡ στρατιωτικὴ ἑπομένως τότε ὑπηρεσία ἦτο διαλείπουσα, συμπτωματική, οἱ δὲ οὕτως αὐτοσχεδιαζόμενοι στρατοὶ ὠνομάζοντο *ἐθνοστρατιαί* (milices). Τοιαῦται ἐθνοστρατιαὶ ὑφίστανται ἔτι καὶ σήμερον εἰς ἐλάχιστά τινα ἔθνη ἀπολίτευτα μὴ ἔχοντα τακτικοὺς στρατούς.

Ἡ ἀνάγκη ἠσκημένων ἀνδρῶν κατὰ τὸν πόλεμον

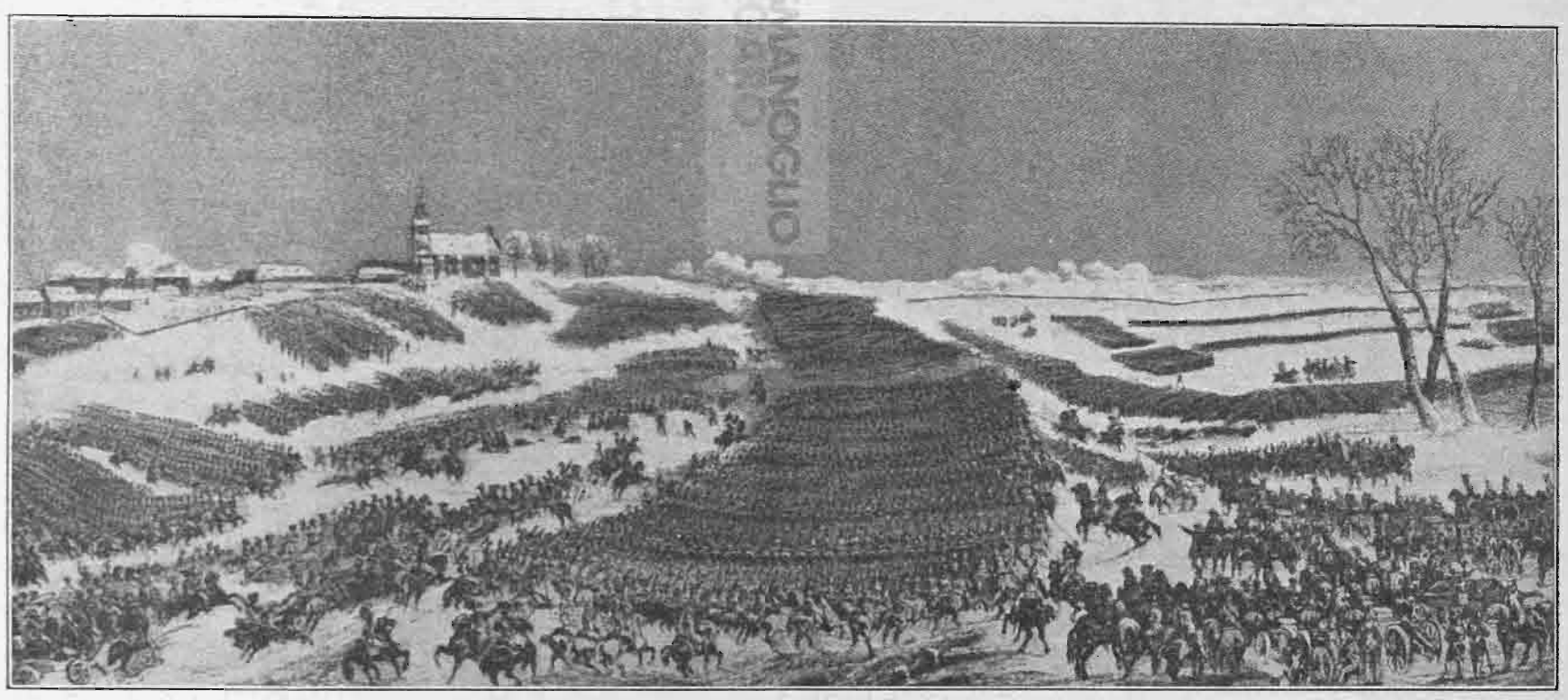

Πολεμικὴ διάταξις τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐν Ἐϋλῷ μάχην
(27 Ἰανουαρίου / 8 Φεβρουαρίου 1807)

κατηργήθησαν. Θεμελιώδης κανὼν ἐν τούτοις πάντων τῶν στρατιωτικῶν συστημάτων εἶναι ἡ ἀναλογία αὐτῶν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐθνῶν, ἐν οἷς ἐφηρμόσθησαν καὶ πρὸς τὴν χρονικὴν περίοδον, καθ᾽ ἣν ἐγένοντο παραδεκτά. Τοιουτοτρόπως ἐν ἀρχῇ ἡ ἀνάγκη τῆς προστασίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς οἰκογενείας ἐγέννησε τὸν πολεμιστήν, πάντα δὲ τὰ ἀπαρτίζοντα τὰς νομαδικὰς ὁρδὰς μέλη ἐβάδιζον πρὸς τὴν μάχην, ἤτοι γυναῖκες, γέροντες, παιδία καὶ ἐν περιπτώσει ἥττης εὕρισκον πάντες τὸν θάνατον ὑπὸ τοῦ νικητοῦ. Ὅτε μετὰ ταῦτα κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος μετ᾽ ἀπαύστους ἀγῶνας ,νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν χώρᾳ τινὶ καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνέθηκε τὴν ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδὲν ἐβράδυνε νὰ κατανοηθῇ καὶ νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν παραδοχὴν μονίμων στρατιωτῶν. Οἱ ἐξ αὐτοσχεδίων ἐθελοντῶν ἀποτελούμενοι πολεμισταὶ τῶν ἐθνοστρατιῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσι τὴν ἀπαιτουμένην ἄσκησιν περὶ τὴν ὁλονὲν ἀναπτυσσομένην πολεμικὴν τέχνην καὶ ὄντως ὁ μόνιμος στρατὸς ἐγένετο ἀπαραίτητος. Καθὰ ἀφηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος, πρῶτοι οἱ Αἰγύπτιοι ἐσχημάτισαν μόνιμον στρατόν, οὗτινος οἱ στρατιῶται δὲν ἐπληρόνοντο μέν, ἀλλ᾽ ἐλάμβανον ὡς ἀντάλλαγμα γαίας. Ὡσαύτως οἱ Ἑβραῖοι ἐπὶ τοῦ βασιλέως Δαυῒδ ἐσχημάτισαν τὸν πρῶτον μόνιμον στρατὸν καὶ εἶτα οἱ Σύριοι καὶ οἱ Πέρσαι. Οἱ Ἕλληνες μέχρι μὲν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου δὲν εἶχον ἢ ὁμάδας πολεμιστῶν, οἵτινες ἐμάχοντο κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις

αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἵδρυσιν ὅμως τῶν ἑλληνικῶν δημοκρατιῶν ἀναφαίνεται διοργάνωσις στρατιωτική, διαφέρουσα κατὰ τόπους, ὡς ἡ τῶν Λακεδαιμονίων, Ἀθηναίων, Θηβαίων. Ἐκ τούτων ἐν Σπάρτῃ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἐλογίζετο ἀπὸ τοῦ 20 μέχρι τοῦ 60 ἔτους, πάντες δὲ οἱ ἄγοντες τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐλάμβανον τὰ ὅπλα κατὰ τὴν προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν Ἀθήναις ἴσχυεν ὁμοία διάταξις, ἡ δὲ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀπετέλει προνόμιον καὶ ἐθεωρεῖτο τιμή. Οὕτω μετεῖχον ταύτης μόνον οἱ ἐλεύθεροι, οἱ ἀρχηγοὶ οἰκογενείας καὶ οἱ ἰδιοκτῆται, οἵτινες εἶχον καὶ τὸν τίτλον τοῦ πολίτου, ἀπεκλείοντο δὲ οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ δοῦλοι. Ὁ τίτλος τοῦ ὁπλίτου ἦτο συνώνυμος τοῦ πολίτου καὶ πολεμιστοῦ. Οἱ ἕλληνες ἐν γένει στρατιῶται ἰδιοκτῆται ἐλάμβανον μεθ' ἑαυτῶν καὶ ὑπηρέτας ἐκ τῶν δούλων αὐτῶν, οἵτινες ἐκόμιζον τὰ ὅπλα καὶ τὰς στολάς προέβη εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας καὶ δι' αὐτῶν ἐνίκησεν 600,000 Πέρσας. Τοὺς πολεμιστὰς ὅμως τούτους εἶχε στρατολογήσει βραδέως καὶ κατ' ἐκλογὴν καὶ ἀσκήσει ἐπιμελῶς, ἔκτοτε δ' ἀπεδείχθη ὅτι, μόνον οὐχὶ ὁ ἀριθμός, ἀλλ' ἡ ἄσκησις καὶ ἡ καλὴ διοργάνωσις εἶναι τὰ κύρια αἴτια τὰ ἄγοντα εἰς τὴν νίκην. Τὴν στρατιωτικὴν ἀξίαν τοῦ μικροῦ, ἀλλὰ θαυμασίου στρατοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπετέλουν κυρίως ἡ φάλαγξ καὶ οἱ κατάφρακτοι, ἤτοι οἱ διὰ σιδήρου κεκαλυμμένοι ἱππεῖς.

Μετὰ τὸν ἑλληνικὸν ὁ ρωμαϊκὸς ὀργανισμὸς ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ρώμης ἐγένετο ἀξιόλογος. Αἱ ἀρχαί, ἐφ' ὧν ἐβασίζετο οὗτος, ἦσαν αἱ αὐταὶ καὶ αἱ ἐν Ἑλλάδι. Πᾶς πολίτης ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 17 ἐτῶν μέχρι τοῦ 46ου ἔτους ὤφειλε νὰ ὑπηρετήσῃ εὐθὺς ὡς ἐκαλεῖτο. Ἔδει μόνον νὰ κατέχῃ ἀρκετοὺς πόρους, ἵνα

Ὁ Βέλλιγκτων ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Βατερλώ (6/18 Ἰουνίου 1815)

των, κατὰ δὲ τὴν μάχην ἀπεσύροντο εἰς τὰς ἐφοδιοπομπάς. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος τῶν ὑπηρετῶν ἦτο πολλάκις ἀξιοσημείωτος, καὶ ἐν τῇ μάχῃ τῶν Πλαταιῶν ὑπολογίζονται ἑπτὰ δοῦλοι εἰς ἕκαστον πολεμιστὴν Σπαρτιάτην. Βραδύτερον, ἕνεκα τῶν συχνῶν πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμων, αἱ διατάξεις αὗται κατηργήθησαν καὶ πρὸς αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολεμιστῶν οἱ δοῦλοι ἐγένοντο παραδεκτοὶ εἰς τὸν στρατόν.

Ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στρατιωτικὴ ὀργάνωσις ἐπαρουσίαζε μεγάλην εὐστάθειαν καὶ εἰς ταύτην ὀφείλονται αἱ γνωσταὶ περιφανεῖς νῖκαι ἐν Μαραθῶνι, Λεύκτροις καὶ λοιπαί, ὡς καὶ ἡ περιώνυμος κατάβασις τῶν ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα Μυρίων. Ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν δόξα ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον ὅριον. Ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ διέθετεν, ὡς γνωστόν, μόνον τριάκοντα χιλιάδας πεζῶν καὶ ὑπερτετρακισχιλίους ἱππεῖς καὶ δι' αὐτῶν συντηρῆται διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, καὶ ὑπηρέτας ἵνα καλλιεργῶσι τὴν γῆν κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ κυρίου των, διότι πάντες ἦσαν γεωργοί. Μετὰ τὸν πόλεμον ἕκαστος ἐπανήρχετο εἰς τὸν οἶκόν του. Τὰ δημόσια ἀξιώματα ἀπενέμοντο μόνον εἰς τοὺς ἐκπληρώσαντας τὸ στρατιωτικὸν αὐτῶν καθῆκον, οἵτινες ἦσαν καὶ πάλιν οἱ ἰδιοκτῆται καὶ οἱ ἐλεύθεροι. Οἱ κατάδικοι, οἱ χρεωκόποι, οἱ ἀσκοῦντες ταπεινὰ ἐπαγγέλματα ἀπεκλείοντο τοῦ στρατεύματος. Ἡ τιμὴ τουτέστι τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ τὸ δυνατὸν τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῆς ἀπετέλουν τοὺς ἀπαραιτήτους τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὅρους ἐν Ρώμῃ. Αἱ καλαὶ αὗται συνθῆκαι ἐξησφάλιζον τὴν καλὴν πειθαρχίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ ὑπεροχήν. Κύριον ὅπλον τῶν Ρωμαίων ἦτο τὸ ἀπαράμιλλον αὐτῶν πεζικόν. Τὸ ἱππικὸν ἐθεωρεῖτο βοηθητικὸν καὶ ὡς τοιοῦτον ἦτο ὀλιγάριθμον. Αἱ διατάξεις

αὗται τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ μετεβλήθησαν εἶτα βραδύτερον ἕνεκα τῆς μικρᾶς διαρκείας τῶν πολέμων. Οὕτως ἐγένοντο παραδεκτὰ ἔμμισθα στρατεύματα, οἱ δοῦλοι κατετάσσοντο, καὶ ἐπὶ Καίσαρος ἐγένετο μόνιμος στρατός. Μεταξὺ τῶν καινοτομιῶν τοῦ Καίσαρος πρέπει νὰ καταλέξω καὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν παλαιοστράτων (veteranus), οἵτινες ἦσαν στρατιῶται ἀφιερωμένοι εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ὡς καὶ τὰς μικτὰς ἐν ταῖς κατακτηθείσαις χώραις φάλαγγας, ἀποτελουμένας ἐξ ἐντοπίων καὶ ρωμαίων στρατιωτῶν, ἀπαραλλάκτως ὡς πράττουσι σήμερον τὰ εὐρωπαϊκὰ ἔθνη πρὸς διαφύλαξιν τῶν ἀποικιῶν των.

Οἱ τοπαρχικοὶ ἢ φεουδαλικοὶ στρατοὶ τοῦ μεσαίωνος παρουσιάζουσι καὶ οὗτοι ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Ἡ διαίρεσις τῆς χώρας εἰς δουκᾶτα, κομητείας καὶ δεσποτείας ἀπένειμε μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰς τοὺς τιτλούχους ὅλην τὴν ἐξουσίαν. Γαῖαι καὶ ἄνθρωποι, ὡς γνωστόν, ἀνῆκον εἰς αὐτούς. Οὕτως ἡ νέα κοινωνικὴ κατάστασις ἐπήνεγκε καὶ νέαν στρατιωτικήν. Τοὺς στρατιώτας ἀπετέλουν καὶ πάλιν οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἐλεύθεροι, δηλαδὴ οἱ ἔχοντες συμφέρον νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν χώραν καὶ οἱ ἔχοντες τὰ μέσα νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς ὑπηρεσίαν ἄμισθον, οἷα ἦτο ἡ τῶν πολεμιστῶν. Ἀρχηγοὶ τῶν πολεμιστῶν τούτων ἦσαν οἱ τιτλοῦχοι καὶ οἱ εὐγενεῖς. Οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ δοῦλοι ἔμενον εἰς τὰς γαίας, ἵνα καλλιεργῶσιν αὐτάς. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς πολεμικῆς τέχνης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν τοπαρχικῶν στρατῶν τὸ ἱππικὸν εἶχε τὴν ὑπεροχὴν ἐπὶ τοῦ πεζικοῦ. Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους οἱ Ἀσιανοὶ εἶχον ἀνάγκην πολλοῦ ἱππικοῦ, ἵνα διανύῃ ταχέως τὰς μεγάλας ἀποστάσεις τῶν εὐρειῶν αὐτῶν κατακτήσεων. Ἐπὶ Καρόλου μάλιστα τοῦ Μεγάλου τὸ πεζικὸν σχεδὸν ἐξέλιπεν. Ἡ εἰς μεγάλην κλίμακα χρῆσις τοῦ ἱππικοῦ καθίστα δυνατοὺς καὶ εὐχρήστους τοὺς βαρεῖς ὁπλισμούς. Οἱ πολεμισταὶ ἤδη τοῦ Φιλίππου Αὐγούστου ἦσαν τόσον ἑρμητικῶς κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν πανοπλιῶν αὐτῶν, ὥστε ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἐγγίσῃ τις τὸ σῶμά των. Τὸ βάρος τινῶν τῶν πανοπλιῶν τούτων ἦτο τόσον μέγα, ὥστε ὁ πολεμιστὴς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ ἢ μόνον ἐπὶ τοῦ ἵππου. Ἡ πεζικὴ πορεία τῷ ἦτο ἀδύνατος· ἅπαξ δὲ πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγερθῇ. Τοιαῦτα σιδηρᾶ περιφράγματα, οἷον θώρακας, περικεφαλαίας, περισκελίδας μεταλλίνας καὶ τὰ τούτοις ὅμοια βλέπει τις νῦν ἐν τοῖς μουσείοις τῶν εὐρωπαϊκῶν μεγαλοπόλεων. Ἡ σιδηρᾶ ἑτέρωθεν θωράκισις τῶν πολεμιστῶν ἀπῄτει, ὡς ἑπόμενον, καὶ τὴν χρῆσιν βαρέων ἐπιθετικῶν ὅπλων, ὡς εἶναι τὸ ῥόπαλον, ὁ πέλεκυς, ἡ λόγχη, τὸ ἐγχειρίδιον. Ἐκ τούτων πάλιν ἡ ὑπὸ χάλυβος κεκαλυμμένη ἀριστοκρατία ἐχειρίζετο τὴν λόγχην, τὸ ξίφος, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ ἦσαν ὡπλισμένοι διὰ τόξων, βαλλιστρίδων καὶ λοιπῶν. Ἐν γένει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ μὲν ἀγχέμαχον ὅπλον ἐθεωρεῖτο ἀριστοκρατικόν, τὸ δὲ ἑξακοντιστικὸν ὅπλον λαϊκόν.

Οἱ βαρεῖς ὅμως οὗτοι ὁπλισμοὶ ἀπῄτουν καὶ ρώμην σωματικὴν ἀσυνήθη καὶ δαπάνην οὐ σμικράν. Μοιραίως λοιπὸν ἐγένοντο προνόμιον τῶν ὀλίγων, δηλονότι τῶν εὐγενῶν. Κατὰ τὴν φεουδαλικὴν ἐποχὴν δὲν βλέπει τις μεγάλας μάχας καὶ οἱ τοπαρχικοὶ στρατοὶ εἰς μικρὰς ἐν γένει ὁμάδας κατεσπαρμένοι περὶ τοὺς εὐγενεῖς δὲν ἀποτελοῦσι στρατιωτικὴν θεσμοθεσίαν ἀξίαν λόγου. Ἕτερον εἶδος στρατοῦ, ἀνῆκον εἰς τοὺς παρελθόντας αἰῶνας, ἦσαν καὶ οἱ μισθοφόροι, οἵτινες ἤκμασαν κυρίως μετὰ τὰς σταυροφορίας. Μετ' αὐτὰς μέγας πράγματι ἀριθμὸς ἀνθρώπων εὑρέθη ἐν πενίᾳ, διότι εἶχε ζήσει ἕως τότε ἐκ τοῦ πολέμου. Μὴ γνωρίζοντες ἐργασίαν τινὰ ἢ μὴ θέλοντες νὰ ἐργασθῶσι, συνηθισμένοι εἰς περιπετείας καὶ τολμηροὶ ἐμίσθονον τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τοὺς ἐρίζοντας πρίγκιπας καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω τὰ μισθοφόρα στρατεύματα. Τοιαῦτα προϋπῆρξαν καὶ ἐν Ἑλλάδι, ὅθεν πάλιν πολλοὶ τῶν μισθοφόρων τούτων μετέβησαν εἰς τοὺς σατράπας τῆς Ἀσίας, ἵνα προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας των. Βραδύτερον πάλιν οἱ μισθοφόροι ἀναφαίνονται ἐν διαφόροις χώραις καὶ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Οὕτως οἱ Ἑλβετοί, οἱ Σκῶτοι καὶ οἱ γερμανοὶ ἱππόται (Reitres ἐκ τοῦ Ritter) οἱ βάρβαροι Lansquenets (ἐκ τοῦ Lands knect ὑπηρέτης ἀγροικίας), οἱ ἰταλοὶ Estradiots (ἐκ τῶν Stradiotti ἀγυιόπαις) οἱ ἱσπανοὶ Miquelets μετὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν Cundottieri (ἐκ τοῦ cum καὶ ducere ὁδηγῶ μετὰ) εἶναι διάφοροι τάξεις μισθοφόρων γνωστῶν ἐκ τῆς ἱστορίας.

Τὰ μισθοφόρα στρατεύματα, καίτοι ἀπετελοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξ ἀθλίων ἀνθρώπων καὶ τυχοδιωκτῶν, ἐπολέμουν καλῶς, διότι καὶ ἐμπειροπόλεμοι ἐκ τῶν συχνῶν αὐτῶν πολέμων καθίσταντο καὶ ὁ πρὸς τὰς περιπετείας καὶ τὰ λάφυρα ἔρως ηὔξανε τὴν ἀνδρείαν των. Ἐν καιρῷ ὅμως εἰρήνης τὰ μισθοφόρα στρατεύματα καθίσταντο ἀληθὴς μάστιξ. Ἡ ἀνάπαυσις ἐστενοχώρει αὐτὰ καὶ ἡ ἀπειθαρχία των καθίστατο ἐπικίνδυνος. Οἱ κάτοικοι ἐλαφυραγωγοῦντο παρ' αὐτῶν καὶ αἱ χῶραι ἠρημοῦντο. Ὅτε δ' ἔληγεν ἡ πρόσκαιρος αὐτῶν ὑποχρέωσις, ἀνεζήτουν ἑτέραν καὶ ἐμισθοῦντο πολλάκις παρὰ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, καθ' ὧν ἐπολέμησαν πρὸ μικροῦ. Ὁ διὰ τὰς χώρας καταστρεπτικὸς οὗτος θεσμὸς ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ ἐπιζήσῃ, καὶ οἱ λυμεῶνες, οἵτινες ἀπετέλουν τὰ μισθοφόρα στρατεύματα, ν' ἀντικατασταθῶσι διὰ στρατιωτῶν ἄλλων συστημάτων μᾶλλον πεπολιτισμένων. Ἡ Γαλλία μάλιστα ἐπὶ Guesclin, ὅπως ἀπαλλαγῇ τῶν μισθοφόρων, ἐξ ὧν πολλὰ ὑπέφερεν, ἐξαπέστειλεν αὐτοὺς εἰς Ἱσπανίαν, ἔνθα πάντες κατεστράφησαν.

Ἕτερα συστήματα στρατιωτικά, λειτουργήσαντα κατὰ διαφόρους ἐποχάς, εἶναι τὸ ἐθελοντικὸν καὶ τὸ τῆς ἀναγκαστικῆς στρατολογίας. Ἀμφότερα ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ πολύ, διότι τὸ μὲν πρῶτον σύστημα δὲν ἔδιδε πάντοτε τὸν ἀπαιτούμενον ἀριθμὸν πολεμιστῶν, μὴ κατατασσομένων ἐπαρκῶν ἐθελοντῶν, τὸ δὲ δεύτερον ἐπαίσχυντον δι' ἐξαναγκασμοῦ σύστημα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συνυπάρξῃ μετὰ τοῦ κατόπιν πολιτισμοῦ.

Πάντα τὰ στρατιωτικὰ συστήματα, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, εἶναι συστήματα αὐτοτελῆ διαφέροντα οὐσιωδῶς τῶν ἐν χρήσει σήμερον. Ὡς εἰκὸς ὅμως, ἡ μετάβασις δὲν ἐγένετο ἀμέσως καὶ ἀποτόμως ἀπὸ ταῦτα εἰς ἐκεῖνα. Ἐλειτούργησαν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ συστήματά τινα ἔχοντα πλειοτέραν τὴν σχέσιν πρὸς τὰ σήμερον γενικῶς παραδεκτά, εἶναι δὲ ταῦτα οἱ κοι-

νοτικοὶ στρατοί, αἱ ἐθνοστρατιαὶ καὶ ἡ ἐθνοφυλακή (milice communale, milice nationale, garde nationale). Κατὰ τὸ πρῶτον σύστημα αἱ κοινότητες ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν ἀφ᾽ ἑαυτῶν ὡρισμένον ἀριθμὸν πολεμιστῶν, πεζῶν ἢ ἐφίππων, καὶ νὰ συντηρῶσιν αὐτούς. Ἐπιτροπεία δ᾽ ἐπεφορτίζετο διὰ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐκτελέσεως. Οὕτως ἡ στρατολογία δὲν ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν εὐγενῶν, δὲν ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων ἢ τῶν πόλεων, αἵτινες, παρασκευάζουσαι τοὺς κοινοτικοὺς στρατούς, ἔθετον αὐτοὺς εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ βασιλέως. Οἱ μεγιστᾶνες καὶ οἱ εὐγενεῖς ἀπηλλάσσοντο, καὶ ἐν γένει τὸ σύστημα προσωμοίαζε πρὸς τὸ σημερινόν. Ὁ ἐθνοστρατὸς δὲν ἀποτελεῖ σύστημα ἰδιαίτερον, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων, ἐφ᾽ ὧν καὶ τὸ προηγούμενον. Ὁ ἐθνοστρατὸς ἀπαρτίζει κατηγορίαν γενικωτέραν τοῦ κοινοτικοῦ στρατοῦ, τῶν στρατευσίμων λαμβανομένων ἐπὶ ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ οὐχὶ τῶν κοινοτήτων. Τέλος ἡ ἐθνοφυλακὴ δὲν ἀποτελεῖ κυρίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, εἶναι στρατὸς δευτερεύων, στρατὸς ἐπικουρικός, ἀποτελούμενος ἐκ τῶν μὴ κατατασσομένων εἰς τὴν κυρίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, μεθ᾽ ἧς συνυπάρχει.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ στρατιωτικὰ συστήματα τῶν παρελθόντων αἰώνων, ἅτινα διὰ βραχέων παρετέθησαν ἵνα ἐννοηθῇ ἡ ἐπ᾽ αὐτῶν ὑπεροχὴ τοῦ νῦν στρατιωτικοῦ συστήματος, τοῦ δικαίως ἀποκαλουμένου τοῦ τῶν *ἐθνικῶν στρατῶν*. Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος διακρίνονται ἐκ δύο κυρίων αὐτῶν ἰδιοτήτων, τῆς μονιμότητος καὶ τῆς γενικῆς αὐτῶν στρατολογίας. Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον μόνιμοι, χωρὶς ἐν τούτοις οἱ στρατιῶται αὐτῶν νὰ διάγωσι τὸν βίον ἅπαντα ὑπὸ τὰς σημαίας. Οἱ στρατοὶ οὗτοι λαμβάνουσι τὸν μόνιμον αὐτῶν χαρακτῆρα πρῶτον ἐκ τοῦ σώματος τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῶν, ὅπερ εἶναι μόνιμον τελείως, καὶ δεύτερον ἐκ τοῦ τῶν ὑπαξιωματικῶν, ὅπερ, καίτοι δὲν εἶναι μόνιμον ὡς τὸ πρῶτον, ἀπαρτίζεται οὐχ ἧττον παρὰ τοῖς πλείστοις εὐρωπαϊκοῖς κράτεσιν ὑπ᾽ ἀνδρῶν διανυόντων πολλὰ τοῦ βίου αὐτῶν ἔτη ἐν τῷ στρατῷ. Τέλος, καθ᾽ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς στρατιώτας τῶν μονίμων στρατῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, πάντες ὑπηρετοῦσιν ἐν αὐτοῖς ἐπὶ χρονικόν τι διάστημα, ὅπερ συνήθως εἶναι δύο ἢ τρία ἔτη.

Ἡ μονιμότης τῶν στρατῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἐπεβλήθη ὑπὸ τῆς τελειοποιήσεως τῆς τέχνης τοῦ μάχεσθαι. Κατὰ τὸν *ἑκατονταετῆ πόλεμον* ἐπείσθησαν, ὅτι οἱ στρατοὶ τῶν εὐγενῶν, τῶν δουλοπαροίκων αὐτῶν, καὶ τὸ αὐτοσχέδιον τῶν κοινοτικῶν στρατῶν δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτουμένην ἄσκησιν. Τὸ ἐπάγγελμα τῶν ὅπλων ἐπετέλεσε καὶ αὐτὸ μεγάλας προόδους, συμβαδίσαν μετὰ τῶν ἄλλων κλάδων τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐν γένει βιομηχανίας. Οὕτω δὲν πρόκειται σήμερον περὶ παρατάξεως ἐν πολέμῳ ἀνδρῶν καλῆς θελήσεως ἐμφορουμένων μόνον ἐνθουσιασμοῦ καὶ φιλοπατρίας. Ὁ πόλεμος τῆς σήμερον ἔχει ἀνάγκην ἀνδρῶν ἠσκημένων, διότι οὗτοι δὲν ἐνεργοῦσι πλέον, ὡς ἄλλοτε, ὡς ἁπλαῖ μηχαναί. Ὁ ἐν ἀκροβολιστικῇ τάξει ἀγὼν ὑποχρεοῖ τοὺς στρατιώτας νὰ σκέπτωνται, νὰ ἔχωσι πρωτοβουλίαν, νὰ ἐφαρμόζωσιν ὡρισμένας στρατιωτικὰς γνώσεις, νὰ χειρίζωνται καλῶς τὰ πολυσύνθετα καὶ δαπανηρὰ ὅπλα τῆς σήμερον, ἐν ᾧ ἡ ὑπηρεσία τῆς ἀσφαλείας καὶ τῶν ἀναγνωρίσεων ἀπαιτεῖ, ἵνα κατανοηθῇ, μεθοδικὴν διδασκαλίαν. Ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν στρατιωτῶν ἑτέρωθεν, ἡ ἀνάπτυξις τῆς πειθαρχίας, τῆς αὐταπαρνησίας, τῆς ἐθελοθυσίας, τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτῶν εἶναι τόσα ζητήματα ἀπαιτοῦντα πρῶτον μὲν ἐπαρκῆ ἐθνικὴν προπαίδευσιν καὶ εἶτα συστηματικωτέραν ἐν τῷ στρατῷ ἀνάπτυξιν, καὶ ἰδίως ἐνάσκησιν αὐτῶν. Ἑπομένως μόνον ἡ καλὴ θέλησις καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς δὲν πλάττουσι τοὺς στρατιώτας τῆς σήμερον. Ὁ ἐνθουσιασμὸς δικαίως παραβάλλεται ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Hohenloe καὶ τοῦ γάλλου στρατηγοῦ Leval πρὸς πυρὰν ἀχύρων, πυρὰν στιγμιαίως διαρκοῦσαν καὶ καταπίπτουσαν εὐθὺς ὡς οἱ κόποι καὶ οἱ κίνδυνοι τοῦ πολέμου καταπραΰνωσι τὴν παροδικὴν ταύτην ζέσιν. Τοὺς στρατοὺς ἑπομένως τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος διακρίνει ἄσκησις, στρατιωτικὴ παρασκευὴ καὶ πειθαρχία, ἀρεταί, αἵτινες μόνον παρὰ στρατοῖς μονίμοις δύνανται ν᾽ ἀναπτυχθῶσιν ἐπαρκῶς ὑπὸ σώματος ἀξιωματικῶν διαρκῶς ἀφωσιωμένων εἰς τὰς πολυποικίλους καὶ δυσκόλους αὐτοῦ ἐργασίας, διαρκῶς ἀγομένων ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἑαυτῶν καθήκοντος. Καὶ διὰ τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν σημερινῶν στρατῶν δύναται νὰ λεχθῇ τὸ τοῦ Leval, ὅτι «τὸ δυσκολώτερον μέρος τοῦ φόρου τοῦ αἵματος δὲν εἶναι ὁ πόλεμος, εἶναι ἡ πρὸς πόλεμον προπαρασκευή».

Ἑτέρα ἰδιότης, ὡς ἐλέχθη, χαρακτηρίζουσα τοὺς στρατοὺς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, εἶναι ἡ γενικὴ στρατολογία. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία εἶναι προσωπικὴ καὶ ὑποχρεωτικὴ εἰς πάντα πολίτην κατὰ τὸ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἤτοι, ὡς λέγομεν οἱ στρατιωτικοί, *κατὰ τὴν θητείαν*. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὴν στρατιωτικὴν ταύτην ὑποχρέωσιν ὑπάγονται μόνον οἱ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα, ἐξαιρουμένων τῶν σωματικῶς ἀνικάνων. Ἀλλὰ καὶ πλὴν τούτων ἀπαλλάσσονται τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἐκεῖνοι, ὧν ἡ κατάταξις δύναται νὰ βλάψῃ τὴν οἰκογένειαν, ὡς εἶναι ἐπὶ παραδείγματι οἱ πρῶτοι ὀρφανοί, οἱ χρησιμεύοντες ὡς στηρίγματα οἰκογενείας, καταστρεφομένης ἄνευ αὐτῶν.

Ἡ γενικὴ στρατολογία, γενομένη παραδεκτὴ ἕνεκα τῆς ἐν τῷ πολέμῳ τῆς σήμερον ἀπαιτουμένης ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς πολεμιστῶν, εἶναι θεσμὸς ἐντελῶς συμβιβαζόμενος πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς σήμερον καὶ τῆς ἰδέας, ἣν ἔχομεν περὶ τοῦ Κράτους. Ἔρως πράγματι κοινὸς πατρίδος κοινῆς ἐπιβάλλει εἰς πάντας τὴν στρατιωτικὴν ὑποχρέωσιν ὡς καθῆκον κοινόν, ἐν ᾧ τὸ Κράτος ἀφ᾽ ἑτέρου ἐγγυᾶται εἰς ἅπαντας τὴν αὐτὴν προστασίαν, ἔχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς πάντας καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις. Ἡ στρατιωτικὴ ἄλλως τε ὑποχρέωσις δὲν εἶναι ἐπάγγελμα βιοποριστικὸν ὡς ἄλλοτε. Τοὐναντίον εἰς τοὺς μετέχοντας σήμερον στρατοῦ τινος μόλις χορηγοῦνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα, διότι ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία εἶναι ἱερὰ ὀφειλὴ καὶ οὐχὶ μισθωτὴ ἀποστολή, εἶναι καθῆκον περιποιοῦν τιμήν.

Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος συμπληροῦνται ἐν

πολέμῳ διὰ τῶν ἐφεδρειῶν αὐτῶν, ἃς ἀποτελοῦσιν οἱ ἐκτίσαντες τὴν ἐν τῷ μονίμῳ στρατῷ θητείαν αὐτῶν, μὴ ὑπερβάντες δὲ ὡρισμένον τῆς ἡλικίας των ἔτος, συνήθως τὸ 40ὸν. Ὁ διατελέσας οὕτω στρατιώτης ἀποκαθίσταται λίαν εὐκόλως πολεμιστής, ἐὰν μάλιστα καλῆται ἐκ περιτροπῆς καὶ μετέχῃ τῶν γενικῶν ἀσκήσεων τοῦ στρατοῦ, αἵτινες τελοῦνται συνήθως κατὰ χρονικὰ διαστήματα. Ὁ οὐδόλως ὑπηρετήσας ἐν τῷ στρατῷ δύναται νὰ εἶναι χρήσιμος εἰς τὸν στρατόν, δὲν θὰ εἶναι ὅμως ποσῶς καλὸς πολεμιστής· θὰ θυσιασθῇ βεβαίως ἐν ἀνάγκῃ διὰ τὴν πατρίδα του, δὲν θὰ δυνηθῇ ὅμως νὰ τὴν συνδράμῃ ὡς μαχητής. Αἱ ἐφεδρεῖαι τῶν μονίμων στρατῶν τὸ μὲν συμπληροῦσι τὴν δύναμιν τῶν ἐν εἰρήνῃ μονίμων στρατιωτικῶν μονάδων, τὸ δὲ συντάσσονται εἰς ἰδίας στρατιωτικὰς μονάδας. Τὰ ὅπλα τῶν ἐφέδρων καὶ αἱ στολαὶ τηροῦνται πάντοτε εἰς ἰδίας ἀποθήκας πρὸς τοῦτο ἱδρυμένας, αἵτινες εὐκολύνουσι τὸν ταχὺν καταρτισμὸν τῶν ἐφέδρων τούτων ἐν ὥρᾳ ἀνάγκης. Πρὸς ταχεῖαν τέλος προσέλευσιν τῶν ἐφέδρων εἰς τὰς τάξεις των τὸ Κράτος διαιρεῖται εἰς περιφερείας στρατιωτικάς, ὧν ἑκάστη παρέχει ὡρισμένην στρατιωτικὴν μονάδα. Οὕτω τὸ ἔθνος εὑρίσκεται στενῶς συνδεδεμένον πρὸς τὸ στράτευμα. Πᾶς δ' ὁ μάχιμος πληθυσμὸς τῆς χώρας περιλαμβάνεται εἰς τὰς διαφόρους κατηγορίας τοῦ στρατοῦ καὶ ἀποτελεῖ τὸ παρὰ τοῦ Goltz δικαίως ἐπικληθὲν *πάνοπλον ἔθνος*.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος πάντα τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη εὑρίσκονται πεπροικισμένα διὰ στρατιωτικοῦ συστήματος, οἷον τὸ προεκτεθέν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἰδεῶδες τῆς στρατιωτικῆς διοργανώσεως, πλὴν τῆς Ἑλβετίας, ἥτις ἐκέκτητο καὶ κέκτηται ἔτι νῦν, ἴδιον στρατιωτικὸν σύστημα, ἀνάλογον πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῆς περιστάσεις, ἤτοι εἶδος ἐθνοστρατοῦ (milice). Δὲν ἀναφέρω καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ἥτις ὁμοίως ἔχει ἐθνοστρατόν, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὕτη κατέχει τὸ μέγιστον τοῦ κόσμου ναυτικόν, κέκτηται καὶ μικρόν τινα μόνιμον στρατόν, ὃν βεβαίως ἡ πεῖρα τοῦ πολέμου τοῦ Τράνσβααλ σπουδαίως θέλει αὐξήσει. Ἡ Ἑλβετία ἄλλως τε εἶναι πράγματι χώρα οὐδετέρα, κειμένη ἐν μέσῳ ὑψηλῶν ὀρέων. Ἡ ἀποστολὴ τῆς πολεμικῆς αὐτῆς δυνάμεως εἶναι καθαρῶς ἀμυντική. Στρατὸς ἑπομένως, ἀπαρτιζόμενος ἐκ στρατιωτῶν κατὰ διαδοχικὰς ἐποχὰς ἐπὶ τρίμηνον ἐν ὅλῳ ἀσκουμένων, ἀρκεῖ εἰς αὐτήν, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ἐθνικὴ ἀνατροφὴ τῶν Ἑλβετῶν παρασκευάζει τοὺς πολίτας εἰς στρατιώτας. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀγάπη, ἣν ἔχουσιν οἱ Ἑλβετοὶ πρὸς τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις, ὡς εἶναι πασίγνωστον τὸ πρὸς τοὺς νόμους σέβας αὐτῶν καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἑαυτῶν καθήκοντος, ὧν ἄνευ τὸ στρατιωτικὸν σύστημα τῶν Ἑλβετῶν δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπωφελῶς. Ἐν συγκρίσει ἄλλως τε πρὸς τοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς μονίμους στρατούς, τὸ ἑλβετικὸν σύστημα ὑστερεῖ ἀναμφισβητήτως κατά τε τὴν ἄσκησιν καὶ τὴν εὐστάθειαν.

Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος χαρακτηρίζονται οὐ μόνον ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ, ὃν παρατάττουσιν ἐν ὥρᾳ πολέμου, ὡς προελέχθη, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον γενομένων παραδεκτῶν καταστρεπτικῶν μηχανῶν καὶ ὑλικῶν μέσων ἐξοντώσεως. Προκειμένου δὲ νὰ ὁμιλήσω διὰ βραχέων περὶ τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν στρατῶν τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι περὶ ζητήματος τόσον σπουδαίου χωρὶς νὰ εἰσέλθω εἰς τεχνικὰς λεπτομερείας καὶ εἰς ἀπαριθμήσεις τῶν καθ' ὁλόκληρον τὸν αἰῶνα πολυαρίθμων ἐφευρέσεων, καλὸν θεωρῶ νὰ κατατάξω εἰς τρία στάδια τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὁπλισμοῦ κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα. Ἐν πρώτοις εἰς τὸ πρῶτον στάδιον συναντῶμεν εἰς τοὺς Ναπολεοντείους πολέμους τὸ ὀπισθογεμὲς τυφέκιον μετὰ πυρολίθου. Τὸ τυφέκιον τοῦτο, τὸ εἰς πάντας γνωστόν, ἦτο σχετικῶς ἀσήμαντον ὑπὸ ἔποψιν φονικῶν ἀποτελεσμάτων. Τὸ διαμέτρημα αὐτοῦ (calibre) ἦτο διπλάσιον τῶν σημερινῶν ὅπλων, ἤτοι 18 χιλιοστά, ἡ δὲ ἀπόστασις τῆς ἀποτελεσματικῆς αὐτοῦ βολῆς ἦτο μόνον 400 βήματα. Ἐν καιρῷ βροχῆς, ὁ πυρόλιθος βρεχόμενος δὲν ἐλειτούργει. Τόσον ἀτελὲς ἦτο τὸ ὅπλον ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος! Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰῶνος ἐγένοντο παραδεκτὰ τὰ ὀπισθογεμῆ ὅπλα, ἅπερ καθιεροῦσι τὸ δεύτερον στάδιον τοῦ ὁπλισμοῦ τοῦ αἰῶνος. Ἐκ τῶν ὅπλων τούτων πάλιν τὸ Πρωσσικὸν βελονωτόν, τὸ τόσον συντελέσαν εἰς τὰς ἐπιτυχίας τῶν Πρώσσων κατὰ τὸ 1866, ἀποτελεῖ σύστημα ἄξιον λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ὁπλισμοῦ τῆς ληξάσης ἑκατονταετηρίδος, ἧς τὸ τέλος ἀποτελεῖ τὸ τρίτον στάδιον διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν ὀπισθογεμῶν ὅπλων εἰς ἐπαναληπτικά. Ἐκ τῶν νεωτάτων τούτων ὅπλων μνημονευτέα τὰ συναγωνιζόμενα σήμερον διά τε τὰς τεχνικὰς αὐτῶν τελειοποιήσεις καὶ τὰ βλητικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα. Εἶναι δὲ ταῦτα τὸ ἱσπανικὸν ὑπόδειγμα τῶν 7 χιλιοστῶν συστήματος Μάουζερ καὶ τὸ ρουμανικὸν Μάνλιχερ τῶν 6,5 χιλιοστομέτρων διαμετρήματος. Ἀμφότερα εἶναι ἐπαναληπτικὰ (à répétition), βάλλοντα περὶ τὰς 30 βολὰς εἰς τὸ πρῶτον λεπτὸν καὶ ἔχοντα δραστικὴν μὲν βολὴν μέχρι 700—800 μέτρων, φονικὰ δὲ ἀποτελέσματα μέχρι 2000 καὶ πλέον μέτρων.

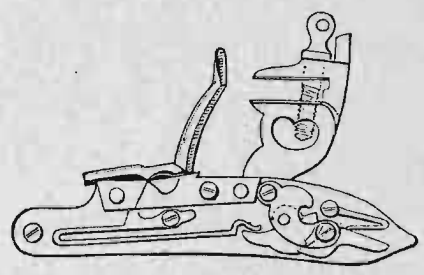

Ἐμπυρεὺς μετὰ πυρολίθου

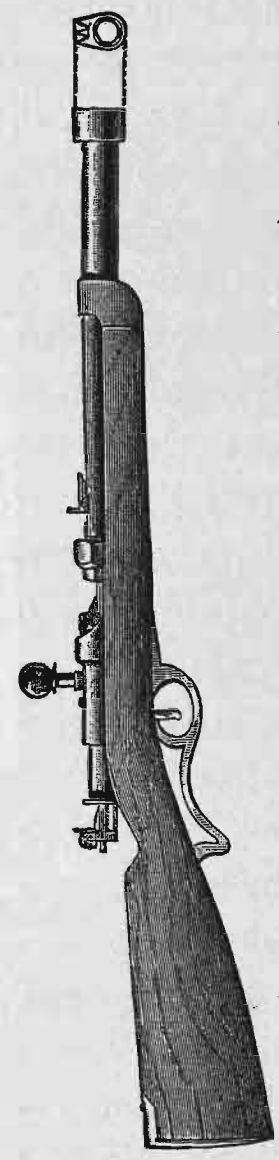

Πρωσσικὸν βελονωτὸν τυφέκιον

Ἀνάλογος ἦτο ἡ πρόοδος τῶν τηλεβόλων κατὰ τὸν αἰῶνα. Οὕτως ἀπὸ τῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος συστημάτων, ἤτοι τοῦ γαλλικοῦ Gribeauval καὶ τοῦ αὐστριακοῦ Lichenstein μέχρι τῶν σημερινῶν Canné γαλλικοῦ καὶ Krupp γερμανικοῦ, μεγάλαι εἶναι αἱ παρουσιαζόμεναι διαφοραί. Τὸ τηλεβόλον περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος μεταβάλλεται καὶ τοῦτο, ὡς τὸ τυφέκιον, εἰς ταχυβόλον πυροβόλον. Τοῦτο κατορθοῦται ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς παρεμποδίσεως τοῦ ἀνατροχασμοῦ τοῦ πυροβόλου, ἤτοι τῆς ἐπερχομένης, ὡς γνωστόν, ὀπισθοδρομήσεως τοῦ πυροβόλου μεθ' ἑκάστην βολήν, ἥτις παρεμπόδισις ἐπιτρέπει τὴν ἐμμονὴν

τοῦ πυροβόλου εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν τῆς σκοπεύσεως μεθ᾽ ἑκάστην βολήν, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἑνώσεως τοῦ βλήματος μετὰ τοῦ γεμίσματος, ὅπως ἡ γέμισις τελῆται εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον. Τὰ εὐρωπαϊκὰ

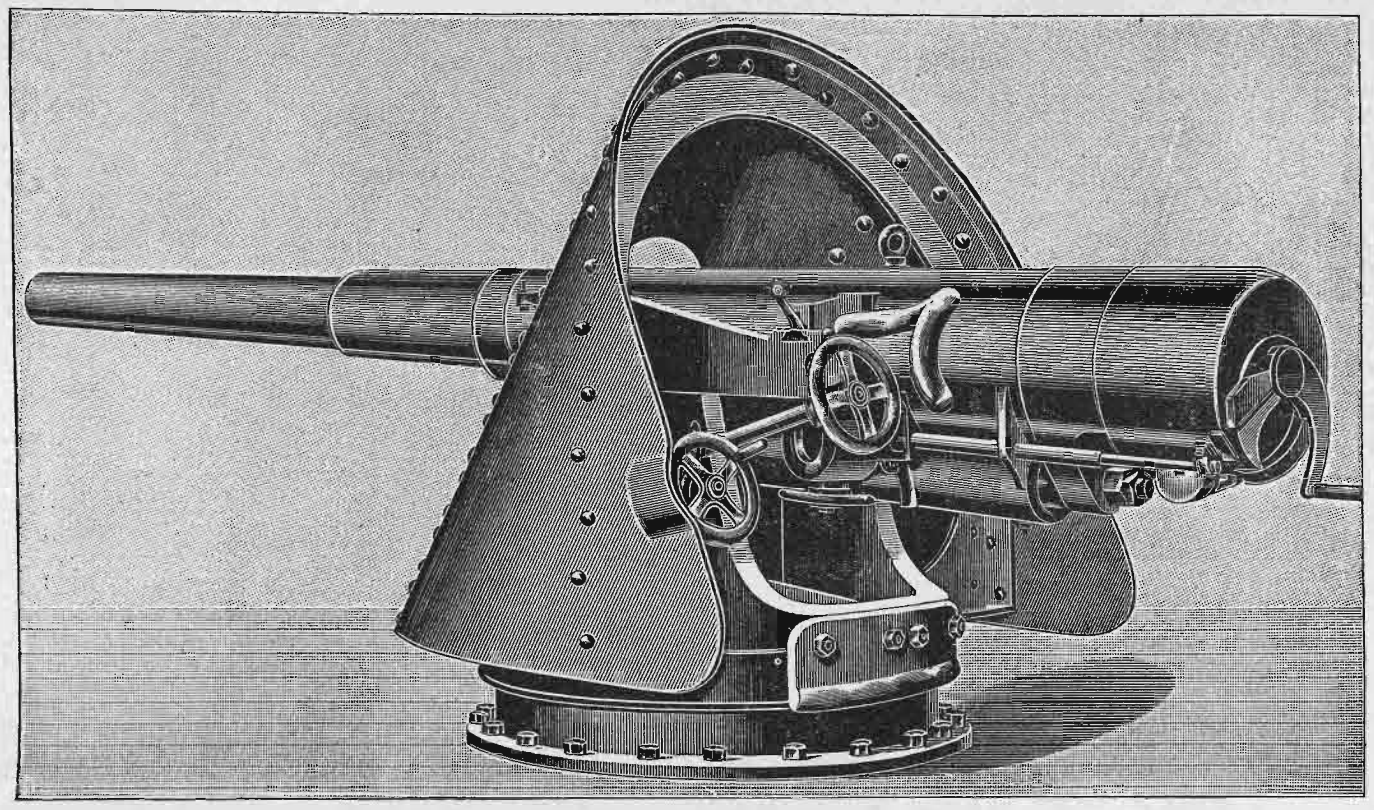

Γαλλικὸν ταχυβόλον πυροβόλον τῶν 12 ἑκατοστομέτρων μετὰ κιλλίβαντος θωρηκτοῦ

κράτη τῆς σήμερον ὁλονὲν ὁπλίζονται διὰ τοῦ ταχυβόλου τηλεβόλου, ὅπερ μετὰ τόσων ἄλλων εἶναι κληροδότημα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος. Τὰ νέα πεδινὰ τηλεβόλα ἔχουσι διαμέτρημα μεταβαλλόμενον ἀπὸ 7,5—10 ἑκατοστομέτρων καὶ βάλλουσι μέχρις ἀποστάσεως 7,000 μέτρων. Εἰς ταῦτα δὲν περιλαμβάνω τὰ τοπομαχικὰ τηλεβόλα, ἅτινα καὶ διαμέτρημα ἔχουσι πολὺ μεγαλείτερον καὶ τροχιὰν ἔτι μᾶλλον ἐπιμήκη.

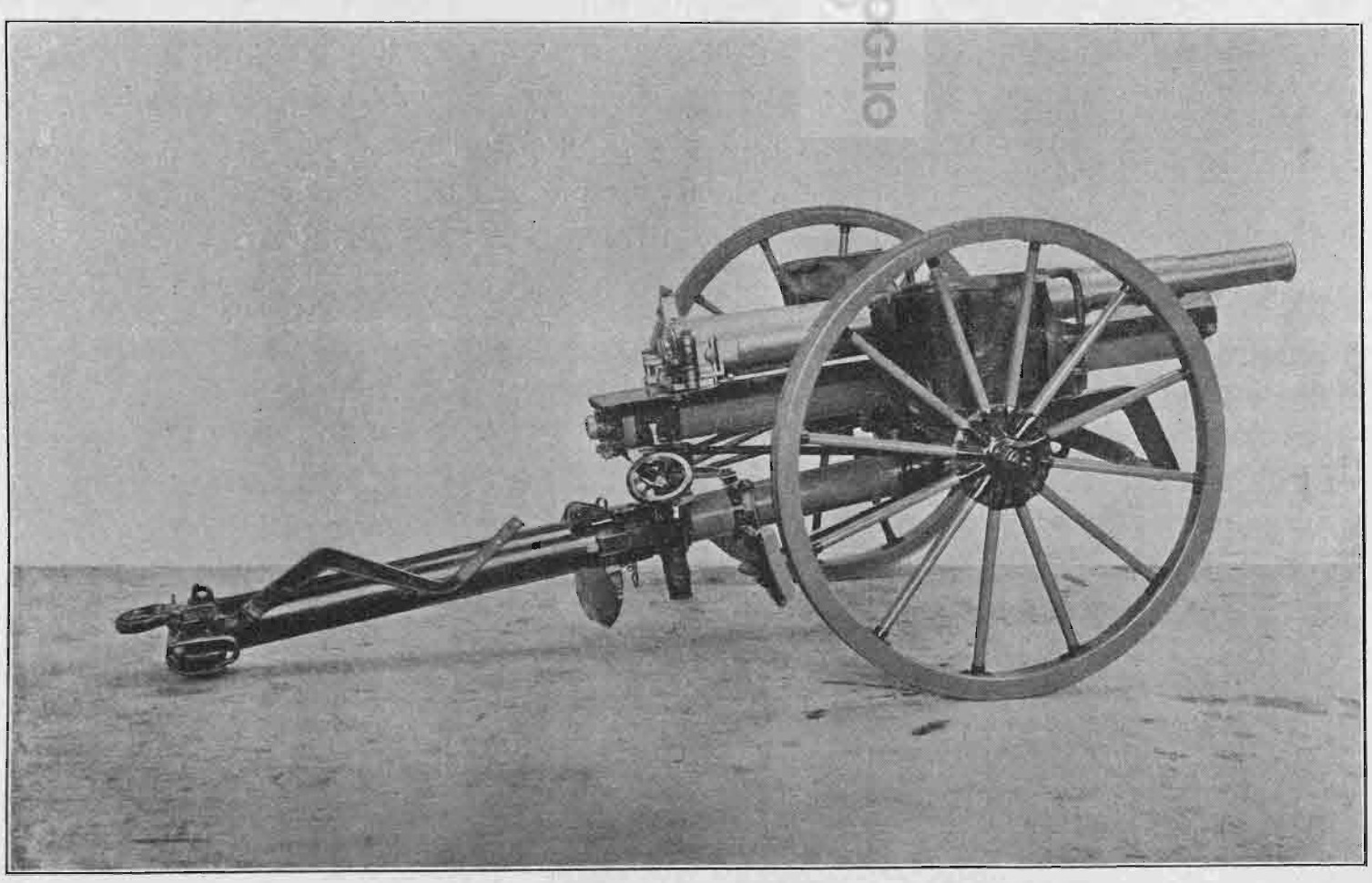

Ταχυβόλον πυροβόλον πεδινὸν τῶν 7,5 ἑκατοστομέτρων συστήματος Ἔρχαρτ (Ehrhardt)

Ἡ τελειοποίησις τῶν ὅπλων καὶ τηλεβόλων ἐπήνεγκε κατ᾽ ἀνάγκην καὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν εἰς αὐτὰ προτασσομένων ὑλικῶν μέσων ὑπὸ τῆς ἀμύνης, ἤτοι τῶν φρουρίων. Τὸ ἐν χρήσει σύστημα τῶν φρουρίων, ὅπερ ἤρξατο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος μετὰ τοὺς Ναπολεοντείους πολέμους, εἶναι τὸ λεγόμενον *πολυγωνικὸν* ἐκ τοῦ πολυγωνικοῦ σχήματος, ὅπερ λαμβάνει. Τὰ πάχη τῶν προχωμάτων αὐτῶν, τῶν λεγομένων ἐν τῇ ὀχυρωτικῇ στηθαίων, ἅτινα καλύπτουσι τοὺς μαχητάς, λαμβάνουσι διαστάσεις μεγάλας, ἵν᾽ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν φοβερὰν εἴσδυσιν τῶν νέων βλημάτων, τὰ ὕψη τῶν φρουρίων καταβιβάζονται, ἵνα καταστῶσιν ἀφανέστερα καὶ δυσκολώτερα εἰς τὴν σκόπευσιν τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, καὶ αἱ ὑπόγειοι ἀποθῆκαι ἐκτὸς τοῦ πάχους τῆς καλυπτούσης αὐτὰς γῆς κατασκευάζονται καὶ διὰ ἰσχυρῶν θόλων ἐκ σκυροκονιάματος (béton) εἰδικῆς κατασκευῆς. Τὸ πυροβολικὸν τέλος τῶν φρουρίων θωρακίζεται καὶ βάλλει ἐκ θωρηκτῶν πύργων, οἵτινες καθιστῶσιν αὐτὸ ἐντελῶς ἀφανὲς εἰς τὴν ἐπίθεσιν. Οὕτως ἔχει διὰ βραχέων ἡ ἄμυνα τῶν φρουρίων τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ἥτις εἶχε φθάσει μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ γείνῃ ἀνωτέρα τοῦ πυροβολικοῦ τῆς ἐπιθέσεως, καθ᾽ ὧν πάντοτε ἀγωνίζεται, μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ἐφευρεθέντων ἐκρηκτικῶν βλημάτων (obus torpilles), ὧν τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα εἶναι τόσον μεγάλα, ὥστε ἐπέβαλον εἰς τὸ σύστημα τῆς ἀμύνης νέας τροποποιήσεις. Οὕτως ἡ μεταξὺ τοῦ πυροβόλου καὶ τοῦ ὀχυρώματος πάλη εἶναι ἀέναος ὅσον ἄλλωστε ὑπῆρξε πάντοτε ἐνδελεχής.

Τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα ἐλάμπρυναν δύο κυρίως στρατιωτικαὶ ἐξοχότητες, ὁ Ναπολέων καὶ ὁ Μόλτκε. Τὸν πρῶτον δὲν διεκδικεῖ μόνον ἡ λήξασα ἑκατονταετηρίς, τὸν διεκδικεῖ καὶ ἡ ΙΗ΄, τὸν διεκδικοῦσι πλείονες αἰῶνες παρελθόντες καὶ μέλλοντες, λόγῳ τῆς ἐξαιρετικῆς αὐτοῦ στρατιωτικῆς μεγαλοφυΐας. Μολονότι ὁ Ναπολέων πολὺ ἐμελέτησε καὶ εἰργάσθη, δὲν ἠδύνατο ν᾽ ἀναδειχθῇ, οἷος ἀνεδείχθη, ἐὰν δὲν ἐκέκτητο φύσει τὴν ἰδιοφυΐαν τῆς στρατηγίας. Διὰ τῶν πρώτων πλεονεκτημάτων, τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας, ἠδυνήθη νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν μαθημάτων τῆς πολεμικῆς ἱστορίας, διὰ δὲ τῆς μεγαλοφυΐας αὐτοῦ συνελάμβανε νέους συνδυασμοὺς καὶ ἐξετέλει νέας κινήσεις. Διὰ τῆς συνενώσεως πασῶν τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν, αἵτινες, πολυπληθεῖς οὖσαι, δυσκόλως συνενοῦνται ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ὁ Ναπολέων κατέστη ἀληθῶς μέγας, καὶ οὐχὶ ἀδίκως ἡ παράδοσις παρέστησεν αὐτὸν ὡς ἡμίθεον ἐναλλὰξ εὐνοηθέντα καὶ ἐμπαιχθέντα ὑπὸ τῆς

τύχης. Ὁ στρατάρχης Μόλτκε, ἐὰν εἶχε κοινὰ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ὑπολογισμοῦ, τῆς

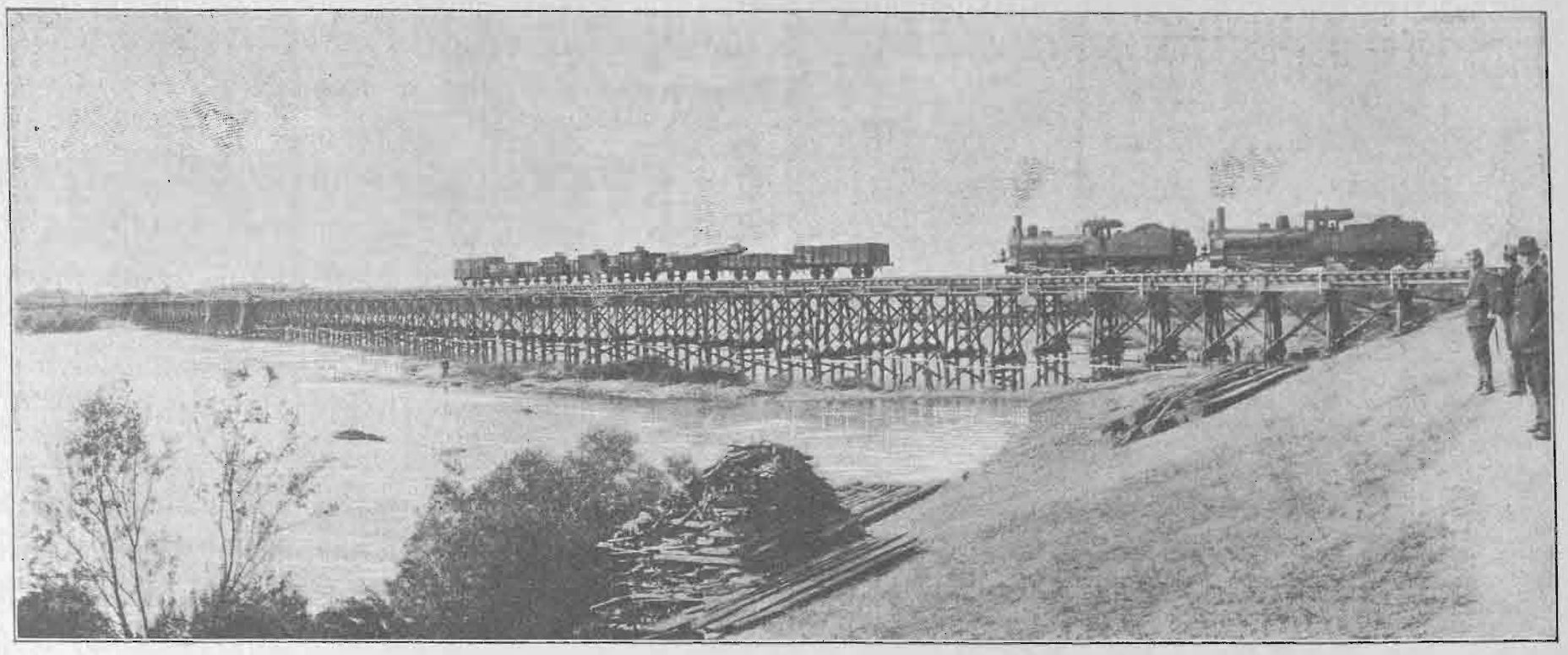

Σιδηροδρομικὴ στρατιωτικὴ γέφυρα ἐπὶ τοῦ Ὀδέρου

συνέσεως, τῆς κρίσεως, τῆς μελέτης, δὲν ἐξήρθη ὅμως ὡς αὐτὸς εἰς τὸ ὕψος τοῦ πλάττειν, τοῦ δημιουργεῖν ἀρχὰς πολεμικάς. Ὁ Μόλτκε δὲν ἤ-

Ὄχημα μεταφορικὸν στρατιωτικοῦ ἀεροστάτου

σκησεν ἐπίσης ἄμεσον ἐπιροὴν ἐπὶ τῆς ἐκβάσεως τῶν μαχῶν, δὲν διώκησεν ὁ ἴδιος ὡς ὁ Ναπολέων. Δὲν παρευρέθη μάλιστα ἢ εἰς τρεῖς μόνον μάχας, τῆς Σαδόβας, τῆς Saint-Privat, τοῦ Σεδὰν καὶ εἰς ταύτας πάλιν ἄνευ ἀμέσου διοικήσεως. Ὁ Μόλτκε ἐν τούτοις ἦτο στρατηγὸς ὑπέροχος λόγῳ τῆς προσφυοῦς ἐφαρμογῆς τῆς πολεμικῆς τέχνης, τῆς ὀρθῆς προπαρασκευῆς τῶν μαχῶν, τῆς ἀναντιρρήτου αὐτοῦ ἐπιτηδειότητος περὶ τὸ διευθύνειν πολυάριθμον στρατόν. Οἱ συνδυασμοὶ αὐτοῦ, ἂν μὴ ἀκατανίκητοι, ἦσαν λογικοὶ καὶ ἁρμόδιοι εἰς ἑκάστην περίστασιν.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ζήτημα τῶν ἐν γένει στρατῶν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος πρέπει νὰ εἴπω, ὅτι δὲν χαρακτηρίζονται μόνον οὗτοι διὰ τῶν κυρίων στρατευμάτων, τοῦ ἠσκημένου αὐτῶν πεζικοῦ, τοῦ καταστρεπτικοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ ἀνιχνεύοντος αὐτῶν ἱππικοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ βοηθητικὰ αὐτῶν στρατεύματα εἶναι λίαν ἄξια λόγου ὑπὸ ἔποψιν τέχνης καὶ ἀσκήσεως. Εἰδικὰ τάγματα ἐργατῶν κατασκευάζουσι ταχύτατα γεφύρας καὶ σιδηροδρόμους, ἐν ᾧ ἕτερα ἐξασφαλίζουσι τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ στρατοῦ διὰ τηλεγράφων ἄνευ σύρματος, τῶν λεγομένων *ὀπτικῶν*, καὶ ἄλλα φέρουσι τὰ ἀπὸ τῆς γῆς κρατούμενα ἀερόστατα, τὰς ἀγγελιαφόρους περιστερὰς καὶ τὰ ποδήλατα.

Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, οἷοι ἐν συντόμῳ περιεγράφησαν, ἀπαιτοῦσι μακρὰν προπαρασκευήν, ἐπιμεμελημένην ἄσκησιν καὶ διεύθυνσιν ἐν πολέμῳ δεξιωτάτην. Ὡς εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους, οὕτω καὶ εἰς τοὺς στρατοὺς τοῦ λήξαντος αἰῶνος κατέστη εὐρύτερον τὸ στάδιον τῆς διανοίας. Εἷς ἄνθρωπος δὲν ἀρκεῖ πλέον, ὡς ἄλλοτε, ὁσονδήποτε μεγαλεπήβολος καὶ ἂν εἶναι, οὔτε ὅπως προπαρασκευάσῃ, οὔτε ὅπως διευθύνῃ τὴν μάχην. Ἔχει ἀνάγκην ὀργάνων βοηθητικῶν, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ ἀποτελοῦντα τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον, ὅπερ ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ τῆς σήμερον διαδραματίζει σπουδαιότατον μέρος. Φρειδερῖκος ὁ Μέγας δὲν εἶχεν ἐπιτελεῖον, καὶ ὁ Ναπολέων εἶχε μόνον παρ᾽ αὐτῷ τοὺς ἀναγκαίους γραφεῖς. Σήμερον ὅμως οἱ ὅροι μετεβλήθησαν. Ἡ κίνησις τῶν πολυαρίθμων στρατῶν, τὰ μεγάλα μέτωπα, ἅτινα καταλαμβάνουσι, τὰ ταχέως ἐπερχόμενα ἀποτελέσματα καθιστῶσι τὸ

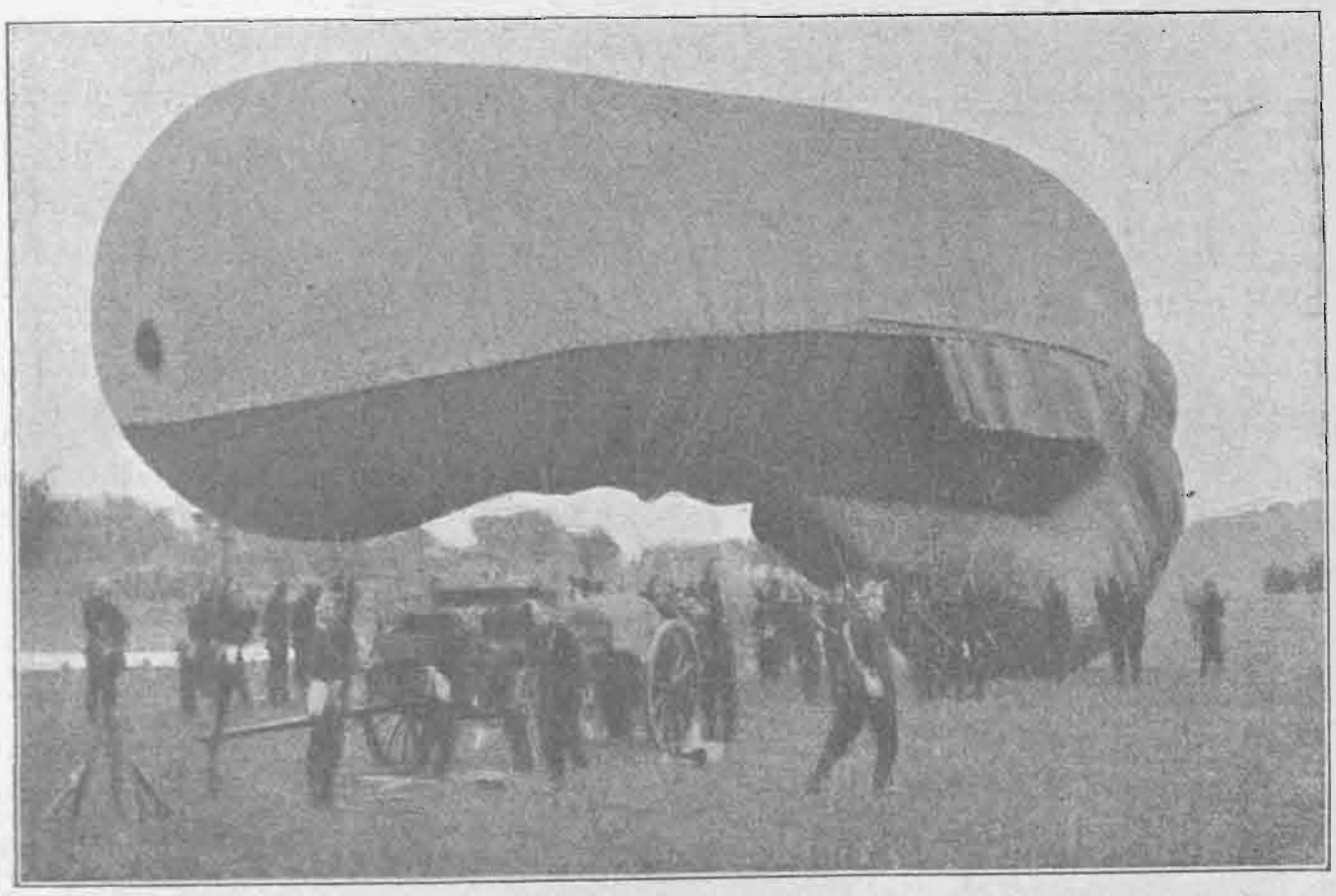

Πλήρωσις στρατιωτικοῦ ἀεροστάτου κατὰ τὰ γυμνάσια γερμανικοῦ στρατοῦ

ἐπιτελεῖον ἀπαραίτητον. Οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος δὲν διασκορπίζονται μετὰ τὴν μάχην, ἵνα τραφῶσι παρὰ τῶν κατοίκων, ὡς οἱ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος. Ἡ διατροφὴ αὐτῶν ἐνεργεῖται δι᾽ αὐτοῦ τούτου τοῦ στρατοῦ μένοντος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συγκεκεντρωμένου πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν σχεδίων τοῦ ἀρχιστρατήγου. Οἱ στρα-

Στρατάρχης Μόλτκε

τοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος δὲν κατατρίβονται εἰς τὴν ἐκπολιόρκησιν ἑνὸς φρουρίου ἢ εἰς τὴν κυρίευσιν μιᾶς ἐπαρχίας, ἀλλ᾽ ἐπιζητοῦσι νὰ ἐκμηδενίσωσι τελείως τὸ ἀντίπαλον στράτευμα, ἵνα οὕτως ὁλόκληρος ἡ χώρα τοῦ ἡττημένου τεθῇ ὑπὸ τὴν διάθεσιν αὐτῶν. Ἔργα τοσοῦτον σπουδαῖα ἔχουσιν ἀνάγκην εἰδικῶς πρὸς τοῦτο καὶ μονίμως παρεσκευασμένου ἐπιτελείου. Ἡ σημασία, ἣν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ γαλλογερμανικοῦ πολέμου ὁ καλὸς καταρτισμὸς τοῦ ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μόλτκε ἐπιτελείου, εἶναι εἰς πάντας γνωστή· πάντες γνωρίζουσιν, ὅτι τὰ πάντα ἀκριβῶς εἶχε μελετήσει ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ ἐκ τῶν προτέρων εἶχε σταθμίσει. Ἡ αὐτοσχεδίασις σήμερον τῶν στρατῶν καὶ τῶν πολέμων δὲν παρέχει ἢ ὀδυνηρὰ ἀποτελέσματα εἰς τοὺς αὐτουργοὺς αὐτῶν. Ἐπὶ πλέον τὸ γενικὸν ἐπιτελεῖον τῶν σημερινῶν στρατῶν δέον νὰ ἔχῃ διεύθυνσιν ὄχι μόνον πεφωτισμένην, ἀλλὰ καὶ διεύθυνσιν μόνιμον, ἵνα παραγάγῃ μεγάλα ἀποτελέσματα. Οὕτως ἐν Πρωσσίᾳ ἀπὸ τοῦ 1821, καθ᾽ ὃ ἐγένετο παραδεκτὴ ἡ θέσις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, μέχρι τῆς σήμερον μόνον ἓξ ἄνδρες ἐχρημάτισαν ἀρχηγοὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιτελείου, ἐν οἷς οἱ ἐπ᾽ ἐσχάτων γνωστοὶ Μόλτκε, Βάλδερσε καὶ Σλίεσσεν.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ στρατοὶ τοῦ λήξαντος αἰῶνος. Ἐπιμελῶς κατηρτισμένοι, πολυάριθμοι, ὡπλισμένοι δι᾽ ὅπλων καὶ πυροβόλων φονικωτάτων. Τοιοῦτοι στρατοὶ ἐκπλήττουσι τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον τῆς σήμερον, ἀποβλέποντα μετὰ φρίκης εἰς τὰ ἀποτελέσματα ἐνδεχομένης συρράξεως. Πρὸς ἡσυχίαν λοιπὸν τῶν εἰρηνοφίλων καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ στρατοῦ πρέπει νὰ εἴπω ὅ,τι ἴσως γενικῶς ἀγνοεῖται, ὅτι αἱ μάχαι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ὑπῆρξαν ἧττον φονικαὶ ἢ αἱ μάχαι τῶν προγενεστέρων αἰώνων, καίτοι τὰ ὅπλα τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ἦσαν κατὰ πολὺ φονικώτερα. Οὕτως ἀναφέρονται πολλαὶ μάχαι παρελθόντων αἰώνων, καθ᾽ ἃς οἱ φονευθέντες καὶ οἱ τραυματίαι ἀνῆλθον εἰς ἀριθμὸν μεῖζονα τοῦ ἡμίσεως τῆς ὁλικῆς δυνάμεως τῶν μαχητῶν, ἐν ᾧ αἱ αἱματηρόταται μάχαι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, ὡς ἡ τῆς Ἐϋλώ, Μόσκοβας καὶ Ρεζονβίλ, οὐδαμῶς ἔφθασαν εἰς τὴν ἀνωτέρω μεγίστην ἀναλογίαν. Τὸ φαινομενικῶς παράδοξον τοῦτο ἀποτέλεσμα ἐξηγεῖται ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῶν μεγάλων ἀποστάσεων, ἀφ᾽ ὧν διεξάγεται σήμερον ὁ ἀγών, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ πάλιν ἕνεκα τῆς μεγάλης ἠθικῆς σημασίας, ἣν τὰ νεώτερα ὅπλα ἐξασκοῦσιν· ἕνεκα ταύτης, καίτοι ὁ ἀγὼν ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ εἶναι καταστρεπτικώτερος, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ γίνεται ἧττον φονικός, διαρκεῖ ὀλιγώτερον καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐκστρατείας ἐπέρχεται ταχύτερον ἢ ἄλλοτε.

Ἐφ᾽ ὅσον οἱ στρατοὶ τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος περισσότερον ἐγένοντο πολυπληθεῖς περὶ τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ ἐξωπλίσθησαν δι᾽ ὅπλων μᾶλλον φονικῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ἐθεσπίσθησαν συνθῆκαι μᾶλλον πεπολιτισμέναι καὶ φιλάνθρωποι εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου, μετριάζουσαι κατὰ πολὺ τὰς σκληρότητας αὐτοῦ. Οὕτω κατὰ τὸν πόλεμον τὰ νοσοκομεῖα κηρύσσονται οὐδέτερα, αἱ γυναῖκες, τὰ παιδία, οἱ γέροντες, οἱ ἱερεῖς καὶ ὅλον τὸ πλῆθος τῶν ἀβλαβῶν καὶ ἀόπλων πολιτῶν σεβαστόν. Ὁ νικητὴς στρατός, εἰσβάλλων εἰς τὴν ἐχθρικὴν χώραν, ὀφείλει νὰ προστατεύσῃ τοὺς τραυματίας, δυνάμει διεθνῶν συνθηκῶν, δὲν πρέπει νὰ προβῇ εἰς λεηλασίας καὶ καθῆκον ἔχει νὰ φεισθῇ τῶν μνημείων καὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης.

Γερμανικὸν στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα ποδηλατιστῶν

Αἱ μεγάλαι ἐν τούτοις στρατιωτικαὶ δαπάναι τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ γείνῃ ἅπαξ, κατ᾽ εὐγενῆ πρωτοβουλίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας Νικολάου τοῦ Β΄, ἀπόπειρα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ γενικοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ τῆς κατὰ τὰς διεθνεῖς ἔριδας διαιτησίας, διὰ τοῦ συνεδρίου τῆς Χάγης. Ἀλλ᾽ ὅπως ἡ

ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκφρασθεῖσα εὐχὴ περὶ γενικοῦ ἀφοπλισμοῦ μεθ' ὅλην τὴν γοητείαν, ἣν ἤσκησε καὶ ἀσκεῖ μέχρι σήμερον, δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ βῆμα νὰ ποιήσῃ πρὸς τὰ ἐμπρός, ὡς ἀπέτυχε τὸ ἐν Ρώμῃ συνέδριον τῶν εἰρηνοφυλάκων, ὡς ἐναυάγησαν αἱ μεταγενέστεραι προσπάθειαι τοῦ Emerie Lacroix καὶ τοῦ Abbé de Saint-Pierre, οὕτω καὶ τὸ συνέδριον τῆς Χάγης, παρὰ τὸν ἐπίσημον καὶ διεθνῆ χαρακτῆρά του οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀφοπλισμὸν καὶ τὴν διαιτησίαν, κατέληξε δὲ παραδεξάμενον φιλανθρωπικά τινα μέτρα κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου τῆς σήμερον, οἷον τὴν προστασίαν τῶν νοσοκομείων καὶ τῶν τραυματιῶν καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν βολίδων τινῶν, αἵτινες ὡς ἐκ τῆς εἰδικῆς αὐτῶν κατασκευῆς ηὔξανον τὰς ἀλγηδόνας τῶν τραυματιῶν, ὡς αἱ διαλυτικαὶ βολίδες, καὶ αἱ βολίδες Dum-dum. Ἡ ἰδέα οὕτω τοῦ γενικοῦ ἀφοπλισμοῦ ἔμεινεν εὐγενὲς ἰδανικόν, ἀνέφικτον ἔτι. Τοὐναντίον ὁ ΙΘ΄ αἰών, παρὰ τὰς γενομένας κατ' αὐτὸν μεγάλας προόδους τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἐφάνη καὶ ὀλιγώτερον πολεμικὸς τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἐὰν ὑπολογισθῶσι καὶ οἱ μικροὶ πόλεμοι, ἐλάχιστα ἀπαντῶσιν εἰρηνικὰ ἔτη κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα. Τοιουτοτρόπως ἀπὸ τοῦ 1800 μέχρι τοῦ 1815 ὁλόκληρος ἡ Εὐρώπη εὑρίσκετο εἰς ἀέναον πόλεμον μετὰ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Ναπολέοντος. Ἔρχεται εἶτα ὁ πόλεμος τοῦ Καυκάσου, ὁ ἑλληνοτουρκικὸς ἀγών, ὁ ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1828, ἡ κατὰ τῆς Περσίας ἐκστρατεία τῆς Ρωσσίας καὶ αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν Γάλλων ἐν Ἀλγερίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Μεξικῷ. Ὑπάρχει ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἀμερικῆς, ἑνωτικῶν καὶ ἀνθενωτικῶν ὁ κριμαϊκὸς πόλεμος, ἡ ἀγγλογαλλικὴ ἐκστρατεία τῆς Κίνας, ὁ πρωσσο-αὐστρο-δανικὸς πόλεμος, ὁ καλούμενος τοῦ Σλέσβιγ, ὁ αὐστρο-πρωσσικός, ὁ γερμανογαλλικός, ὁ ρωσσο-ρωμουνο-τουρκικός, ὁ βουλγαροσερβικός, ἡ κατὰ τοῦ Τογκίνου ἐκστρατεία τῆς Γαλλίας, ὁ ἑλληνοτουρκικός, ὁ ἱσπανοαμερικανικός, ὁ πόλεμος τῶν Ἄγγλων ἐναντίον τῶν Βόερς καὶ οἱ πόλεμοι τῶν μεσημβρινῶν κρατῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ἀπαρτίζεται οὕτω κατάλογος μακρὸς τῶν πολέμων τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, μαρτυρῶν ὅτι οὗτος οὐδόλως ὑστέρησεν ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τῶν προκατόχων του, ὡς ὑπερέβαλεν αὐτοὺς κατὰ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν λοιπὴν πρόοδον. Ἀκριβῶς δ' ὑπερέβαλεν αὐτοὺς κατὰ τὰ ἔργα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν ὁ εἰκοστὸς θέλει ὑπερβῆ τὸν ΙΘ΄ καὶ οὕτω καθεξῆς χωρὶς ἡ πρόοδος ν' ἀνακόπτηται ἐκ τῶν κολοσσιαίων στρατῶν καὶ τῶν φονικῶν αὐτῶν μηχανῶν. Ὁ πόλεμος, πηγάζων ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀτελείας, δύσκολον εἶναι νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι θὰ παύσῃ ποτὲ ἐντελῶς. Ἐφ' ὅσον τὰ ἔθνη ζῶσιν ἄνευ ἐγγυήσεων πρὸς ἄλληλα καὶ ἐφ' ὅσον ἕκαστος λαὸς ἔχει τὴν πληγήν του εἰς τὸ πλευρὸν ἢ τὸ μῖσος εἰς τὴν καρδίαν, οἱ στρατοὶ θὰ λύωσι τὰς μεταξὺ αὐτῶν φυομένας διαφορὰς καὶ θὰ ἐξασφαλίζωσι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν.

Πατροκλος Ι. Κοντογιαννης

ΝΑΥΤΙΚΑ

Εἶναι πολλάκις παράδοξον νὰ συμπίπτωσι διαιρέσεις χρονικαί, μηδεμίαν ἔχουσαι ἀπόλυτον σημασίαν, πρὸς περιόδους τοσοῦτον ὡρισμένας τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε νὰ δύνηταί τις σαφῶς νὰ χαρακτηρίζῃ ταύτας, ὡς ἀντιστοιχούσας εἰς τὴν συντέλεσιν κύκλου τινὸς γεγονότων, καλουμένων ἄρδην νὰ ἀνατρέψωσι τὰς συνθήκας τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέον καθεστὼς ἐπὶ νέων βάσεων καὶ νέων ἐλπίδων.

Χιλιετηρίδες πολλαὶ παρῆλθον ἀφ᾽ ἧς δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας τὴν προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν· πλὴν τοῦ ἀνασκοποῦντος παρατηρητοῦ ὁ νοῦς θαμβοῦται καὶ καταπλήσσεται, ἐὰν θελήσῃ νὰ συγκρίνῃ τὸν ὄγκον τῆς συγχρόνου παραγωγῆς πρὸς τὸν γλίσχρον ἀμητόν, τὸν ὁποῖον τόσοι αἰῶνες ἀποκαμόντες βραδέως κατώρθωσαν νὰ συλλέξωσιν. Αἱ γνώσεις ἐπὶ τοσοῦτον ἐσχάτως ἐπολλαπλασιάσθησαν, ὥστε αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀπαιτήσεις σχεδὸν ὑπερέβαλον τὴν δυνατὴν τοῦ νοῦ χωρητικότητα· τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν λεγομένων σοφῶν ἐσήμανεν ἀπὸ πολλοῦ ἡ τελευταία ἡμέρα, ὁ καταμερισμὸς δέ, ἀπανταχοῦ εἰσαχθείς, ἀπὸ τῆς εὐτελεστάτης τέχνης εἰς τὴν ὑπάτην τῶν ἐπιστημῶν, ἔταξεν ἑκάστῳ ἔργον ἀπείρως περιωρισμένον ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς συγχρόνου ἀνθρωπότητος κινήσει, τῆς ὁποίας ἡ ἀντίληψις ἰλιγγιῶσα ἀδυνατεῖ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν.

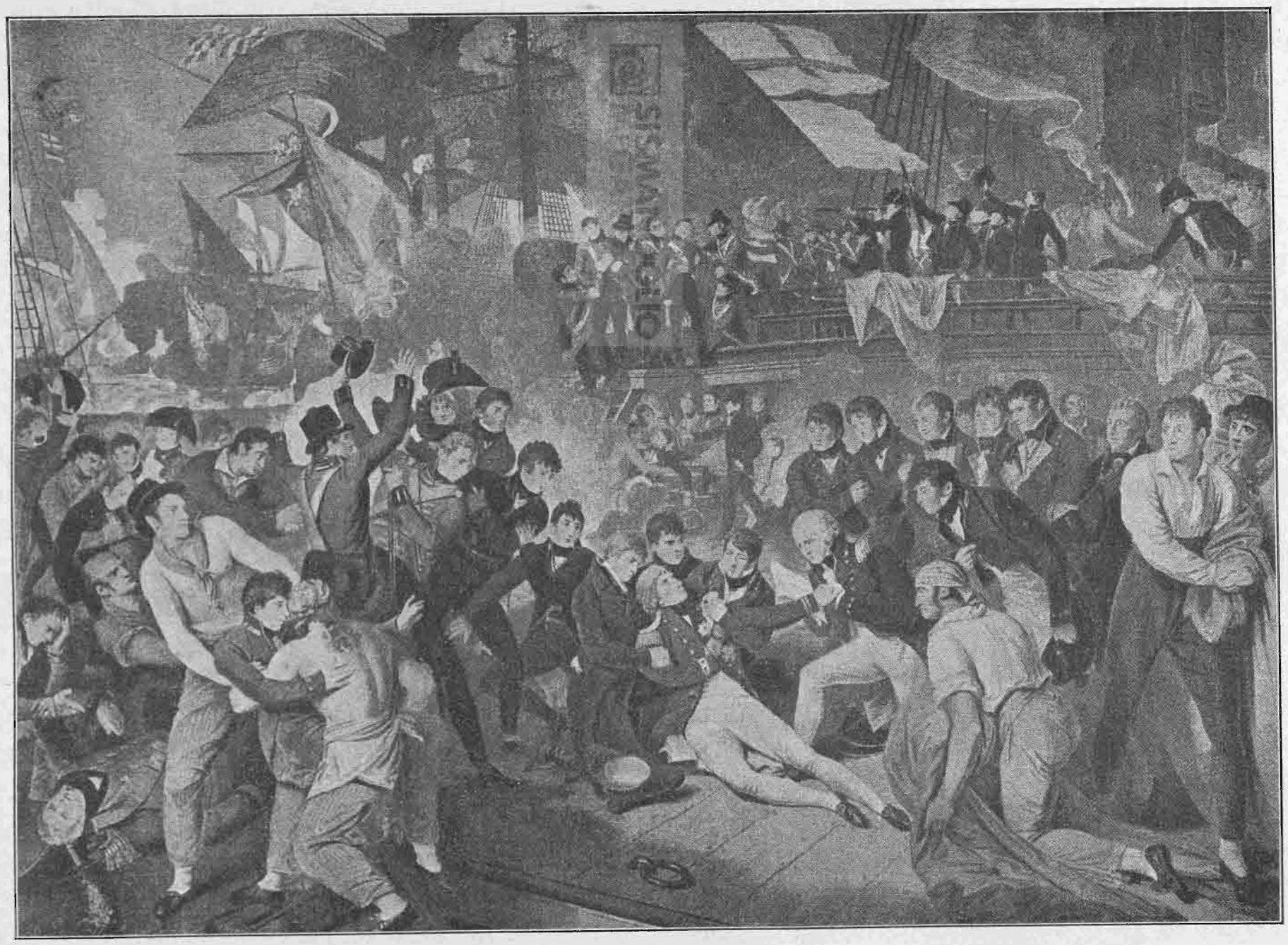

Ὁ Νέλσων ἀποθνήσκων ἐντὸς τῆς ναυαρχίδος αὐτοῦ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Τράφαλγαρ

Ποῦ λοιπὸν δέον νὰ ἀποδώσωμεν τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον; Διατί ἐπὶ τοσοῦτον ἐβράδυνε νὰ ἐκδηλωθῇ ἀκάθεκτος ὁ ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἐπφαζόμενος καὶ λανθάνων ὀργασμός;

Εἷς καὶ μόνος ὑπῆρξεν ὁ λόγος, πλὴν ἱκανὸς νὰ καταπνίξῃ πᾶσαν ἰκμάδα πρωτοβουλίας καὶ ἁμίλλης· ἡ μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν τῆς γῆς ἐπικοινωνία ἦτο

δυσχερεστάτη, ἂν μὴ ἐν πολλοῖς ἀδύνατος· αἱ διὰ ξηρᾶς ὁδοιπορίαι καὶ μακραὶ ἦσαν καὶ ἐπικίνδυνοι πολλάκις, ὁ ἐλάχιστος πλοῦς, ὁ ἀπαιτῶν μικρὰν ἀπὸ τῶν ἀκτῶν ἀπομάκρυνσιν, ἐξερχόμενος τῶν ὁρίων τῆς πιθανότητος, κατετάσσετο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς τὰ ἐπικὰ γεγονότα· ἀργότερον δέ, ὁπότε πλέον εἶχον τελειοποιηθῆ σχετικῶς τὰ τῆς ναυτιλίας μέσα, μυθικὰ καὶ πάλιν ἐθεωρήθησαν τὰ κατορθώματα τῶν μεγάλων ἐκείνων θαλασσοπόρων, τοὺς ὁποίους ἐκλέϊσαν τοῦ ποιητοῦ τῶν Λουσιάδων αἱ ἀθάνατοι ᾠδαί.

Ἀπὸ καιροῦ εἶχεν ἐφευρεθῆ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἡ τυπογραφία, παγίους ἀποκαταστήσασα μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων πάσης γῆς δεσμούς· ἀλλὰ τὰ ἐκ ταύτης εὐεργετήματα ἔμειναν κτῆμα μόλις τῶν ὀλιγίστων ἐπιλέκτων τοῦ πνεύματος, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὸν φόβον τῶν ζοφερῶν τῆς ἐποχῆς προλήψεων εἰς τὰ ἄδυτα σκοτεινῶν σπουδαστηρίων ἤρχισαν συγκεντροῦντες τὰ πρῶτα ὑλικά, ἐπὶ τῶν ὁποίων βραδύτερον ἱδρύθησαν αἱ βάσεις τῶν σημερινῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ναὶ μὲν τὰ ἐν Γαλλίᾳ περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος συντελεσθέντα γεγονότα, διαλύσαντα τὴν ἀπὸ αἰώνων καλύπτουσαν τὸν κόσμον ἀχλύν, λαμπρὰ παρεσκεύασαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους προπύλαια· πλὴν δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι καὶ ἄλλοτε κατὰ διαφόρους περιόδους ἐπεκράτησαν ἀρχαὶ παρόμοιαι σχεδὸν πρὸς τὰς ἤδη καθιερωθείσας, αἱ ὁποῖαι ὅμως ταχὺν εὗρον τάφον ἐν τῇ λήθῃ, ἵνα βραδύτερον, μετὰ πολλῶν γενεῶν πάροδον, θεωρηθῶσιν ὡς περίεργοι τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας σταθμοί.

Συμβαίνει ὅμως ἤδη ἄλλο τι, δυνάμενον ὁλόκληρον τὴν ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδα νὰ χαρακτηρίσῃ· πάντα τὰ γεγονότα τείνουσι διαρκῶς νὰ ἀποβάλωσι τὴν ἐφήμερον καὶ τοπικὴν αὐτῶν ἰδιότητα, μεταξὺ τῶν ἐθνῶν μεγαλειτέρα ὑφίσταται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συνάφεια καὶ δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς τὴν τελειοποίησιν τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας.

Ἀνέκαθεν, ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος, βλέπομεν διακρινομένους ἐπὶ προόδῳ τοὺς λαοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι κατὰ καιροὺς ἐπρώτευον ἐν ταῖς μεμακρυσμέναις ἐπιχειρήσεσι, καὶ βλέπομεν αὐτοὺς τοσοῦτον τῶν λοιπῶν ὑπερέχοντας, ὥστε νὰ θεωρῶνται πάντοτε ἀπόστολοι πολιτισμοῦ καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν διδάσκαλοι· ἐνῷ καὶ τὴν σήμερον ἀκόμη δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ὀπισθοδρομικὴν στασιμότητα λαῶν, τῶν ὁποίων ὁ πολιτισμὸς ἤκμασε μυριάδα σχεδὸν ἐτῶν πρὶν ἢ αἱ ἡμέτεραι φυλαὶ ψελίσωσι τὰ πρῶτα γράμματα. Δὲν εἶναι ἀπολίτιστος λαὸς οἱ Σῖναι, θὰ ἐδικαιούμεθα δὲ ἀκόμη ὀλιγώτερον νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν προσωνυμίαν ταύτην, ἐὰν ἀνελογιζόμεθα ὅτι ὁ πολιτισμός, τὸν ὁποῖον οὗτοι σήμερον πρὸ ἡμῶν παρουσιάζουσιν, ἐλάχιστα διαφέρει ὡς πρὸς τὸ εἶδος ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐδημιουργήθη τὸ λεξιλόγιον ἡμῶν· ἀλλ' οἱ Σῖναι ὑπῆρξαν λαὸς στάσιμος διὰ τοῦτο καὶ μόνον, διότι ἐξ ὑπερβολικῆς ἴσως ὑπερηφανείας, οὐδόλως ἐνδιαφερόμενοι περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῶν συμβαινόντων, δὲν ἠθέλησαν, ἢ μᾶλλον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοήσωσιν ὁποῖα ἀγαθὰ παρέσχεν εἰς τοὺς ἄλλους ἡ πρόοδος κατὰ τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας.

Θὰ ἦτο μακρὸν καὶ ἄσκοπον νὰ ἀναπτύξῃ τις ἐνταῦθα τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι συντελοῦσι νὰ ἀναδείξωσι τὴν κίνησιν μητέρα τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως, θὰ ἐπιχειρήσωμεν ὅμως νὰ δώσωμεν ἐν συντόμῳ εἰκόνα τῶν συντελεσθέντων κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα ἔργων, τὰ ὁποῖα τὰ μάλιστα συνέτειναν ὅπως καταστήσωσιν ἀσφαλῆ καὶ ἄνετον τὴν διὰ θαλάσσης συγκοινωνίαν, διανοίξαντα νέας ὁδοὺς ἐκεῖ, ἔνθα ἄλλοτε ἐφαίνοντο ἐμπόδια ἀνυπέρβλητα καὶ συνήνωσαν καὶ τείνουσι νὰ συνενώσωσι τοὺς λαοὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς εὐγενοῦς ἐκείνης ἁμίλλης, ἥτις τοσαῦτα παρήγαγε μέχρι τῆς σήμερον μεγαλουργήματα. Ἀλλὰ τὰ ἔργα ταῦτα δὲν ἦσαν πάντοτε εἰρηνικά· ὅσον περισσότερον εὐημερεῖ πολιτεία τις, τοσούτῳ μᾶλλον πλειότερα ἔχει νὰ διαφυλάξῃ καὶ ζηλοτύπως ἀποβλέπει πρὸς τὰ ἀγαθὰ αὐτῆς· ὁ πολιτισμὸς ὁσημέραι ἐπαυξάνει τὰς ἀνάγκας καὶ ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν καθίσταται σκληρότερος, καταπιέζων καὶ ἐξαντλῶν κράτη καὶ ἔθνη ὁλόκληρα· παρὰ τὴν λαμπρὰν τῆς προόδου ὄψιν δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν τελειοποιήσεις ἄλλας καὶ ἐπινοήματα, ὑπέροχα μέν, ἀλλ' ἀποδεικνύοντα, ὡς πάντοτε, ὅτι τὰ τελειότατα καὶ τὰ μᾶλλον κινοῦντα τὸν θαυμασμὸν κατασκευάσματα πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης κοινωνίας, εἶναι τὰ ὅπλα, τὰ ὅπλα, τὰ κηρύσσοντα τὴν ἐξόντωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν φρούρησιν, τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀδυνάτου, ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἰσχυροῦ.

Ὡς ἦτο λοιπὸν ἑπόμενον, ὑπερβολικὰ ἦσαν κατὰ τὴν ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδα τὰ πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ὁπλισμοῦ ἄλματα, αἱ δὲ μέγισται προσπάθειαι ἐκεῖ ἐφηρμόσθησαν, ὅπου καὶ τὰ μέγιστα συμφέροντα διεκυβεύοντο εἰς τὴν θάλασσαν. Τῆς ἀνθρωπίνης ἐπινοίας τὰ φοβερὰ δημιουργήματα ὑπερέβαλον τῶν στοιχείων τὴν ὁρμήν, τοῦ δὲ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνος ἡ ἀγρία μεγαλοπρέπεια δὲν δύναται ἢ βαθέως νὰ συγκινήσῃ καὶ μετ' ἐνδιαφέροντος νὰ μελετηθῇ.

Αἱ ἀρχαὶ τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος εὑρίσκουσι τὸ ἱστιοφόρον ναυτικὸν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτοῦ, αἱ μυρίαι τελειοποιήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐφαρμοσθῆ εἰς τὰ τῶν ἁρμένων ἐν γένει, εἶχον καταστήσει ἀσφαλῆ καὶ τὸν μᾶλλον μεμακρυσμένον πλοῦν· ἡ ἐποχὴ ὅμως δὲν ἦτο κατάλληλος διὰ τὰ εἰρηνικὰ τῶν ἐμπόρων ἔργα. Μεγάλαι ταραχαὶ καὶ πόλεμοι ἀνηλεεῖς συνεκλόνουν τὴν Εὐρώπην σύμπασαν· οἱ κίνδυνοι πανταχόθεν ἦσαν μεγάλοι καὶ οὐδεμία ὑπῆρχε διὰ τὸν θαλασσοποροῦντα ἔμπορον ἀσφάλεια. Πλεῖστοι λιμένες κατὰ καιροὺς ἐκλείοντο δι' ἀποκλεισμῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ χῶραι ὁλόκληροι. Κατὰ τὸ 1806 ὁ Ναπολέων κηρύσσει ἐναντίον τῆς Ἀγγλίας τὸν ἠπειρωτικὸν ἀποκλεισμὸν καὶ ἐμποδίζει τὴν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης εἰσαγωγὴν πάντων τῶν ἀγγλικῶν προϊόντων. Τὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων κρατῶν ἀντίποινα καὶ αἱ ἀντεκδικήσεις, τὰς ὁποίας καθίστα ἀπαραιτήτους ἡ τοιαύτη κατάστασις, ἦσαν βεβαίως ἥκιστα συντελεστικὰ ἵνα διακινδυνεύσῃ τις ζωὴν καὶ περιουσίαν ἐν θαλασσίαις ἐμπορικαῖς ἐπιχειρήσεσιν.

Τὸ ἐπιχειρηματικὸν καὶ ριψοκίνδυνον τότε τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς εὗρε περίστασιν ὅπως ἀναδειχθῇ· πλεῖστα ἱδρύονται ἐν ταῖς διαφόροις τοῦ Αἰγαίου νή-

σοις ναυπηγεῖα καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ὁλόκληρον σχεδὸν τῆς Μεσογείου τὸ ἐμπόριον περιπίπτει εἰς χεῖρας αὐτῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἐλαφρὰ καὶ ταχύπλοα σκάφη περιεφρόνουν διαρκῶς τοὺς φραγμοὺς καὶ τὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα ἡ ἄπληστος πανευρωπαϊκὴ πάλη εἶχε δημιουργήσει.

Τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῆς ἐποχῆς, τὰ προοριζόμενα νὰ ὑπερασπίζωσι καὶ διεκδικῶσι τὴν καθ' ἑκάστην διαφιλονικουμένην τῶν κρατῶν ἐπικράτησιν, ἦσαν φοβερὰ τὴν ὄψιν· τὰ τρία αὐτῶν καταστρώματα ἦσαν κατάφορτα πυροβόλων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ὑπερέβαινε πολλάκις τὰ 120· ἀλλὰ τὸ πυροβολικὸν αὐτῶν δὲν εἶχεν ἀκόμη τελειοποιηθῆ, ἔβαλλε δὲ βραδέως καὶ ἀπὸ μικρῶν σχετικῶς ἀποστάσεων βλήματα σφαιρικά, τῶν ὁποίων τὸ βάρος ὥριζε τὸ μέγεθος τοῦ πυροβόλου. Ἵνα λάβῃ τις ἰδέαν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς σημασίας τοῦ πυροβολικοῦ τούτου ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ ὅτι, σχετικῶς πρὸς τὴν τότε ἀντοχὴν τῶν τοίχων τῶν πλοίων, ἦτο ἐξ ἴσου πρὸς τὸ σημερινὸν ἰσχυρόν, ἂν μὴ ὑπέρτερον· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ ὅσον ἀφορᾷ τὴν δραστικότητα αὐτοῦ κατὰ στόλων ἐμψύχων. Διὰ τοῦτο βλέπομεν τότε τὰς ἐκ τοῦ συστάδην συμπλοκὰς συχνάκις ἐπαναλαμβανομένας, τῶν πλοίων παραβαλλόντων κατὰ πλευρὰν ἢ ἐμβαλλόντων διὰ τῆς πρῴρας· ὁ πέλεκυς καὶ ἡ ναυμάχος σπάθη ἦσαν ὅπλα ἀπαραίτητα ἐν παντὶ πλοίῳ, ἀπαισία δὲ κρεουργία διεδέχετο συνήθως τὸν κανονιοβολισμόν.

Γουλιέλμος ὁ Α΄ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας
1861—1888

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ στόλοι, τοὺς ὁποίους ὡδήγησεν εἰς τὰς νίκας τοῦ Ἀβουκὶρ καὶ Τράφαλγαρ ἡ μεγαλοφυὴς τοῦ Νέλσωνος διάνοια. Ἀλλὰ τὸ μέγιστον ὅπλον κατὰ τῶν ξυλίνων ἐκείνων σκαφῶν καὶ ἀνανταπορρήτως τὸ φοβερώτατον ἦτο τὸ πῦρ. Διὰ τὴν πυρπόλησιν τῶν πλοίων δύο μετεχειρίζοντο μέσα, κατ' ἀρχὰς μὲν τὰ διάπυρα βλήματα, εἶτα δὲ τὰ πυρπολικά. Τῶν τελευταίων τούτων ἡ ἐμφάνισις καίριον ἐπήνεγκε τραῦμα εἰς τοὺς στόλους τῶν τρικρότων, ἀδυνατοῦντας ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ νὰ ἀποκρούσωσι τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτῶν ἐπλησίαζεν. Παλαιὸν καὶ ἄχρηστον πλοῖον, πεπληρωμένον εὐφλέκτων ὑλῶν καὶ πυρίτιδος καὶ ρυμουλκοῦν λέμβον, ἐκυβερνᾶτο διὰ τῶν ἱστίων πρὸς τὸν ἐχθρόν· ὅτε ἡ στιγμὴ ἐνομίζετο κατάλληλος, ἐρρίπτοντο ἐπὶ τοῦ ἐχθρικοῦ σκάφους ἁρπάγαι καὶ προσεπάθουν να ἐμπλέξωσι τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰς κεραίας τοῦ πυρπολικοῦ εἰς τὴν ἐξαρτίαν αὐτοῦ· συγχρόνως διὰ δαυλοῦ ἢ ἀνημμένων ἀνθράκων ἐτίθετο πῦρ εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ὑπάρχουσαν αὔλακα πυρίτιδος, τὸ δὲ ριψοκίνδυνον πλήρωμα, ἰσχυρῶς κωπηλατοῦν, ἐσώζετο διὰ τῆς λέμβου. Ὡς βλέπομεν, ἡ ἐπιχείρησις δὲν εἶναι ἁπλῆ, ἀπαιτεῖ δὲ καὶ τόλμην καὶ ψυχραιμίαν, διὰ τὰς ὁποίας δικαίως ἐκίνησαν τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου αἱ πράξεις τῶν πυρπολητῶν.

Ὁ ἄνεμος, ἡ κινητήριος δύναμις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διττὴν εἶχεν ἐν τῇ μάχῃ τὴν σημασίαν· ὁ καταλαμβάνων τοῦ ἐχθροῦ τὸ προσήνεμον τὸ μὲν ὑπερεῖχε τούτου κατὰ πολὺ διὰ τῶν χειρισμῶν τὴν εὐκολίαν καὶ τῆς ταχύτητος τὴν ρύθμισιν, τὸ δὲ δὲν ἠνωχλεῖτο ἐκ τοῦ καπνοῦ τῶν ἰδίων πυροβόλων εἰς τρόπον, ὥστε νὰ τυφλῶνται οἱ σκοπευταὶ αὐτοῦ. Ὅτε ἐπεκράτει γαλήνη, ἠδύνατό τις ἐπὶ μακρὸν νὰ βλέπῃ στόλους πολεμίους εἰς μικρὰν ἀλλήλων ἀπόστασιν ἀδυνατοῦντας νὰ συμπλακῶσι καὶ εἰς μάτην προσπαθοῦντας νὰ πλησιάσωσι, ρυμουλκούμενοι διὰ τῶν κωπῶν. Μία νὺξ τρικυμίας ἤρκει νὰ διασπείρῃ τῇδε κἀκεῖσε τὰ πλοῖα, τῶν ὁποίων ἡ συγκέντρωσις ἀπῄτει μηνῶν σύντονον παρασκευὴν καὶ νὰ ἀναβάλῃ ἐπ' ἀόριστον ἐπιχείρησιν ἀπὸ μακροῦ σχεδιαζομένην.

Τὰ ἐμπορικὰ ἱστιοφόρα τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος δὲν ὑπερέβαινον κατὰ τὴν χωρητικότητα τοὺς 800 τόννους, διεξῆγον δὲ τὰ μέγιστα τούτων τὸ ἐμπόριον τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν περιπλέοντα τὴν Ἀφρικήν, ἕτερα ἀπὸ 400 μέχρι 500 τόννων ἐτήρουν τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τὴν δὲ Μεσόγειον καὶ τὰς θαλάσσας τῆς βορείου Εὐρώπης διέπλεον τὰ ἀπὸ 400 τόννων καὶ κάτω σκάφη, τὰ ὁποῖα ἐξεμεταλλεύοντο ἰδίως τὸν πλοῦτον τῶν λιμένων τῆς Ἀνατολῆς, ἔνθα μακραὶ καμήλων συνοδεῖαι διαρκῶς ἐκόμιζον τὰ πολύτιμα τῆς Περσίας καὶ Ἀραβίας ἐμπορεύματα καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Ἰνδιῶν τὰ προϊόντα. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ διάπλους ἀπῄτει χρόνον μακρόν, παρήρχετο δ' ἐνίοτε καὶ ἔτος ὁλόκληρον χωρὶς νὰ δύνηται ὁ ἐφοπλιστὴς οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον νὰ γινώσκῃ περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πλοῦ· οἱ ναῦλοι ὅμως ἦσαν λίαν ἁδροὶ καὶ τὸ θάρρος γενναίως ἐν ταῖς ἐπιτυχίαις ἠμείβετο.

Τὸ ἱστιοφόρον ναυτικὸν ἦτο οἰκογενειακή, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιχείρησις· αὐτὴ δὲ ἡ μακρὰ ἀποδημία, ἡ καταργοῦσα πᾶσαν πρὸς τὸν ἐφοπλιστὴν συνάφειαν καὶ ἀπαιτοῦσα μέγιστα ἐκ μέρους τῶν πλοιάρχων ἐχέγγυα, οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ἐκλέγωνται ὡς τοιοῦ-

τοι ἄνθρωποι συνδεόμενοι καὶ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ· τὸ πλήρωμα καθ᾽ ὅμοιον τρόπον κατηρτίζετο, ἡ δ᾽ ἀναχώρησις συνεκέντρου εἰς ἀποχαιρετισμὸν ἐγκάρδιον καὶ ἐκράτει εἰς σφοδρὰν συγκίνησιν οἰκογενείας ὁλοκλήρους, αἱ ὁποῖαι συνώδευον δι᾽ εὐχῶν καὶ ἐλπίδων ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι πρὸς χάριν αὐτῶν, ἐπὶ κινδύνῳ πολλάκις τῆς ζωῆς, ἔτρεχον ἐκεῖ, ἔνθα προσείλκυεν αὐτοὺς τοῦ χρυσοῦ ἡ λάμψις καὶ τοῦ πλούτου ἡ δίψα.

Ἀλλ᾽ ἡ κρίσις δὲν ἐβράδυνεν. Ὁ διάσημος ἀμερικανὸς ἐφευρέτης Φούλτων, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1796 εἶχε κατέλθει εἰς Γαλλίαν, ἀφ᾽ οὗ εἰς μάτην ἐπεχείρησε τὴν κατασκευὴν σκάφους ὑποβρυχίου, ἤρξατο ναυπηγῶν κατὰ τὸ 1802 πλοῖον ἀτμήλατον. Τὸ πλοῖον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐδοκιμάσθη τὸ πρῶτον ἐν Παρισίοις τῇ 9 Αὐγούστου 1803, ἦτο τροχοφόρον καὶ κατώρθωσε νὰ κινηθῇ ἐναντίον τοῦ ρεύματος τοῦ Σηκουάνα διὰ ταχύτητος 6 περίπου χιλιομέτρων καθ᾽ ὥραν.

Ἡ ἐφεύρεσις δὲν ἦτο νέα οὐδ᾽ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀτμοῦ τὸ πρῶτον ἐγίνετο. Ὁ γάλλος μηχανικὸς Dénis Papin ἀπὸ ἑκατονταετίας ἤδη καὶ πλέον εἶχεν ἐπινοήσει πρακτικώτατον τρόπον τῆς δι᾽ ἀτμοῦ παραγωγῆς κινήσεως, ἴσως δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἱκανῶς ἐγνώρισε τὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι καὶ τὴν σήμερον ἔτι διέπουσι τὰ τῆς ἀτμομηχανικῆς. Ὁ Papin, καθ᾽ ἃ ἐξάγεται ἔκ τινος πρὸς τὸν Leibnitz ἐπιστολῆς αὐτοῦ, φαίνεται ἐπιχειρήσας καὶ τὴν κατασκευὴν ἀτμοκινήτου πλοίου, μεταχειρισθεὶς πρὸς τοῦτο τὰς τελευταίας αὐτοῦ οἰκονομίας. Τὸ σκάφος καθειλκύσθη· ἀλλὰ μόλις εἶδον τοῦτο οἱ λεμβοῦχοι τοῦ ποταμοῦ Weser, ὅπου ἐτελέσθησαν αἱ πρῶται αὐτοῦ δοκιμαί, βαρβάρως κατεκερμάτισαν αὐτό, ὁ δὲ δυστυχὴς ἐφευρέτης ἠναγκάσθη νὰ ζήσῃ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη ἐν ἐσχάτῃ ἐνδείᾳ τῇ συνδρομῇ τῆς Β. Ἑταιρείας τοῦ Λονδίνου.

Παρῆλθον ἔκτοτε ἱκανὰ ἔτη, καὶ δικαίως δύναταί τις νὰ ἀπορήσῃ πῶς, ἐνῷ τοιαῦται ἀπόπειραι ἐγένοντο, οὐδεὶς κατώρθωσε πρακτικῶς νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ εἰς τὰ πλοῖα πρὸ τοῦ Φούλτωνος· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸ 1781 ὁ μαρκήσιος de Jouffroy μετὰ πολλὰς μελέτας κατεσκεύασεν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Saône πλοῖον μήκους 46 μέτρων πρὸς 4,5 πλάτους πλεύσας ἀπὸ Lyon εἰς τὴν νῆσον Barbe· ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη, ἕνεκα τῆς κακῆς τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἐσωτερικῆς καταστάσεως, οὔτε προνόμιον νὰ λάβῃ οὔτε τὴν ἐφεύρεσιν νὰ χρησιμοποιήσῃ.

Ἡ ἐν Παρισίοις ἐπιτυχία τοῦ Φούλτωνος ἐλάχιστα καὶ πάλιν ἐκίνησαν τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου· καὶ αὐτὴ ἀκόμη τοῦ Ναπολέοντος ἡ ὀξυδερκὴς ἀντίληψις ἔμεινεν ἀπαθὴς πρὸ τοῦ εὐγλώττου πειράματος, ἀναγκάζεται δὲ οὗτος ἄπελπις νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν Ἀμερικῇ ἐξακολουθεῖ καὶ πάλιν ἐπιμόνως ἐργαζόμενος· ἀκατάβλητος πεποίθησις ὠθεῖ αὐτόν, τὸν Αὔγουστον δὲ τοῦ 1807 ναυπηγεῖ τὸ ἀτμόπλοιον Clermont, τὸ ὁποῖον ὀλίγας μετὰ τὴν καθολκὴν ἡμέρας ἐπιχειρεῖ τὸν πρῶτον ἀπὸ Νέας Ὑόρκης εἰς Albany πλοῦν, διανύσαν διὰ τοῦ ἀτμοῦ 233 χιλιόμετρα, ἤτοι περὶ τὰ 125 ναυτικὰ μίλλια.

Ἔκτοτε πλεῖστα κατεσκευάσθησαν ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἀτμοκίνητα σκάφη, τὸν δὲ Φούλτωνα εὗρεν ὁ θάνατος τῷ 1815, καθ᾽ ἣν ἐποχὴν κατεγίνετο εἰς τὴν ναυπήγησιν τῆς πρώτης ἀτμοκινήτου πολεμικῆς φρεγάτας. Τοῦ Φούλτωνος τὸ ἀκαταπόνητον πνεῦμα καὶ ἄλλα ἐπεχείρησε νὰ δημιουργήσῃ· μετὰ τὰ ἐν Ἀμερικῇ γενόμενα πειράματα τοῦ Bushnell, ἐσκέφθη νὰ τελειοποιήσῃ τὸ ὑποβρύχιον σκάφος, καθὼς καὶ τὰς τορπίλλας· αἱ ἐφευρέσεις ὅμως αὗται, κατὰ πολὺ τῶν μέσων τῆς ἐποχῆς προτρέχουσαι καὶ μὴ πραγματοποιηθεῖσαι, παρέμειναν ἁπλαῖ ἀπόπειραι.

Ἐν Εὐρώπῃ ἐβράδυνεν ἀκόμη ἐφ᾽ ἱκανὸν ἡ εἰσαγωγὴ τῆς νέας ἐφευρέσεως· οὕτω βλέπομεν τὴν Ἀγγλίαν κατασκευάζουσαν τὸ πρῶτον αὐτῆς χρήσιμον ἀτμόπλοιον κατὰ τὸ 1812 διὰ τὴν συγκοινωνίαν τοῦ ποταμοῦ Clyde, τὸ δὲ δεύτερον κατὰ τὸ 1813 διὰ τὴν ἀπὸ Jarmouth μέχρι Norwich γραμμήν. Ἐν Γαλλίᾳ μόλις κατὰ τὸ 1820 εἶδον τὸ πρῶτον ἀτμήλατον σκάφος, τὸ ὁποῖον ἠγοράσθη ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἐργοστασίων.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ὀνείρου τοῦ Φούλτωνος ἡ περὶ τὰ μηχανικὰ πρόοδος δὲν ἔπαυσεν οὐδ᾽ ἐπὶ στιγμήν. Ἀπὸ τοῦ 1803 ἤδη κατασκευαστής τις ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων, ὀνόματι Dallery, καταγόμενος ἐκ τῆς πόλεως Amiens τῆς Γαλλίας, εἶχε προτείνει τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἕλικος εἰς τὴν πρόωσιν τῶν πλοίων καὶ ἐπενόησε τὸ πρῶτον τοὺς αὐλωτοὺς λέβητας· ἀλλ᾽ ἡ ἐφεύρεσις αὕτη, διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ὁποίας ἐθυσίασεν ὁλόκληρον τὸ ἐκ 30 χιλιάδων φράγκων ἀποταμίευμα αὐτοῦ, κατεπνίγη ματαίως, ἕνεκα τῆς κρατούσης τότε ἐν Γαλλίᾳ καταστάσεως. Κατὰ τὸ 1820 ἡ ἰδέα ἀναγεννᾶται καὶ πάλιν ἐν τῷ νῷ τοῦ γάλλου λοχαγοῦ τοῦ μηχανικοῦ Delisle. Οὗτος, ὑπηρετῶν τότε ἐν τῇ φρουρᾷ τῆς πόλεως Boulogne-sur-Mer καὶ παραστὰς κατὰ τὰς πρώτας δοκιμὰς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀτμοῦ εἰς τὴν τακτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς συγκοινωνίας, ἀντελήφθη ἀμέσως τὰ μέγιστα ὠφελήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύνατο νὰ καρπωθῇ τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν ἐκ τῆς νέας ταύτης ἐφευρέσεως, παρατηρῶν ὅμως τὸ δυσχερὲς τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διὰ τροχῶν προώσεως ἐσκέφθη νὰ ἐπινοήσῃ νέον μηχάνημα, τὸ ὁποῖον νὰ παρέχῃ μείζονας ἐγγυήσεις ἀσφαλείας καὶ νὰ μὴ εὑρίσκηται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ τυχόντος ἐχθρικοῦ βλήματος. Ὑποβάλλει λοιπὸν ἔκθεσιν ἐμπιστευτικὴν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἰς τὴν προϊσταμένην αὐτοῦ ἀρχήν· ἀλλ᾽ εἰς μάτην ἀναμένων ἐπὶ ἓν ἔτος ἀπάντησιν καὶ ἀπελπισθεὶς δημοσιεύει τὴν μελέτην αὐτοῦ ἔν τινι ἐπιστημονικῷ περιοδικῷ τῆς Λίλλης καὶ τοιουτοτρόπως τὸ πρᾶγμα περιέρχεται εἰς κοινὴν γνῶσιν.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ πρόοδος ἐπὶ στιγμὴν φαίνεται βραδύνουσα. Ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν 20 ὁλόκληρα ἔτη πρὶν ἢ τὸ ἑλικοκίνητον σκάφος πραγματοποιηθῇ. Διὰ κοινοῦ ἐράνου ἀγοράζεται ἐν Ἀγγλίᾳ παλαιὸν ἀνθρακοφόρον πλοῖον, λαβὸν χάριν τῆς περιστάσεως τὸ ὄνομα «Ἀρχιμήδης» καὶ καταλλήλως μεταποιηθέν, ἐπιχειρεῖ μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας τὸν περίπλουν τῆς μεγάλης νήσου. Κατὰ τὸν περίπλουν τοῦτον αἱ ἀρεταὶ τοῦ νέου προωστῆρος τελείως ἀπεδείχθησαν, ἀνεφάνησαν δὲ προσέτι καὶ ἄλλα αὐτοῦ πλεονεκτήματα, τὰ

ὁποῖα μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδὲ κἂν ὑπώπτευον. Ἡ εὐστροφία τοῦ ἑλικοκινήτου πλοίου κατὰ πολὺ τῆς τοῦ τροχηλάτου ἀνωτέρα ἐπεδείχθη, ἐπίσης δὲ τὸ εὐκυβέρνητον αὐτοῦ ἐν τρικυμίᾳ καὶ σάλῳ.

Παρ' ὅλας ὅμως ταύτας τὰς ἐπιτυχίας ἐδέησε νὰ παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος πρὶν ἢ κυριαρχήσῃ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ὁ νέος προωστήρ. Κατὰ τὸ 1849 βλέπομεν διαμφισβητούμενα ἔτι τῆς ἕλικος τὰ πλεονεκτήματα. Ὁμὰς ἄγγλων κεφαλαιούχων, προτιθεμένη τὴν σύστασιν ἑταιρείας διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς συγκοινωνίας μεταξὺ Βραζιλίας καὶ Λιβερπούλης, κατόπιν μακρᾶς συζητήσεως τάσσεται ὑπὲρ τοῦ παλαιοῦ τῶν τροχῶν συστήματος. «Τὰ πλοῖα, ἐλέχθη, ὑπόκεινται πάντα εἰς δυστυχήματα· τὰ τροχοφόρα ὑπέστησαν παντοειδῆ τοιαῦτα ἐν τῷ μηχανισμῷ αὐτῶν· ἀλλ' οὐδέποτε ἀπὸ δεκαετίας ἤδη δὲν εἴδομεν πλοῖον νὰ τεθῇ ἐκτὸς ὑπηρεσίας ἕνεκα κακῆς λειτουργίας τῆς μηχανῆς ἢ νὰ ἐμποδισθῇ ὅπως ἐκτελέσῃ τὸν διάπλουν αὐτοῦ διὰ παρόμοιον λόγον. Ἐὰν πλοῖόν τι δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἑνὸς προωστῆρος καὶ μόνου, δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πλοῦν αὐτοῦ, εἴτε κινούμενον διὰ τοῦ ἑτέρου τῶν τροχῶν, εἴτε καὶ δι' ἀμφοτέρων, εἴτε μεταχειριζόμενον μίαν μηχανὴν ἐφ' ἑνὸς τροχοῦ, εἴτε καὶ ἀμφοτέρας· ἐν ἑκάστῃ περιπτώσει θὰ διατηρήσῃ πάντοτε τὸ ἥμισυ, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ τρία τέταρτα τῆς μέσης αὐτοῦ ταχύτητος..... Ἐὰν ἡ ἕλιξ θραυσθῇ ἢ πάθῃ τι, τὸ πλοῖον θὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνέμου καὶ τῶν κυμάτων ἐν μέσῳ ὠκεανοῦ καὶ ἴσως ἐν θέσει ἐπικινδύνῳ, ὑπὸ ἄνεμον ὠθοῦντα αὐτό, πρὸς τὴν ξηράν. Ἕλιξ βλαβεῖσα δὲν δύναται νὰ ἐπισκευασθῇ ἀλλαχοῦ ἢ ἐν τῷ λιμένι καὶ τὸ πλοῖον πρέπει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἱστίων αὐτοῦ.» Τοιαῦτα καὶ ἄλλα τινὰ προσθέτουσα ἡ ἐν λόγῳ ἔκθεσις καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «πιθανὸν μὲν ἡ ἕλιξ νὰ εὑρίσκηται ἀκόμη ἐν τῇ γενέσει· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ὅτι τὸ σύστημα τῶν τροχῶν ἔφθασεν ἤδη εἰς τὸ τέλειον;»

Ἐν τούτοις αἱ εὐκολίαι, τὰς ὁποίας παρέχει ὁ ἑλικοειδὴς προωστήρ, δὲν ἐβράδυναν ἁπανταχοῦ νὰ ἀναγνωρισθῶσιν· ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον ἤρξατο ἐπικρατῶν οὗτος μέχρις οὗ κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ αἰῶνος εἰκοσιπενταετίαν τελείως ἐξετόπισε τὰ τροχοφόρα σκάφη, τὰ ὁποῖα διετηρήθησαν πλέον διὰ λόγους εἰδικούς, μόνον διὰ τὴν ρυμούλκησιν καὶ τὴν ποταμοπλοΐαν.

Νέαν ὅμως προύκειτο νὰ λάβωσι τὰ πράγματα πρόσκαιρον τροπήν. Τὸ ἀγγλικὸν Ναυαρχεῖον, τὸ ὁποῖον πρῶτον εἰσήγαγε τὴν ἕλικα εἰς τὸ πολεμικὸν ναυτικόν, ὑπέστη παραδόξως ἐξ αὐτῆς ποιόν τινα πειρασμὸν πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὰ παλαιά. Τὸ ἑλικοκίνητον σκάφος, ἐλάχιστα διαφέρον κατὰ τὰς γραμμὰς τῶν ὑφάλων αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ ἱστιοφόρου, μεγίστην εὐκολίαν παρέσχεν εἰς τὴν κατὰ τὰ λοιπὰ διατήρησιν τοῦ πρῴην καθεστῶτος. Αἱ πρῶται μηχαναὶ τῶν πολεμικῶν ἀτμηλάτων ἐθεωρήθησαν βοηθητικαὶ μᾶλλον, ὡς τρόπον τινὰ συμπληροῦσαι τὴν κυρίαν κινητήριον δύναμιν, τὸν ἄνεμον· ἔβλεπε δέ τις πολλάκις πλοῖον τῶν 120 πυροβόλων κεκτημένον μηχανὴν 200 μόλις ἵππων δυνάμεως· ἡ πλάνη ὅμως ταχέως ἀνεγνωρίσθη, ἐν τῷ γαλλικῷ ναυτικῷ τὸ πρῶτον. Κατὰ τὸ 1852 ἐξοπλίζεται, κατὰ τὰ σχέδια τοῦ διασήμου ἔκτοτε καταστάντος ναυπηγοῦ Dupuy de Lôme, τὸ πολεμικὸν «Ναπολέων». Τὸ πλοῖον τοῦτο, λαβὸν μέρος εἰς τὸν πόλεμον τῆς Κριμαίας, ἐκίνησε πάντων τὸν θαυμασμόν· ὁ δὲ πόλεμος τῆς Κριμαίας μεγίστην ἔχει σημασίαν ἐν τῇ ναυτικῇ Ἱστορίᾳ.

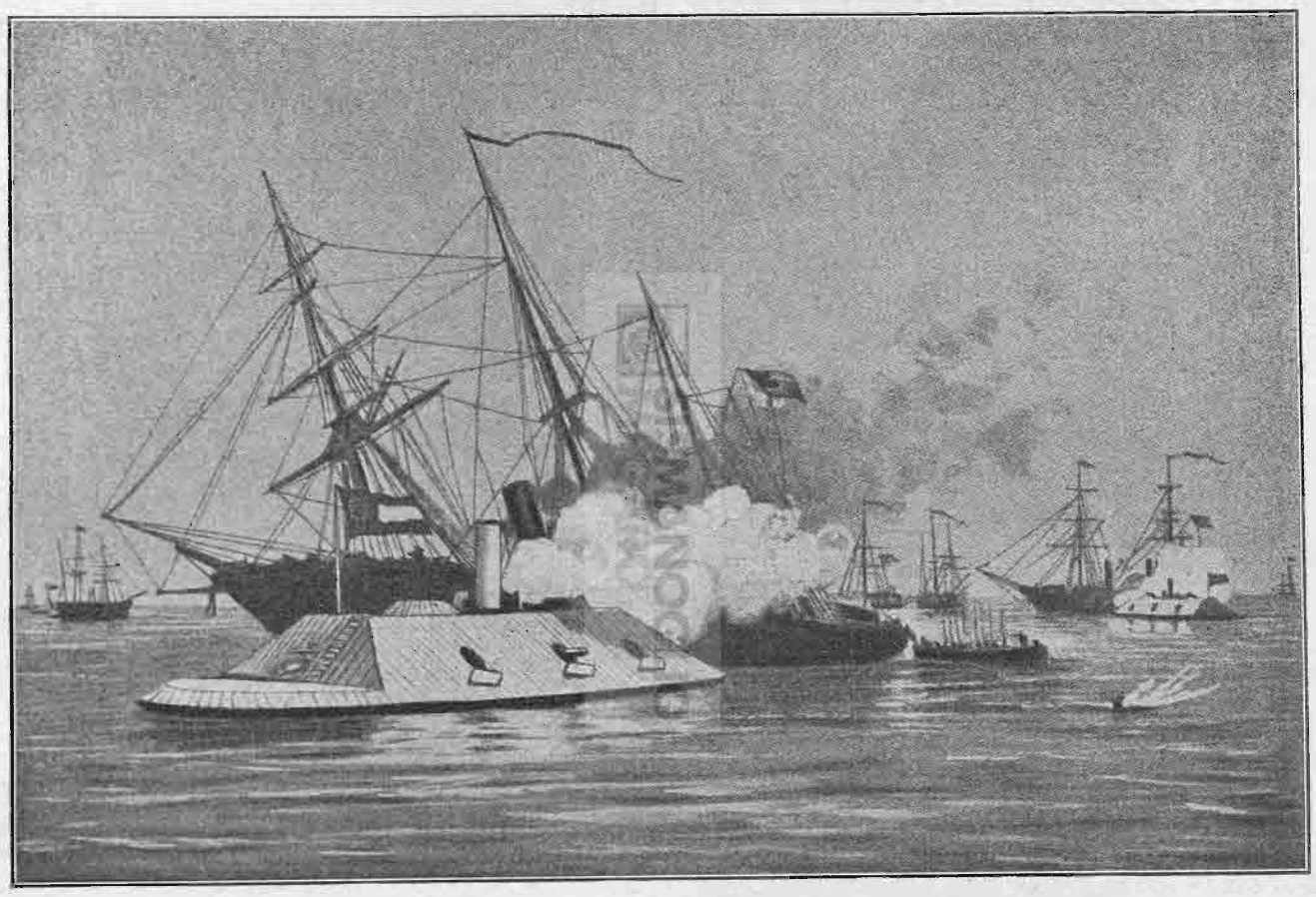

Θωρηκτὰ πλωτὰ πυροβολεῖα κατὰ τὸν ἐν Ἀμερικῇ πόλεμον τῶν Βορείων καὶ τῶν Νοτίων

(Προσβολὴ τῶν θωρηκτῶν πυροβολείων ἐναντίον τοῦ πολιορκητικοῦ στόλου τοῦ Σάρλεστων)

Κατὰ τὴν μάχην τῆς 17 Ὀκτωβρίου τὰ πολεμήσαντα ἐναντίον τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Σεβαστουπόλεως ξύλινα σκάφη τῶν συμμάχων, μὴ δυνηθέντα ἢ ἐλαχίστας νὰ ἐπενέγκωσιν εἰς τὰ φρούρια καταστροφάς, ἀπεχώρησαν τοῦ ἀγῶνος πλείστας ὑποστάντα ζημίας· κατασκευάζονται τότε ἐν μεγίστῃ σπουδῇ τὰ ἔκτοτε ὀνομαστὰ γενόμενα πλωτὰ πυροβολεῖα. Τὰ πλωτὰ ταῦτα φρούρια, ξύλινα τὸν σκελετὸν καὶ τὸ περίβλημα, ἔφερον βαρὺ καὶ πολυάριθμον πυροβολικόν, τὸ ὁποῖον ἐπροστατεύετο διὰ θώρακος σιδηροῦ, ἱκανοῦ νὰ ἀντιταχθῇ ἀπέναντι τῶν λείων πυροβόλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ἐπιτυχία τῶν πλοίων τούτων ὑπῆρξεν ὁποία ἀνεμένετο, βλέπομεν δὲ ταῦτα κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1855 νικηφόρως ἀντιπαρατασσόμενα πρὸ τοῦ φρουρίου Kimburn, τοῦ ὁποίου ἡ καταστροφὴ περατοῦται ἐν διαστήματι $3\,^1/_2$ ὡρῶν.

Τὰ ἄμορφα τῶν πλωτῶν πυροβολείων κατασκευάσματα ἦσαν τῶν σημερινῶν θωρηκτῶν οἱ προάγγελοι. Ἤδη ἡ ἰδέα εἶχεν ὡριμάσει ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ μεγαλοφυοῦς Dupuy de Lòme· ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις τῆς νέας ἐπινοήσεως ἀνέμενε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν. «Θὰ θεωρηθῶ βεβαίως παράφρων, ἔλεγε πρὸς φίλον αὐτοῦ κατὰ τὸ 1856· ὅταν ἔχῃ τις ἐν τῷ νῷ καινοτομίας τοσοῦτον μεγάλας, πρέπει νὰ ἀναμένῃ, ἵνα ἐπιτύχῃ, περίστασιν ἁρμόζουσαν· ἄλλως κατασυν-

τρίβεται, ἄνευ οὐδεμιᾶς οὐδενὶ ὠφελείας, πρὸ τῆς ἀπορίας ἀνθρώπων καταλαμβανομένων ἐξ ἀπροόπτου καὶ μηδόλως ἑτοίμων ὅπως σᾶς ἀκούωσιν.» Δύο ἔτη μετὰ ταῦτα κατεσκευάζετο ἡ θωρηκτὴ φρεγάτα «La Gloire» ἐκτοπίσματος 5620 τόννων, ἐκ τῶν ὁποίων 840 ἀντεπροσώπευον τὸν θώρακα· ὁ θώραξ οὗτος εἶχε πάχος ἀπὸ 11 μέχρι 12 ἑκατοστῶν. Ὁ ὁπλισμὸς τῆς φρεγάτας ἀπετελεῖτο ἐκ 36 ὀπισθογόμων καὶ ηὐλακωμένων πυροβόλων, βαλλόντων βλήματα τῶν 30 χιλιογράμμων. Ἡ ταχύτης τῆς Gloire ἔφθασε τὰ $13\,^1/_2$ ναυτικὰ μίλλια.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρώτου τούτου θωρηκτοῦ, τοῦ ὁποίου τὰ σχέδια ἦσαν προϊὸν μακρᾶς καὶ σπουδαίας μελέτης, δὲν ἠδύνατο ἢ καὶ ἄλλους νὰ παρακινήσῃ ἐπὶ τὴν αὐτὴν ὁδόν. Κατὰ τὸ 1859 ἀποφασίζεται ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ναυπήγησις τοῦ Warrior· ἔκτοτε δὲ ἁπανταχοῦ ἐπεκράτησεν ἡ ἰδέα τῆς τελειοποιήσεως τοῦ νέου τύπου. Ἡ θριαμβευτικὴ νίκη τοῦ Merrimac κατὰ τὸν ἀνθενωτικὸν πόλεμον τῆς Ἀμερικῆς τῇ 8 Μαρτίου 1862 οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν προσπαθειῶν τούτων. Κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἡμέραν ἓν καὶ μόνον θωρηκτόν, φέρον 10 μόλις πυροβόλα, προσβάλλει καὶ καταστρέφει, ὑπ' αὐτὰ τὰ ἐχθρικὰ πυροβολεῖα δύο ἱστιοφόρους φρεγάτας τῶν 50 πυροβόλων, δύο ἀτμήρεις τοιαύτας τῶν 40, μίαν ἱστιοφόρον κορβέτταν τῶν 24 καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐλαφρὰ σκάφη, τὰ ὁποῖα ἐτήρουν τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ ποταμοῦ James καὶ ἐπέβλεπον τὸν ναύσταθμον τῶν Νοτίων εἰς Norfolk.

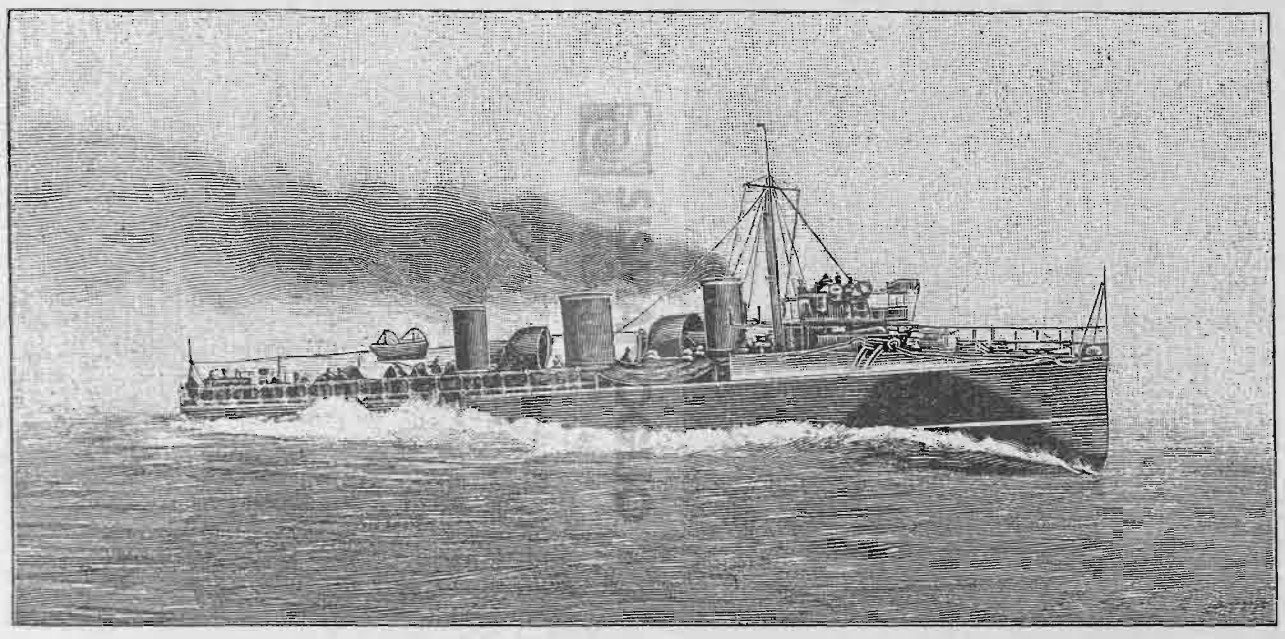

Τὸ ἀγγλικὸν τορπιλλοβόλον Ρίπερ, τὸ ταχύτατον σκάφος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος

Τὴν ἐπαύριον ἀκριβῶς τῶν γεγονότων τούτων συναντᾶται τὸ Merrimac μεθ' ἑτέρου θωρηκτοῦ, τοῦ Monitor. Ἡ μάχη ὑπῆρξε πολύωρος καὶ μεγάλη ἑκατέρωθεν ἡ προσπάθεια· πλὴν μετὰ πολύωρον ἀγῶνα ἀναγκάζονται ἀμφότερα νὰ ἀποχωρήσωσι μηδεμίαν κατορθώσαντα νὰ ἐπενέγκωσιν ἀλλήλοις ζημίαν. Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ παλαιοῦ πυροβολικοῦ κατὰ τῶν πρώτων τεθωρακισμένων πλακῶν ὁριστικῶς πλέον ἀπεδείχθη.

Τὸ θωρηκτὸν ὅμως Monitor παρουσιάζει χαρακτηριστικὰ ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Θέλων ὁ κατασκευαστὴς αὐτοῦ Ericson νὰ προφυλάξῃ τὸ πλοῖον καὶ τοὺς πυροβολητὰς ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν βλημάτων, ἔδωκε σχῆμα τοιοῦτον, ὥστε τὸ κατάστρωμα ἐλάχιστα τοῦ ὕδατος νὰ ὑπερέχῃ, μὴ παρουσιαζομένων ὑψηλῶν ἐξάλων, ἐτοποθέτησε δὲ τὸ πυροβολικὸν ἐντὸς τεθωρακισμένων πύργων, δυναμένων νὰ στρέφωνται περὶ τὸν ἄξονα αὐτῶν. Αἱ βάσεις τῶν πύργων τούτων, κατερχόμεναι πολὺ κατωτέρω τοῦ καταστρώματος, καθίστων στερεωτέραν τὴν ἐγκάθισιν αὐτῶν καὶ ἐξησφάλιζον τὴν διέλευσιν τῶν πυρομαχικῶν διὰ θωρηκτῶν σωλήνων, καταργουμένου οὕτω τοῦ κινδύνου τῆς ἀναφλέξεως ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν βλημάτων.

Ὁ θόρυβος, τὸν ὁποῖον ἤγειραν τὰ νέα ταῦτα τῶν Ἀμερικανῶν κατασκευάσματα, ὑπῆρξε μέγας, εὐρεῖα δὲ ἐγένετο συζήτησις ἐπὶ τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων αὐτῶν. Παρ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ πολεμικὴ ὑπεροχὴ τοῦ τύπου τοῦ Ericson ἀπέναντι πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἦτο ἀναμφισβήτητος· ἐὰν δ' ἐξαιρέσωμεν τὴν ἔλλειψιν ἱκανῆς εὐσταθείας ἵνα ἀντιστῇ ἐν καιρῷ σάλου, δι' ὃ καὶ ἐγκατελείφθη τὸ σύστημα τῶν χαμηλῶν καταστρωμάτων, βλέπομεν καὶ σήμερον ἔτι ἐπιτυχῶς ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τῶν θωρηκτῶν πύργων ὡς τὸ μόνον δυνάμενον νὰ ἐξασφαλίσῃ τοὺς πυροβολητὰς καὶ τὰ πυροβόλα ἐναντίον τῶν καθημερινῶν προόδων τοῦ πυροβολικοῦ.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἤρξατο ὁ μεταξὺ θώρακος καὶ πυροβόλου ἀγών, ἀγών, ὁ ὁποῖος μετὰ πείσματος ἔτι ἐξακολουθεῖ.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὸ πυροβολικὸν περιωρίζετο εἰς τὰ σφαιρικὰ βλήματα, ὁ θώραξ ἐφαίνετο ὑπερέχων ἐν τῇ πάλῃ. Ἐχρειάζετο μεγάλη ρώμη ἵνα διατρηθῶσιν αἱ θωρηκταὶ πλάκες, ἡ δὲ ρώμη αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ αὐξηθῇ ἢ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ διαμετρήματος τῶν πυροβόλων. Ἐννοεῖται ὅτι ταχέως ἡ πρᾶξις ἔθηκεν ὅρια εἰς τὴν αὔξησιν ταύτην. Ἀπὸ τοῦ 1842 ὅμως ἤδη ὁ γάλλος ἀντισυνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ Treville de Beaulieu εἶχε κατασκευάσει τὸ πρῶτον πρακτικῶς ἐφαρμόσιμον ηὐλακωμένον πυροβόλον· τὸ πυροβόλον τοῦτο ἔβαλλε βλήματα κυλινδρικὰ εἰς ᾠοειδῆ κορυφὴν ἀπολήγοντα, ἐτέθη δὲ ὁριστικῶς ἐν χρήσει παρὰ τῷ γαλλικῷ ναυτικῷ ἀπὸ τοῦ 1855. Ἡ ἐπιτυχία τῶν νέων τούτων ὅπλων ἐκίνησε πάντων τὴν ἅμιλλαν καὶ βλέπομεν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τὴν Ἀγγλίαν κατασκευάζουσαν τὰ περιώνυμα πυροβόλα Armstrong, εἶτα δὲ τὴν Γερμανίαν ἐπὶ μακρὸν ὑπερέχουσαν ἐν τῇ πυροβολικῇ διὰ τῶν περιφήμων τοῦ Krupp χυτηρίων, ἐξ ὧν προῆλθον καὶ προέρχονται τὰ τελειότατα πολεμικὰ μηχανήματα. Ἅπαντες οἱ συνδυασμοὶ τῆς μηχανικῆς ἐφηρμόσθησαν εἰς τὰ ὅπλα ταῦτα, δὲν δύναται δέ τις ἢ νὰ θαυμάσῃ τοὺς χαλυβδίνους ἐκείνους τῆς σημερινῆς στρατιωτικῆς βιομηχανίας κολοσσούς, ὧν ἡ μετακίνησις καὶ χρησιμοποίησις τόσον μικρὰν ἀπαιτεῖ δύναμιν, ὥστε χεὶρ παιδίου εὐκόλως δύναται νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὰ μηχανήματα αὐτῶν.

Τὰ βλήματα τοῦ νέου πυροβολικοῦ, ἐκπεμπόμενα πολλάκις μετὰ ταχύτητος, ἡ ὁποία ἔφθασε καὶ ὑπερέβη τὰ 1000 κατὰ δευτερόλεπτον μέτρα, ἐπληρώθησαν

ποικίλων ἐκρηκτικῶν οὐσιῶν, τῶν ὁποίων ἡ δύναμις μεταβάλλει εἰς κόνιν τὰ στερεώματα τῶν προπετασμάτων. Ἡ θωράκισις ἤδη τείνει νὰ γείνῃ γενική. Ὁ τύπος, τὸν ὁποῖον ἐπενόησε τοῦ Ericson ἡ πολυμήχανος διάνοια, διαρκῶς ἐτελειοποιήθη· ἀλλὰ τί πρῶτον τί δ' ὕστατον νὰ προφυλάξῃ τις ἐπὶ τῶν σημερινῶν πλοίων;

Ὁ ὄγκος τοῦ θώρακος εἶναι φορτίον βαρύ, τοῦ ὁποίου ἡ αὔξησις δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἢ ἐπὶ ζημίᾳ τῶν λοιπῶν στοιχείων τοῦ σκάφους. Ἡ ταχύτης, ἀπαιτοῦσα αὔξησιν τῶν διαστάσεων τοῦ κινητηρίου σκεύους· ἡ ἀκτὶς τῆς ἐνεργείας, συνεπαγομένη ἀνθρακαποθήκας εὐρείας· τὸ πυροβολικὸν καὶ ὁ ἐφοδιασμὸς αὐτοῦ, ἴσας, ἐὰν μὴ μεγαλειτέρας, προβάλλουσιν ἀξιώσεις, ριζικῶς περιοριζούσας τοῦ θώρακος τὸ μέγεθος. Αἱ ἀπαιτήσεις αὗται ἐπὶ τοσοῦτον εὑρίσκονται εἰς σύγκρουσιν, ὥστε ἀπὸ καιροῦ κατενοήθη ὅτι ἦτο ἀδύνατον τύπος πλοίου ἐνιαῖος νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἑαυτὸν καθ' ὅλας τοῦ θαλασσίου ἀγῶνος τὰς περιπτώσεις· ἐναυπήγησαν δὲ καὶ ἐξακολουθοῦσι ναυπηγοῦντες πλοῖα εἰδικά, ὧν αἱ ἰδιότητες συμπληροῦσι τὰς ἀνάγκας ἀλλήλων. Παρὰ τοὺς χαλυβοθώρακας μαστόδοντας, τοὺς ἐκτοπίζοντας ἄνω τῶν 14 000 τόννων, τοὺς ἐπιβαλλομένους διὰ τοῦ ὄγκου καὶ τοῦ πλήθους τῶν πυροβόλων καὶ τοῦ πάχους τῶν θωράκων αὐτῶν, ἐκτεινομένων εἰς πλατεῖαν ζώνην καθ' ὅλην τὴν ἴσαλον, παρὰ τοὺς πύργους τοὺς περιστροφικοὺς καὶ τὰ διπλᾶ θωρηκτὰ καταστρώματα παρελαύνει κλῖμαξ ὁλόκληρος πλοίων, ὧν ἕκαστον ἴδιον καλεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ προορισμόν.

Βικτωρία βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας καὶ αὐτοκράτειρα τῶν Ἰνδιῶν
1837—1901

Τῶν καταδρομικῶν ἡ ταχύτης καὶ αἱ εὐρεῖαι ἀνθρακαποθῆκαι μακρὰν ἐξασφαλίζουσαι αὐτονομίαν, χαρακτηρίζουσιν αὐτὰ ὡς τὰ πλοῖα τὰ ὑπισχνούμενα νὰ ἐκμηδενίσωσι πᾶσαν τοῦ ἐχθροῦ ἐμπορικὴν κίνησιν, ἀποστεροῦντά αὐτὸν πάσης ἐκ τῶν ἔξω βοηθείας. Ὅταν ὁ πόλεμος ἀφαιρῇ ἀπὸ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τοὺς ἀλκιμωτέρους βραχίονας καὶ ἡ γῆ μένῃ στεῖρα ἐλλείψει καλλιεργητῶν, δὲν δύναταί τις νὰ παρίδῃ πόσον βαρὺς δύναται νὰ ἀποβῇ αὐστηρὸς τῶν παραλίων ἀποκλεισμός.

Παρὰ τὰ καταδρομικὰ ταῦτα παρελαύνει ἐσμὸς ὁλόκληρος προσκόπων καὶ ἀνιχνευτῶν. Τὰ μικρὰ ταῦτα σκάφη, τῶν ὁποίων ἡ ταχύτης ὑπερβαίνει πολλάκις τὰ 30 μίλλια, εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἀνυπεράσπιστα καὶ ἀδυνατοῦσι νὰ ἀντιμετωπίσωσι τὸ ἐλάχιστον πυροβόλον· εἶναι ὅμως ἀπαραίτητα ἐν παντὶ στόλῳ καὶ ἄνευ αὐτῶν τὰ βαρέα καὶ ὀγκώδη θωρηκτά, μὴ δυνάμενα νὰ ἀντιληφθῶσι τί περὶ αὐτὰ συμβαίνει, θὰ εὑρίσκοντο πολλάκις πρὸ τοῦ μεγίστου τῶν κινδύνων. Μικρόν τινα ἀκριβῶς ἐλησμονήσαμεν παράγοντα, μικρὸν μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀλλὰ φοβερὸν τὴν ἰσχύν, τὴν τορπίλλην.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος ὁ αὐτὸς Φούλτων, ὁ χρησιμοποιήσας τὸ πρῶτον τὴν δύναμιν τοῦ ἀτμοῦ εἰς τὴν πρόωσιν τῶν πλοίων, τελειοποιήσας τὰ ὑπὸ τοῦ Bushnell ἐν Ἀμερικῇ κατὰ τὸ 1777 τελεσθέντα πειράματα, προτείνει εἰς τὸν Ναπολέοντα τὴν κατασκευὴν σκάφους ὑποβρυχίου, δυναμένου νὰ τοποθετῇ ὑπὸ τὰ ὕφαλα τῶν πλοίων γέμισμα πυρίτιδος, ἱκανὸν μεγίστας νὰ ἐπενέγκῃ ζημίας. Τὸ πλοῖον κατασκευάζεται, λειτουργεῖ καλῶς, κατὰ τὸ λέγειν τῶν χρονικῶν τῆς ἐποχῆς· πλὴν παραδόξως ἡ ἐφεύρεσις δὲν θεωρεῖται πρὸς τὰ δίκαια τοῦ πολέμου συνάδουσα καὶ αἱ προτάσεις τοῦ Φούλτωνος ἀπορρίπτονται. Ὁ ἐφευρέτης ἀναγκάζεται νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἀγγλίαν· ἐκεῖ καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1805 ἐπαληθεύεται διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ βρικίου «Δωροθέα» ἡ δύναμις τοῦ νέου μηχανήματος. Ἀλλὰ πάντες ἀκαταμάχητον αἰσθάνονται ἀποστροφὴν πρὸς τὸ νέον ὅπλον, θεωροῦσιν αὐτὸ κατάλληλον μόνον εἰς πειρατὰς καὶ οὐδεὶς παραδέχεται ὅτι οἱ τοιαῦτα ὕπουλα μεταχειριζόμενοι μέσα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι στρατιῶται τακτικοὶ καὶ ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰ ἐν πολέμῳ διεθνῶς παραδεδεγμένα νόμιμα.

Ἐδέησε νὰ παρέλθωσιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης 50 ὅλα ἔτη ἵνα καὶ πάλιν χρησιμοποιηθῇ ἡ τορπίλλη πρὸς ἄμυναν τῆς Βαλτικῆς ὑπὸ τῶν Ρώσσων· τὰ ὑπ' αὐτῶν ὅμως χρησιμοποιηθέντα γεμίσματα ἦσαν πολὺ μικρὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματα ὅλως ἀσήμαντα.

Κατὰ τὸ 1864 εἰσάγεται ἡ χρῆσις τῶν τορπιλλῶν κατὰ τὸν ἀνθενωτικὸν πόλεμον τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἐν διαστήματι ὀλίγων μηνῶν καταποντίζονται ἢ καταστρέφονται δι' ὑποβρυχίων ἐκρήξεων ὑπὲρ τὰ 10 πλοῖα τοῦ στόλου τῶν Βορείων.

Κατὰ τὸ 1868 ὁ ἐν Fiume τῆς Αὐστρίας μηχανουργὸς Whitehead κατασκευάζει τορπίλλην δυναμένην ἐξ ἀποστάσεως νὰ ριφθῇ· ἡ τορπίλλη αὕτη ἦτο αὐτοκίνητος καὶ εἶχε μηχανὴν κινουμένην διὰ πεπιεσμένου ἀέρος. Ὀλίγον βραδύτερον, κατὰ τὸ 1872, ὁ Tornycroft κατασκευάζει ἐν Ἀγγλίᾳ μετά τινας δοκι-

μὰς τὸ πρῶτον τορπιλλοβόλον, τὸ «Raps», ἐκτοπίσματος 16 τόννων καὶ 19 μιλλίων ταχύτητος. Ἔκτοτε ραγδαῖαι ἐπῆλθον αἱ τελειοποιήσεις, καταπληκτικῶς αὐξήσασαι τήν τε εὐστοχίαν καθὼς καὶ τὴν ταχύτητα τοῦ νέου ὅπλου· παραδόξως ὅμως σπάνια εἶναι τὰ παραδείγματα, καθ' ἃ βλέπομεν τὴν αὐτοκίνητον τορπίλλην ἐπιτυχῶς ἐφαρμοζομένην, ἐξακολουθοῦσι δ' οἱ θαλάσσιοι πόλεμοι νὰ θεωρῶνται πυροβολικοῦ μᾶλλον ἀγῶνες. Ἡ ἀπώλεια τοῦ θωρηκτοῦ Blanco Encalada κατὰ τὸν πόλεμον τῆς Χιλῆς (1891) καὶ ὁ καταποντισμὸς τοῦ Aquidaban κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν τῆς Βρασιλίας ἀσφαλῶς κατέδειξαν τὸ λυσιτελὲς τῆς χρήσεως τῶν τορπιλλῶν· πλὴν τὰ μεμονωμένα ταῦτα παραδείγματα δὲν ἤρκεσαν ὅπως καταστήσωσι, μετὰ τὰς τελευταίας μάλιστα τοῦ ταχυπόρου πυροβολικοῦ τελειοποιήσεις, ὁριστικῶς παραδεκτὴν ἐν τῇ πολεμικῇ τέχνῃ τὴν ἰσχὺν τῆς διὰ τορπιλλῶν ἐπιθέσεως καὶ ἀμύνης. Ἡ δυσπιστία αὕτη, τό γε νῦν ἔχον, εἶναι ἐν πολλοῖς λίαν δικαία· τὸ τελείως ἀνυπεράσπιστον τῶν τορπιλλικῶν σκαφῶν, τὰ ὁποῖα τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν ἐπιζητοῦσιν ἐν τῇ αὐξήσει τῆς ταχύτητος καὶ τῷ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῶν διαστάσεων ἀοράτῳ, δὲν εἶναι φύσεως τοιαύτης, ὥστε νὰ ἐμπνέῃ μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτά. Ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, ἡ αὐτοκίνητος τορπίλλη εἶναι τὸ ὅπλον τῆς ἀπογνώσεως, εἶναι τὸ πυρπολικὸν τοῦ τέλους τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος.

Παρ' ὅλα ταῦτα, τῶν σημερινῶν ναυτικῶν ὅπλων ἡ ἰσχὺς δὲν εὗρεν ἔτι περίστασιν ὅπως καταλλήλως ἐκτιμηθῇ· καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ τελευταία δεκαετία παρέσχεν ἡμῖν δὶς τὸ θέαμα ναυτικοῦ πολέμου· ἀλλ' ἡ μὲν ναυμαχία τοῦ Γιαλοῦ μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὸ πυροβολικὸν καὶ τὸν θώρακα δύναται νὰ παράσχῃ διδάγματα, τὰ δ' ἐν Σαντιάγῳ ἐπ' ἐσχάτων γενόμενα εἰς οὐδὲν δύνανται νὰ καταλήξωσι πόρισμα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἄνισον τῆς τῶν ἀντιμαχομένων δυνάμεως.

Εὑρισκόμεθα ὅμως ἤδη εἰς τὰ πρόθυρα σπουδαίων ἀνατροπῶν ἐν τῇ ναυπηγικῇ τέχνῃ. Ἑκατὸν ἐτῶν σύντονοι προσπάθειαι καὶ ἔρευναι ἀκάματοι τείνουσιν ὁριστικῶς νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλει τὸ δημιουργικὸν τοῦ Φούλτωνος πνεῦμα· τὸ ὑποβρύχιον σκάφος φαίνεται ἀσφαλῶς πλέον εἰσερχόμενον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πραγματικότητος. Βεβαίως ὑπάρχουσιν ἀκόμη οἱ δυσπιστοῦντες· ἀλλὰ μὴ πᾶσα πρόοδος δὲν ἐπάλαισε πάντοτε πρὸς τὸ παρελθόν;

Νέος ἀνατέλλει αἰὼν καὶ ὑπὸ οἰωνοὺς νέους. Τίς γνωρίζει πόσων τὰ ὀνόματα θὰ διαλάμψωσιν αἴφνης ὅταν πραγματοποιηθῶσι τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα παρεσκεύασαν αἱ ρηξικέλευθοι αὐτῶν προσπάθειαι καὶ αἱ γόνιμοι ἐπιτυχίαι;

Τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν, αὐτὸ πρῶτον, ὡς εἴδομεν, ὑπέστη τῶν νέων ἐπινοήσεων τὴν ἐπιρροήν· πλὴν ἡ μεταβολὴ περὶ τὸν τρόπον τῆς προώσεως ἐπήνεγκε ταχέως καὶ ἑτέραν τροποποίησιν. Τὰ ξύλινα τῶν πρώτων ἀτμοπλοίων τείχη ἀντικατεστάθησαν διὰ σιδηρῶν καὶ χαλυβδίνων ἐλασμάτων, περιωρίσθη δὲ ἡ χρῆσις τοῦ ξύλου εἰς τὰ καταστρώματα καὶ τὰ ἔπιπλα.

Ἡ χωρητικότης τῶν ἀτμοπλοίων ὀλίγον κατ' ὀλίγον ηὐξάνετο μέχρι τοῦ 1854, ἀνήρχετο δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν μεγίστων ἐμπορικῶν σκαφῶν τὸ ἐκτόπισμα εἰς 2000 περίπου τόννους· αἱ μηχαναὶ ὅμως αὐτῶν ἦσαν ἀτελέσταται καὶ ἡ κατανάλωσις εἰς γαιάνθρακας τόσον μεγάλη, ὥστε ὁ διάπλους τοῦ Ἀτλαντικοῦ καθίστατο ἀνέφικτος, μὴ δυναμένων τῶν πλοίων νὰ συμπαραλάβωσι τὰ ἀναγκαῖα καύσιμα.

Ἀποφασίζεται τότε ἡ ναυπήγησις πλοίου μεγάλου ἐκτοπίσματος, κατασκευάζεται δ' ἐν Ἀγγλίᾳ, συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια τῶν μηχανικῶν Brunel καὶ Rossel, δι' ἑταιρικῶν κεφαλαίων ὁ «Λεβιάθαν», χωρητικότητος 19 000 περίπου τόννων. Ἡ ἰδέα ἦτο τόσον δυσανάλογος πρὸς τὰ μηχανικὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ὥστε ἡ ἐκτέλεσις πολὺ ἀπεῖχε τοῦ τελείου, βλέπομεν δὲ τὸ πλοῖον τοῦτο μετὰ τὸν τρίτον πλοῦν ἀναγκαζόμενον ὁριστικῶς νὰ διακόψῃ τὰ ταξείδια, ἕνεκα τῆς ἐν τρικυμίᾳ ἐλλείψεως εὐσταθείας καὶ τῶν ἀλληλοδιαδόχως ἐπελθουσῶν ἀβαριῶν. Ἡ ζημία, καθὼς καὶ ἡ ἀπογοήτευσις, ὑπῆρξε μεγάλη, ἐπὶ μακρὸν δὲ οὐδεὶς ἀπετόλμησε τὴν ναυπήγησιν πλοίου μεγάλου ἐκτοπίσματος.

Μετὰ 20 ὁλόκληρα ἔτη ἀπὸ τῆς ἀποτυχίας ταύτης ναυπηγεῖται, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ πάλιν, ὁ «Βρεττανικός», χωρητικότητος 5 000 τόννων καὶ εἶτα διὰ συστηματικῶν τελειοποιήσεων ἐπιδιώκεται ἡ αὔξησις τῶν διαστάσεων.

Τὰ μεγάλα σημερινὰ ἀτμήλατα, τὰ διαπλέοντα τοὺς ὠκεανούς, ἐκτοπίζουσι παραπλήσια πρὸς τὸν «Λεβιάθαν»· ἀλλ' αἱ σημεριναὶ μηχανικαὶ συνθῆκαι οὐ μόνον ἐπιτρέπουσι τοὺς ἀριθμοὺς τούτους, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλουσιν αὐτοὺς πρὸς μείζονα τῶν κεφαλαίων ἀπόδοσιν· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι διὰ συντομωτέρους διάπλους ἐξακολουθοῦσιν ἐπικερδῶς ἐργαζόμενα τὰ μικροτέρων διαστάσεων πλοῖα, ἅτε καταλληλότερον πρὸς τοῦτο προσφερόμενα.

Ὑπὸ τοιούτους λοιπὸν ὅρους ἦτο φυσικὸν ριζικῶς νὰ μεταρρυθμισθῇ ἡ ὑπόστασις τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ· τὰ οἰκονομικὰ κεφάλαια ταχέως ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκῆ καὶ ἡ ἀνάγκη ἐπέβαλε τὸν συνεταιρισμόν. Σήμερον ὁ πλοιαρχῶν ἐμπορικοῦ σκάφους ἀπέβαλεν ὁλοσχερῶς τὴν ἐμπορικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα, εἶναι ἁπλοῦς ὑπάλληλος, ἐντεταλμένος τὴν ἐν ὡρισμένῃ προθεσμίᾳ ἐκτέλεσιν τοῦ διάπλου· ὁ τηλέγραφος καθιστᾷ αὐτὸν ἐν πάσῃ στιγμῇ ὑποχείριον, τελείως περιορισθείσης τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ. Τὰ πληρώματα κατατάσσονται ὁπουδήποτε, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν, αἱ δὲ ἀποδοχαὶ αὐτῶν κανονίζονται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως.

Λόγῳ τῆς μεγάλης τιμῆς τῶν σημερινῶν ἀτμοπλοίων εἰσέρχεται ἤδη εἰς τὸ θαλάσσιον ἐμπόριον νέος παράγων, ὁ χρόνος. Πᾶσα χρονοτριβή, συνεπαγομένη ἄσκοπον τοῦ τόκου τῶν κεφαλαίων ἀπώλειαν, θεωρεῖται δικαίως αἰτία ζημίας καὶ συστηματικῶς ἀποφεύγεται· δι' ὃ καὶ μεγίστη ἐπιδιώκεται ταχύτης κατὰ τὴν φόρτωσιν καὶ ἐκφόρτωσιν. Αἱ ἐτήσιαι τοῦ πλοῦ περίοδοι, μὴ ἔχουσαι πλέον λόγον ὑπάρξεως τελείως κατηργήθησαν, οὐδεὶς δ' ὑπάρχει σταθμὸς ἐν τῇ πυρετώδει τῆς συγχρόνου ναυτιλίας κινήσει.

Ὁ ροῦς τῶν ἀρτηριῶν, δι' ὧν τὴν σήμερον κυκλοφορεῖ τὸ παγκόσμιον ἐμπόριον, τελείως μετε-

στράφη. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1842 μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Κίνας οἱ λιμένες τοῦ Οὐρανίου Κράτους ἀνοίγονται εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν συνδιαγωνισμόν. Τῷ 1869 περατοῦται κατὰ τὰ σχέδια τοῦ γάλλου Lesseps ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ καὶ ἐλευθεροῦται ἡ δίοδος τῆς Ἐρυθρᾶς, καταργουμένης τῆς ἀνάγκης τοῦ περίπλου τῆς Ἀφρικῆς. Τὸ ἔργον ἦτο γιγάντιον, ἀρκεῖ δὲ αὐτὸ καὶ μόνον ἵνα δώσῃ σαφῆ τοῦ σημερινοῦ ἐμπορικοῦ μεγαλείου ἰδέαν. Ἡ ὁλικὴ δαπάνη τῆς ἐπιχειρήσεως ἀνῆλθεν εἰς 450 ἑκατομμύρια φράγκων, ὧν καλύπτουσι τόκον τε καὶ χρεωλύσιον τὰ ὑπὸ τῶν διερχομένων πλοίων καταβαλλόμενα διόδια.

Ἡ διῶρυξ τοῦ Σουέζ, συντομεύσασα τὸ μέχρις Ἰνδιῶν ταξείδιον κατὰ 1800 περίπου λεύγας, καίριον ἐπήνεγκε πλῆγμα εἰς τὰ περίφημα τῆς Ἀνατολῆς ἐπίνεια, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας συνεκέντρουν τὴν παγκόσμιον ἐμπορικὴν κίνησιν.

Ἡ ἔκτασις τῶν συγχρόνων λιμένων τεραστίως ηὐξήθη, ὅπως δυνηθῶσι νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς ὁλονὲν παρουσιαζομένας ἀπαιτήσεις· ἀτμοκίνητοι γέρανοι καὶ ὑδραυλικὰ μηχανήματα καθ' ὅλον τῶν κρηπιδωμάτων τὸ ἀνάπτυγμα, ἀντικαθιστῶντες ἐν τῇ ἐκφορτώσει τὰς ἀσθενεῖς τῶν ἀχθοφόρων χεῖρας, συντελοῦσι θαύματα ταχύτητος. Ἐν διαστήματι 36 καὶ μόνον ὡρῶν κατορθοῦται, ἐπ' ἐσχάτων ἐν Μασσαλίᾳ, ἡ ἐξαγωγὴ ἐκ τοῦ κύτους ὁλοκλήρου τοῦ φορτίου τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου Samoa, οὗ τὸ βάρος ὑπερέβαινε τοὺς 8 500 τόννους τῶν 1000 χιλιογράμμων.

Ἡ δαιμονιώδης κυκλοφορία, ἡ διαρκῶς δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐξακολουθοῦσα ἐν τοῖς μεγάλοις ἐμπορικοῖς κέντροις, πληροῖ τὴν ἀτμόσφαιραν θορύβου· παρὰ τὸν τριγμὸν τῶν ἁλύσεων καὶ τῶν προσταγμάτων τὰς μυριοστόμους ἀντεγκλήσεις, ἡ ἀσθμαίνουσα τῶν ἀτμοκινήτων βαρούλκων ἀναπνοὴ σημαίνει τὸ τροχαῖον τῆς ἐργασίας σάλπισμα· μέλας καπνὸς ἀπὸ ἀναριθμήτων ἐκπέμπεται καπνοδοκῶν καὶ παρὰ τὸ βραδέως εἰσερχόμενον γιγαντόσωμον ἀτμόπλοιον βλέπομεν ρυμουλκούμενον πρὸ τοῦ στομίου τὸ σύγχρονον ἱστιοφόρον σκάφος. Δὲν εἶναι πλέον ἡ μικρὰ τῶν 800 τόννων λέμβος, ἡ προσκόπτουσα εἰς τοῦ κύματος τὸ πεῖσμα, εἶναι ὁ τανύπτερος τῶν ὠκεανῶν ἀετός, τοῦ ὁποίου τὸ πάλλευκον πέτασμα, ἀπὸ ἑπτὰ πολλάκις σιδηρῶν ἀρτώμενον ἱστῶν καὶ δι' ἀτμοκινήτων μηχανημάτων χειριζόμενον, προκαλεῖ ἤδη εἰς νικηφόρον ἀγῶνα τοὺς πυρίπνους τῶν πόντων Ἄτλαντας. Πέντε χιλιάδας τόννων καὶ πλέον δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τοῖς σπλάγχνοις αὐτοῦ, ἀδάπανον δὲ χρησιμοποιοῦν δύναμιν προτιμᾶται πάντοτε, ὁσάκις δὲν ὑπάρχει ἐπείγουσα τῆς μεταβιβάσεως τοῦ φορτίου ἀνάγκη. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην δεκαετηρίδα τὸ ὁλικὸν ἐκτόπισμα τῶν ναυπηγηθέντων τοιούτων σιδηρῶν ἱστιοφόρων ὑπερέβη τὸ ἓν ἑκατομμύριον τόννων.

Ἐν διαστήματι ἑκατὸν καὶ μόνων ἐτῶν ἡ δύναμις τοῦ διεθνοῦς ναυτικοῦ ὑπερεδεκαπλασιάσθη. Ἀπὸ τῶν 2 μόλις ἑκατομμυρίων, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουσι τὴν ὁλικὴν εἰς τόννους χωρητικότητα αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 19 ἑκατονταετηρίδος, ἔχομεν τὴν εὔγλωττον στατιστικὴν τοῦ γραφείου Veritas, ἀναβιβάζουσαν αὐτὴν κατὰ τὸ 1895 εἰς 26 καὶ πλέον ἑκατομμύρια, μὴ συμπεριλαμβανομένων τῶν μικρῶν πλοίων.

Ἀλλὰ ποῦ βαίνει ἡ πρόοδος αὕτη; Μὴ εὑρισκόμεθα εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ ἐπικινδύνου κατακορύφου τῆς ἀκμῆς;

Νὰ γείνῃ ἆρά γε τοῦτο πιστευτόν, ὅτε τόσοι κόσμοι δὲν ἔχουσιν ἀκόμη αἰσθανθῆ τὴν ἀκατάσχετον τῆς συγκοινωνίας ἀνάγκην, ἣν ἐδημιούργησεν ὁ γοργῷ τῷ ποδὶ βαδίζων πολιτισμός;

Τὸν πολιτισμόν, αὐτὸν ἀκριβῶς, συμβολίζει τὸ ναυτικόν, τοῦ ὁποίου ὠχρὰν ἐπεχειρήσαμεν ἀπεικόνισιν. Διὰ τοῦ ναυτικοῦ καὶ μόνου τείνουσιν ἀλλήλοις τὰς χεῖρας εἰς κοινὴν συνεργασίαν τὰ ἔθνη.

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ναῦς συνεβόλισε τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναγεννήσεως τὴν πορείαν. Εἶναι ἡ ναῦς, ἡ βραδέως, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἀνὰ τοῦ κόσμου τὰς τρικυμίας χωροῦσα, ἐνῷ ἡ πρῷρα αὐτῆς, ὑπερηφάνως τὰς προλήψεις διασχίζουσα, κελεύει τὸ «Πάντοτε πρόσω!»

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΔΟΣΙΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΕΘΝΩΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

Ἀρχαιολογία εἶναι ποικιλία γνώσεων, εἶναι κέντρον εὐρέος κύκλου κεφαλαίων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀρχαιότητα, πραγματευόμενον περὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐν μικρῷ ἢ ἐν μείζονι μέτρῳ. Πόθεν τις διοπτεύσας πάντα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀδελφὰ τῆς μεγάλης καὶ εὐρείας ταύτης ἐπιστήμης καὶ τὰ ἐκ τούτων συγκρίματα καὶ πράγματα ἐν συντομῇ περισυλλέξας ἄρξεται καὶ καταλήξει; Ναοί, θέατρα, γυμνάσια, ᾠδεῖα, οἰκοδομαί, οἰκίαι, τύμβοι, κηδεῖαι, ἑορταί, ἀγῶνες, γάμοι, παίγνια, διασκεδάσεις, ἐνδύματα, νομίσματα, κοσμήματα, ὅπλα, ἀγγεῖα, ναυτικά, στρατιωτικά, μουσική, πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί, δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν δίκαιον καὶ ἐν γένει τέχναι, ὅλα ταῦτα ἀνάγονται καὶ ὑπάγονται εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν. Ὁ καλὸς Πλούταρχος, μέλλων νὰ ὁμιλήσῃ περὶ παρῳχημένων χρόνων μυθωδῶν, εὔχεται «τυχεῖν ἀκροατῶν πρᾴως τὴν ἀρχαιολογίαν προσδεχομένων», ἡμεῖς δὲ ἐπιεικῶν, διότι εἴμεθα περίπου κατὰ δύο χιλιάδας ἔτη περισσότερον αὐτοῦ μεμακρυσμένοι τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ περὶ ποίας ἀρχαιότητος ὁ λόγος; περὶ τῆς πολιᾶς, περὶ παρελθόντος δῆλα δὴ κατὰ χιλιάδας ἐτῶν ἀφ' ἡμῶν μεμακρυσμένου. Ἡ εὐρεῖα χώρα τῆς Δ. Ἀσίας, ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Μεσοποταμία ὀνομαζομένη, ἅτε μεταξὺ δύο ἐπισημοτάτων ἐν ὅλῃ τῇ ἱστορίᾳ καὶ γνωστοτάτων ποταμῶν, τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, κειμένη, ἐγένετο ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων, εἰς οὓς ὁ φανὸς τῆς ἱστορίας ἤρξατο τελευταῖον νὰ εἰσβλέπῃ, τὸ κέντρον μεγάλου καὶ ἐπιβάλλοντος πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς δὲ οὗτος ποθεῖ νὰ διαμφισβητήσῃ νῦν πρὸς τὸν τῆς Αἰγύπτου, μεθ' ὅλας τὰς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων θαυμασίας ἐν τῇ Νειλορρύτῳ χώρᾳ ἀνακαλύψεις, τὴν δόξαν, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρωτογενής. Ἐνῷ δὲ τέως τὰ πρῶτα σπέρματα αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἀνεζητοῦντο σχεδὸν μόνον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Φαραώ, ἐν τῇ γῇ τῆς Αἰγύπτου, τοὐναντίον νῦν ζητοῦνται ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου. Ἡ κοιλὰς τοῦ Εὐφράτου ἐδείχθη μετὰ τὰς τελευταίας σκαφάς, περὶ ὧν κατωτέρω, οὐχ ἧττον γόνιμος καὶ εὐδαίμων ἢ ἡ τοῦ Νείλου. Ἐὰν οἱ χαλδαῖοι καὶ ἀσσύριοι ἀρχιτέκτονες καὶ γλύπται ἠβρύνοντο καὶ ἐφιλοδόξουν ἐπὶ τοῖς ἀνακτόροις, τοῖς ἀναγλύφοις καὶ τοῖς πολυωρόφοις πύργοις, ἐπίσης καὶ οἱ συνάδελφοι καὶ ὁμότεχνοι αὐτῶν ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Φαραώ (Βαβυλῶνος ὀκταώροφος πύργος, Νινευὶ—Πυραμίδες ἐν Γιζὲ παρὰ τὴν Μέμφιν, μαστάβαι). Αἱ κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα γενόμεναι σκαφαί, αἱ καθ' ἣν ὥραν γράφομεν ἐξακολουθοῦσαι, ἀπέδωκαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν νέαν πρὸς καλλιεργίαν γῆν, ἥτις τέως ἐθεωρεῖτο χέρσος, ἐθεωρεῖτο ἔρημος. Ὁ Λουκιανὸς (Χάρ. 23) παρέστησε τὸν Ἑρμῆν λέγοντα περὶ τῶν ἀρχαίων πόλεων, τῶν ὁποίων ἐκ μικρᾶς ἡλικίας εἰθίσθημεν ν' ἀκούωμεν τὰ ὀνόματα καὶ νὰ γνωρίζωμεν αὐτά, ὅτι «ἡ Νίνος μὲν ἀπόλωλεν ἤδη, καὶ » οὐδὲν ἴχνος ἔτι λοιπὸν αὐτῆς· οὐδ' ἂν εἴποις ὅπου ποτ' » ἦν· ἡ Βαβυλὼν δέ σοι ἐκείνη ἐστίν, ἡ εὔπυργος, ἡ τὸν » μέγαν περίβολον, οὐ μετὰ » πολὺ καὶ αὐτὴ ζητηθησομένη, » ὥσπερ ἡ Νίνος. Μυκήνας δὲ » καὶ Κλεωνὰς αἰσχύνομαι δεῖ» ξαί σοι καὶ μάλιστα τὸ Ἴλι» ον... πάλαι μὲν ἦσαν εὐδαί» μονες, νῦν δὲ τεθνήκασι καὶ » αὗται· ἀποθνήσκουσι γὰρ καὶ » πόλεις, ὥσπερ ἄνθρωποι». Ἐὰν ἔζη σήμερον ὁ χαριέστατος Σαμοσατεύς, τί θὰ ἔλεγε; Σήμερον ἡ Ἀρχαιολογία ἐπεξέτεινε τὰς ἀνακαλύψεις αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ δὲ συμπληροῦσα ταύτας ὁλονὲν ἐν μέσῳ τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐλησμονήθησαν, ὑπὸ τὴν σποδὸν δὲ καὶ τὴν ἄμμον ἐκοιμῶντο τὸν ὕπνον ἁμαρτωλοῦ, ἐξ οὗ χεὶρ σκαπάνης δικαίου ἐπιστήμονος ἢ φιλεπιστήμονος ἀνήγειρεν αὐτάς. Τὸ ρεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἐδέσποσε τοῦ κόσμου πρὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, εἶχε τὰς πηγὰς αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος ἐξ αὐτῆς δὲ μετέστη ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν Περσίαν, ἤρδευσε τὰ ἀνάκτορα τῶν Σούσων καὶ τῆς Περσεπόλεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διέρρευσε τὴν χώραν τῶν Χεττταίων, τῶν Χεττὶν καὶ Χεττὶμ τῆς Γραφῆς, τὴν τῶν Λευκοσύρων ἢ Καππαδοκῶν, τῶν Φρυγῶν καὶ Λυδῶν, ἐδρόσισε

Κεφαλὴ ἀγάλματος μαρμαρίνου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εὑρεθέντος ἐν Μαγνησίᾳ τῇ πρὸς Σιπύλῳ τῷ 1895

(Ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως)

τὴν τῶν Ἀραμαίων τῆς Συρίας, τὴν τῶν Φοινίκων, τὴν τῶν Ἰουδαίων χώραν καὶ οὕτω δι' ὅλων τούτων τῶν μερῶν τῆς Δ. Ἀσίας προήλασε μέχρι τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἰωνίας, συναποφέρον καὶ μύθους καὶ παραδόσεις καὶ τύπους, φθάσαν δὲ εἰς τὰς παραλίας χώρας εἰσεχώρησεν εἰς τὰ ὕδατα τῆς Μεσογείου, ἀλλὰ δὲν ἀπερροφήθη· διότι καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ ἀνεφάνη καὶ ὡς ἐκ πίδακος ἀνεπήδησε καὶ διεδόθη. Ἡ ὁδὸς αὕτη, τῇ ὁποίᾳ ἠκολούθησεν ὁ πολιτισμός, ἀπεκαλύφθη ἤδη διὰ τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον γενομένων ἐρευνῶν. Οὕτως ἡ Ἀρχαιολογία, ἡ τῆς ἀρχαιότητος ἔρευνα, διαδραματίζει σπουδαῖον πρόσωπον καὶ πρωταγωνιστοῦν ἐν τῷ δράματι, ὅπερ καλεῖται Καθόλου Ἐπιστήμη, ἔχει δὲ καὶ σχέσεις καὶ ἀναφορὰς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην, κατ' ἀνάγκην μὲν πρὸς τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν Τοπογραφίαν, τὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Χρονολογίαν, κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον πρὸς τὴν Ἐθνολογίαν· διότι ἀσχολεῖται καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀσχοληται οὐχὶ μόνον περὶ τῶν διαπρεψάντων λαῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ πάντων, πρὸς τὴν Φιλολογίαν, ἥτις, ὡς κατὰ τὸ 1881 ἐδίδασκεν ὁ περικλεὴς τῆς Τυβίγγης καὶ τοῦ Στρασβούργου καθηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος, ὁ πολὺς τοῦ περὶ Παρθενῶνος συγγράμματος συγγραφεὺς (Λειψίᾳ, 1871) Michaelis, ὡδήγησε τὴν ὁδὸν καὶ ἡτοίμασε τὰς τρίβους εἰς τὴν τοῦ αἰῶνος ἡμῶν ἐπιστήμην, καὶ αὐτὴν τὴν μέθοδον συνέστησε, διότι οἱ ἀρχαιολόγοι πρέπει νὰ εἶναι καὶ φιλόλογοι. Ἡ Ἀρχαιολογία ἔχει προσέτι σχέσεις πρὸς τὴν Νομικήν, τὰς Πολιτικὰς Ἐπιστήμας, τὰ Στρατιωτικὰ καὶ τὰ Ναυτικά, πρὸς τὴν Θρησκείαν, τὴν Μυθολογίαν, πρὸς τὴν Αἰσθητικήν, πρὸς αὐτὴν τὴν Φύσιν, περὶ τῶν σχέσεων τῆς ὁποίας πρὸς τὰς Ὡραίας τέχνας λαμπρὸν σύγγραμμα συνέγραψε καὶ ἐξέδωκεν ἤδη ὁ Σελίγγιος (1807).

Ἀλλὰ σήμερον ἡ Ἀρχαιολογία περιστρέφεται περὶ τὴν ἔρευναν τῆς τῶν ἀρχαίων Καλλιτεχνίας, ἥ, ὡς λέγει ὁ μακαρίτης Ραγκαβῆς, εἶναι ἡ Ἀρχαιολογία τῆς Καλλιτεχνίας, ἡ ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀναπτυχθεῖσα. Καλλιτεχνία δὲ εἶναι ἡ τέχνη, ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὸ καλόν· τέχνη δὲ ἐκ τοῦ τέκ-ω-τίκτω, ἐξ οὗ τέκτων καὶ τεκτονική, εἶναι ἡ δημιουργία, ἡ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴ πράγματός τινος ἀνθρωπίνης ἐπινοίας καὶ ἐνεργείας γενομένη χάριν ὠφελίας ἢ τέρψεως. Καὶ αἱ μὲν πρὸς πλήρωσιν καὶ θεραπείαν ὑλικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγκῶν τέχναι λέγονται χειρωνακτικαὶ ἢ βάναυσοι, ἅτε ἀπαιτοῦσαι καταβολὴν σωματικῶν δυνάμεων μείζονα ἢ διανοητικῶν· — ταύτας δὲ ἡ χρεία συνέστησεν ἐξ ἀρχῆς, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος παρὰ Στοβαίῳ· — αἱ δὲ πρὸς τέρψιν καὶ κόσμον ἐλευθέριοι (artes liberales), αἱ τῇ ἐλευθερίῳ ἀγωγῇ προσήκουσαι· αἱ τελευταῖαι δ' αὗται ἀποτελοῦσι τὴν Καλλιτεχνίαν, διότι καλὸν εἶναι τὸ τὴν αἴσθησιν τέρπον, αἰσχρὸν δὲ τὸ δυσαρέσκειαν προξενοῦν, τὸ ἀπαρέσκον, τὸ μὴ τέρπον. Τὸ δὲ καλὸν τοῦτο καθίσταται αἰσθητὸν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐχὶ ἐκ τῆς συμμετρίας, ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα τῶν μερῶν ἀναλογίας, ἐκ τῆς συνάψεως καὶ συμφωνίας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἁρμονίας τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἐκτὸς αὐτῆς κόσμον, πρὸς τὴν ἐκτὸς αὐτῆς πλάσιν. Οἴκοθεν δὲ δῆλον ὅτι ὁ περιβάλλων τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γενόμενον ἄνθρωπον κόσμος, τὸ κλῖμα, ἡ ἀγωγή, ἡ παίδευσις τὰ μέγιστα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν διανοημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐργασιῶν αὐτοῦ. Ἐπὶ ἄλλοις χαίρει ὁ Αἰγύπτιος, ἐπὶ ἄλλοις τέρπεται ὁ Ἀσσύριος, ἐπὶ ἄλλοις εὐφραίνεται ὁ Ἰνδός, ἐπὶ ἄλλοις δὲ ὁ Ἕλλην, οὗ ἡ ἔμπνευσις καὶ τὰ αἰσθήματα ἐξέχουσι καὶ διακρίνονται. Τοσοῦτον δὲ ἡ Καλλιτεχνία ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἤκμαζε καὶ ἐτιμᾶτο, ἅτε τῆς θρησκείας ὑπηρετικὴ καὶ τῶν αἰσθήσεων εὐεργετική, ὥστε οἱ ἔνδοξοι καλλιτέχναι παρ' αὐτοῖς, κατὰ τὸν Λουκιανόν, προσεκυνοῦντο μετὰ τῶν θεῶν, οἱ δὲ σπουδαιότατοι αὐτῶν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐτύγχανον προστασίας, σιτηρεσίων καὶ χαρίτων.

Ἀλλὰ σήμερον ἡ σημασία τῆς λέξεως περιωρίσθη. Ἀρχαιολογία εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἑρμηνεία τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ἀρχαιολόγος δῆλα δὴ δέον νὰ γινώσκῃ νὰ ἐξηγῇ, νὰ διακρίνῃ, νὰ ἐξετάζῃ, νὰ παραβάλλῃ, νὰ συγκρίνῃ καὶ νὰ συσχετίζῃ ὅ,τι ἀπελείφθη ἐκ τῶν μνημείων τῆς τέχνης τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν, ἔχων δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς γραπτὰς πηγὰς νὰ ἐξάγῃ συμπεράσματα καὶ ἀξιώματα ἐπὶ τῆς ἀξίας, ἐπὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως τῆς τέχνης, τῶν ἐποχῶν αὐτῆς καὶ ἐν γένει τῆς τῶν λαῶν.

Ἐν τῷ σημείῳ δὲ τούτῳ ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται Ἀρχαιολογία καὶ Ἱστορία τῆς Τέχνης. Ἡ μὲν Ἀρχαιολογία καθορίζει τὰ μνημεῖα, τὴν ἡλικίαν αὐτῶν, ἐξετάζει τὴν γνησιότητα, τάσσει αὐτὰ εἰς τὴν τάξιν τὴν προσήκουσαν καὶ κρίνει περὶ αὐτῶν, ἡ δὲ Ἱστορία παραλαμβάνει τὰ μνημεῖα ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν καὶ δεικνύει τὰς ἐπαλλήλους βαθμιαίας φάσεις τῆς τέχνης, τὴν πρόοδον ἢ τὴν κατάπτωσιν, χαρακτηρίζει αὐτὰ καθ' ἑκάστην ἐποχὴν ἢ αἰῶνα καὶ παρ' ἑκάστῳ ἔθνει, διακρίνει τὰς σχολὰς (Σχολαὶ Φειδίου, Λυσίππου κτλ.) καὶ φροντίζει περὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ βίου τῶν τεχνιτῶν καὶ καλλιτεχνῶν. Ἀλλ' ἥ τε Ἀρχαιολογία καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Τέχνης πρέπει νὰ συμβαδίζωσι, καί, ὡς ἔλεγεν ἤδη κατὰ τὸ 1844 ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῆς μέχρι σήμερον ἐν Παρισίοις ἐκδιδομένης Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιθεωρήσεως ὁ πολὺς Lenormant, «ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας τῆς Τέχνης εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἀρχαιολόγον».

Ἰωακεὶμ Βίγκελμαν

Ἡ Ἀρχαιολογία ἄρα ἐξ ὅσων εἴπομεν εἶναι ἐπιστήμη νέα. Οὔτε οἱ ἀρχαῖοι οὔτε οἱ μεσαιωνολόγοι ἐγίνωσκον αὐτὴν κατ' ἰδίαν, ὡς Ἐπιστήμην, οἱ δὲ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς Ἀναγεννήσεως ζήσαντες σοφοί τε καὶ φιλάρχαιοι, οἱ μετὰ θαυμαστῆς στοργῆς πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ἐπανελθόντες καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῆς καὶ τοὺς φορεῖς περιπτυξάμενοι, οὐδὲν ἕτερον ἔπραξαν ἢ περισυνέλεξαν διεσπαρμένας ἀρχαιότητας, ἐξ ὧν πολυτελέστατοι οἶκοι ἐπληρώθησαν, πολλαὶ δὲ ἀρχαιολογικαὶ συλλογαὶ συνεστάθησαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἦσαν ἀρχαιόφιλοι Συλλογεῖς (Collectionneurs), οἵτινες ἡτοίμασαν ὑλικὸν πρὸς ἐξεργασίαν ἐπιστημονικήν, διότι ἀκριβὴς καὶ ἐπιμεμελημένη μελέτη τῶν ἐν ταῖς Συλλογαῖς τοιούτων μνημείων δὲν εἶχε γίνει. Ἀρχαιολογία λοιπὸν εἶναι ἡ «Ἐπιστήμη τῶν Μνημείων τῆς Ἀρχαιότητος», ὡς ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς Ἀκαδημείας φέρεται, ἥ, ὡς ὁ Littré ὁρίζει αὐτήν, εἶναι «ἡ γνῶσις, ἡ μελέτη τῆς ἀρχαιότητος». Κατὰ πόσον δὲ ἡ Ἀρχαιολογία ὠφέλιμος καὶ χρήσιμος περιττὸν εἰπεῖν. Ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος, τῷ 1819, ὁ Reuvens διὰ λόγου αὐτοῦ ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων κατέδειξε τοῦτο, πρὸ δὲ τῆς συστάσεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου (1837) καὶ μετ' αὐτὴν ὁ μακαρίτης Λουδοβῖκος Ρόσσιος, ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων διορισθεὶς καὶ μετὰ ταῦτα καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας ἀναδειχθείς, ὁ τοσαύτας περιγραφὰς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἡμῖν καταλιπὼν

καὶ Ἐγχειρίδιον τῆς Ἀρχαιολογίας τῶν τεχνῶν τύποις ἐκδοὺς (1841) καὶ τελευταῖος ὁ γηραιὸς A. Conze ἐν λόγῳ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1869 ἐν Βιέννῃ.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων καὶ τὴν ὠφελίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξεργασίας τοῦ συνηγμένου καὶ ἐν διαφόροις πριγκιπικαῖς τε καὶ ἰδιωτικαῖς καὶ δημοσίαις Συλλογαῖς ἀποκειμένου ὑλικοῦ καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον τῆς ἐξετάσεως αὐτῶν καὶ τὰς βάσεις τῆς Ἀρχαιολογίας ὡς ἐπιστήμης ἔδωκεν ὁ πολὺς Winckelmann (1717—1768). Οὗτος μετὰ πολυετῆ μελέτην τῶν ἀρχαίων ἐν Γερμανίᾳ καὶ πρὸ πάντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐκδοὺς τῷ 1764 ἐν Δρέσδῃ τὴν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις (2 τόμοι εἰς 4ον) ἐγένετο ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας τῆς Καλλιτεχνίας. Διὰ τοῦ συγγράμματος τούτου ἀνεγνωρίσθη ἱδρυτὴς καὶ θεμελιωτὴς τῆς συστηματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ τῆς Ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Τέχνης, ἐπεβλήθη εἰς τὸν αἰῶνα, καθ' ὃν ἔζησε καὶ εἰς τὸν μετὰ ταῦτα τοσοῦτον, ὥστε αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητὴς Gœthe († 1832) κατ' αὐτὸ τὸ 1805 συνέγραψε καὶ βιβλίον ἐν τῇ γηραιᾷ Τυβίγγῃ τὸ φῶς ἰδὸν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Winckelmann καὶ ὁ αἰὼν αὐτοῦ». Ὁ Winckelmann, ὃν ἡ δολοφόνος χεὶρ τοῦ Arcangeli ἐν Τεργέστῃ ἁφήρεσε πρωΐμως ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης, μεγαλοφυὴς καὶ κριτικός, τοσοῦτον διὰ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐπέδρασεν, ὥστε αἱ διάφοροι γερμανικαὶ σχολαὶ τὴν γενέθλιον αὐτοῦ ἡμέραν (9 Δεκεμβρίου) δι' ἐπισήμου συνεδρίας ἑορτάζουσι καὶ εἰδικήν τινα μελέτην ἀρχαιολογικὴν ἐπὶ τούτῳ κατ' ἰδίαν δημοσιεύουσιν.

Μετὰ τοῦτον μνημονεύσωμεν τὸν *Heyne* († 1812), τὸν καὶ συμπληρώσαντα τὰ συγγράμματα τοῦ Winckelmann καὶ πολλὰ σημεῖα τῆς ἀχχαιολογικῆς ἐπιστήμης διαλευκάναντα, τὸν *Visconti*, ὅστις ἐκ Ρώμης ἕνεκα τῶν πολιτικῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀνωμαλιῶν εἰς Παρισίους μεταβὰς καὶ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου διορισθείς, ἐξέδωκε μεταξὺ ἄλλων τῇ προστασίᾳ Ναπολέοντος τοῦ Α' τὴν Ἑλληνικὴν Εἰκονογραφίαν (1808, 3 τόμοι) καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν (1818—20, 3 τόμοι) ἐξ ἀντιπαραβολῆς τῶν τεχνουργημάτων τὸν εἰκονικὸν χαρακτῆρα οὐκ ὀλίγων ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητος διαγνοὺς καὶ ὁρίσας.

Ἐπίσης ἄξιοι εἰδικῆς μνείας ἐνταῦθα εἶναι ὁ ἐπὶ βαθείᾳ γνώσει τῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων διακριθεὶς δανὸς *Zoëga*, ὁ γάλλος Millin (1769—1818), ὁ ἱδρυτὴς τῆς Ἐγκυκλοπαιδικῆς Ἀποθήκης, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Λεξικοῦ τῶν Ὡραίων Τεχνῶν (1806) 3 τ., καὶ τῶν Ἀνεκδότων ἀρχαίων μνημείων (2 τ.). Τελευταῖος δὲ τῆς ἀναμορφωτικῆς ταύτης Σχολῆς ἀντιπρόσωπος, ὁ τὴν κορωνίδα ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Winckelmann ἐπιθείς, εἶναι ὁ τῆς Γοτίγγης περικλεὴς καθηγητὴς Ὀτφρῖδος Müller, ὅστις διὰ τοῦ Ἐγχειριδίου τῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Τέχνης, τοῦ τὸ πρῶτον τῷ 1830 δημοσιευθέντος, διηυκόλυνε τὴν σπουδὴν καὶ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας τῆς Καλλιτεχνίας καὶ ἐγένετο εἰσηγητὴς νέας ἐν αὐτῇ μεθοδικῆς τάξεως τοιαύτης, οἵαν καὶ αἱ νέαι ἀνακαλύψεις δὲν κατίσχυσαν νὰ τροποποιήσωσι.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἡ φιλομαθὴς περιεργία ἔπαυσε νὰ βλέπῃ εἰς τὰ πρὸ τῶν ποδῶν αὐτῆς ἐν Ἰταλίᾳ, ἐστράφη δὲ καὶ εἰς τὴν μητέρα τῆς ἐπιστήμης. Νέα τότε ἀνέτειλεν ἐποχὴ δραστηρίων ἀρχαιολογικῶν καὶ τοπογραφικῶν ἐρευνῶν σπουδαίων τῆς ἀρχαιότητος κέντρων, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἐξ Ἀθηνῶν κατήντησαν εἰς Εὐρώπην καὶ ἐπωλήθησαν εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον γλυπτικὰ κοσμήματα τοῦ ἀριστουργήματος πάσης ἀνθρωπίνης τέχνης, τοῦ Παρθενῶνος, ἀντὶ 35 000 λιρῶν στερλινῶν (λόρδος Θωμᾶς Ἔλγιν, 1816), καὶ ἐκομίσθησαν ἐξ Αἰγίνης εἰς τὴν Γλυπτοθήκην τῆς πρωτευούσης τῆς Βαυαρίας τὰ Αἰγιναῖα (1812). Ὁ Ὀτφ. Müller μόλις 25έτης κατὰ τὸ 1821 ἤρξατο τὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηνῶν ἐν ἱστορικῇ σειρᾷ ν' ἀναπτύσσῃ καὶ νὰ περιγράφῃ, ὅτε ὁ Leake συνέτασσε τὴν Τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν (Β' ἔκδ. 1841, Λονδίνῳ, ἐν τόμ. δυσὶν εἰς 8ον), ὁ δὲ Niebur σχεδὸν συγχρόνως τὸ αὐτὸ ἔπραττε κατὰ τὸ 1822 περὶ τῆς Ρώμης, ὅτε ἤρξατο ἐν Παρισίοις μέχρι τῆς σήμερον τακτικῶς ἐκδιδομένη ἡ σπουδαιοτάτη Ἀσιατικὴ Ἐφημερίς. Οὕτως ὁ Ὀτφ. Müller ἐγένετο πρὸς ἄλλοις καὶ ὁ ὁδηγὸς τῶν τοιούτων ἀρχαιολογικῶν Τοπογραφιῶν, ἀπαραιτήτων σήμερον ἐν πολλοῖς. Ὁ ἀείμνηστος ἀνήρ, ὁ τοσοῦτον τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα ἐρευνήσας καὶ τὰς ἑλληνικὰς μελέτας ἀγαπήσας, ἀναπαύεται ἤδη ἐν τῷ Κολωνῷ, νοερῶς χαίρων ὅτι ἄλλοι ὁμοεθνεῖς αὐτοῦ ἐξηκολούθησαν τὰς μελέτας ταύτας ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.

Καὶ ὁ Gerhard κατὰ δίκαιον λόγον τακτέος ἐν τῇ χορείᾳ τῶν πρωτοστατησάντων ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ἐπιστήμῃ ἀνδρῶν τοῦ αἰῶνος, οὗ ἀξιομνημόνευτος ἡ πολυτελεστάτη Κεραμογραφικὴ Συλλογὴ (4 τ.) καὶ οἱ τῆς Ἐτρουρίας Καθρέπται, οἱ νῦν τὸ δεύτερον μετὰ προσθηκῶν κατ' ἐντολὴν τοῦ Γερμαν. Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου ἐκδοθέντες (Βερολ. 1884—1897) ὑπὸ τοῦ Klügman καὶ Körte. Τὸν Gerhard ἰδίας ἠξιώσαμεν μνείας, διότι ἐν Ἰταλίᾳ τὰς διατριβὰς ποιούμενος συνετέλεσεν εἰς τὴν σύστασιν καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἐν Ρώμῃ τῷ 1828, ἑξηκοστῷ τούτῳ ἔτει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Winckelmann.

Αἱ βάσεις τοῦ κανονισμοῦ τοῦ μεγάλου τούτου Ἰνστιτούτου τῆς Ἀρχαιολογίας ἐτέθησαν ἀκριβῶς τῇ 9 Δεκεμβρίου, ἡμέρᾳ γενεθλίῳ τοῦ Winckelmann. Ὑπὸ τὸ ὄνομα δὲ Instituto di Correspondenza archeologica ἐν τῷ Καπιτωλίῳ ἱδρυθὲν τὸ Ἰνστιτοῦτον ἐτάχθη τὸ ἐπιὸν ἔτος καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τότε πρίγκιπος διαδόχου τῆς Πρωσσίας, τοῦ μετὰ ταῦτα βασιλέως Φρειδερίκου Γουλιέλμου τοῦ Δ', καὶ εἰς δημοσιεύσεις ἐπεδόθη, συναινοῦντος καὶ τοῦ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1829 τὸν παπικὸν θρόνον ἀνελθόντος πάπα Πίου τοῦ Η'. Τὰ Προλεγόμενα τοῦ πρώτου τεύχους τῶν Annali dell' Instituto ὡς καὶ τῶν Monumenta Inediti (μέχρι 1885) ἐν Ρώμῃ ἔγραψε καὶ ὑπέγραψε τῇ 20 Ἰουνίου 1829 αὐτὸς ὁ Gerhard.

Ἔκτοτε πεντηκονταετία παρέρχεται, μετὰ πολλὰς δὲ δημοσιεύσεις ἀναφαίνεται τελευταῖον ἐν τῷ αἰῶνι ἔργον. Ἡ Ἱστορία τῆς Τέχνης ἐν τῇ Ἀρχαιότητι ὑπὸ τοῦ Perrot καὶ τοῦ Chipiez εἶναι ἔργον σπουδαιότατον. Τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1882 ἀρξάμενον κατὰ τόμους νὰ δημοσιεύηται ἤδη ἔχει συμπεπληρωμένον τὸν Ζ' τόμον (1898). Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ γενόμεναι σκαφαὶ καὶ αἱ ἐκ τούτων ἀνακαλύψεις κατέστησαν κεφάλαιά τινα τοῦ μήπω συμπληρωθέντος ἔργου ἐπεξεργασίας νέας χρῄζοντα (τόμ. Β' καὶ Δ') ἰδίως τὰ περὶ Ἀσσυρίων καὶ τὰ περὶ Χεττταίων, μάλιστα μετὰ τὰς ἐν Μεσοποταμίᾳ σκαφὰς τοῦ γάλλου de Sarzec, τοῦ πρὸ μηνῶν ἀποθανόντος, τοῦ γερμανοῦ Sachau καὶ Koldewei ἐν ὀνόματι τῶν Βερολινείων Μουσείων, καὶ τοῦ γερμανοῦ μὲν — ἀλλὰ διεθνοῦς ἀνδρός, τοῦ σοφωτάτου καὶ γενναιόφρονος καθηγητοῦ H. Hilprecht, τοῦ ἀπὸ ἐτῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Φιλαδελφείας ἐν Ἡνωμέναις Πολιτείαις διδάσκοντος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ταύτας μόνον καὶ τὰς ἐν Ζινδζιρλὶ τῆς Συρίας, αἷς μάλιστα κατὰ τὴν τρίτην αὐτῶν περίοδον (1894) ηὐτυχήσαμεν καὶ ἡμεῖς νὰ παρακολουθήσωμεν ἀντιπροσωπεύοντες τὸ Ὀθωμανικὸν Αὐτοκρατορικὸν Μουσεῖον.

Ἀπὸ τῶν πρώτων δυναστειῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς μυθώδους Χαλδαίας μέχρι τῆς Ρώμης καὶ ἀπὸ τῶν πυραμίδων καὶ τοῦ πύργου τῆς Βαβὲλ μέχρι τῶν εὐρυχώρων κτιρίων τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης, ἀπὸ τῶν ἀνδριάντων τοῦ Χεφρῆνος καὶ τῶν ἀγαλμάτων Σαλμανασσὰρ τοῦ Γ' μέχρι τῶν προτομῶν τῶν Καισάρων, ἀπὸ τῆς κοσμηματικῆς καὶ τοῦ διακόσμου τῶν τάφων τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων καὶ τῶν μεμιλτωμένων πλίνθων καὶ πινακίδων τῆς Νινευὶ μέχρι τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πομπηΐας ἔχομεν νὰ διέλθωμεν τὰς περιπετείας τὰς ἀρχαιολογικὰς κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα. Πρέπει δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπισκοπήσεως ταύτης νὰ γένηται ἐκ τῶν ἀρχαιότατα διαλαμψάντων ἐθνῶν πρῶτον, ἀπὸ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ Χαλδαίων,

τῶν Χεττταίων, τῶν Φοινίκων καὶ Ἰουδαίων εἶτα δὲ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενόμενοι παρατρέχομεν πᾶσαν βιβλιογραφικὴν ἐξέτασιν καὶ λεπτομερῆ ἀναγραφὴν τῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον μεγάλων ἢ μικρῶν δημοσιευμάτων, περιοριζόμεθα δὲ μόνον εἰς τὴν μνείαν τῶν Συλλογῶν ἢ τῶν Περιοδικῶν ἐκείνων ὅλων τῶν ἐθνῶν, ὅσα μετ' ἰδίας στοργῆς μετέσχον τῆς ἀρχαιολογικῆς κινήσεως τοῦ αἰῶνος. Αἱ Συλλογαὶ αὗται τῶν περιοδικῶν εἶναι πηγὴ θαυμασία διὰ πάντα ἀρχαιολογοῦντα καὶ φιλολογοῦντα καὶ τὴν ἱστορικὴν πρόοδον τῆς Ἐπιστήμης παρακολουθοῦντα.

α΄ Τὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τὸν τίτλον «Annali dell'Instituto» μέχρι τοῦ 1885 εἰς 8ον μετὰ τῶν Monumenti Inediti εἰς μέγα σχῆμα. Κατὰ τὸ 1886 ἤρξατο ἀντ' αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον:

β΄ Ἀνακοινώσεις τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐξακολουθοῦν σὺν τῷ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένῳ ὑπὸ τοῦ αὐτόθι

γ΄ ἀδελφοῦ Ἰνστιτούτου ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον ἀλλὰ κατὰ δεκαετίαν πρεσβυτέρῳ (1876 καὶ ἑ.).

δ΄ Κατὰ τὸ 1886 ἤρξατο καὶ τὸ ἐν Βερολίνῳ Αὐτοκρατορικὸν Κεντρικὸν Ἰνστιτοῦτον, οὗ γενικὸς γραμματεὺς ὁ Ἀλέξανδρος *Conze*, νὰ δημοσιεύῃ περιοδικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπετηρὶς τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου.

ε΄ Ἡ ἀπὸ τοῦ 1843 ἐν Βερολίνῳ μέχρι τοῦ 1885 ἐκδοθεῖσα Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιθεώρησις, ἧς συνέχεια ἡ Ἐπετηρὶς (ὅρα δ΄)

ϛ΄ Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιθεώρησις ἀπὸ τοῦ 1844 ἐν Παρισίοις.

ζ΄ Τὸ Δελτίον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας ἐν Ἀθήναις, ὄργανον τῆς ἀπὸ πεντηκονταετίας ἐν τῷ ἄστει τῆς Παλλάδος ἑδρευούσης Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς.

η΄ Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, ὄργανον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ἀπὸ τοῦ 1837, μετὰ τῶν Πρακτικῶν ἀναγράφουσα τακτικῶς μέχρι σήμερον τὰς ἐντὸς τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀνευρισκομένας ἀρχαιότητας καὶ τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας.

ϑ΄ Τὸ περιοδικὸν τοῦ ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, τὸ ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἐκδιδόμενον.

Τελευταῖον μνημονεύσωμεν τῶν ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίνῳ Συλλόγων πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τοῦ Καισαροβασιλικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βιέννης τὰ τακτικώτατα περιοδικὰ καὶ τὰς δημοσιεύσεις.

Α΄

ΑΙΓΥΠΤΟΛΟΓΙΑ

Ἡ Αἴγυπτος εἶναι δῶρον τοῦ Νείλου, εἶπε πρὸ αἰώνων ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας Ἡρόδοτος, ὁ καὶ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ταύτην περιηγησάμενος καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ περιγράψας. Καίτοι δὲ τὰς πηγὰς τοῦ Νείλου, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, οὔτε Αἰγυπτίων, οὔτε Λιβύων οὔτε Ἑλλήνων τις εἰδέναι ὑπέσχετο, ἐν τούτοις σήμερον πάντα ἐξηρευνήθησαν ἐκ παραλλήλου μετὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν καὶ γνωστὰ κατέστησαν. Ὁ Νεῖλος ἔχει τὰς πηγὰς αὐτοῦ εἰς τὸ Νότιον ἡμισφαίριον πέρα τοῦ Ἰσημερινοῦ, συνάγει δὲ ὅλα τὰ ὕδατα τῶν μεγίστων τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς λιμνῶν καὶ ἐκβάλλει ἐν διαφόροις ἑλιγμοῖς διὰ τῆς Νουβίας καὶ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Μεσόγειον Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐργασία καὶ λειτουργία ἐν τῇ γῇ Φαραὼ διὰ τοῦ Νείλου τελεῖται, ἐν τοῖς προϊοῦσιν, ἐν τοῖς ζῴοις, ἐν τοῖς ἑρπετοῖς, τοῖς ἀμφιβίοις καὶ τοῖς πετομένοις, οἱ Αἰγύπτιοι συνέλαβον τὴν ἰδέαν θεότητος ἐν τῷ εὐεργετικῷ τούτῳ τῆς χώρας αὐτῶν ποταμῷ, ἐπροσωποποίησαν αὐτὸν καὶ ἑορτὰς πρὸς τιμὴν αὐτοῦ ἦγαγον, ὡς τοῦτο καὶ ὁ Παυσανίας μαρτυρεῖ.

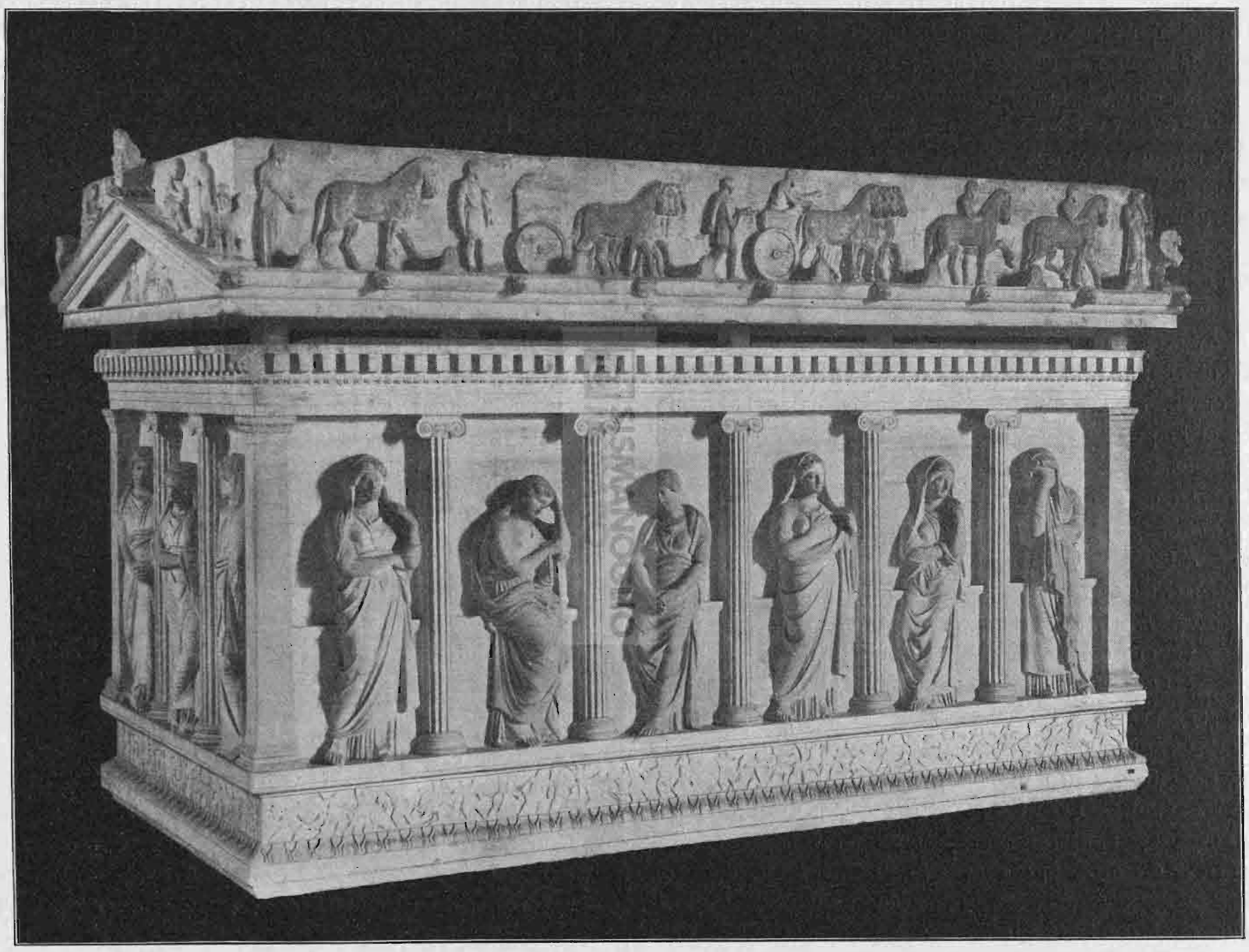

Ἡ Ν. μεγάλη πλευρὰ τῆς σαρκοφάγου τῶν Θρηνῳδῶν, ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου

(Ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως)

«Ὁ Οσιρίς ἐστιν ὁ Νεῖλος, ὃν ἐξ οὐρανοῦ καταφέρεσθαι οἴονται», λέγεται παρ' Εὐσεβίῳ.

Καὶ ἄλλως μὲν παρίσταται ὁ θεὸς Νεῖλος ἐν ἀγάλματι ἀποκειμένῳ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, ὄρθιος, ἑτέρως δ' ἐν ἀγάλματι τοῦ Βατικανοῦ ρωμαϊκῆς κατεργασίας ἠρέμα ἐπακουμβῶν ἐπὶ Σφιγγός, ἐπὶ ἀκυμάντου ἐπιφανείας ὕδατος, ἡμικεκλιμένος, εὐπώγων, κρατῶν τῇ μὲν ἀριστερᾷ κέρας, τῇ δὲ δεξιᾷ δεσμίδα σταχύων, ἓξ δὲ πρὸς τοῖς δέκα παῖδες, ὑποδηλοῦντες τοὺς ἰσαρίθμους τῆς τοῦ ὕδατος αὐξήσεως ἀναβαθμούς, περιστοιχίζουσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὤμων μέχρι τῶν ποδῶν ἐπιχαρίτως παίζοντες μετὰ κροκοδείλων, μετὰ ἰχνευμόνων.

Ὁ εὐεργετικὸς Νεῖλος, τὸ ἐξαιρετικὸν κλῖμα, ἡ εὐχέρεια τῆς καλλιεργίας τῆς γῆς κατέστησαν τοὺς Αἰγυπτίους ἐργατικοὺς καὶ πρωίμως εἰς ἐπιμέλειαν πολλῶν κλάδων ἐπιστήμης ἐξ ἀνάγκης ἐπιδιδόντας· αἱ ἀνάγκαι τοῦ βίου ἐδίδαξαν αὐτοὺς τὴν ὑδραυλικὴν καὶ τὴν γεωμετρίαν, τὴν εὕρεσιν ἡμερολογίων, τὴν ἀκριβῆ ἀπογραφὴν τῶν ἀγρῶν, ὧν τὰ ὅρια κατ' ἔτος ἐκ τῶν ὑδάτων τῶν κατακλυζόντων τὴν χώραν ἠφανίζοντο ἢ μετεβάλλοντο. Ὁ πλοῦτος τῆς χώρας ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν ρύθμισιν ἠθῶν καὶ νόμων καὶ τάξεως κατοίκων εὐημερούντων, ἰδίως ἱερέων, οἵτινες ἀφιέρουν τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν.

Αὐτὴ ἡ τρίμηνος ἀνάπαυλα, ἡ αἰτίαν τὴν πλήμμυραν τοῦ ποταμοῦ ἔχουσα, ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν μεταφορὰν τοῦ ὀγκώδους καὶ βαρέος ὑλικοῦ λίθων, γρανίτου, πορφυρίτου κλπ. ἐκ διαφόρων μερῶν, ἐκ λατομείων μακρινῶν κομιζομένων.

Οἱ ἄγγλοι Βούρτων καὶ σὶρ Βίλκινσων κατὰ τὸ 1821 καὶ 1822 ἀνεκάλυψαν ἐν Θηβαΐδι ὀλίγον τι ἄνω τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐκ Κενὲ εἰς Κοσσεΐμ λατομεῖα, ἐξ ὧν οἱ Ρωμαῖοι ἐξήγαγον λίθους ἵνα τοὺς ναοὺς αὐτοὺς κοσμήσωσιν.

Ἡ Αἴγυπτος ἀνέκαθεν ἤσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε δὲ ὁ σύνδεσμος Ἀσίας, Εὐρώπης καὶ Λιβύης, σήμερον δὲ καὶ τῆς εἰς Ἰνδικὴν ἀγούσης διὰ θαλάσσης καὶ τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἀφρικὴν διὰ ξηρᾶς. Αὕτη μεθ' ὅλας τὰς ξένας κατακτήσεις διετήρησεν ἐν γένει τὸν ἐθνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ἐτήρησαν ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν τὸν τύπον αὐτῶν καὶ τὴν φυσιογνωμίαν. Οἱ διάφοροι λαοὶ ἐπερχόμενοι βαρεῖς, ἐπιεικεῖς, ἀφίρουν μὲν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν αἰγυπτίων, ἀλλ' ἐνεκολποῦντο τὴν θρησκείαν καὶ τὰ ἤθη τῶν ἡττημένων· ἐφ' ᾧ ἐπιστεύθη κατ' ἀρχὰς ὅτι ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῶν τρισχιλίων τοὐλάχιστον ἐτῶν τῶν π. Χ. ἔμενε στάσιμος καὶ ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ τῆς ἀκμῆς διετηρήθη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Πτολεμαίων· ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀβάσιμος ἐπιστημονικῶς· ἐν τῇ Τέχνῃ ἀνοκωχὴ καὶ ἀνάπαυλα συνεχὴς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ· τοὐναντίον, ἡ πρόοδος καὶ ἀκμή, ἡ ὀπισθοδρόμησις καὶ παρακμή, ἀνάπτυξις ἢ κατάπτωσις. Βεβαίως ἡ αὐστηρὰ πολιτικὴ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ πειθαρχία, καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι διῃροῦντο εἰς ἑπτὰ γένη ἢ τάξεις, εἰς ἱερεῖς, εἰς μαχίμους, εἰς βουκόλους, εἰς συβώτας, εἰς καπήλους, εἰς ἑρμηνεῖς καὶ εἰς κυβερνήτας ἀσκοῦντας καὶ φιλοσοφίαν καὶ ἀστρονομίαν καὶ ἐπιτηδεύματα καὶ τέχνας, πάντα ταῦτα κατὰ παράδοσιν ἐκ πατρὸς καὶ κατὰ κληρονομίαν, ὑπεμφαίνει ποιάν τινα στασιμότητα πνεύματος, ἀλλ' οὐχὶ ὅμως καὶ ἀπερέγκλιτον ἐμμονὴν καὶ σταθερὰν μονιμότητα εἰς τὰ ἐκ πατρὸς παραδεδομένα.

Περὶ αἰγυπτιακῆς τέχνης λόγος ἤρξατο νὰ γίνηται μετὰ τὴν εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείαν τοῦ Βονοπάρτου (1798-1799). Ἡ ἐκστρατεία αὕτη δὲν ἦτο μόνον πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονική, διότι ἠκολούθησαν τῷ μεγαλεπηβόλῳ ἀνδρὶ καὶ ἑκατοντὰς σοφῶν, καλλιτεχνῶν καὶ τεχνιτῶν ἀνδρῶν πρὸς περιγραφὴν τῆς χώρας καὶ συλλήβδην πάσης τῆς αὐτόθι ἀρχαιολογίας, ἵνα κατὰ Πλάτωνα εἴπωμεν. Μεταξὺ τῶν συναχθέντων μνημείων ἓν ἔτος πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ αἰῶνος ἀνεκαλύφθη παρὰ τὴν Ροζέττ αν, ἐπιγραφὴ τρίγλωσσος, ἐν γράμμασι γεγραμμένη ἱερογλυφικοῖς (ἱεροῖς), δημοτικοῖς (ἐγχωρίοις) καὶ ἑλληνικοῖς, ἡ γνωστὴ τοῖς ἀρχαιολογοῦσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐπιγραφὴ τῆς Ροζέττας, περιλαμβάνουσα ψήφισμα αἰγυπτίων ἱερέων πρὸς τιμὴν Πτολεμαίου τοῦ Ἐπιφανοῦς. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ νῦν τεθησαυρισμένη, ἐγένετο ἀφετηρία σοβαρὰ εἰς στάδιον εὐρείας μελέτης καὶ προσπαθείας πρὸς ἀνάγνωσιν τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς, τέως ἀκαταλήπτου καὶ αἰνιγματώδους. Ἡ λύσις τοῦ αἰνίγματος τούτου ἀνέῳξε πράγματι τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν Αἰγυπτολογίαν. Ἡ προσοχὴ τῶν ἀρχαιολόγων ἐστράφη πρὸς τὴν ἐπιγραφήν, διότι ἀμέσως ἐπιστεύθη ὅτι δυνατὸν ἔσται ἐκ παραλληλισμοῦ καὶ συγκρίσεως τῶν τριῶν γλωσσῶν νὰ εὑρεθῇ ἡ κλεὶς τῆς μυστηριώδους γραφῆς, πάντες δὲ πανταχόθεν ἐζήτουν ἀντίγραφα καὶ ἀντίτυπα ἐκμαγεῖα. Πολλοὶ ἀπετόλμησαν εἰς τὸ ἔργον· αἱ μελέται τοῦ σουηδοῦ Ἀκερβλὰδ καὶ τοῦ γάλλου Σιλβέστρου δὲ Σασὺ διηυκόλυναν τὴν ὁριστικὴν τοῦ ἀλφαβήτου τῆς δημοτικῆς γραφῆς ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ τοῦ ἄγγλου Ὑούγγ, ὅστις προσεπάθησε πρῶτος ν' ἄρῃ τὸν πέπλον καὶ τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς. Ἡ δόξα ὅμως καὶ τὸ κλέος τῆς ἀναγνώσεως καὶ τοῦ καταρτισμοῦ ἱερογλυφικοῦ ἀλφαβήτου προσήκει τῷ γάλλῳ Σαμπολλιὼν τῷ Νέῳ, ὡς πᾶσι γνωστόν. Τί ἦτο ἐν γένει ἡ ἐν χρήσει παρ' Αἰγυπτίοις γραφὴ καὶ τίνα οἱ ἀρχαῖοι περὶ αὐτῆς ἐφρόνουν, δὲν εἶναι τῆς ἀνασκοπῆς ταύτης ὑποκείμενον. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα αὐτῇ λέξει νὰ παραθέσωμεν τοῖς φίλοις ἀναγνώσταις ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως (Στρωμ. Ε. 657), ἐν ᾧ περὶ τῶν εἰδῶν τῶν αἰγυπτίων γραμμάτων.

«Αὐτίκα οἱ παρ' Αἰγυπτίοις παιδευόμενοι, πρῶτον μὲν πάντων τὴν Αἰγυπτίων γραμμάτων μέθοδον ἐκμανθάνουσι, τὴν Ἐπιστολογραφικὴν κολουμένην, δευτέραν δὲ τὴν ἱερατικήν, ᾗ χρῶνται οἱ ἱερογραμματεῖς· ὑστάτην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν ἱερογλυφικήν· ἧς ἡ μέν ἐστι διὰ τῶν πρώτων στοιχείων κυριολογική, ἡ δὲ συμβολική. Τῆς δὲ συμβολικῆς ἡ μὲν κυριολογεῖται κατὰ μίμησιν, ἡ δ' ὥσπερ τροπικῶς γράφεται, ἡ δὲ ἀντικρὺς ἀλληγορεῖται κατά τινας αἰνιγμούς. Ἥλιον γοῦν γράψαι βουλόμενοι κύκλον ποιοῦσι, σελήνην δὲ σχῆμα μηνοειδές, κατὰ τὸ κυριολογούμενον εἶδος· τροπικῶς δὲ κατ' οἰκειότητα μετάγοντες καὶ μετατιθέντες, τὰ δ' ἐξαλλάττοντες, τὰ δὲ πολλαχῶς μετασχηματίζοντες χαράττουσι. Τοὺς γοῦν τῶν βασιλέων ἐπαίνων θεολογουμένους μύθους παραδιδόντες, ἀναγράφουσι διὰ τῶν ἀναγλυφῶν, τοῦ δὲ κατὰ τοὺς αἰνιγμοὺς τρίτου εἴδους δεῖγμα ἔστω τόδε: τὰ μὲν τῶν ἄλλων ἄστρων διὰ τὴν πορείαν τὴν λοξὴν ὄφεων σώμασιν ἀπείκασον, τὸν δὲ ἥλιον τῷ τοῦ κανθάρου»...

Τὰ εἴδη ἄρα τῆς γραφῆς τῶν Αἰγυπτίων εἶναι τρία, τὰ ἐπιστολογραφικά, τὰ ἁπλούστατα, τὰ δημοτικὰ ἢ δημώδη καθ' Ἡρόδοτον καὶ Διόδωρον, ἢ ἐγχώρια κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ροζέττας, τὰ ἱερατικὰ τὰ ἧττον ἁπλᾶ καὶ τὰ ἱερογλυφικά, ἅτινα πάλιν εἶναι κυριολογικὰ καὶ συμβολικά. Περὶ τούτων ὁ λόγος· διότι, ἄνευ τῆς εὑρέσεως τῆς κλειδὸς τῆς ἀναγνώσεως τῆς γραφῆς ταύτης, οὐδὲν πράγματι ἢ ὀλίγα τινὰ θὰ ἐγνωρίζομεν ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων. Ὁ Σαμπολλιών, γνώστης τῆς συγγενοῦς Κοπτικῆς, ἐπέτυχε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν δημοτικὴν καὶ διὰ ταύτης καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐξηκρίβωσε πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἱερογλυφικῆς, ἀνέγνω τὰ κύρια ὀνόματα καὶ κατέδειξεν ὅτι τὰ διάφορα σχήματα ἀνθρώπων, ζῴων, φυτῶν, ἐργαλείων ἔχουσι τὴν σημασίαν αὐτῶν ἐν τῇ ἀλφαβήτῳ. Οὕτως ἡ Περιγραφὴ τῆς Αἰγύπτου (1809-13) μέγα ἔργον, προϊὸν τῆς γαλλικῆς ἐκστρατείας, ὅπερ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐθεωρεῖτο ὡς λυχνία ἄνευ φωτός, διότι αἱ ἐν αὐτῇ ἐπιγραφαὶ ἔμενον ἀσχολίαστοι καὶ ἀνεξήγητοι, προσηκόντως ἐχρησιμοποιήθη. Ὁ Σαμπολλιὼν τῷ 1822 συνέταξε τὸ πρῶτον ἱερογλυφικὸν φωνητικὸν ἀλφάβητον· τῷ 1824 ἐξέδωκε καὶ γραμματικήν, ἀλλ' ὁ σκληρὸς θάνατος ἀφήρπασεν αὐτὸν νεώτατον ἐκ τοῦ ἐπιστημονικοῦ σταδίου (1832), μόλις τὸ 41ον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἄγοντα. Ἐκ τῆς πολλῆς ὕλης, ἣν κατέλιπε, καταταχθεῖσα

ἐξεδόθη τῷ 1836 Γραμματική, ἐν ᾗ παραδείγματα ἐξ ἐπιγραφικῶν κειμένων ἐλήφθησαν καὶ λεξιλόγιον κατηρτίσθη. Τὸ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὑλικὸν κατέστη ὁλονὲν προσιτὸν τοῖς πᾶσιν, οὕτω δὲ σήμερον ἡ ἀνάγνωσις τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν εἶναι ἐξ ἴσου εὐχερής, ὡς καὶ ἡ τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν. Δικαιότατα ἡ ἀνακάλυψις αὕτη θεωρεῖται ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ αἰῶνος, διότι ἀνεῴχθη ἡ πύλη εἰς μελέτην ἀτελεύτητον ἐπιγραφῶν, αἵτινες συνάγονται καὶ ἐν ἰδίαις Συλλογαῖς. Ἐν Καΐρῳ μάλιστα καὶ Σχολὴ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ ἀπὸ τοῦ 1881 ἐξακολουθεῖ ἀσχολουμένη περὶ τὰ αἰγυπτιακά, δημοσιεύσασα μέχρι τοῦδε καὶ πολύτομον Συλλογὴν Ὑπομνημάτων φερώνυμον. Ἡ τοῦ Σαμπολλιὼν ἐπιστήμη πολλοὺς εὗρεν ὀπαδοὺς ἐν Εὐρώπῃ, ἐν Γαλλίᾳ τὸν Lenormant, τὸν Νέστορα L'Hôte, τὸν de Saulcy, ἐν Ἰταλίᾳ τὸν Rosellini, ἐν Ὁλλανδίᾳ τὸν Leemans, ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Osburn, τὸν Birch καὶ τὸν Hincks καὶ ἐν Γερμανίᾳ τὸν Lepsius. Ὁ Λέψιος εἰς Αἴγυπτον ἐπισήμως παρὰ τῆς πρωσσικῆς κυβερνήσεως ἀποσταλεὶς (1842—45) προθύμῳ χορηγίᾳ καὶ συνδρομῇ Φριδερίκου Γουλιέλμου τοῦ Δ΄ πολλὰ κατώρθωσε, τῆς ἐπιστημονικῆς δὲ ταύτης ἀποστολῆς τὰ πορίσματα πρόκεινται ἐν θαυμαστῷ ἔργῳ εἰς δώδεκα τόμους πρώτου μεγέθους ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας (1849—59). Ἀπὸ τοῦ de Rougé (1849 κ. ἑ.) ἡ Αἰγυπτολογία εἰσῆλθεν εἰς ἀληθὲς ἐπιστημονικὸν στάδιον· οὗτος ἤρξατο νὰ δημοσιεύῃ πολλὰ τῆς αἰγυπτιακῆς φιλολογίας καὶ ἐκ χειρογράφων ἐν μεταφράσει, διορισθεὶς δὲ καθηγητὴς ἐν τῷ Κολλεγίῳ τῆς Γαλλίας (1860) ἐγένετο ὁ εἰσηγητὴς μεθοδικῆς ἐρεύνης ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ φιλολογίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ· ἀφ' ἑτέρου ὁ Αὔγουστος Mariette (1821—81), ἀποσταλεὶς ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως εἰς Αἴγυπτον, ἀνεκάλυψε τὸ Σεραπεῖον ἐν Μέμφει, ἀνέσκαψε τοὺς μεγάλους ναοὺς τοῦ Ἐδφού, τοῦ Δενδεράχ, τῆς Ἀβύδου, τὰ ἀρχαῖα νεκροταφεῖα τῆς Μέμφιδος, τοσαύτας δὲ σκαφὰς διενήργησεν, ὥστε αὐτὸς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν de Rougé ἐκ τῆς γῆς ἐξήγαγεν ὅλην σχεδὸν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν τῶν τελευταίων αἰγυπτιακῶν δυναστειῶν. Δικαίως ἐρρήθη περὶ αὐτοῦ ὅτι «τὰ μνημεῖα ἠγείροντο καὶ ἐφαίνοντο εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἅμα τῇ ἀναγνωρίσει τῆς φωνῆς αὐτοῦ».

Ὁ Mariette ἐγένετο ὁ ἱδρυτὴς τοῦ παρὰ τὸ Κάιρον Μουσείου τοῦ Βουλάκ, τοῦ πλουσιωτέρου ὅλων τῶν Μουσείων ὑπὸ αἰγυπτιακὴν ἔποψιν, καὶ ἐτάφη κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ ὡς Αἰγύπτιος τῶν χρόνων τῶν Φαραὼ ἐν αὐτῷ τῷ οὐδῷ τοῦ Μουσείου. Τέσσαρες Σφίγγες, ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθεῖσαι, ἵστανται φρουροὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἀκαταγώνιστοι.

Μετὰ τὸν Mariette ὁ Maspéro, ὁ παγκοσμίου φήμης ἀνήρ, ἀνέλαβε τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιστημονικὴν ὑπηρεσίαν. Ἡ Ἀρχαία Ἱστορία τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἐν τρισὶ τόμοις ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσα, μόλις πρὸ ὀλίγου συμπληρωθεῖσα, εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις ἐρεύνης ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Brugsch ἐξέδωκε καὶ ἑπτάτομον Λεξικὸν τῶν Ἱερογλυφικῶν καὶ Δημοτικῶν (Λειψίᾳ, 1867—1882, εἰς 4ον), τὸ σπουδαιότερον βοήθημα νῦν εἰς τοὺς αἰγυπτιολόγους, οὗ ἀνάλογον ἐν τῇ Ἀσσυριολογίᾳ εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου φίλου καθηγητοῦ Delitzsch γενόμενον.

Καὶ Ἑταιρεῖαι δέ, ὡς ἡ Egypt. Exploration Fund, ἀδελφὴ τῆς Palestine Exploration Fund, ἥτις ἐργάζεται ἐν τῇ Παλαιστίνῃ, ἐπιτηδείως διενεργοῦσιν ἀνασκαφὰς καὶ δημοσιεύσεις καὶ ἰδιῶται (ἄγγλος Φλίνδερ Πετρῆ) ἐπίσης. Ἕνεκα τούτου ἡ Αἰγυπτολογία εἶναι τὴν σήμερον ἐν μείζονι μοίρᾳ ἀνεπτυγμένη ἢ ἡ Ἀσσυριολογία, ἔχει δὲ καὶ πλείονας ὀπαδοὺς καὶ ἐραστάς, διότι καὶ ἥττονας δυσχερείας παρέχει ἢ ἡ Ἀσσυριολογία, ἥτις ὅμως ἀπὸ δεκαετίας ἤρξατο ἁμιλλωμένη πρὸς αὐτήν.

Α. μικρὰ πλευρὰ τῆς ἐν τῷ Α. Μουσείῳ Κ/λεως σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου
Ἀναπαρίστησι μερικὴν συμπλοκὴν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν

Ἡ Αἰγυπτιακὴ Ἀρχαιολογία διαιρεῖται, ὡς καὶ ἡ Αἰγυπτιακὴ Ἱστορία, εἰς τέσσαρας περιόδους, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἢ Μεμφιτικήν ὡς ἐκ τῆς πρωτευούσης Μέμφιδος, εἰς τὴν μέσην ἢ Θηβαϊκήν, ὡς ἐκ τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν νέαν, τὴν καὶ Σαϊτικήν, καὶ εἰς τὴν Ἑλληνορρωμαϊκήν.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὴν Μεμφιτικήν, ἧς ἡ χρονολογία βαίνει μέχρι τῶν 5.000 π. Χ., οἱ θεοὶ ἐκυβέρνων τὴν Αἴγυπτον, ὁ δὲ Ρᾶ (Ἥλιος) ἐγένετο ὁ πρῶτος βασιλεύς. Μετὰ τὴν κυριαρχίαν τῶν θεῶν, τὴν ἐπὶ αἰῶνας διαρκέσασαν, κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν πηγῶν, πρῶτος βασιλεὺς ἐκ τῶν μερόπων ἀνθρώπων καθίσταται ὁ Μήνης ἐκ τῆς Θίνας, τῆς νῦν Κὰφρτενέ, ἐν τῇ Μέσῃ Αἰγύπτῳ. Οὗτος συνήνωσεν ὑπὸ ἓν σκῆπτρον τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Αἴγυπτον, ἔκτισε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀρχαίου κράτους, τὴν Μέμφιν (νῦν Μιτραχινὲ) παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ Δέλτα, οὐ μακρὰν τοῦ Καΐρου. Τοῦ ἱδρυτοῦ τούτου καὶ θεμελιωτοῦ τῆς πρώτης δυναστείας τῆς πρώτης ἱστορικῆς περιόδου τῆς Αἰγύπτου ὁ τάφος εὑρέθη μόλις τῷ 1897, ἤτοι μετὰ πάροδον πεντακισχιλίων ἐνιαυτῶν.

Περίεργον ἐντύπωσιν προβάλλει τὸ γεγονὸς ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπαντῶμεν τοὺς Αἰγυπτίους ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τῇ Ἀρχαιολογίᾳ πολιτικῶς συντεταγμένους, ἔχοντας σύστημα γραφῆς, φιλολογίαν, θρησκείαν. Καὶ ἡ αἰγυπτιακὴ τέχνη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν ἔπαυσε παράγουσα προϊόντα βαθμηδὸν καλλίτερα· ἀπὸ τῆς Δ΄ μάλιστα ἐκ τῶν δέκα δυναστειῶν τῆς περιόδου ταύτης ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀρχαιολογία ἐπιβάλλονται· διότι οἱ πλεῖστοι τῶν βασιλέων αὐτῆς ἐγένοντο ἐπιδέξιοι κυβερνῆται. Χέοψ, Χεφρήν, Μυκερῖνος εἶναι ὀνόματα πασίγνωστα· οὗτοι ἐκόσμησαν

τὴν Μέμφιν, κατὰ δὲ τὰ ἀνασκαφέντα κείμενα, ἐπ' αὐτῶν οὐ μόνον ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία ἤκμασαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ γλυπτική. Ἑκατοντὰς τάφων μηνύουσι τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως τῆς Καλλιτεχνίας. Τὸ διέπον τὴν αἰγυπτιακὴν τέχνην πνεῦμα ἐν τῇ συλλήψει εἶναι θρησκευτικόν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐκτελέσει μέγα καὶ κολοσσιαῖον.

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον ὅτι ἡ ψυχὴ ἔπρεπε νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸ ἐν Ἅδου δικαστήριον πρὸ τοῦ Ὀσίριδος καὶ δὴ φέρουσα τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ἀνθρώπινον σκῆνος, διὰ τοῦτο ἐταρίχευον τοὺς νεκρούς, ἵνα ἐμποδίσωσι τὴν σῆψιν, ἐσπαργάνουν τὰ σώματα ἐντὸς λινῶν ἐπιδέσμων, περιέσφιγγον αὐτά, ὡς ἔστιν ἰδεῖν σήμερον ἐν ὅλοις τοῖς Μουσείοις καὶ ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοίως, τὰς μουμίας, οὕτως δ' ἔχοντα ἐναπετίθουν ἐν τάφοις, ὅσον οἷον στερεοῖς καὶ καλῶς κατεσκευασμένοις. Οἱ πλούσιοι καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἐθάπτοντο ἐν μνημείοις μεγάλοις καὶ εὐρυχώροις, ἐν κτιρίοις, ἅτινα λέγονται μαστάβαι. Τὰ μνημεῖα ταῦτα, κατ' ἀρχὰς μικρά, κατέστησαν κατ' ὀλίγον εἶδος μεγαλοπρεπῶν κοιμητηρίων, εἶχον μῆκος πολλάκις μέχρι 100 μέτρων, ὕψος ὅμως μέχρι 12, τὴν δὲ θύραν πρὸς Α. τῆς οἰκοδομῆς ἐν σχήματι κοιλώματος, δι' οὗ δῆθεν ἀναπαρίστατο ἡ εἰς τὸν Ἅδην εἴσοδος. Ὑπάρχουσι σήμερον τάφοι τοιοῦτοι περιέχοντες σειρὰν ὅλην αἰθουσῶν διὰ τὸν νεκρὸν καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Καθ' ὅσον δὲ παρ' Αἰγυπτίοις τὸ πρὸς τὸ καλὸν αἴσθημα ἡδραιοῦτο καὶ ηὔξανε, κατὰ τοσοῦτον βλέπομεν ἐν ταῖς αἰθούσαις καὶ τοῖς μερίσμασι τῶν μνημείων τούτων τοὺς τοίχους κοσμουμένους δι' ἐγχρωματίστων ζωγραφιῶν, αἵτινες ἀναπαριστᾶσι διαφόρους τοῦ τεθνεῶτος ἐργασίας καὶ διαφόρους τοῦ βίου αὐτοῦ σκηνάς, ἔν τινι δὲ αἰθούσῃ φυλασσόμενα καὶ ἀγάλματα τοῦ ἀποθανόντος καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ μνημείου φρέαρ τριῶν μέχρι καὶ εἴκοσι μέτρων βάθους ὑπάρχει, ἐν ᾧ εὑρίσκετο τὸ λείψανον τεταριχευμένον, ὡς προεγράψαμεν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τῆς διατηρήσεως τῶν νεκρῶν σήμερον ἐξ ἀνασκαφῶν κατέχομεν μουμίας μεταξὺ ἄλλων τοῦ πολλοῦ Ραμσῆ καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ πρόσωπα τῶν ἐνδοξοτέρων βασιλέων τῆς Αἰγύπτου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καΐρου. Κατὰ τὸ 1881 εὑρέθησαν ἐν Δεῖρ-Ἐλ-Βαχαρὶ μούμιαι βασιλέων τῆς ΙΗ' καὶ ΙΘ' δυναστείας νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καΐρου φυλασσόμεναι, κατὰ τὸ 1891 μούμιαι ἱερέων τοῦ Ἄμμωνος, πρὸ τριετίας δὲ (1898) ὑπὸ τοῦ Λορὲ παρὰ τὴν μούμιαν Ἀμενώφιος Β' εὑρέθη ἐν ἰδίῳ θαλάμῳ σειρὰ ἄλλων μουμιῶν βασιλέων καὶ μεγιστάνων, ὡς Ἀμενώφιος τοῦ Γ', Τεθμώσιος τοῦ Δ', Ραμσῆ τοῦ Δ', τοῦ Ε', τοῦ Ξ' καὶ ἄλλων.

Οἱ κρανιοσκόποι, οἱ ἀνθρωπομέτραι, οἱ τοὺς χαρακτῆρας τῶν ἀνθρώπων μαντεύοντες καὶ κρίνοντες ἔχουσι νῦν εὐρὺ στάδιον μελέτης καὶ κρίσεως, καὶ θὰ δύνανται ἴσως νὰ ξεναγῶσιν ὡς ὁ Ἑρμῆς τὸν Μένιππον, ἐὰν ἐρωτῶνται «ποῦ οἱ καλοί εἰσιν ἢ αἱ καλαί» καὶ ποῦ τὰ «ἀρχαῖα κάλλη».

Τάφοι βασιλικοὶ εἶναι καὶ αἱ Πυραμίδες· ὁ Λέψιος ὑπολογίζει ταύτας εἰς 67 ἀκεραίας τε καὶ ἠρειπωμένας, ἀλλ' εἶναι μέχρις ἑκατόν. Αὗται εἶναι διάφοροι κατὰ τὸ ὕψος (145 μ.—10 μ.) κατὰ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς κατεσκευάσθησαν (αἱ πυραμίδες τοῦ Γιζὲ εἶναι ἐκ τιτανολίθου, ἡ τοῦ Δασοὺρ ἐκ πλίνθων ὠμῶν), κατὰ τὴν κατασκευὴν (ἡ πυραμὶς ἐν Σακκαρὰ εἶναι κατὰ βαθμῖδας, ἡ ἐν Μεϊδοὺν εἶναι πυργοειδής), κατὰ τὸν κόσμον (αἱ ἀρχαιότεραι ἄνευ ἐπιγραφῶν, αἱ νεώτεραι μετ' ἐπιγραφῶν πολλῶν), φέρουσι δὲ καὶ ἴδιον ἑκάστη ὄνομα. Αἱ τρεῖς μεγάλαι καὶ ἀξιόλογοι πυραμίδες τοῦ Γιζὲ εἶναι ἡ τοῦ Χέοπος, τοῦ Χεφρῆνος καὶ τοῦ Μυκερήνου, ὑπερέχουσαι τῶν λοιπῶν κατά τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὡραιότητα. Ἐνθυμηθῶμεν τοῦ ἐπιγράμματος

> Μνήματα Καιφρῆνός τε καὶ ἀντιθέου Μυκερήνου
> καὶ Χέοπος κατιδὼν Μάξιμος ἠγασάμην.

Καὶ πράγματι ὁ Ἀβδ-οὐλ-Λατίφ, ἀραψ συγγραφεὺς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, στὰς πρὸ τῶν πυραμίδων, εἶπεν· «Ὅλα τὰ πράγματα φοβοῦνται τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος φοβεῖται μόνον τὰς πυραμίδας»· ὁ Βονοπάρτης καὶ αὐτοὶ οἱ ἁπλοῖ στρατιῶται αὐτοῦ ἐξέστησαν πρὸ αὐτῶν καὶ ἐχειροκρότησαν. Θαυμάζει τις τὰ γιγαντιαῖα ταῦτα οἰκοδομήματα καὶ τὰς τεχνικὰς γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν θέλησιν τῶν βασιλέων τῶν ἐπιχειρησάντων ἔργοις, ἅτινα δικαίως κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν ἑπτὰ θαυμάτων τοῦ κόσμου· εἶναι δὲ καὶ τὰ μόνα ἐξ αὐτῶν τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα. Ἡ τοῦ Χέοπος πυραμίς, ἧς περιγραφὴν ἀκριβεστάτην παραδίδει ἡμῖν ὁ Ἡρόδοτος (Β', 124), ἔχει 144 μ. ὕψος, εἰς αὐτὴν δὲ εἰργάσθησαν ἑκατὸν χιλιάδες ἀνδρῶν ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη, εἶναι ἐστραμμένη κυρίως πρὸς Β., σύγκειται ἐξωτερικῶς ἐκ 203 βαθμίδων, ἤ, καθ' Ἡρόδοτον, κροσσῶν ἢ βωμίδων καὶ κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς, οὓς ἐπιτήδειοι ἄνδρες ὑπελόγισαν, αἱ 2 300 000 πέτραι, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται, εἶναι τοσοῦτον ἐπιστημόνως τεθειμέναι, ὥστε μόνον διὰ τῶν σημερινῶν ἐργαλείων ἀνακαλύπτει τις ποὺ καί που πλημμελήματα ἐν τῇ οἰκοδομίᾳ. Ἡ δὲ εἰς τὴν πυραμίδα εἴσοδος! Ὡς λέγει ὁ Στράβων (ΙΖ', 808), κατὰ τὸ μέσον τῶν πλευρῶν εἰς ὑψηλὴν θέσιν ὑπῆρχε λίθος ἐξαιρέσιμος, δυσδιάκριτος ὅλως ἔξωθεν, τὴν εἴσοδον τῆς πυραμίδος καλύπτων· οὗτος κατὰ τύχην εὑρέθη καὶ δι' αὐτοῦ φέρεταί τις εἰς δίοδον τετράγωνον, ἥτις φράσσεται δι' ὀγκωδῶν λίθων, μεθ' οὓς ἀφαιρεθέντας πάλιν ἄλλη νέα ἀνοίγει καὶ οὕτω καθεξῆς· οὕτω δι' ἄλλων διαδρόμων βαίνει τις εἰς τὸ κέντρον τοῦ μνημείου, ὅπου ὁ τοῦ βασιλέως θάλαμος καὶ ἡ σαρκοφάγος. Αἱ δύο ἕτεραι παρακείμεναι πυραμίδες, ἡ τοῦ Χεφρῆνος καὶ ἡ τοῦ Μυκερήνου, εἶναι μικρότεραι· ἡ μὲν ἔχει ὕψος 135 μ., ἡ δὲ μόνον 66· ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη, ἐπιμελέστερον ᾠκοδομημένη, παρέσχε καὶ τὸ σῶμα τοῦ βασιλέως Μυκερήνου, ὅπερ ἐν σαρκοφάγῳ κατὰ τὸ 1837 μεταφερόμενον δι' ἀτμοπλοίου εἰς Λονδῖνον κατὰ τὰ ἱσπανικὰ παράλια ἕνεκα τρικυμίας εἰς τὴν θάλασσαν ἐρρίφθη· διεσώθη ὅμως ἡ ἐκ ξύλου νεκροθήκη μετά τινων λειψάνων ὀστῶν ἵνα κοσμήσῃ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον.

Ἐκτὸς τῶν πυραμίδων καὶ ἡ νεωδομία κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἤρξατο ν' ἀναπτύσσηται. Εἰς ταύτην ἀνάγεται ὁ οὐ μακρὰν τῶν Πυραμίδων τοῦ Γιζὲ ναὸς τῆς Σφιγγός, ἐν ᾧ εὑρέθη καὶ ἄγαλμα τοῦ Χεφρῆνος καθημένου. Τὸ αἰγυπτιακὸν σχέδιον τοῦ ναοῦ στερεῖται ὀργανικῆς ἑνότητος, ἠδύνατο νὰ ἀλλάξῃ, ἐὰν προσετίθεντο νέαι πτέρυγες, ὡς τοῦτο καὶ κατὰ τὰς ἄλλας περιόδους συνέβη. Καὶ ἡ μεγάλη Σφίγξ, ἧς μόνον ἡ κεφαλὴ ἐξέχει τῆς ἐρήμου, τοῦ λοιποῦ σώματος κατακεκαλυμμένου ὑπὸ τῆς ἄμμου, ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον ταύτην. Ἡ ἀκμὴ τῆς αἰγυπτιακῆς καλλιτεχνίας συμπίπτει καὶ πρὸς τὴν Ε' δυναστείαν, καθ' ἣν ὁ αὐτὸς πλοῦτος, ἡ αὐτὴ ἡσυχία ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, ἡ αὐτὴ μανία πρὸς οἰκοδομὰς ἐξακολουθεῖ, καταπίπτει ὅμως κατὰ τὴν Ξ' μέχρι τῆς Θηβαϊκῆς περιόδου, ὅτε ἐνεκαινίσθη δευτέρα περίοδος ἀκμῆς, ἀκμῆς ἀληθοῦς. Οἱ βασιλεῖς τῆς ΙΑ' καὶ ΙΒ' δυναστείας κατέκτησαν τὴν χώραν, ἐκυρίευσαν τὴν Αἰθιοπίαν καὶ ἔδωκαν νέαν ὤθησιν εἰς τὰ πράγματα τῆς Αἰγύπτου καὶ εἰς τὴν τύχην αὐτῆς, καὶ μετὰ μακροὺς πολέμους κατέστησαν πρωτεύουσαν τὰς Θήβας ἐν τῇ Ἄνω Αἰγύπτῳ (3000—1700 π. Χ.). Αὕτη εἶναι ἡ κλασικὴ περίοδος τῆς Αἰγύπτου, ἡ λαμπροτέρα. Πολλὰ μνημεῖα, διεσπαρμένα πανταχοῦ τῆς χώρας, μαρτυροῦσι τοῦτο.

Μεταξὺ τῶν κυβερνησάντων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην Ἀμμενέμ(χ)ης ὁ Α', ἐκ τῆς ΙΒ' δυναστείας, ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Ἄμμωνος ἐν Θήβαις, ὁ Λαχάρης ἔκτισε καὶ ἐπεσκεύασε πολλοὺς ναούς, τὸν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἡρακλεοπόλει, τὸν ἐν Βουβάστει, τὸν ἐν Σέμνῃ, ὃν ἐπεσκεύασε Τέθμωσις ὁ Γ'. Ὁ Λαχάρης ἐτάφη ἐν τῇ Β. Πυραμίδι τοῦ Δασούρ, παρ' ἣ ὁ Μοργὰν ἀνεῦρε τάφους ἡγεμονίδων συγχρόνων μετὰ παμπόλλων καὶ

πλουσίων χρυσῶν κοσμημάτων. Οὗτος ἵδρυσε καὶ τὸν Λαβύρινθον, ὅστις, κατὰ τὸν αὐτόπτην Ἡρόδοτον, εἶχεν οἰκήματα χίλια πεντακόσια ὑπόγεια, ἕτερα δὲ τοσαῦτα ἐπ' ἐκείνων μετέωρα, πάντα κατάγλυφα. Τὰ λείψανα αὐτοῦ ΝΑ. τοῦ Καΐρου παρὰ τὸ Μεδινὲτ-ἑλ-Φαγιοὺμ ἀνευρέθησαν, οὐ μακρὰν τῆς Λίμνης τοῦ Μοίριδος. Ἀλλὰ Ἀμμενέμ(χ)ης ὁ Γ΄, ὁ καὶ Ἀμερής, ἐγένετο κυρίως γνωστὸς διὰ τὰ μεγάλα μηχανικὰ ἔργα, ἔργα πατρικῆς προνοίας ὑπὲρ τῆς χώρας αὐτοῦ. Ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Λίμνη τοῦ Μοίριδος, τὸ ἕτερον τοῦτο θῶμα ἔτι μέζον καὶ τοῦ Λαβυρίνθου, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Β΄, 149), περὶ τὸ 2850 π.Χ. γενόμενον ἀληθὲς μεγαλούργημα τῆς ἀρχαιότητος, ὅπερ ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Στράβων ἐπεσκέψαντο, εὕρηται νῦν ἐν τῷ καλουμένῳ τόπῳ Φαγιούμ, μεθ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαφωνίας, ὑπῆρξεν ἡ καλλίστη δεξαμενὴ τῆς ἀρχαιότητος. Σημαντικὰ μνημεῖα προσέτι, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ΙΒ΄ δυναστείας χρονολογούμενα, εἶναι οἱ ἐν βράχοις τάφοι τοῦ Μπένη-Χασάν, κτισθέντες διαδοχικῶς ὑπὸ τῶν βασιλευσασῶν οἰκογενειῶν, διότι ἡ συνήθεια τῆς πυραμιδοποιίας εἶχε παρέλθει· ἅμα δὲ τὰ ἐξειργασμένα ἀγάλματα καὶ αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν αἰθουσῶν εἰκόνες, ἐξ ὧν διδασκόμεθα τὸν βίον, τὰς ἐργασίας καὶ τὰ ἤθη τῶν τότε χρόνων. Ἄνευ τῆς πρὸς τὴν γραφικὴν ἀληθοῦς ἐφέσεως τῶν Αἰγυπτίων, δι' ἧς ἐπλήρουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδιωτικοὺς τάφους διὰ ζωγραφιῶν, δὲν θὰ ἐγινώσκομεν σήμερον τὰς πράξεις τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῶν βίου· οὕτως ἔχομεν εἰκόνας πασῶν τῶν ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐνασχολήσεων αὐτῶν, οὕτω βλέπομεν σήμερον ἐν βιβλίοις, δημοσιευθεῖσιν ἰδίως ὑπὸ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ἀπαραλλάκτως ἐγχρωματίστους σκηνὰς τοῦ βίου, δι' ὧν αἱ ποικιλίαι τῶν βιοτικῶν ἀσχολήσεων ἀναπαρίστανται ἡμῖν ζῶσαι. Τὰ νεκροταφεῖα παριστᾶσιν εἰκόνας τοῦ ἀφ' ἡμῶν μεταστάντος καὶ πράξεις τοῦ βίου αὐτοῦ. Ἐν ταῖς ζωγραφίαις τῶν νεκροταφείων εἰκονίζεται ἐν λεπτομερείᾳ ἡ ἐπίγειος ἱστορία τῶν τεθνεώτων. Πᾶσαι δὲ αἱ διάφοροι παραστάσεις ἑρμηνεύονται δι' ἐπιγραφῶν, δι' ὧν ἐπαναλαμβάνονται συνήθως καὶ οἱ λόγοι τῶν δρώντων ἐκείνων προσώπων. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ θῆκαι τῶν νεκρῶν ἔχουσιν ἔξωθεν δι' ὑπαλοιφῆς γεγραμμένας διαφόρους θρησκευτικὰς καὶ νεκρωσίμους σκηνάς· δὲν ἐπιμένομεν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῆς γραφικῆς, ἥτις δὲν ἦτο τέχνη ἀνεξάρτητος, διότι ὁ ζωγράφος ἐχρωμάτιζε τὰ τοῦ ἁρμοδίου σχεδιαστοῦ ἕτοιμα πρὸς ἐπίχρωσιν ὑποκείμενα, δὲν ἦτο σχεδιαστής, ἀλλὰ βοηθὸς τοῦ σχεδιαστοῦ, οὐδὲ περὶ τῶν χρωμάτων, ὧν ἕκαστον πρὸς ἰδίαν χρῆσιν μετεχειρίζοντο, ἄλλο δι' ἄνδρας (ὑπέρυθρον), ἄλλο διὰ γυναῖκας (κιτρινόλευκον), ἄλλο διὰ πτηνά, ἑρπετὰ κτλ. Ἄλλου καιροῦ τοῦτο καὶ ἄλλο ἔργον. Οὕτως ἡ Αἴγυπτος ἐξηγεῖται ἀφ' ἑαυτῆς διὰ τῶν ζωγραφιῶν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν· σελίδες τῆς ἱστορίας αὐτῆς εὑρηνται οὐχὶ παρὰ συγγραφεῦσι, λογογράφοις ἢ ποιηταῖς, ἀλλ' ἐπὶ λίθου, ἐπὶ ξύλου, ἐπὶ λινοῦ καὶ ἐπὶ παπύρου, διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὁ ΙΘ΄ αἰὼν εἶναι καὶ αἰὼν τῆς παπυρολογίας.

Ὁ Βίλκεν, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Σαΐφερ αἰγυπτιολόγου, κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1898—1899 πολλοὺς ἀνεκάλυψε παπύρους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἡρακλεοπόλει, νῦν Ἀνὰσ-ἑλ-Μεδινέ, μετέφερε δ' αὐτοὺς εἰς Βερολῖνον, ὅτε ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ πρὸ τοῦ Ἀμβούργου πυρκαϊὰ ἠφάνισεν αὐτούς· ἡ ἀπώλεια ἦτο μεγίστη, εὐτυχῶς τινας ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἤδη ἐν τῷ μεταξὺ ἀντιγράψει καὶ διέσωσε. Πάντα τὰ Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ τὰ Πανεπιστήμια καὶ ἰδιῶται νῦν κατέχουσι παπύρους διαφόρου ὕλης· ἡμῖν διαφέρουσι μόνον οἱ περὶ τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς ἐποχῆς, οἵτινες πολλὰς πληροφορίας παρέχουσι περὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τελευταία ἀξιομνημόνευτος σκαφὴ καὶ ζήτησις, γενομένη κατὰ τὸ 1899—1900 εἰς λογαριασμὸν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας ὑπὸ τῶν Γρέμφελλ καὶ Χὸντ ἐν Οὐμμ-ελ-Βαραγάτ, ἤγαγεν εἰς φῶς οὐχὶ μόνον ναὸν τοῦ θεοῦ Κροκοδείλου Σεκνεβτούνις, ἀλλὰ καὶ ὑπερδιακοσίους ἑλληνικοὺς παπύρους καὶ εἰλητὰ δημοτικῆς γραφῆς καὶ νομίσματα τῶν Πτολεμαίων.

Ἀλλὰ τὴν προϊοῦσαν ἀκμὴν τῶν βασιλέων καὶ τῶν δυναστειῶν τῆς Μέσης περιόδου ἀνέκοψεν ἡ ἐπιδρομὴ τῶν ποιμένων βασιλέων, τῶν κοινότερον ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἱξὼς γνωστῶν. Οὗτοι, σημιτικῆς καταγωγῆς, κατὰ τὴν ΙΔ΄ δυναστείαν ἐπελθόντες, ἐγένοντο κύριοι τῆς τε Κάτω καὶ Μέσης Αἰγύπτου καὶ ἴσχυσαν περὶ τὰ 500 ἔτη, ἀναδείξαντες πρὸς τῇ Μέμφει καὶ πρωτεύουσαν ἐν τῇ Κάτω Αἰγύπτῳ ἑτέραν, τὴν Ξοΐν, τὴν σήμερον Σακκάχ. Ἐπὶ τούτων ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ εὗρε καταφύγιον ἐν τῇ Κάτω Αἰγύπτῳ, τυχὼν ὑποδοχῆς καλῆς καὶ προστασίας, ἴσως καὶ ἕνεκα τῆς φυλετικῆς συγγενείας. Οὗτοι λέγεται μὲν ὅτι κατέστρεψαν πολλὰ τῶν Φαραὼ μνημεῖα, ἀλλ' ὅμως προσλαβόντες ἢ καὶ προσοικειωθέντες τὸν καθόλου αἰγυπτιακὸν πολιτισμὸν πολλὰ συντριβέντα ὑπ' αὐτῶν μνημεῖα ἐπιδιώρθωσαν, ἄλλα δὲ καὶ ἀνήγειραν, ὡς σήμερον νεώταται ἔρευναι κατέδειξαν.

Ἐν τούτοις ἐξεδιώχθησαν τῆς Αἰγύπτου. Ἄμωσις, ὁ καὶ ἱδρυτὴς τῆς ΙΗ΄ δυναστείας γενόμενος ἐκ Θηβῶν, ἴσχυσε νὰ λυτρώσῃ τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τῶν ξένων ἐκείνων περὶ τὸ 1700—1650 π. Χ. Ἐπὶ τῆς τρίτης ταύτης περιόδου μεγάλη τελεῖται πρόοδος ὑπό τε τὴν πολιτικήν, τὴν φιλολογικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔποψιν.

Τέθμωσις ὁ Γ΄ (1600;), ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος τῆς Αἰγυπτιακῆς ἱστορίας, ἐξέτεινε μὲν τὰ ὅρια τοῦ βασιλείου αὐτοῦ μέχρι τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Εὐφράτου, ἀλλ' ἅμα κατεκόσμησε πάσας τὰς πόλεις τῆς Αἰγύπτου διὰ ναῶν, δι' ὀβελίσκων ἢ καὶ δι' ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων. Αὐτῷ ὀφείλεται ὁ μέγας τοῦ Ἄμμωνος ναός, ὁ τοῦ Καρνὰκ ἐν Θήβαις ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Νείλου· τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τελευταῖον ἀνακαλυφθέντα εἶναι σήμερον ἔτι μεγαλοπρεπέστατα, οἱ ἆθλοι δὲ οἱ ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ γεγλυμμένοι ἱερογλυφικοῖς γράμμασιν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ, ἐπέζησαν πολὺ παρὰ τῷ αἰγυπτιακῷ λαῷ. Οἱ ἐπ' αὐτοῦ γενόμενοι ὀβελίσκοι σήμερον εὑρίσκονται ἐν Ρώμῃ, ἐν Λονδίνῳ, ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ καὶ ἐν Κων/πόλει. Ὁ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Λατερανοῦ τῆς Ρώμης ὀβελίσκος εἶναι ὁ ὑψηλότερος (32 μ.) τῶν σωζομένων, καὶ εἶτα ὁ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ (Ἀτ-μεϊδὰν) τῆς Κωνσταντινουπόλεως· τοῦ τελευταίου τούτου ἀναγράφομεν ἐνταῦθα μικρὰν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περιγραφήν, ὡς εἴχομεν ἄλλοτε σημειώσει.

Ὁ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ μέγας ὀβελίσκος ἐκ *συενίτου* λίθου (1600) μετηνέχθη εἰς Κ/πολιν παρὰ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου μετὰ τὴν νίκην, ἣν οὗτος ἤρατο τῷ 390 κατὰ τοῦ ἄρπαγος τῆς Δυτικῆς Αὐτοκρατορίας *Μαξίμου*. Ἔχει ὕψος *30* μέτρων καὶ πλάτος περὶ τὴν βάσιν *δύο*· ἐν τῇ κορυφῇ ἑκάστης προσόψεως παρίσταται ὁ Τέθμωσις γονυπετὴς προσφέρων τῷ Ἄμμωνι-Ρᾶ δῶρόν τι. Τὸ κυριώτερον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς περιέχει, κατὰ μετάφρασιν τοῦ πολυΐστορος δομινικανοῦ μοναχοῦ πατρὸς *Σέϊλ*, καθηγητοῦ ἐν τῇ *Σχολῇ τῶν Ἀνωτέρων Σπουδῶν* ἐν Παρισίοις, τάδε·

«Ὁ ἰσχυρὸς καὶ δυνατὸς οὗτος ἡγεμὼν ἐνίκησεν ὅλην τὴν γῆν, ἐξέ» τεινε τὰ ὅρια (τοῦ βασιλείου αὐτοῦ) μέχρι τῶν περάτων τοῦ *Ναχαρίν* » (χώρας τοῦ Βαλὶκ καὶ τοῦ Ὀρόντου), διῆλθε τὸν μέγαν ποταμὸν *Να*» *χαρὶν* (Εὐφράτην) καὶ ἤρατο νίκας αὐτὸς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατιωτῶν » αὐτοῦ ὧν, εἶναι ὁ τροφὸς τοῦ *Τούμ* (δύοντος ἡλίου) .... ὁ κύριος τῶν » πανηγύρεων· εἴη ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἑδραία (ἀσφαλὴς) ὡς ἡ τοῦ *Ρᾶ* ἐν » τῷ Οὐρανῷ, ὅστις ἤγειρε τὸ μνημεῖον τοῦτο πρὸς δόξαν τοῦ πατρὸς » αὐτοῦ Ἄμμωνος, τοῦ κυρίου τοῦ θρόνου τῆς Ἄνω καὶ τῆς Κάτω » Αἰγύπτου».

Μὴ εἰσερχόμενοι εἰς ἄλλην περιγραφὴν τοῦ ὀβελίσκου, ὃν πᾶς τις ἐν Κ/πόλει διατρίβων δύναται νὰ ἴδῃ ἐπισκεπτόμενος τὸν καὶ δι' ἄλλα μνημεῖα διάσημον Ἱππόδρομον, ἤδη καθαρισθέντα καὶ ἐξωραϊσθέντα φροντίδι τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου, τοσοῦτον μόνον ἐπιλέγομεν ὅτι εἶναι τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ εἴδους τούτου τῶν αἰγυπτιακῶν μνημείων, ἅτινα ἐκομίσθησαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ὅτι ἐπὶ Πρόκλου, τοῦ τότε ἐπάρχου τῆς βασιλίδος, ἐν τριάκοντα καὶ δύο ἡμέραις ὑψώθη ὅπου νῦν καὶ ἵσταται φέρων τόσα ἔτη καὶ τόσας ἀναμνήσεις ἐπ' αὐτοῦ.

Τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ἐξ Ἡλιουπόλεως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν παρὰ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου κομισθεῖσαν

ἐκ συενίτου λίθου ἔχομεν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου καὶ Σφίγγα δυστυχῶς ἀκέφαλον.

Τεθμώσιος τοῦ Γ' τὸ καλλίτερον ἄγαλμα ἐκ διορίτου ἀναπαύεται ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Τουρίνου. Ὁ τάφος αὐτοῦ εὑρέθη κατὰ τὸ 1897 παρὰ τῷ τοῦ Ραμσῆ τοῦ Γ' ἐν τῇ ἐρήμῳ πεδιάδι τοῦ Βιβὰν-ἐλ-Μολούκ. Δὲν περιγράφομεν αὐτόν, καί τοι ὑπ' ὄψει ἔχομεν γνωστοῦ αἰγυπτιολόγου ὡραιοτάτην περιγραφήν, τοσοῦτον μόνον ἀνακοινούμεθα τοῖς ἀναγνώσταις ἡμῶν ὅτι ἐν τοῖς τοίχοις αὐτοῦ ἀνεγνώσθησαν ὀνόματα ὑποχθονίων θεοτήτων περὶ τὰ ὀκτακόσια. Ἐν Βιβὰν-ἐλ-Μολοὺκ εὕρηνται καὶ τάφοι ἄλλοι, διαδόχων αὐτοῦ, ὡς π.χ. Σέθω τοῦ Α' καὶ Ραμσῆ τοῦ Γ', τοῦ παρ' Ἡροδότῳ Ραμψινίτου.

Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Τεθμώσιος μνημονεύομεν μόνον Ἀμενώφιος τοῦ Γ', τοῦ παρ' Ἕλλησι Μέμνονος, ὅστις πρὸς ἄλλοις κτιρίοις, ὧν λείψανα νῦν πρόκεινται ἐν πάσαις ταῖς ἀρχαίαις πρωτευούσαις τῆς Αἰγύπτου, ἔκτισε μέρος τοῦ λαμπροῦ ναοῦ τοῦ Λουξὸρ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Νείλου (190 μ: μῆκος ἐπὶ 55 μ. πλάτ.)· ἔν τινι αἰθούσῃ παρίσταται ἡ γέννησις τοῦ βασιλέως, ὁ πατὴρ αὐτοῦ θεὸς Ἄμμων ἐμφανίζεται νυκτὸς τῇ βασιλίδι μητρὶ Μούτβᾳ. Οἱ δύο κολοσσοὶ τοῦ Ἀμενώφιος ἐν Θήβαις ἔχουσιν ὕψος 45 ποδῶν, εἶναι δὲ ἐκ γρανίτου μονόλιθοι· ἡ θέα τῶν γιγαντιαίων τούτων ἀγαλμάτων ἐν μέσῳ μονήρους πεδιάδος προξενεῖ πολλὴν ἐντύπωσιν. Τὸ ἓν μάλιστα αὐτῶν ἐγγόγυζε κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου, ὡς λατινικαὶ καὶ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ διαπιστοῦσι, μιμνήσκεται δὲ καὶ ὁ Στράβων (816), ὅστις ἤκουσε καὶ τὸν ψόφον. Ἀλλ' ἡ φωνὴ αὕτη ἦτο φυσικὸν φαινόμενον, προελθὸν ἐκ ρωγμῆς, ἥτις ἔτριζεν ἅμα τῇ ἀλλαγῇ τῆς θερμοκρασίας ἢ τοῦ ἀνέμου. Ὅτε ὁ κολοσσὸς οὗτος ἐπὶ Ρωμαίων ἐπεσκευάσθη, καὶ ὁ κόσμος ἡσύχασεν. Αἱ Θῆβαι, ἦν ὁ Ὅμηρος Ἑκατόμπυλον καλεῖ, λέγει ὁ Normand, παρουσιάζουσι μεθ' ὅλας τὰς ἐπηρείας τοῦ χρόνου, μεγαλοπρεπέστατον σύμπλεγμα κτιρίων, οἷον οὐδέποτε χεὶρ ἀνθρώπου ἠδυνήθη νὰ κατασκευάσῃ. Τὰ ἐρείπια τῶν Θηβῶν, λέγει ὁ Normand, εἶναι τὰ μάλιστα κολοσσιαῖα ἐν τῷ κόσμῳ. Τὰ λείψανα, τὰ τὴν τοποθεσίαν τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης καλύπτοντα, εἶναι κυρίως λείψανα ἀνακτόρων καὶ ναῶν κτισθέντων ἀπὸ τῆς ΙΒ' δυναστείας, τῇ συνεργασίᾳ πολλῶν Φαραὼ καὶ Πτολεμαίων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κατακτήσεως τῆς χώρας.

Τὰ ἀξιολογώτερα τῶν κτιρίων τούτων εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Λουξὸρ καὶ ὁ τοῦ Καρνάκ, ὀνομασθέντα οὕτω ἐκ δύο χωρίων ἐκτισμένων ἐντὸς τῶν κατεστραμμένων περιφραγμάτων. Ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν λειψάνων τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν, ἀλλὰ σημειούμεθα ὅτι οἱ τοῖχοι καὶ αἱ στῆλαι καὶ οἱ ὀβελίσκοι, δι' ὧν κοσμοῦνται αἱ πολλαὶ αὐλαί, καλύπτονται ὑπὸ εἰκόνων γεγλυμμένων, ἐν αἷς παρίστανται πομπαὶ θρησκευτικαὶ καὶ βασιλέων ἆθλοι. Ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυλῶνος τοῦ ἐν Λουξὸρ ναοῦ δρόμος λιθόστρωτος φέρει εἰς Καρνάκ, ὁ δρόμος δὲ οὗτος κοσμεῖται ἑκατέρωθεν δι' ἑκατοντάδων κολοσσιαίων κριοκεφάλων καὶ λεοντοσώμων Σφιγγῶν, ἄγει δὲ εἰς μεγίστην πύλην 60 ποδῶν ὕψους καὶ δι' αὐτῆς εἰς περίβολον, ἐν ᾧ τρεῖς εὕρηνται ναοὶ πλήρεις μετὰ πυλώνων, προπυλαίων καὶ προνάων, ὁ πρῶτος τούτων εἶναι ὁ γίγας τῶν ναῶν, ὁ τοῦ Ἄμμωνος. Ἐνταῦθα ὁ Maspéro προσεπάθησε κατὰ τὸ 1899 καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ 1900 διὰ παντοίων μέσων βοηθούμενος ὑπὸ καταλλήλων μηχανικῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ Λεγραὶν νὰ στηρίξῃ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἅτινα ἠπείλουν πτῶσιν· ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀπερρόφησε τὸ Καρνάκ, ὅπου τῇ 23/3 Ὀκτωβρίου τοῦ 1899 κατέπεσαν ἔνδεκα κίονες τῆς ὑποστύλου αἰθούσης τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Ἄμμωνος, μεγάλαι δὲ ἐπιτροπαὶ εἰδικῶν ἀνδρῶν συνέστησαν ἵν' ἀποφανθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου, ὡς εἶχε γίνει τελευταῖον καὶ διὰ τὸν Παρθενῶνα, καὶ ἐκθέσεις ἐπὶ τούτῳ ἐδημοσιεύθησαν καὶ συζητήσεις ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τῶν Ἐπιγραφῶν κατ' ἰούλιον τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐγένοντο.

Ἐπὶ τοῦ Ἀμενώφιος τοῦ Γ' οἱ ἐκ Συρίας Χετταῖοι ἤρξαντο νὰ ἐπιτρέχωσι τὴν Αἴγυπτον, ἐπὶ δὲ Ἀμενώφιος

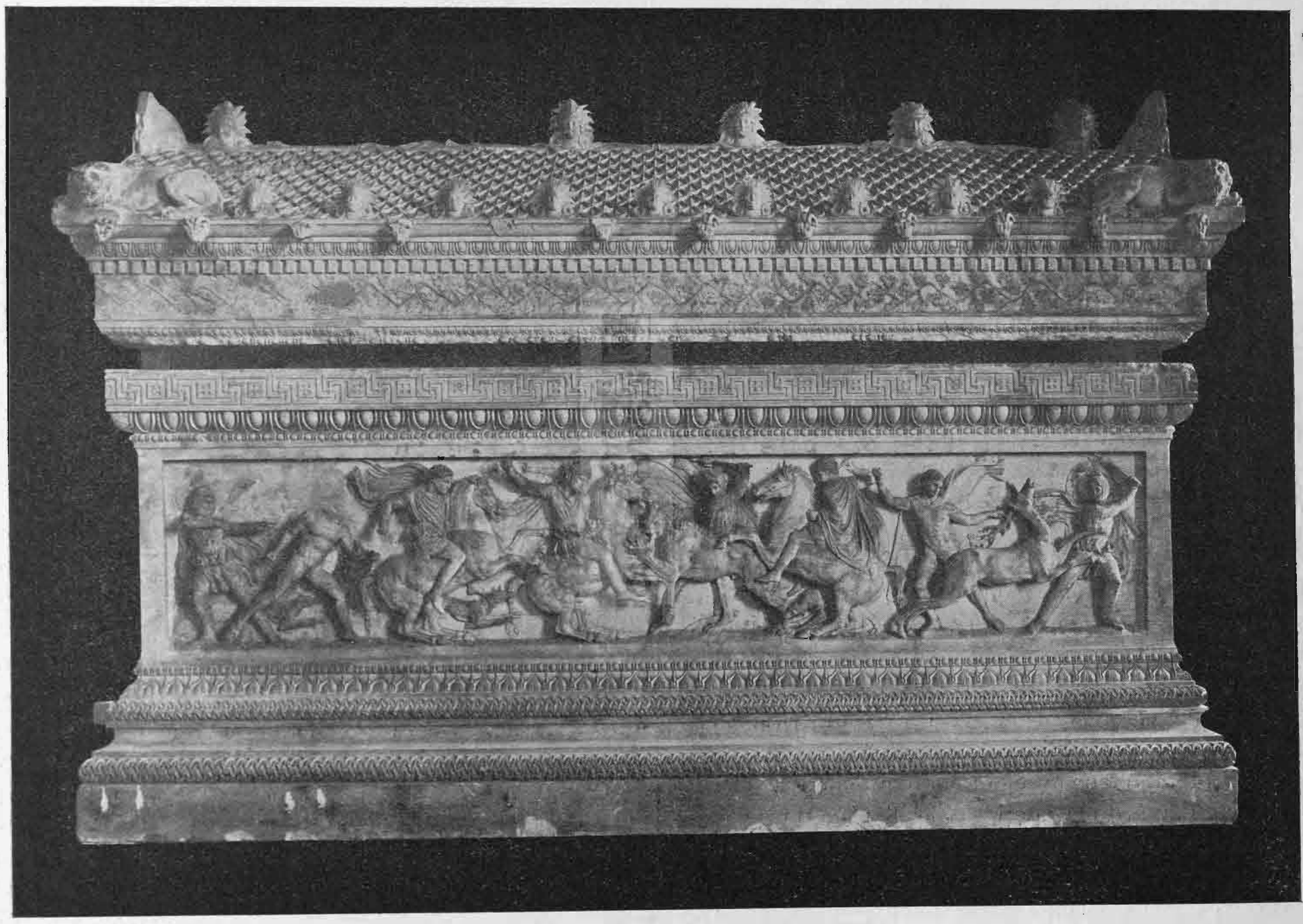

Β. μεγάλη πλευρὰ τῆς ἐν τῷ Αὐτοκρ. Μουσείῳ Κων/πόλεως σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου

Ἀναπαρίστησι βασιλικὴν θήραν, ἧς μετέχει καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος

τοῦ Δ΄ ἡ ἐπὶ τῆς Συρίας κυριαρχία τῶν Αἰγυπτίων ἤρξατο νὰ κλονίζηται, ἕως οὗ τέλεον ἀπέπτη.

Ὁ Ραμσῆς, ὁ παρ' Εὐσεβίῳ Ράμψης, ὁ παρὰ Διοδώρῳ Ὀσυμανδύας, ὁ παρ' Ἕλλησι Σέσωστρις ὁ Μέγας, εἶναι ὁ διαπρεπέστατος τῶν τῆς ΙΘ΄ δυναστείας βασιλέων, ὁ κατὰ τὸ μακρὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ διάστημα (67 ἔτη) περὶ μεγάλας ἐκστρατείας ἀσχοληθεὶς καὶ περὶ ἀρχιτεκτονικὰς ἐργασίας. Οὗτος ἐπολέμησε κατὰ τῶν Χετταίων, μεθ' ὧν ὅμως ἐπὶ τέλους συνῆψε συνθήκην καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Χετισαροὺ τὴν κόρην εἰς γάμον ἔλαβεν. Ἔκτοτε, καὶ τοῦτο λέγομεν νῦν, ἵνα μὴ ἐπανέλθωμεν ἀλλαχοῦ, ἡ Συρία ἡ πρὸς Β. ἐσχημάτισε, μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας, ἰδίαν χωριστὴν χώραν (περὶ τὰ 1400). Ἡ μετὰ τῶν Χετταίων συνθήκη ὑπὸ αἰγυπτιακὸν πνεῦμα συντεθειμένη, ἐπὶ ἀργυροῦ πίνακος ἐν πρωτοτύπῳ, ἀνευρέθη ἐν δυσὶν ἀντιγράφοις ἐν Καρνὰκ καὶ ἐν τῷ Ραμεσείῳ· εἶναι εἶδος συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας κατ' ἐχθρῶν ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν αἰγυπτίων καὶ χετταίων θεοτήτων γενομένη.

καλύφθη ἐν Δεῖρ-Ἐλ-Βαχαρὶ κατὰ τὸ 1881· ἐνώπιον δὲ τοῦ χεδίβου ἐξετυλίχθη ὑπὸ τοῦ Maspéro καὶ ἐκ τῶν ἐπιδέσμων καὶ περιδέσμων ἠλευθερώθη. Λαμπρὸν ἄγαλμα αὐτοῦ κοσμεῖ τὸ Μουσεῖον τοῦ Τουρίνου.

Ἀπὸ τοῦ Ραμσῆ τοῦ Γ΄ τῆς Κ΄ δυναστείας ἄρχεται ἡ παρακμὴ τῆς αἰγυπτιακῆς δυνάμεως. Οἱ λαοὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ λαοὶ τῆς θαλάσσης, ἐπέδραμον τὸ Δέλτα.

Οἱ Ραμεσίδαι τῆς Κ΄ δυναστείας, δώδεκα τὸν ἀριθμόν, ἀπώλεσαν ἐν διαστήματι ἑνὸς αἰῶνος ὅλας τὰς ἐν τῇ Ἀσίᾳ κτήσεις τῶν προκατόχων αὐτῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Αἰγύπτῳ ἀνωμαλίαι πολλαὶ συνέβησαν, ἕως οὗ Ψαμμήτιχος ὁ Α΄ (666—611) ἐξεδίωξε τοὺς Ἀσσυρίους, συνήνωσε τὰς διαφόρους ἡγεμονίας καὶ διωργάνωσε νέον βασίλειον, καταστὰς αὐτὸς ἱδρυτὴς νέας δυναστείας, τῆς ΚΣ΄. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ Αἴγυπτος ἀνεῴχθη εἰς τὴν ἐμπορίαν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὧν τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ διέταξε νὰ διδάξωσιν. Ἔκτοτε ἡ Αἴγυπτος ἐγένετο τὸ κέντρον τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον ἐθνῶν, τὸ σπουδαστή-

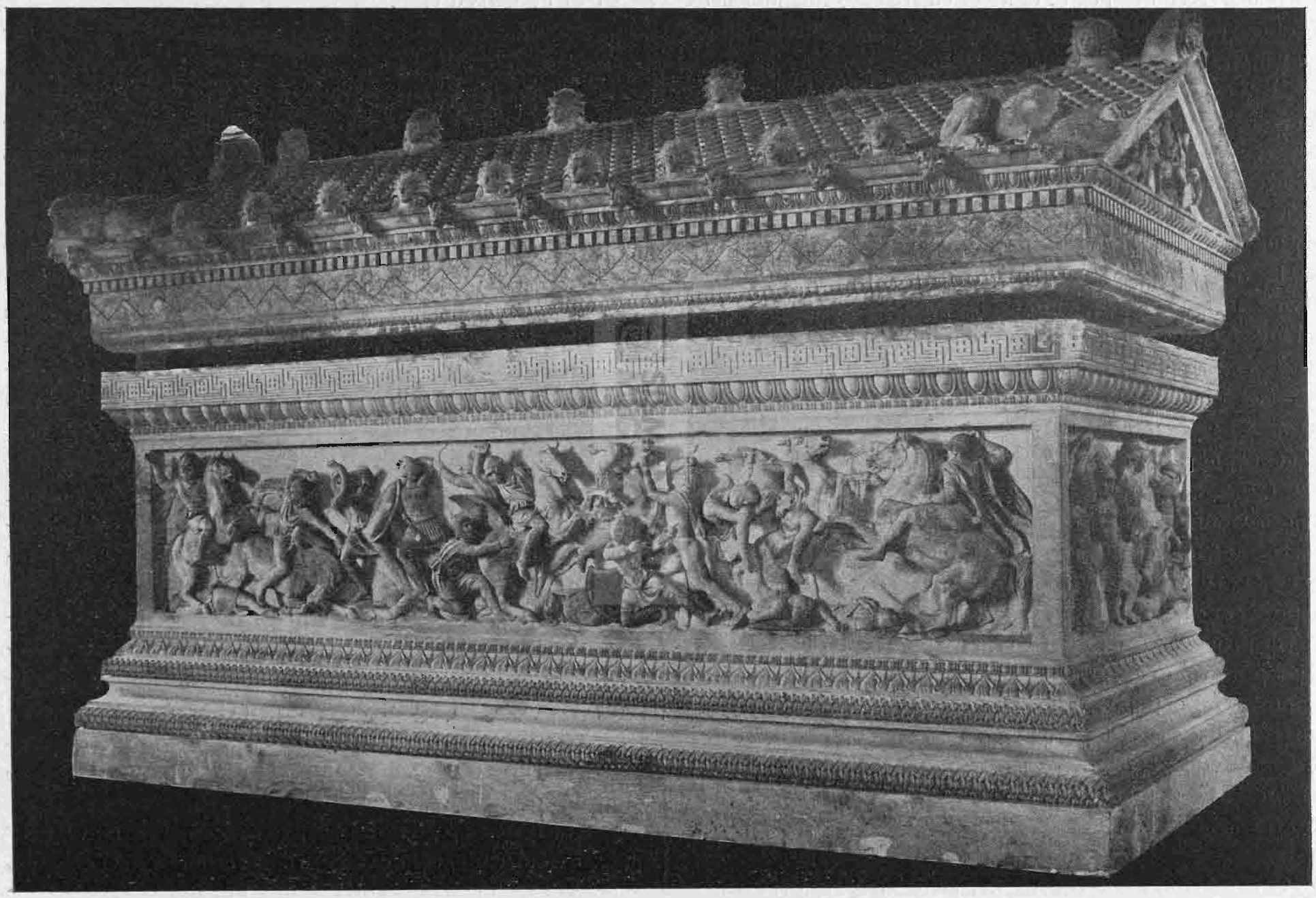

Ν. μεγάλη πλευρὰ τῆς ἐν τῷ Αὐτοκρ. Μουσείῳ Κων/πόλεως σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου
Ἀναπαρίστησι μάχην Ἑλλήνων καὶ Περσῶν

Ὁ Ραμσῆς πολλὰ μὲν ἔργα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ λοιπὰ ἀνίδρυσε, διὰ τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις αἰχμαλώτους, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἔργα τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἐσφετερίσθη· ἀπετελείωσε τὴν ὑπόστυλον αἴθουσαν τοῦ Καρνάκ, ηὔρυνε τὸν ναὸν τοῦ Λουξόρ, πρὸ τοῦ πυλῶνος τοῦ ὁποίου ἓξ μὲν ἀγάλματα αὐτοῦ κολοσσιαῖα (14 μ. ὕψους), δύο δὲ ὀβελίσκους ἐκ πορφυρίτου ἀνέστησεν, ὧν ὁ ἕτερος, ἔχων 23 μ. ὕψος καὶ ζυγίζων βάρος 220 000 χλγρ. κοσμεῖ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος τὴν πλατεῖαν τῆς Ὁμονοίας ἐν Παρισίοις. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν Θηβῶν ὁ Ραμσῆς ἀνήγειρε καὶ τὸ Ραμασεῖον, ὅπερ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ὡς τάφος τοῦ Ὀσυμαδδύα, ἤτοι τοῦ Ραμσῆ. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Νουβίᾳ ἐν Ἀβοὺ-Σιμπὲς (Ἰψαμπὸλ) ἔκτισε ναὸν ἐν βράχοις σοβαρὸν καὶ ἐπιβλητικόν, πρὸ τοῦ ὁποίου ἵστανται τέσσαρα ἀγάλματα αὐτοῦ καθημένου ὕψους ὡσεὶ εἴκοσι μέτρων. Ὡς ἄνω δὲ ἐμνήσθημεν, ἡ τοῦ Ραμσῆ μούμια ανεριον καὶ τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων (Πυθαγόρας, Πλάτων) ἂν καί, ὡς γινώσκομεν νῦν, ἐκ τῶν Πινακίδων τοῦ Τὲλλ-ἐλ-Ἀμάρνα, περὶ ὧν κατωτέρω, αἱ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων ἀνέρχονται εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τῆς ΙΗ΄ δυναστείας.

Ἡ τοῦ Ψαμμητίχου ἐποχὴ εἶναι ἡ τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ τελευταία. Οἱ διάδοχοι αὐτοῦ οὐδὲν κατώρθωσαν μεθ' ὅλην τὴν ἀγαθὴν αὐτῶν θέλησιν. Ὁ Νεκὼ (611—595) ἠττήθη ἐν Καρχεμησίῳ παρὰ τὸν Εὐφράτην ὑπὸ τοῦ διαδόχου τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῶν Βαβυλωνίων Ναβουχοδονόσορος, ὁ Ἀπρίης ἐξεθρονίσθη (569), ὁ Ἄμασις (569—526), ὁ μετὰ τοῦ Πολυκράτους τῆς Σάμου σχέσεις συνάψας, ὁ τοῖς Ἕλλησι τὴν Ναύκρατιν πρὸς ἀποικισμὸν ἀφείς, ὁ τοῖς Ἕλλησιν ἔγκτησιν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ καὶ ἀνέγερσιν ἰδίων ναῶν καὶ διαδικασίαν ἰδίαν χορηγήσας, ὁ τῇ Σαμίᾳ Ἥρᾳ δύο ἀγάλματα αὐτοῦ ἱδρύσας, ὁ τῇ Λυδίᾳ Ἀθηνᾷ δύο ἀγάλματα λίθινα

ἀφιερώσας, ὁ πρὸς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ πυρποληθέντος ναοῦ τῶν Δελφῶν χίλια τάλαντα στυπτηρίας συνεισενεγκών, ἔπεσε καὶ αὐτός. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἀπὸ τοῦ Ψαμμητίχου βασιλείου εἶναι ἡ τελευταία λαμπηδὼν δύοντος ἡλίου.

Ὁ Ἄμασις ἐξῳκοδόμησε τῇ Ἴσιδι τὸ ἐν Μέμφει ἱερόν, ἤγειρε διὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἡφαίστου (Φθᾶ) ἐν Μέμφει κολοσσόν (75 π. ὕψους), ἕτερον δ' ὅμοιον διὰ τὴν Σάιν, ἔνθα ἵδρυσε καὶ Προπύλαια τῇ Ἀθηνᾷ (Νειθ) θαυμάσια, καὶ μετεκόμισεν ὑπερμεγέθεις ἐκ γρανίτου τῆς Ἐλεφαντίνης λίθους πρὸς δημοσίας χρήσεις. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ Αἴγυπτος εἶχε κατὰ μὲν τὸν Διόδωρον 18000 πόλεις, κατὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον 20000, βεβαίως καὶ μικρῶν κωμῶν ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ συναριθμουμένων. Ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ψαμμητίχου τοῦ Γ' ὁ πέρσης Καμβύσης ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐγένετο κύριος αὐτῆς νικήσας τοὺς Αἰγυπτίους ἐν Πηλουσίῳ. Ἡ Αἴγυπτος, καταληφθείσης τῆς Μέμφιδος καὶ τοῦ Ψαμμητίχου ζωγρηθέντος ἐγένετο περσικὴ σατραπεία. Καὶ ἰδοὺ τί ὁ προφήτης Ἰεζεκίας προεῖπε περὶ τῆς τύχης τῆς Αἰγύπτου· «τάδε λέγει » Κύριος, Κύριος, καὶ ἀπολῶ μεγιστᾶνας ἀπὸ Μέμφεως » καὶ ἄρχοντας Μέμφεως ἐκ γῆς Αἰγύπτου καὶ οὐκ ἔσον» ται ἔτι».

Ἦλθεν ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ἐπεσκέψατο τὰ μαντεῖα τοῦ Διὸς Ἄμμωνος, ἐγένετο κύριος τῆς Αἰγύπτου, ἐσεβάσθη τὴν θρησκείαν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἔκτισε καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ αὐτοῦ (323) Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ Σωτήρ, ἐγένετο ἱδρυτὴς φερωνύμου δυναστείας, ἥτις διαφόρους θεσμοὺς καὶ τύπους τῆς αὐλῆς τῶν ἀρχαίων Φαραὼ διετήρησεν, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων μνημείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διαφαίνεται· ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνεκέντρωσε πρωτοφανῆ πολυτέλειαν, ἐπιστημονικὴν δὲ καὶ παγκόσμιον ἐμπορικὴν κίνησιν, ἕως οὗ ὁ Ὀκτάβιος μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν (31 π. Χ.) ἐπελθὼν ἔθηκε τέρμα καὶ εἰς τὴν βασιλείαν τῆς Κλεοπάτρας καὶ κατέστησε τὴν Αἴγυπτον ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (30 π. Χ.). Ἀπὸ τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος εἰσήχθη ὁ Χριστιανισμός, Μᾶρκος δὲ ὁ Εὐαγγελιστὴς εἶναι ὁ ἱδρυτὴς τῆς πρώτης αἰγυπτιακῆς Ἐκκλησίας, καίτοι μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν νῆσον π. χ. τῶν Φυλῶν βλέπομεν ἐξακολουθοῦσαν τὴν λατρείαν τῆς θεᾶς Ἴσιδος.

Τῷ 639—640 ὁ Ἀμρού, ἐν ὀνόματι τοῦ Καλίφου Ὁμὰρ κατέλαβε τὴν Αἴγυπτον, ἐθεμελίωσε τὴν πόλιν Κάιρον, τὴν σημερινὴν πρωτεύουσαν, ἥτις τῷ 908 ἐτάχθη ὑπὸ τοὺς Φατιμίδας, τῷ 1169 ὑπὸ τοὺς Ἐγιουπίδας, εἶτα ὑπὸ τοὺς Μαμελούκους καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας, τῷ 1517, περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Σουλτάνων.

Ὁ τὴν ἀνασκοπὴν ταύτην ἀναγινώσκων παρατηρεῖ ὅτι πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ὀνόματα ἀνεμίξαμεν ἐν τοῖς ἀρχαιολογικοῖς, κατ' ἀνάγκην ὅμως ἀναπόφευκτον· ἡ Αἰγυπτολογία ἐν γένει εἶναι ἐπιστήμη καθαρῶς τοῦ αἰῶνος, καὶ μάλιστα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἱερογλυφικῶν προελθοῦσα καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐξελθοῦσα. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν οὐ μόνον ἡ Ἱστορία καὶ ἡ Γεωγραφία, ἀλλὰ καὶ ἡ καθόλου Ἀρχαιολογία τῶν Αἰγυπτίων ἐθεμελιώθη, καὶ ἡ Μυθολογία αὐτῶν, ἥτις, ὡς λέγει ὁ ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου ἐπιμελητὴς Pierret, εἶναι πολυθεϊστικὴ κατὰ τὰ φαινόμενα, διότι οἱ ἀναρίθμητοι θεοὶ τοῦ Πανθέου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *« la mise en scène de l'Être unique dans ses différents rôles»*. Ὅπως δὲ συμπληρώσωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς Ἀρχαιολογίας, ἀνάγκη, νομίζομεν, νὰ εἴπωμεν ἐν ὀλίγαις λέξεσι περὶ τῆς διατάξεως τῶν ναῶν.

Ὁ αἰγυπτιακὸς ναὸς δὲν ἔχει τὴν ὀργανικὴν ἐκείνην ἑνότητα τοῦ κάλλους, ἥτις διακρίνει τὸν ἑλληνικόν· διότι εἰς τὸν ὑφιστάμενον ναὸν προσετίθεντο νέοι τοιοῦτοι καὶ ἠδύναντο ἐπ' ἀόριστον νὰ πολλαπλασιασθῶσι· παράδειγμα ἔστω μόνον ὁ τοῦ Καρνὰκ ναὸς τοῦ Ἄμμωνος, ὅστις ἀπὸ τῶν Φαραὼ τῶν Πυραμίδων μέχρι τῶν Πτολεμαίων ἐμεγεθύνετο διὰ προσθήκης νέων πτερύγων· εἶτα ὁ ναὸς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τέμενος δημοσίου προσευχῆς, προωρίζετο μόνον διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἐπιπεφορτισμένους τὴν φύλαξιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ.

Εἰς τὸν λαὸν δὲν ἐπετρέπετο ἡ εἴσοδος, εἰ μὴ καθ' ὡρισμένας ἑορτὰς καὶ πάλιν εἰς ὡρισμένα αὐτοῦ μέρη. Μόνον ὁ βασιλεὺς εἶχε τὸ δικαίωμα ἀκωλύτως νὰ εἰσέρχηται εἰς αὐτόν.

Συνίστατο δὲ ὁ ναός, κατὰ τὸν Mariette Bey,

α') ἐκ τοῦ δρόμου, ὅστις ἑκατέρωθεν ἐκοσμεῖτο ὑπὸ δύο παραλλήλων στοίχων Σφιγγῶν.

β') ἐκ τοῦ πυλῶνος ἢ πυλώνων, πρὸ τῶν ὁποίων ἵσταντο ἐνίοτε οἱ ὀβελίσκοι καὶ οἱ κολοσσοὶ τοῦ βασιλέως. Ἀπὸ τοῦ πυλῶνος ἤρχετο τὸ τέμενος. Ὁ πυλὼν μετὰ τοῦ τεμένους ἐσχημάτιζον τὸ Πρόπυλον.

γ') ἐκ τῆς αἰθούσης τῆς ὑποστύλου, ἥτις ἦτο πλήρης κιόνων καὶ παρεῖχεν εὐρεῖαν δίοδον κατὰ τὸ μέσον δάσους κιόνων.

δ') ἐκ τοῦ προνάου ἢ νάρθηκος, ὅστις εἶχε καὶ εἰκόνας.

ε') ἐκ τοῦ ναοῦ, τοῦ κυρίως λεγομένου ναοῦ.

Ϛ') ἐκ τοῦ σηκοῦ, ὅστις ἦτο τὸ ἧττον φαινόμενον μέρος τοῦ ναοῦ, ταπεινός, ἐν σχέσει στενός, οὐχὶ σπανίως εἰς πολλὰς αἰθούσας διηρημένος, ἐν ἑκάστῃ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε τὸ εἴδωλον.

Ἐξ ὅσων ἐν γένει εἴπομεν κατεδείχθη ὅτι ἰδιαίτατα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διεκρίθη παρ' Αἰγυπτίοις, ἡ τοιχογραφία, ἡ νεωδομία καὶ αὐτὸς ὁ θόλος καὶ ὁ κίων, οὗ τὸ σχῆμα ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἰδέας τῶν δένδρων, καὶ ἰδίως τοῦ φοίνικος (Ἡροδ. Β', 169), ἄτινα παρήλλασσον ἐντὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ πολλάκις, κοσμούμενα δι' ἱερογλύφων καὶ διὰ ποικίλων κόσμων.

Ἡ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Γραφική, ἃς εἴδομεν, ἦσαν ὑπηρετικαὶ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ Γλυπτικὴ ἦτο λιθογραφία τις ἐπὶ σκληροτάτων λίθων, οὐδέποτε δὲ μαρμάρου, ἄνευ πάθους, μὴ διακρίνουσα τύπον καὶ φυσιογνωμίαν, ἠσχολεῖτο εὐκρινέστερον ὅμως καὶ ἀκριβέστερον περὶ τὴν μορφὴν τῶν ζῴων· ἐν τοῖς ἀναγλύφοις ἡ ἐργασία φαίνεται σκληρά, βαρεῖα, ἄκαμπτος καὶ ἄτεχνος· ἐκ τῶν συμβόλων δύναταί τις νὰ διακρίνῃ τοὺς θεούς, οἵτινες παρίστανται θηριοκέφαλοι, ὡς ὁ Φθᾶ (Ἥφαιστος), ὁ Ἄμμων ἢ ὁ Ρᾶ (Ἥλιος) κλπ., οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ Ἰμχοτέπ, ὁ τῆς ἰατρικῆς θεός (Ἀσκληπιός), ὅστις κρατεῖ ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ καὶ εἰλητὸν ἐκ παπύρου.

Καὶ ἡ κατεργασία τοῦ μετάλλου ἦτο κοινὴ ἐν Αἰγύπτῳ, διότι εὑρέθησαν ἐν τοῖς τάφοις καὶ ἐκ χρυσοῦ κοσμήματα κεφαλῆς καὶ στήθους καὶ ἀγαλμάτια ἐξ ὀρειχάλκου. Καὶ ἐξ ὀπτῆς γῆς εὑρέθησαν θεῶν ἀγαλμάτια, δι' ἱερογλύφων κεκαλυμμένα, ἐφ' ὧν ὑπάρχει γάνωμα πράσινον ἢ ὑποκύανον ὑελῶδες, τοιαῦτα δὲ πολλὰ καὶ ἀπομιμήσεις αὐτῶν ἐκυκλοφόρησαν, καὶ πήλινα δὲ ἀγγεῖα μὲ ἀνθρωπόμορφον κεφαλὴν ἀνευρέθησαν, τὰ καλούμενα κάνωβοι, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐκ λίθου (ἀλαβάστρου).

Εὕρημα τοῦ Τὲλλ-ἐλ-'Αμάρνα (تل العمارنة). Ἀμένωφις ὁ Δ', ὁ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας μεταρρυθμιστής, θέλων ἐκ τοῦ πολυθεϊσμοῦ ν' ἀπαλλαγῇ, μετέθηκε καὶ τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἐκ τῶν Θηβῶν εἰς Χουὲν-'Ατὲν (=οἶκον τοῦ Ἡλίου), τὴν σήμερον Τὲλλ-ἐλ-'Αμάρνα. Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς κατεστραμμένης πρωτευούσης τοῦ βασιλέως τούτου, ὅστις καὶ «αἱρετικὸς» ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καλεῖται, κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1888 ἀνευρέθη μέρος τῶν βασιλικῶν ἀρχείων. Τριακόσιαι περίπου πινακίδες ἐξ ὀπτῆς γῆς πλήρεις σφηνοειδῶν κειμένων ἐξήχθησαν, ἐξ ὧν ἐγνώσθησαν ἐπίσημα ἔγγραφα σχέσεων ἡγεμόνων Συρίας καὶ Μεσοποταμίας πρὸς Ἀμένωφιν τὸν Γ' (Νιμούριγια, κατὰ τὰς σφηνοειδεῖς γραφὰς) καὶ πρὸς Ἀμένωφιν τὸν

Δ' (Ναψούριγια). Ἐκ τούτων σήμερον ἐξάγεται ὅτι ἐν Συρίᾳ ἐπίσημος γλῶσσα ἦτο ἡ βαβυλωνιακή, ὅτι ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ αὐλῇ ὑπῆρχον καὶ γραμματεῖς γνῶσται τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, ὅτι ἡ βασίλισσα Τίν, ἡ μήτηρ Ἀμενώφιος τοῦ Δ', ἐκ τῆς Ἀσίας εἶλκε τὸ γένος, ὅτι ἐκ ταύτης πάντως προῆλθεν ἡ ἰδέα νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν Αἰγύπτῳ ἡ λατρεία τοῦ Ἡλίου, τοῦ Βήλου, τῆς τῶν ἄλλων θεῶν λατρείας παρορωμένης, ὅτι ἐκ Βαβυλῶνος μεταξὺ ἄλλων δώρων καὶ σφραγῖδες καὶ λευκοὶ ἵπποι ἐκομίσθησαν εἰς Αἴγυπτον, ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Βαβυλῶνος προσαγορεύουσιν ἀλλήλους ἀδελφοὺς καὶ φιλοφρονοῦνται ἀλλήλους τρυφερώτατα (1500-1450 π. Χ.).

Ἐκ τῶν πινακίδων τούτων αἱ μὲν 160 εὑρηνται ἐν Βερολίνῳ, αἱ 82 ἐν Λονδίνῳ, ἕτεραι 60 ἐν Γιζέ. Τό τε Βερολίνειον καὶ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον δι' οἰκείων δημοσιεύσεων κατέστησαν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἐν πρώταις ὄψεσι γνωστὸν καὶ ἐν φωτοτυπίαις μετέδωκαν αὐτὰς τοῖς βουλομένοις ἐν λαμπραῖς ἐκδόσεσιν (Λονδῖνον 1892, τ. 2 καὶ Βερολῖνον, τ. 3, 1889—90). Εὕρημα μοναδικόν, οὗ τὴν εὕρεσιν δὲν ἠδυνάμεθα νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ, ὡς ἄλλων.

Ἐπισημειωθήτω ὅτι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἤρξαντο καὶ δύο νέα περιοδικὰ γαλλιστὶ ἐκδιδόμενα ἐν Παρισίοις, μόνον εἰς τὴν Αἰγυπτολογίαν ἀφορῶντα, τὰ Χρονικὰ τῆς τῶν ἀρχαιοτήτων ὑπηρεσίας τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν Μουσεῖον εἰδικῶς ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ διενεργουμένων. Εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον ἀποχαιρετίζομεν τὴν Αἰγυπτολογίαν κατὰ τὸ λῆξαν 1900 ἔτος.

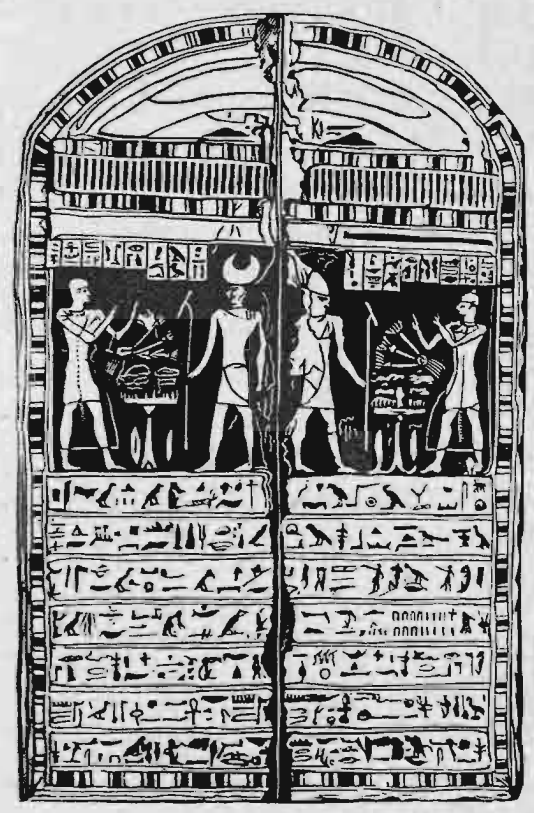

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη στήλη, ἡ τὸ πρῶτον δημοσιευομένη, ἐκ ξύλου (ὕψους μ. 0,60 × 0,37) φυλάσσεται ἐν τῷ *Αἰγυπτιακῷ* τμήματι τοῦ Α. Μουσείου. Ἐν τῷ μέρει τῆς ἀψῖδος ὁ πτερωτὸς δίσκος μετὰ διπλοῦ *οὐραίου*. Ὑπὸ τὴν ἀψῖδα ἀναθηματικὴ σκηνὴ ἐν διπλῷ, ὁ νεκρὸς ἐν τῷ ἑνὶ μέρει προσφέρει τῷ *Ρᾶ-Ἀρμάχῃ* (Ἡλίῳ ἀνίσχοντι) ἐν ἱκετευτικῇ στάσει διαφόρους προσφοράς, ἐν τῷ ἑτέρῳ μέρει ὁ αὐτὸς λατρεύει τὸν *Τούμ* (Ἥλιον δύονται), τὸν θεὸν τῆς *Ἡλιουπόλεως*. Τὰ κάτω τῶν παραστάσεων ἱερογλυφικὰ κείμενα περιέχουσιν ὕμνους ἱλαστηρίους τοῦ κεκοιμημένου πρὸς τὸν *Τούμ*.

Ἐπιγραφὴ ἱερογλυφική

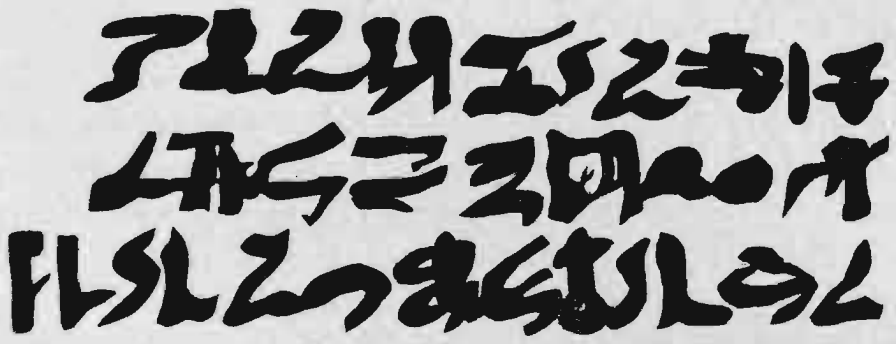

Μεταγραφὴ τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς εἰς ἱερατικὴν γραφήν

Ἡ ἐξήγησις τῆς ἄνω ἐπιγραφῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

— *Ἡ καρδία τήκεται, δὲν μιμνήσκεται τῶν χθές.*
— *Τὸ σῶμα ὅλον πάσχει.*
— *Τὸ καλὸν μεταπίπτει εἰς δυστυχίαν.*

Β'

ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ ΤΕΧΝΗ

ΧΑΛΔΑΙΑ — ΑΣΣΥΡΙΑ — ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ

Ἡ τέχνη, ἣν ἐν μιᾷ λέξει ὀνομάζομεν κατὰ τὸν τῆς Τυβίγγης γηραιὸν καθηγητὴν von Schwabe Μεσοποταμίαν, ἀνεπτύχθη ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Ἡ Μεσοποταμία οὐδέποτε ἐσήμαινε καθαρὸν γεωγραφικὸν ὅριον, οὐδὲ κράτος τι ἴδιον· ἡ θέσις αὐτῆς μεταξὺ δύο σημαντικῶν ποταμῶν καὶ ἡ εὐρεῖα χώρα ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχηματισθεῖσα ἔδωκεν αὐτῇ καὶ τὸ ὄνομα. Ὡς δὲ ἡ Αἴγυπτος δὲν νοεῖται ἄνευ τοῦ Νείλου, οὕτω καὶ ἡ Μεσοποταμία, ἡ κατὰ τοὺς Ἄραβας Ἐλ-δζεζιρὲ (=νῆσος) καὶ κατὰ τοὺς Ἰουδαίους Ἀρὰμ-Ναχαραΐμ (=Συρία τῶν δύο ποταμῶν) δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος· ὡς δ' ἐν Αἰγύπτῳ, τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος ἡ φύσις αὐτὴ τῆς χώρας μεγάλην ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς καθόλου τῶν κατοίκων ἀναπτύξεως· ἄνευ τῶν δύο τούτων ποταμῶν ἡ χώρα θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς συνέχεια καὶ προέκτασις ἐν γένει τῆς συριακῆς ἐρήμου. Ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ τρία μεγάλα ἤκμασαν κράτη, τὸ τῶν Χαλδαίων, τῶν Ἀσσυρίων καὶ τὸ τῶν Βαβυλωνίων. Τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀρχαιολογίαν αὐτῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἤλλαξαν, ἀνενεώθησαν, διελευκάνθησαν, καὶ ἐξ ὅτου ἡ Ἀσσυριολογία κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ αἰῶνος ἀνεπτύχθη καὶ ἰδίαν ἐν τῇ καθόλου ἐπιστήμῃ κατέλαβε θέσιν, ἐξ ὅτου ἡ σφηνοειδὴς γραφὴ ἀνεγνώσθη εὐχερέστατα, νέα δὲ ἔγγραφα ποικιλωτάτης ὕλης καὶ βιβλιοθῆκαι ὁλόκληροι σφηνοειδῶν κειμένων ἀνευρίσκονται, διότι ἕκαστος ναὸς εἶχε καὶ τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ (βιβλιοθήκη τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ)· πάντα τὰ κατὰ τὴν χώραν ταύτην καὶ τὰ κατὰ τὰ βασίλεια αὐτῆς διεσαφήθησαν, φῶς δὲ ἄπλετον ἐπεχύθη καὶ μέχρι τῆς ὥρας, καθ' ἣν γράφομεν, διατελεῖ καταχεόμενον καθ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ βίου τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων βασιλείων καὶ λαῶν. Πρὸς πίστωσιν τῶν ἡμῖν λεγομένων ἀρκεῖ τυχοῦσα παραβολὴ ἀρχαιοτέρων βιβλίων, πραγματευομένων περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν, περὶ ὧν ἡμῖν πρόκειται, πρὸς τὰς σημερινὰς δημοσιεύσεις, αἵτινες ἐξακολουθοῦσι κατὰ τόμους πληροῦσαι σειρὰν ὅλην βιβλίων περὶ τῆς θρησκείας, τῆς διοικήσεως, τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν.

Ὁ λεγόμενος ἐν μιᾷ λέξει ἀσσυροχαλδαϊκὸς πολιτισμός, ὁ διαλάμψας ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Τίγρητος (Ἰδιγλὰτ) καὶ τοῦ Εὐφράτου (Πουραττού, κατὰ τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς) ἀφῆκε σπουδαιότατα καὶ ἐμφανέστατα λείψανα, μαρτυροῦντα τὴν δύναμιν καὶ τὴν μεγαλειότητα τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, ἱκανὴν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὡς περὶ Αἰγύπτου, οὕτω καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ μόλις κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐσκέφθησαν οἱ ἀρχαιολόγοι, μόλις τελευταίως ἐνόησαν ὅτι ἐν ταύτῃ ἀναζητητέον κέντρον πολιτισμοῦ ἐπιβάλλοντος, πολιτισμοῦ ἰσχυροῦ, ἀμιλλωμένου πρὸς τὸν τῶν Αἰγυπτίων, διαμφισβητοῦντος μάλιστα πρὸς τοῦτον τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ πνευματικῇ κινήσει καὶ ἀναπτύξει τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ δὲ τούτῳ ἐπέλαμψε κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τῆς τελευταίας μάλιστα δεκαετίας ἄμιλλα πρωτοφανὴς μεταξὺ πολλῶν ἐθνῶν περὶ τὴν ἔρευναν τῆς κοιτίδος τοῦ ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, κατ' αὐτὸ δ' ἔτι τὸ παρελθὸν ἔτος εἴχομεν ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ καὶ Ἀμερικανοὺς καὶ Γάλλους καὶ Γερμανοὺς ἀνασκάπτοντας καὶ συλλέγοντας πινακίδια καὶ μελετῶντας τὰ ἀρχαιότατα τοῦ πολιτισμοῦ σπέρματα ἐπὶ τόπου. Ἡ Βαβυλὼν ἐν τῷ Εὐφράτῃ καὶ ἡ Νινευὶ ἐν τῷ Τίγρητι ἐγένοντο ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν περιστάσεων, ἡ πνευματικὴ ἑστία, ἐν ᾗ, ὡς λέγει προσφυέστατα ὁ Babelon, «ἀνήφθη τὸ πρωτότυπον » καὶ τολμηρὸν πνεῦμα, τὸ χαρακτηρίζον τὰ καλλιτεχνικὰ » δημιουργήματα τῆς Χαλδαίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας, πνεῖμα, » οὗ ἡ ἀνταύγεια καὶ ἡ ἀντίλαμψις ἐκδηλοῦται ἐν τοῖς

» μνημείοις τῆς Περσίας, τῆς Ἰουδαίας, τῆς Φοινίκης καὶ » τῆς Καρχηδόνος, τῆς Κύπρου καὶ τῶν Χετταίων». Ἀλλ' οὔτε ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς Χαλδαίας, οὔτε ἐν τῇ τῆς Ἀσσυρίας ἀνευρέθησαν τὰ ἀρχαιότερα ἴχνη καὶ τὰ λείψανα τοῦ μεγάλου τούτου πολιτισμοῦ, οὔτε ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῶν περιφήμων τούτων πόλεων, ἅτινα ἀνεσκάφησαν, ὡς παρακατιόντες λέγομεν. Ἐν τῇ Χαλδαίᾳ, ἥτις εἶναι καθ' αὐτὸ δ ὦρον τῶν ὑδάτων τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος καὶ ἰδίως ἐν τῇ Κάτω Χαλδαίᾳ, ὅπου ὁ ἀνθρωπόμορφος ἰχθύς, ὁ θεὸς Ὀάννης, ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους πάντα τὰ πρὸς ἡμέρωσιν ἀνήκοντα βίου, κατὰ τὸν Σύγκελλον, ὁ ὁδοιπόρος ἀπαντᾷ σχεδὸν πανταχοῦ γηλόφους κατασκευαστούς, χειροποιήτους, οὐχὶ φυσικούς, οἵτινες φέρουσι τὸ ὄνομα τὲλλ ἢ χιγιούκ, τὸ τελευταῖον εὐχρηστότερον ἐν Συρίᾳ παρὰ τοῖς Κούρδοις.

Ὑπὸ τούτους ἡ σκαπάνη τῶν νεωτέρων ἀρχαιολόγων ἀνεκάλυψε πολιτισμὸν ἀρχέγονον, ἀρχαιότερον τῶν ὀνομαστοτέρων πόλεων, πολλοὶ δ' ἔτι ὑπολείπονται πρὸς σκαφὴν καὶ ἔρευναν. Ὡς γινώσκομεν, αὐτὴ ἡ Κτησιφῶν, ἡ Σελεύκεια, αὐτὴ ἡ Βαγδάτη ἐκτίσθησαν ἐκ τῶν λειψάνων τῆς Βαβυλῶνος. Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας εὑρὼν ἐν Βαβυλῶνι κατεσκαμμένον ὑπὸ τοῦ Ξέρξου τὸν ναὸν τοῦ Βήλου καὶ θελήσας ν' ἀνασκευάσῃ καὶ νὰ ἀνοικοδομήσῃ αὐτὸν μετεχειρίσθη, ὡς βεβαιοῖ ὁ Στράβων (738. Πρβλ. καὶ Ἀρρ. Ζ', 17) εἰς ἀνακάθαρσιν καὶ ἀποκόμισιν τῶν ἐρειπίων μυρίους στρατιώτας ἐπὶ δύο μῆνας, καὶ πάλιν δὲν ἐπρόφθασε τὸ ἐγχειρηθὲν ἔργον νὰ ἐπιτελέσῃ. Αἱ ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου μικρὸν ἢ μέγα ἀκμάσασαι πόλεις δὲν προσπίπτουσιν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ περιηγητοῦ, ὡς αἱ τοῦ Νείλου καὶ μετὰ παρέλευσιν τοσούτων αἰώνων ἐπιβλητικαὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς, τὰ ἐρείπια αὐτῶν δὲν φαίνονται, δὲν μαρτυροῦσιν, ὡς τὰ ἐν Αἰγύπτῳ, δραστηριότητα λαοῦ ἰσχυροῦ καὶ φιλέργου· τοὐναντίον εἶναι λείψανα κεκρυμμένα ἁπλῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πλίνθινα, κεκαλυμμένα ὑπὸ ἄμμου καὶ σποδοῦ καὶ ἀργίλου, οὐχὶ λίθινα, διότι λίθοι ἐν Χαλδαίᾳ τοὐλάχιστον δὲν ὑπῆρχον, οὐδὲ ξυλικὴ πρὸς οἰκοδομίαν· ἐὰν δέ που ἐγίνετο χρῆσις αὐτῶν, μετεφέροντο ἀλλαχόθεν τὰ μὲν ἐκ τῶν Καρδουχικῶν ὀρέων, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Λιβάνου.

Καὶ ἡ μὲν Χαλδαία, ἡ Σενναὰρ τῆς Γραφῆς, περιελάμβανε τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς Μεσοποταμίας μέχρι τοῦ κατὰ τοὺς Πέρσας κόλπου (Περσικοῦ) καὶ ἔσχε πρωτεύουσαν τὴν Βαβυλῶνα, ἐσχηματίσθη δὲ ἐκ τῆς προεκτάσεως τῆς ἰλύος, τῆς ἐπιφορηθείσης ὑπὸ τῶν δύο ποταμῶν, ἐφ' ᾧ καὶ Ἀσιανὴ Αἴγυπτος ἐκλήθη, ἡ δὲ Ἀσσυρία, ἡ χώρα τοῦ Ἀσσούρ, περιέχει τὸ βόρειον μέρος τῆς Μεσοποταμίας μετὰ τῶν χωρῶν τῶν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Τίγρητος μέχρι τῆς Μηδίας καὶ ἔσχε πρωτεύουσαν τὴν Νινευί.

Ἡ Χαλδαία καὶ ἡ Ἀσσυρία ἦσαν ἄλλοτε εὐφορώταται ἡ ἐν αὐταῖς διανομὴ τῶν ὑδάτων ἐτελεῖτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τακτικώτερον καὶ ἐπιμελέστερον ἢ νῦν, τὸ δὲ ἐπιπολάζον ὕδωρ καὶ τὸ ἐκπῖπτον τοῦ ροῦ διωχετεύετο διὰ διωρύγων, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ τὸ τοῦ Νείλου.

Ἀντὶ ἄλλων λόγων καὶ περιγραφῶν περιοριζόμεθα περί τε τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας ν' ἀναγράψωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς Ἱστορίας ἱστορούμενα (Α, 193). «Ἡ δὲ γῆ τῶν Ἀσσυρίων ὕεται μὲν ὀλίγῳ, καὶ τὸ » ἐκτρέφον τὴν ῥίζαν τοῦ σίτου ἐστὶ τοῦτο. Ἀρδόμενον » μέντοι ἐκ τοῦ ποταμοῦ ἀδρύνεταί τε τὸ λήιον καὶ παρα- » γίνεται ὁ σῖτος, οὐ κατά περ ἐν Αἰγύπτῳ αὐτοῦ τοῦ ποτα- » μοῦ ἀναβαίνοντος ἐς τὰς ἀρούρας, ἀλλὰ χερσί τε καὶ » κηλωνηίοισι ἀρδόμενος. Ἡ γὰρ Βαβυλωνίη χώρη πᾶσα, » κατά περ ἡ Αἰγυπτίη, κατατέτμηται, ἐς διώρυχας· καὶ ἡ » μεγίστη τῶν διωρύχων ἐστὶ νηυσιπέρητος.... Ἔστι δὲ » χωρέων αὕτη πασέων μακρῷ ἀρίστη τῶν ἡμεῖς ἴδμεν Δή- » μητρος καρπὸν ἐκφέρειν. Τὰ γὰρ δὴ ἄλλα δένδρεα οὐδὲ » πειρᾶται ἀρχὴν φέρειν, οὔτε συκέην, οὔτε ἄμπελον οὔτε » ἐλαίην. Τὸν δὲ τῆς Δήμητρος καρπὸν ὧδε ἀγαθὴ ἐκφέ- » ρειν ἐστί, ὥστε ἐπὶ διηκόσια μὲν τὸ παράπαν ἀποδιδοῖ, » ἐπειδὰν δὲ ἄριστα αὐτὴ ἑωυτῆς ἐνείκῃ, ἐπὶ τριηκόσια » ἐκφέρει».

Τὰ πρῶτα μνημεῖα, ἅτινα οἱ Χαλδαῖοι κατέλιπον ἡμῖν, συγχρονίζουσι μὲ τὰς μεγάλας πυραμίδας τῆς Αἰγύπτου, δεικνύουσι δὲ τήν τε Χαλδαίαν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν χώρας, οὐχὶ ἀμετόχους πολιτισμοῦ. Δύο συστήματα πόλεων, αἵτινες ἦσαν μεγάλαι καὶ εὐδαίμονες, ἐγνώσθησαν νῦν ἐκ τῶν σφηνοειδῶν ἐγγράφων· αἱ μὲν ἔκειντο πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Εὐφράτου, ἡ Ἐριδού, ἡ Λάρσα(μ), ἡ Οὐρούκ, ἡ Λαγάς, αἱ δὲ βορειότερον, ἡ Νιππούρ, ἡ Κούτα, ἡ Σιππάρα, τὰ Βόρσιππα καὶ ἡ Βαβυλών.

Ἡ Ἐριδού, νῦν Ἀβοὺ-Σαχρέιν, ἐγένετο ἡ ἕδρα τοῦ θεοῦ τῶν ὑδάτων Αἶα, τοῦ μαντικωτέρου τῶν θεῶν, ἡ κατὰ τὸν Χόμμελ, τὸν ἐν Μονάχῳ καθηγητήν, ἀρχαιοτέρα καὶ ἱερωτέρα τῶν ἀποικισμῶν καὶ νοτιωτέρα ὅλων, ἡ ἄλλως, κατὰ τὰ κείμενα Νού-κι καὶ Οὐρουδούγα, ἐπιλεγομένη ἡ πατρὶς τῆς ἀρχαιοτέρας δυναστείας τῶν θεῶν ἐν Βαβυλῶνι.

Ἡ Λάρσα καὶ Λάρσαμ εἶναι ἡ νῦν Σένκερε, ἡ τῆς Γραφῆς Ἐλλασάρ, μετὰ ναοῦ τοῦ Σαμάς, ἤτοι τοῦ Ἡλίου, τοῦ «Ἀστέρος τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς», ὅστις κατ' ἐξοχὴν ἐλατρεύετο ἐνταῦθα καὶ εἰς τὰ παρὰ τὴν Βαβυλῶνα Βόρσιππα, τὴν κατὰ τὸν Βηρωσσὸν Ἡλιούπολιν.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ πεφημισμένου τούτου ναοῦ δύναταί τις νῦν νὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ ἕκτου π. Χ. αἰῶνος, μέχρι τοῦ Ναβοννήδου (555—538). Ἐν αὐτῷ εὑρέθησαν καὶ ἔγγραφα χρονολογούμενα καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Καμβύσου. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ πόλις καταλείπεται εἰς τὴν τύχην αὐτῆς καὶ ἀποθνήσκει, ἐν ᾧ ἄλλη, ἡ Οὐρούχ (Βάρκα), καὶ ἐπὶ τῶν Πάρθων ἔτι ἤκμαζεν.

Ἡ Οὐρούχ, νῦν Βάρκα, ἡ τῆς Γραφῆς Ἐρέχ, ἡ Ὀρχόη, παρὰ Πτολεμαίῳ καὶ Στράβωνι γνώριμος ὡς ἑστία ἀστρονόμων (Στράβ. 739) καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν. Ὁ Ἄγγλος Λόφτους ἀνέσκαψεν ἐν αὐτῇ τὸ Τὲλλ-ἐλ-Βουβεριγιὲ καὶ εὗρεν ἐν αὐτῇ πλὴν τῶν ἀνακτόρων καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἰστάρ (=Ἀφροδίτης), τὸν Ἔαννα (Οὐράνιον Οἶκον). Περὶ τοῦ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἀγάλματος τῆς δημοφιλοῦς θεότητος Χαλδαίων τε καὶ Ἀσσυρίων, τῆς Οὐρανίας Ἰστάρ, τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης τῶν Ἑλλήνων, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀσσυρίας Ἀσσουρβανιπάλ (668-625), ὁ Ἀττίλας τῆς Ἀσίας, κατὰ τὸ 645 π. Χ., ἀφηγεῖται ὅτι πρὸ 1635 ἐτῶν, ἤγουν κατὰ τὸ 2280 π. Χ., ὑπὸ ξένου ἡγεμόνος μετηνέχθη εἰς Ἐλὰμ καὶ ὅτι αὐτὸς πάλιν εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἑστίαν ἐπαναγαγὼν ἀνέστησεν. Ἡ πόλις ἐπὶ τοῦ Καμβύσου καὶ ἐπὶ τῶν Σελευκιδῶν ὑφίσταται, ὡς ἐκ τῶν σφηνοειδῶν ἐγγράφων ἐξάγεται, μετέπειτα ὅμως κατέστη κατὰ τὸ πλεῖστον νεκροταφεῖον, ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων εὑρημάτων ἐδείχθη. Τὰ ἐρείπια τῆς Ἐρὲχ εἶναι εὐρυχωρότατα ἢ τὰ τῆς Νιππούρ καὶ τῆς Βαβυλῶνος καὶ Νινευί· φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι πόλις εὐδαίμων πυκνῶς κατῳκημένη καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς οἰκισμοὺς ἔχουσα. Σήμερον ἐρημία κατακαλύπτει αὐτήν, ἄγρια δὲ θηρία, οὐχὶ ὅμως λέοντες, ὡς ἄλλοτε, φυλάσσουσιν αὐτήν.

Ἡ Λαγὰς ἢ Σίρπουλα, τὸ σημερινὸν Τὲλ-λώ, ὅπερ ἀνέσκαψεν ὁ δὲ Σαρζὲκ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ 1297—1312 (ἔτ. Ἐγείρας), κατὰ τὰς ἐπισήμους πηγάς, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1873—1894, καὶ πάλιν τελευταῖον κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη. Τὰ εὑρήματα ἐπλήρωσαν τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου διὰ συλλογῆς μνημείων, ὧν ἀνάλογα δὲν ἀπαντῶσιν ἐν ἄλλοις τόποις καὶ περὶ ὧν ἐξακολουθοῦσιν ἔτι δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ Heuzey τεύχη εἰς μέγα σχῆμα μετ' εἰκόνων περισπουδάστου ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον Αἱ ἐν Χαλδαίᾳ ἀνακαλύψεις.

Ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων μνημείων δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς ἐν Χαλδαίᾳ πολὺ πρὶν ἢ φανῶσιν ἐπὶ

τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντος ἡ Βαβυλὼν καὶ ἡ Νινευί. Τὸ Τὲλ-λὼ κεῖται δωδεκάωρον πρὸς Α. τῆς Οὐρούχ, δεκαπεντάωρον δὲ πρὸς Β. τοῦ Μουγεΐρ (Οὖρ), παρ' οὐδενὶ τῶν γεωγραφικῶν χαρτῶν σημειοῦται, καίτοι ἐν ὀλίγῳ χρόνου διαστήματι κατέστη διάσημον. Τὸ μέρος τοῦτο, ἐξ οὗ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσεῖον τοσαῦτα κατέχει, οὕτως ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἕνεκα τῆς σειρᾶς πολλῶν χειροποιήτων λόφων, κεῖται ἐν μέσῃ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Σὰτ-ἐλ-Χάι, τοῦ ἐκ τοῦ Εὐφράτου εἰς τὸν Τίγρητα εἰσρέοντος. Ὁ κυριώτερος τῶν λόφων περιεῖχε τὰ θεμέλια καὶ τὰ ἀναλήμματα ἀνακτόρου, ἐν ᾧ κατῴκησε πρὸ 2 ἢ 3 χιλιάδων ἐτῶν ἡγεμὼν μέγας, ὃν οἱ Ἀσσυριολόγοι ὀνομάζουσι Γουδέαν.

Τοῦ συμπλέγματος τούτου τῶν πόλεων μητρόπολις ἦτο ἡ Οὐρούχ, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Εὐφράτου. Ἐν ταύτῃ ὑψοῦται ναὸς τριώροφος, ἐκ πλίνθων, ἀσφάλτῳ θερμῇ ἐπικεχρισμένων, κατεσκευασμένος, τῷ θεῷ δὲ Σὶν (Σελήνῃ) ἀφιερωμένος· περὶ τὴν πόλιν ὑπάρχει πλῆθος τάφων, οὓς οἱ περιηγηταὶ ἐξήτασαν πρὸς ὄφελος καὶ ἑαυτῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης. Αὕτη εἶναι, κατὰ τοὺς Ἀσσυριολόγους, ἡ χώρα τῶν Σουμερίων (Σουμίρ).

Τὸ δὲ ἕτερον τῶν πόλεων σύμπλεγμα, τὸ ἐν τῇ Ἄνω Χαλδαίᾳ, ἡ χώρα τῶν Ἀκκάδων, ἔκειτο βορειότερον, ἐν ᾧ ἀκριβῶς μέρει ὁ Τίγρης καὶ ὁ Εὐφράτης χωρίζονται διὰ στενοῦ ἰσθμοῦ. Πόλεις ἐν αὐτῇ ἦσαν σπουδαιότεραι ἡ Νιπούρ, ἡ Κούθα, ἡ Σιππάρα, τὰ Βόρσιππα καὶ ἡ Βαβυλών, ὡς ἄνω ἐμνήσθημεν.

Ἡ Νιππούρ, ἡ νῦν Νιφφέρ, ἡ κατὰ τὸν σοφώτατον Χίλπρεχτ, Νούφφαρ, ὑπομιμνήσκει, κατὰ τὸν τοῦ Στρασβούργου καθηγητὴν Νόλδεκε, τὴν παρὰ Πλινίῳ (H. N. 37,10 ἢ 175) *Nipparene* (Νεππαρηνήν). Ὁ λόφος, ὅστις τὴν ἀρχαίαν πόλιν καλύπτει καὶ τὸν διάσημον ναὸν τοῦ Βήλου ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ κρύπτει, ἔχει μεγάλας διαστάσεις. Ὁ ναὸς κεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἄκρᾳ τῆς πόλεως εἰς τὸ μᾶλλον περίοπτον αὐτῆς μέρος· ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ 1887—1899 ἐπίσημος ἀποστολὴ ἀμερικανικὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φιλαδελφείας, ἧς μετέσχεν ὁ Χίλπρεχτ καὶ πολλάκις διηύθυνεν, ἐποιήσατο τακτικωτάτας καὶ ἐπιστημονικωτάτας σκαφάς, αἵτινες καὶ τελευταῖον αὖθις διενηργήθησαν.

Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Βήλου ἀνευρέθησαν χιλιάδες πινακίδων σφηνοειδοῦς γραφῆς, ἐξ ὧν πολλὰ μανθάνομεν τῆς ἀρχαιοτάτης βαβυλωνιακῆς ἱστορίας μέχρι τῶν χρόνων Ἀρταξέρξου τοῦ Μακρόχειρος (425—465 π. Χ.), ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν πολυτόμων δημοσιεύσεων τοῦ διαπρεποῦς καθηγητοῦ, αἵτινες μετὰ φωτοτυπικῶν ἀπεικασμάτων κοσμούμεναι δυστυχῶς ἀγγλιστὶ μόνον συνεχίζονται. Εἰς τὴν εὔνοιαν τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς ὀφείλομεν καὶ τὰς ἑξῆς περὶ τῆς Νούφφαρ σημειώσεις, ἃς ἐκ προφορικῶν συνδιαλέξεων μετ' αὐτοῦ κατέχομεν. Ἡ Νούφφαρ εἶναι ἡ Χαλάννη (Χαλνὲ) τῆς Γενέσεως (Γ΄ 10), καθηρπάγη ὑπὸ τοῦ ἐλαμίτου βασιλέως Κουδουρναχούντ, τοῦ Κοδολλογομὲρ τῆς Γραφῆς, περὶ τὸ 2220 π. Χ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελευταίων πρὸ ἔτους γενομένων σκαφῶν ἐν τοῖς λόφοις τῆς Νούφφαρ ἐξ ὀνόματος τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φιλαδελφείας ἐν Πενσυλβανίᾳ τῶν διὰ τοῦ Χίλπρεχτ ἀπὸ δεκαετίας καὶ ἐπέκεινα διενεργουμένων, ὑπῆρξαν μοναδικά. Αἱ ἐργασίαι τοῦ φιλοπονωτάτου ἀνδρὸς ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας σπανίας. Ἀνευρέθη ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τῆς Νούφφαρ, ἡ δὲ ἀνεύρεσις τῆς βιβλιοθήκης ταύτης εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην πάντων τῶν Ἀσσυριολόγων, ἓν τῶν σπουδαιοτέρων γεγονότων τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐξερευνήσεων (archaologicals investigations, ὡς λέγουσιν οἱ Ἄγγλοι) καὶ πράγματι, λέγει ὁ Χίλπρεχτ, εἶναι ἡ πρώτη βιβλιοθήκη ναοῦ βαβυλωνιακοῦ, ἡ πλουσιωτάτη, ἡ τὰ περισσότερα κείμενα διασώσασα, διότι αἱ μέχρι τοῦδε τὸ ἡλιακὸν φῶς ἰδοῦσαι πινακίδες ἀνέρχονται εἰς οὐχὶ ὀλιγωτέρας τῶν δέκα καὶ ἓξ χιλιάδων ($2\frac{1}{2}\times 6$ ἑκατοστομέτρων καὶ 30×15 ἑκάστη). Δυστυχῶς αἱ πινακίδες αὗται δὲν εἶναι ἐξ ἀργίλου ὀπτῆς, ἀλλ' ὠμῆς, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὑπέστησαν βλάβας ὡς ἐκ τῆς ὑγρότητος τοῦ ἐδάφους, πολλαὶ ἐθραύσθησαν καὶ εἰς πηλὸν καὶ εἰς κόνιν μετεβλήθησαν ἅμα τῇ κινήσει καὶ τῇ ἐπιδράσει τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ ἔπαθον μεθ' ὅλας τὰς ἐκτάκτους προφυλάξεις καὶ περιποιήσεις καὶ κατὰ τὴν διὰ Βασσόρας μέχρι Κωνσταντινουπόλεως μεταφορὰν καὶ κατὰ τὴν ἐκ τῶν κιβωτίων καὶ ἐκ τῶν χαρτίνων καὶ βαμβακερῶν περιδέσμων ἐκτύλιξιν καὶ ἀποκάθαρσιν. Δεύτερον ἡ βιβλιοθήκη εἶναι καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα πάσης ἄλλης ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ εὑρεθείσης· οὐδὲν ἔγγραφον μέχρι τοῦ νῦν ἐξ ὅσων ὁ Χίλπρεχτ ἠδυνήθη ἐκ πρώτου βλέμματος νὰ ἐξετάσῃ καὶ νὰ διακρίνῃ κατὰ τὸ τρίμηνον διάστημα, καθ' ὃ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰργάζετο πυρετωδῶς, τεφρόν, ἀλλὰ μεταξωτὸν ποδήρη χιτῶνα ὡς ἄλλος ἀνατομικὸς ἀνήρ, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα ἀρχαῖον ἀκαδημαϊκὸν περιβεβλημένος, εἶναι νεώτερον τοῦ 2200 π. Χ. ἔτους. Τὸ 2220—2200 π. Χ. ἔτος εἶναι τὸ τελευταῖον ὅριον τῆς περιόδου, καθ' ἣν ὁ πολιτισμὸς τῆς χώρας τῆς Νούφφαρ ἀναχαιτίζεται, ἀνατρέπεται πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἐλαμιτῶν, οἵτινες ἐδήωσαν τὴν πόλιν καὶ πολλοὺς τῶν θησαυρῶν αὐτῆς διήρπασαν. Μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα μητρόπολις τῆς Β. Βαβυλωνίας καθίσταται ἡ Βαβυλών. Εἶναι ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ὁ πατὴρ Ἀβραὰμ κατέλιπε τὴν Οὖρ (νῦν Μουγεΐρ) ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Παλαιστίνην, παρέχει δὲ βάσιν ἱστορικὴν ἀκριβεστάτην καὶ ἀναμφισβήτητον τοῦ γεγονότος τούτου. Εἰς τὰς χιλιάδας ταύτας τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀσημάντων τούτων πινακίδων, εἰς τὴν πλήρη πηλοῦ καὶ κονιορτοῦ βιβλιοθήκην ταύτην, ἧς τὴν ὕπαρξιν ἐγινώσκομεν ἔκ τινων ἀντιγράφων εὑρεθέντων ἐν τῇ βασιλικῇ

Δ. μικρὰ πλευρὰ τῆς ἐν τῷ Α. Μουσείῳ Κ/λεως σαρκοφάγου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου

Ἀναπαρίστησι θηρευτικὴν σκηνήν, ἧς μετέχουσι μόνον Πέρσαι

βιβλιοθήκη τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ, τῇ ἐν Νινευὶ πρὸ ἑξηκονταετίας ἀνακαλυφθείσῃ, οἷος ἆρά γε ἐγκρύπτεται θησαυρὸς ἱστορικῶν ἀφηγήσεων, ἠθῶν, ἐθίμων, ἀπογραφῶν, συμβολαίων, λογαριασμῶν, συνθηκῶν, ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων καὶ φιλολογίας ἀκόμη· διότι ὁ Χίλπρεχτ διαβεβαιοῖ — καὶ ἡ διαβεβαίωσις αὐτοῦ εἶναι ἱερὰ — ὅτι ἡ βιβλιοθήκη ἡ ἀνασκαφεῖσα ἦτο καὶ κατατεταγμένη, καὶ ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἐπίσημον παράδειγμα διατάξεως καὶ διευθετήσεως τοῦ περιεχομένου ὑλικοῦ βιβλιοθήκης ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὑπῆρχον ἴσως καὶ βιβλιοφύλακες καὶ θησαυροφύλακες, ὑπῆρχον αἴθουσαι ἀνάλογοι κατὰ τὴν κατάταξιν αὐτῶν, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰ σπέρματα τῆς νῦν λεγομένης Βιβλιοθηκοοικονομίας, τῆς Οἰκονομίας δῆλα δὴ τῶν βιβλιοθηκῶν, ἦσαν γνωστὰ ἔκτοτε ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν βιβλίων καὶ τῆς ποικιλίας τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ἡ μελέτη τούτων ἤρξατο ἤδη ὑπὸ τοῦ Χίλπρεχτ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσείῳ, ἐν ᾧ τὰ πρωτότυπα ζηλοτύπως φυλάττονται.

Ἡ Κούθα, παρὰ τὸ σημερινὸν Τὲλλ-Ἰβραχίμ, εἰς πεντάωρον ΒΑ. τῆς Βαβυλῶνος ἀπόστασιν, ἡ παρὰ τῇ Γραφῇ Χούθ (Δ΄ Βασιλειῶν ΙΖ΄, 30), ἡ τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ Νεργὰλ (Ἄρεως) ἐνέχουσα· ἡ λατρεία αὐτοῦ διὰ τῶν Φοινίκων μέχρις Ἀθηνῶν μετηνέχθη.

Ἡ Σιππάρα, πρὸς Β. τῆς Βαβυλῶνος, νῦν Ἀμπου-Χαββᾶ, πόλις διπλῆ, ἅτε ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν βραχίονος τοῦ Εὐφράτου κειμένη. Ἡ Σιππάρα, ἐν ᾗ ἐλατρεύετο κατ' ἐξοχὴν ὁ Σαμὰς καὶ ἡ Ἀγάδη, ἐν ᾗ ἡ Ἀνουνίτ, ἡ κόρη τοῦ Σίν, ἡ θεὰ τῆς ἀγάπης, εἶχεν ἴδιον ναόν, τὸν Ἐσυλβάρ, εἶναι ἡ ἐν τῇ Γραφῇ (Δ΄ Βασ. ΙΖ΄, 31) Σεπφαουραΐμ. Ἐκτὸς τοῦ ἰδίως ναοῦ, τὰ ἐρείπια εἶχον τοὐλάχιστον τριακοσίας αἰθούσας καὶ στοάς, ὧν αἱ ἡμίσειαι περίπου ἀνεσκάφησαν· εὑρέθησαν καὶ δωμάτια ἱερέων καὶ βωμός, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη αἴθουσα ἀρχείων, ἐν οἷς μεταξὺ ἄλλων ἀνεγνώσθη καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ 31 ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ναβουπαλιδδίν (870 π. Χ.). Τὸ ἀνάγλυφον τούτου, καθημένου ἐν κομψῇ στοᾷ καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς δακτύλιος, δίσκον καὶ ραβδίον, συμβολίζοντα τὸν κύκλον τοῦ Ἡλίου ἢ τὴν αἰωνιότητα καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ τράπεζαν, ἐφ' ἧς ἵσταται ὁ δίσκος τοῦ Ἡλίου, εὕρηται ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Ὑπὸ τὸ ἀνάγλυφον εὕρηται καὶ πλῆρες τὸ κείμενον καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ναοῦ. Ὁ Ναβόννηδος ἔσκαψεν εἰς δέκα καὶ ὀκτὼ πήχεων βάθος κατὰ τὸ ἔγγραφον τῶν θεμελίων τῶν ἐπὶ Ναραμζίνου τεθέντων, ὁ δὲ Ναραμζῖνος ἐβασίλευσε τοὐλάχιστον 3200 ἔτη πρὸ τοῦ Ναβοννήδου. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ τοῦ Ἡλίου ναὸς ἱδρύθη περὶ τὸ 3800 π. Χ. ἐπὶ Ναραμζίνου, οὗ μνημεῖα εὑρέθησαν καὶ ἐν Νιππούρ καὶ ἐν Λαγάς, ἕτερον δὲ μετ' ἀναγλύφου αὐτοῦ καὶ ἐπιγραφῆς ἐκ διορίτου κατὰ τὸ 1893 ἐκ Διαρβεκίρης κομισθὲν εἶναι ἐν τῶν κοσμημάτων τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς αἰθούσης τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αὐτοκρατορικοῦ Μουσείου (ἀρ. 1027) προκαλοῦν μεγίστην τὴν ἐντύπωσιν, διότι εἶναι τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν γλυπτικῆς ἔργον μετ' ἐπιγραφῆς δηλωτικῆς τῶν κατ' αὐτό.

Βόρσιππα, τά, κατὰ τὸν Στράβωνα (739), ἱερὰ πόλις ἐστὶν Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος, λινουργεῖον μέγα, πλήθουσι δ' ἐν αὐτῇ νυκτερίδες μείζονες πολὺ τῶν ἐν ἄλλοις τόποις, αἵτινες ἁλίσκονται καὶ ταριχεύονται. Ἡ πόλις, οὐ μακρὰν τῆς Βαβυλῶνος κειμένη, ἦτο ἐπισημοτάτη ἐπὶ τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ Νεβώ, τοῦ θεοῦ τῆς σοφίας, τοῦ συμβούλου καὶ διδασκάλου θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς ἐπὶ τῶν πινάκων γραφῆς. Ἐρ' ᾧ καὶ αἱ τὴν πολύτιμον βιβλιοθήκην τοῦ Ἀσσουρβανιπὰλ ἀποτελοῦσαι πινακίδες, μεθ' ὅλην τὴν διαφορὰν τῶν περιεχομένων αὐτῶν, φέρουσι τὴν ὑπογραφὴν «Σοφία Νεβώ». Ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα, ὡς ἐν Καλὰχ καὶ ἐν Νινευί, Ἔζιδα· ἀνεσκάφη ὑπὸ Ρασσὰμ τοῦ ἰθαγενοῦς μὲν ἐκ Μοσούλης, ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ σπουδάσαντος ἀρχαιολόγου, τοῦ πλήρη περιπετειῶν τὸν βίον σχόντος, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τὴν ἀρχαιολογίαν διὰ τῶν σκαφῶν αὐτοῦ ὠφελήσαντος, τοῦ βοηθοῦ τοῦ Λαγιάρδου.

Ἐν Βορσίπποις ὑπῆρχε καὶ ἐπιφανέστατος ἑπταώροφος πύργος καὶ αὐτῶν τῶν πυραμίδων ὑψηλότερος (σῳζόμενον ὕψος 70 μέτρ.) ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ναὸς τῶν ἑπτὰ σφαιρῶν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς». Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἑκάστη ὀροφὴ τοῦ πύργου, ὅστις παρὰ τοῖς Ἀσσυριολόγοις ὑπὸ τὸ ὄνομα Βιρσ-Νεμρούδ γινώσκεται, ἦτο κατεσκευασμένη διὰ πλίνθων ἄλλῳ χρώματι κεχρισμένων, καὶ δὴ ἡ μὲν κατωτέρα, ἡ πρώτη, μέλανι, ἡ δὲ ἀνωτάτη, ἡ ἑβδόμη ἀργυρῷ χρώματι, ἑκάστη δὲ ἦτο ἀφιερωμένη ἑνὶ τῶν ἑπτὰ πλανητῶν, ἤτοι τῷ Νινδὰρ = Κρόνῳ, Μαρδοὺκ ἢ Βὴλ = Διί, Νεργὰλ = Ἄρει, Σαμὰς = Ἡλίῳ, Ἰστὰρ = Ἀφροδίτῃ, Νεβὼ = Ἑρμῇ, καὶ Σὶν = Σελήνῃ. Ἡ οἰκοδομὴ αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλοπρεπεστέρων ἐξ ὅσων ἡμῖν κατελείφθησαν· ἀπὸ μακρᾶς ἀποστάσεως, ἐπὶ ὁμαλῆς ἐρήμου πεδιάδος, φαίνεται ὡς ὄρος, ἐν ᾧ ἐξέχει πύργος μετὰ ἠρειπωμένων τειχῶν (λαμπρὰ ἀναπαράστασις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας ὑπὸ Mürdner-Delitzsch 1871, σ. 57).

Ἡ Βαβυλὼν ἢ Βὰβ-ιλού, ἤτοι Πύλη τοῦ Θεοῦ, ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ Εὐφράτου, κατὰ τοὺς Ἕλληνας, κτισθεῖσα ὑπὸ τῆς Σεμιράμιδος καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Βήλου, τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν· ἦτο κατ' ἀρχὰς προσκύνημα· πόλις, καὶ δὴ παγκόσμιος πόλις, ἐγένετο ἰδίως ἀπὸ τοῦ 2500 π. Χ. καὶ πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, ἕως οὗ μετὰ χιλιετηρίδα παρέδωκε τὰ σκῆπτρα εἰς τὴν Νινευί. Ὁ Χαμμουρραβὶ τῶν ἐπιγραφῶν, ὁ Ἀμαρφὰλ τῆς Γενέσεως, ὁ μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ εἰς σχέσεις ἐλθών (ἀνάγνωθι ΙΔ΄ κεφ. Γενέσεως, ὅπου ὁ βασιλεὺς Ἀριὼχ εἶναι ὁ τῶν ἐπιγραφῶν (Ἀ)Ριακοὺ κλπ.), ἐφρόντισε περὶ τῆς διοχετεύσεως τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ, ὤρυξε διώρυχας «ὅπως μεταδώσω τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ξηρὰ μέρη καὶ σὺν αὐτῷ τὴν εὐλογίαν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Βαβυλωνίας», λέγει αὐτὸς οὗτος ἐν ταῖς πινακίσι, κατέστησε δὲ τὴν Βαβυλῶνα πρωτεύουσαν καὶ εὐδαίμονα πόλιν. Κατὰ τὸ 1559 λήγει ἡ δυναστεία αὐτοῦ.

Τὴν Βαβυλῶνα ἐπεσκεύασεν ὁ Ἀσσαρχάδων, ἐκ βάθρων δ' ἀνήγειρεν αὐτὴν ὁ Ναβουχοδορόσωρ, ὁ κοινότερον Ναβουχοδονόσωρ, ὑπὸ τοῦ Σεναχγερὴβ καταστραφεῖσαν. Ὁ Ναβουχοδορόσωρ, ὃν ὁ Μασπερὼ παραβάλλει πρὸς Ραμσῆν τὸν Β΄ τῆς Αἰγύπτου, ὑπῆρξεν ἀκαταπόνητος ἐν ἐπιχειρήσεσι πολεμικαῖς καὶ ἐν οἰκοδομικοῖς ἔργοις· ἐπ' αὐτοῦ χρονολογοῦνται οἱ τρεῖς γήλοφοι, οἱ πλήρεις ἐρειπίων, ὁ τοῦ Βαβίλ, ὁ τοῦ Κὰσρ καὶ ὁ τοῦ Δζούμδζουμα. Σήμερον τὰ μεγάλα ἐρείπια, οἱ πολλοὶ γήλοφοι παρέχουσιν ἰδέαν τινὰ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς πόλεως· οἱ γήλοφοι οὗτοι, κατὰ τὸ διάστημα πολλῶν αἰώνων ὑπὸ τῶν περιοίκων ἀνασκαφέντες, εὑρέθησαν συγκείμενοι ἐκ μυριάδων πλίνθων, οἵτινες, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς ἀπώτατα ἔτι μέρη μετακομιζόμενοι. Ὁ ραββῖνος Βενιαμὶν ὁ Τουδέλας, ὁ κατὰ τὸ 1170 τὴν Μεσοποταμίαν περιελθών, ἀναφέρει περὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ναβουχοδορόσορος ὅτι εὗρε ταῦτα ἐν ἐρειπίοις, ἅτινα οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν σκορπίων καὶ τῶν ὄφεων. Ὁ Πέτρος δέλλα Βάλλε κατὰ τὸ 1616 καὶ ὁ Νιεβοὺρ κατὰ τὸ 1765 δι' ὀλίγων μνημονεύουσι τῶν ἐρειπίων, περὶ ὧν, κατὰ τὰς ἀφηγήσεις τὰς χαλδαϊκάς, ὁ Ναβουχοδορόσωρ ὑπὸ προφητικοῦ πνεύματος καταληφθεὶς προεῖπε καὶ περὶ τῆς προσεχοῦς καταστροφῆς τοῦ βασιλείου αὐτοῦ. Ὁ Ρίχ, ὑπάλληλος τῆς ἑταιρείας τῶν Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν ἐν Βαγδάτῃ, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἐποιήσατο σκαφὰς ἐν Χίλλε, ὅπου νῦν ἑδρεύει ὁ ὑποδιοικητής, καὶ ἐν Νεμρούδ, πάντα δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συλλεγέντα μετεκομίσθησαν εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. Τετράγωνον κιβώτιον, ἓν καὶ μόνον, περιελάμβανε πάντα τὰ ἐκ τῆς ὑπερηφάνου Βαβυλῶνος καὶ τῆς μεγάλης Νινευὶ προερχόμενα. Σήμερον

τὸ περὶ τὴν πόλιν μέρος εἶναι ἀγρὸς κάλλιστα καλλιεργούμενος, ἐν ᾧ διακρίνονται τὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας πόλεως ἢ καὶ τὰ τείχη διὰ τῶν ὑψωμάτων, ἅτινα ἀπαντῶσι καί που συνεχῆ, ἀνήκων εἰς τοὺς χωρικοὺς δύο ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου κειμένων χωρίων, τοῦ Κουβαϊρὶς καὶ τοῦ Τσιμτσιμέ, εἰς οἰκογενείας τινὰς ἐν Χιλλὲ καὶ εἰς τὸ ὀθωμανικὸν Στέμμα.

Ἡ περιγραφή, ἡ ὑπὸ τοῦ Ρὶχ γενομένη, ἐδημοσιεύθη ἐν Βιέννῃ κατὰ τὸ 1812. Ναπολέων ὁ Γ΄, πολλὰ ἀναγνοὺς περὶ τῶν θαυμασίων τῆς Βαβυλῶνος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος διωργάνωσεν ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν πρὸς διερεύνησιν τῆς Μεσοποταμίας, ταύτης δὲ μετέσχον ὁ Φρένελ, πρώην πρόξενος ἐν Δζέδδᾳ, ὁ ἀρχιτέκτων Θωμᾶς καὶ ὁ ἀσιανολόγος Ὀππέρ (1851—54). Κύριος σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ἦτο ἡ ἐξερεύνησις τῆς τοπογραφίας τῆς Βαβυλῶνος. Καὶ εἰργάσθησαν μὲν ἐπιστημόνως οἱ τῆς ἀποστολῆς μετασχόντες ἄνδρες, καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτῶν κεῖται ἤδη ἐν λαμπρῷ διτόμῳ ἔργῳ (4ον, 1858—59) ὑπὸ τὸν τίτλον Ἐπιστημονικὴ εἰς Μεσοποταμίαν Ἐκδρομή, ἐν ᾧ ὁ γεραρὸς Ὀππὲρ κατέθηκε τὰς βάσεις τῆς καθόλου γραμματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν· ἀλλ' οἱ ἀσσύριοι θεοὶ ἐφθόνησαν αὐτοῖς· πᾶσαι αἱ ἀνευρεθεῖσαι ἀρχαιότητες σὺν ἄλλαις ἀσσυριακαῖς τοῦ Πλὰς ἐβυθίσθησαν ἐν τῷ δινήεντι Τίγρητι.

Ἡ ἐν Βερολίνῳ ἑδρεύουσα Γερμανικὴ Ἀνατολικὴ Ἑταιρεία, τυχοῦσα νομίμου ἀδείας κατὰ τὸ 1899, ἤψατο νέων σκαφῶν ἐν τῇ Βαβυλῶνι, αἵτινες ἐξακολουθοῦσι, παραμένοντος αὐτόθι ἀρχιτέκτονος ἀκαμάτου, τοῦ Κολδεβάη. Διὰ τῶν ἐπιστημονικώτατα διεξαγομένων τούτων σκαφῶν οὐ μόνον ἡ τέχνη, ἀλλὰ καὶ ἡ καθόλου ἐπιστήμη πλουτισθήσεται· περὶ τούτων γενικά τινα ἀναφέρονται ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει μικρᾶς διατριβῆς, ἥτις ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀσσυριολόγου καθηγητοῦ Δέλιτς ὑπὸ τὸν τίτλον Βαβυλών (1901), ἐν ᾗ καὶ χάρτης τῆς ἑκατομπύλου πόλεως.

Ἐκ τῆς ἄνω καταγραφῆς τῶν πόλεων τῆς Χαλδαίας, τῇ ὁποίᾳ μετά τινος κόπου ἐπεχειρήσαμεν κατ' ἰδίαν κατάταξιν, ὡς τοῦτο καὶ ἐν τῇ περὶ τῆς Ἀσσυρίας παραγράφῳ πράττομεν, δῆλον γίνεται ὅτι αἱ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον γενόμεναι σκαφαὶ οὐ μόνον τὴν Ἱστορίαν καὶ Ἀρχαιολογίαν ἀνέπτυξαν, ἀλλὰ καὶ τὰς θέσεις ἀρχαίων πόλεων καθώρισαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Γεωγραφίαν ἐπλούτισαν καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν Τοπογραφίαν ἀναγκαίαν καὶ παντὶ ἀρχαιολόγῳ ἀπαραίτητον κατέστησαν. Ἑκάστη τῶν πόλεων τούτων κατὰ τὰς ἐπιγραφάς, αἵτινες μέχρι τοῦδε ἀνεγνώσθησαν — τίς οἶδεν ἡ ἀπολειπομένη ἔτι ἀνάγνωσις χιλιάδων κειμένων τίνας νέας γνώσεις μεταδώσει ἡμῖν — εἶχον ἰδίους βασιλεῖς ἐπιχωρίους, οἵτινες ὁτὲ μὲν ἀνεδείκνυντο ἰσχυρότεροι τῶν πλησίον καὶ ἐπεβάλλοντο, ὁτὲ δὲ καὶ πέρα τῶν χωρῶν τούτων γνωστοὶ διὰ τῆς ἰσχύος αὐτῶν καθίσταντο. Σήμερον ἐκ τῶν γενομένων σκαφῶν καὶ τῆς ἀναγνώσεως τῶν σφηνοειδῶν γραμμάτων, περὶ ὧν κατωτέρω, μανθάνομεν ὅτι ὁ τοῦ Λαγὰς ἡγεμὼν Γουδέας, οὗ τὸ ἄγαλμα κοσμεῖ τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου, ἐπεβλήθη καὶ τοῖς πλησιοχώροις, τέλος ὅτι αἱ πόλεις τῆς Νοτίου Χαλδαίας ὑπέκυψαν εἰς τὴν δύναμιν τῶν τῆς Βορείου. Περὶ τὸ 3800 π. Χ. ἡ δύναμις τῆς ὅλης Χαλδαίας εὑρέθη ἐν χερσὶν ἡγεμόνος ἐπιφανοῦς, τοῦ δεσπότου τῆς Ἀγάδης, τοῦ πολλοῦ Σαργανί, τοῦ καθ' ἡμᾶς Σαργὼν τοῦ Α΄. Ὁ Σαργὼν ἦτο μέγας νομοθέτης καὶ μέγας κατακτητής, ὁ χαλδαῖος Σόλων κατὰ τὸν Σέϊς, ἀλλ' ἅμα καὶ χαλδαῖος Μωϋσῆς. Κατ' ἀντίγραφον ἀρχαίου κειμένου, γενόμενον ἐπὶ τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ, ἐγεννήθη ἐν Ἀζουπανού, χωρίῳ τοῦ Εὐφράτου, ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο ἄγνωστος, ἀλλ' ἡ μήτηρ γναστὴ ἐξ ἐπισήμου γένους, ἐξετέθη ὑπ' αὐτῆς ἅμα γεννηθεὶς ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου, ἀνευρέθη κατ' ἀγαθὴν μοῖραν ὑπὸ χωρικοῦ καὶ ἀνετράφη ὑπ' αὐτοῦ, ἤσκει δὲ τὰ τοῦ γεωργοῦ ἔργα κατὰ τὴν νεότητα αὐτοῦ καὶ ἐν γένει ἔσχε τὰς αὐτὰς περιπετείας κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου αὐτοῦ, οἵας ὁ θεόπτης Μωϋσῆς ἢ ὁ παλαιὸς Κῦρος. Οὗτος ὅμως κατέκτησε τὴν Χαλδαίαν, τὴν Μεσοποταμίαν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Συρίαν, ἔφθασε μέχρι τῆς Αἰγύπτου, ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς φέρεται, καὶ τῆς Μεσογείου, «τῆς θαλάσσης τοῦ δύοντος Ἡλίου».

Υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος εἶναι ὁ Ναραμζῖνος, «ὁ ὑπὸ τοῦ θεοῦ Σὶν (Σελήνης) ἀγαπώμενος καὶ εὐνοούμενος», ὡς τὸ ὄνομα αὐτοῦ σημαίνει, καθ' ἃ ὁ πατὴρ Σέιλ προφορικῶς ἄλλοτε μετέδωκεν ἡμῖν. Εἰς τὰ ἐν οἰκείῳ τόπῳ περὶ τοῦ Ναραμζίνου εἰρημένα προστιθέμεθα ὅτι καὶ ἐν ταῖς τοῦ 1899 σκαφαῖς τοῦ Σαρζὲκ ἐν Τὲλ-λὼ εὑρέθη καὶ ἀνέπαφον ἀγγεῖον ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ.

Ἡ Χαλδαία οὕτως ἐξηκολούθησε κυβερνωμένη, ὅτε οἱ Ἐλαμῖται ἐξ ἀνατολῶν προσελθόντες κατέλαβον αὐτήν, οὕτω δ' ἔχομεν τοὺς βασιλεῖς τοῦ Ἐλάμ, τῆς χώρας δῆλα δὴ τῆς εὐφόρου καὶ γονίμου εἰς δημητριακὰ καὶ εἰς δένδρα φοινίκων, αἰγείρων, ἰτεῶν καὶ ἀκακιῶν, τῆς πέρα τοῦ Τίγρητος, τῆς ἐκ τῆς περιωνύμου αὐτῆς πρωτευούσης καὶ Σουσιανῆς ἐπικληθείσης, κυριάρχας ἐν τῇ Χαλδαίᾳ. Ἐκ ταύτης οἱ Ἐλαμῖται ἀπεκόμισαν εἰς τὰ Σοῦσα καὶ ἀγάλματα καὶ ἱερὰ τῶν χαλδαίων θεῶν, ἰδίως ὁ Κουδουρ-ναχούντ, οὗ αἱ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ σχέσεις κατέστησαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ σπουδαιότατον ἐν τῇ ἑβραϊκῇ ἱστορίᾳ. Τὰ ἱερὰ ταῦτα ὁ Ἀσσουρβανιπὰλ ἀνευρὼν διέταξε νὰ μετακομίσωσι καὶ νὰ καταθέσωσιν εἰς τὰς προτέρας αὐτῶν θέσεις. Οἱ Ἐλαμῖται διέφερον τῶν Χαλδαίων κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἀναστραφέντες δὲ μετ' αὐτῶν παρέλαβον τὸν χαλδαϊκὸν πολιτισμόν, ὅστις ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς Μεσογείου. Οἱ Χαλδαῖοι εἶχον πολιτισμὸν ἐπιβληθέντα πανταχοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ κατ' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς χρόνους, καθ' οὓς οἱ αἰγύπτιοι Φαραὼ κατεῖχον τὴν Συρίαν, Τέθμωσις δὲ ὁ Γ΄ πρὸς Χετταίους ἐσχετίζετο καὶ δῶρα διήμειβε καὶ μέχρι τῆς Νινευὶ προήλαυνε. Μετὰ τὴν τῶν Ἐλαμιτῶν κατάπτωσιν καὶ τῶν Αἰγυπτίων τὴν ἀποχώρησιν, ἡ Χαλδαία τίθεται ὑπὸ τοὺς Ἀσσυρίους μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Νινευί (606 π. Χ.).

Τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς Χαλδαίας, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται, ἦσαν ναοὶ καὶ ἀνάκτορα. Ναοὶ καὶ βωμοὶ πολλάκις καταστραφέντες ἢ ἐρειπωθέντες ἀνῳκοδομήθησαν, μάλιστα δὲ ὑπὸ τοῦ Ναβοννήδου, τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Βαβυλῶνος (556—538). Οὗτος ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὁμιλεῖ περὶ τῶν ὑλικῶν δυσχερειῶν, ἃς εἶχε νὰ ὑπερπηδήσῃ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν θεαρέστων αὐτοῦ ἔργων. Ταῦτα ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀνεγείρῃ ἐν ἐλλείψει ἑτέρας οἰκοδομικῆς ὕλης, ἐκ πλίνθων ὁτὲ μὲν ὠμῶν καὶ εἰς τὸν ἥλιον ἐξηραμμένων, ὁτὲ δὲ ὀπτῶν διὰ μεταλλικοῦ τινος ἐπιχρίσματος γεγανωμένων. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν πλίνθων φέρεται ἐν αὐτῇ τῇ Γενέσει (ΙΑ΄ 3) «εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ: δεῦτε »πλινθεύσωμεν πλίνθους καὶ ὀπτήσωμεν αὐτὰς πυρί· »καὶ ἐγένετο αὐτοῖς ἡ πλίνθος εἰς λίθον· καὶ ἄσφαλτος »ἦν αὐτοῖς ὁ πηλός (Πρβλ. Ναούμ, Γ΄ 14), καὶ παρ' Ἡροδότῳ καὶ Διοδώρῳ. Ὁ αἴθριος οὐρανὸς τῆς χώρας καὶ ὁ ἀχανὴς τῶν πεδιάδων αὐτῆς ὁρίζων ὡδήγησαν τοὺς Χαλδαίους εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ καὶ τῶν ἀστέρων, ἐφ' ᾧ κατεσκεύαζον πάντοτε πολυωρόφους οἰκοδομάς, ἵνα ὦσι πλησιέστεροι πρὸς τὸν οὐράνιον θόλον, τοὺς δὲ ναοὺς αὐτοὺς ἔχοντας ἐπαλλήλους δόμους, καὶ τὰ ἀνάκτορα, πύργους, ὧν ἑκάστη ὀροφὴ ἦτο καὶ ζωγραφίαις κεκοσμημένη. Αἱ διάφοροι σκαφαὶ σήμερον κατέδειξαν ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν θόλων εἶναι παλαιοτάτη. Ὁ μακαρίτης Ὀτφ. Müller ἐθεώρει τοὺς Ἐτρούσκους ὡς εὑρέτας τοῦ θόλου, τοὺς δὲ Ἕλληνας παρὰ τούτων μαθόντας τὴν κατασκευὴν αὐτῶν, τὴν δὲ ἐν Ῥώμῃ cloaca maxima τὴν ἀρχαιοτέραν. Ἐὰν σήμερον ἦτο ἐν τοῖς ζῶσι, θὰ ἐπείθετο ὅτι οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Ἀμενώφιος καὶ τοῦ Τεθμώσιος καὶ τοῦ Ραμσῆ ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ θόλου. Ἡ Χαλδαία, λέγει ὁ Περρό,

ἐφεῦρε καὶ ἐφήρμοσε τὴν κατασκευὴν τοῦ θόλου ἀρχαιότατα, ἐπάγεται δὲ ὅτι οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ φρονῶμεν ὅτι ἡ Χαλδαία παρέλαβε τὴν τέχνην τῆς κατασκευῆς τοῦ θόλου ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἢ οἱ τῆς Ἐτρουρίας ἀρχιτέκτονες ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ κάλλιον καὶ τεχνικώτερον οἰκοδομήσαντες θόλους ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀρχιτέκτονες εἶναι οἱ τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Νινευί. Οὗτοι εἶναι, λέγει ὁ Περρό, οἱ ἀληθεῖς πρόγονοι τῶν ἀρχιτεκτόνων, οἵτινες κατεσκεύασαν τὸ Πάνθεον τοῦ Ἀγρίππα, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Καὶ ὁ Βαβελὼν ὁμολογεῖ μὲν ὅτι ἡ κατάστασις τῶν σημερινῶν ἐρειπίων δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποφανθῇ τις ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι Χαλδαῖοι ἐγνώριζον ὅλα τὰ εἴδη τῶν θόλων, ὅπως οἱ Ἀσσύριοι ἐπὶ τῶν Σαργονιδῶν ἢ οἱ Βαβυλώνιοι ἐπὶ Ναβουχοδονόσορος, ἀλλ' ἅμα καὶ αὐτὸς προστίθησιν ὅτι ἡ τελειότης τῆς κατασκευῆς τῶν θόλων κατὰ τὴν σχετικῶς μεταγενεστέραν ταύτην ἐποχὴν ὑποστηρίζει τὴν γνώμην τοῦ Περρό, καὶ ἡ χρῆσις τῶν θόλων καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς τῶν Βαβυλωνίων οἰκοδομαῖς. Εἰς τοὺς Χαλδαίους ὀφείλεται πρὸς τούτοις καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀρχιτεκτονικὴ διάταξις, ἣν ἄλλως ἡ ἀνάγκη τοῦ βίου τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ὑπηγόρευσε, τοῦ χωρισμοῦ αἰθουσῶν καὶ δωματίων τῶν δύο φύλων, τῆς αἰθούσης τῆς ὑποδοχῆς καὶ τρίτου συστήματος δωμάτων διὰ τὰς κατοικίας τῶν δούλων, διὰ τὰ μαγειρεῖα καὶ τοὺς σταύλους· ὅλα δὲ ταῦτα τὰ δώματα ἦσαν ἐστρωμένα πλίνθοις καὶ κεκοσμημένα ἀναλόγως τοῦ προορισμοῦ δι' ὃν κατεσκευάσθησαν. Κιόνων ἴχνος οὐδαμοῦ ἀνευρέθη, ὁ Στράβων ὅμως λέγει (739) ὅτι αἱ οἰκοδομαὶ διὰ τὴν τῆς ὕλης σπάνιν ἐκ φοινικίνων ξύλων συνετελοῦντο καὶ δοκοῖς καὶ στύλοις, «περὶ δὲ τοὺς στύλους στρέφοντες ἐκ τῆς καλάμης σχοινία περιτιθέασιν, εἶτα ἐπαλείφοντες χρώμασι καταγράφουσι, τὰς δὲ θύρας ἀσφάλτῳ».

Περὶ τῆς γλυπτικῆς τῶν Χαλδαίων ὀλιγώτερα γινώσκομεν. Τὰ περισσότερα γλυπτικῆς ἔργα, τὰ ἀγάλματα, προέρχονται ἐκ τοῦ Τὲλ-λώ, ἐκ τῶν σκαφῶν τοῦ Σαρζέκ, καὶ φυλάσσονται ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου· εἶναι ἐπὶ διορίτου μέλανος ἢ φαιοῦ καὶ ἀκέφαλα, ἄλλων πάλιν σώζονται μόνον αἱ κεφαλαὶ καὶ αὗται ἠκρωτηριασμέναι. Ἔχουσι πρόσωπον στρογγύλον καὶ ὑπομειδιῶν καὶ ρῖνα σιμήν, ὀφθαλμοὺς μεγάλους, ὀφρῦς δὲ δασείας καὶ προβεβλημένας, κόμην ἐν χρῷ κεκαρμένην, ἀσκεπῆ, κατὰ τὸ αἰγυπτιακὸν σύστημα καὶ πώγωνα ἐξυρημένον. Ἄλλα ἔχουσι τὸ κρανίον ἐπίμηκες, φυσιογνωμίαν μᾶλλον αὐστηρὰν καὶ βαρεῖαν καὶ τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην διὰ πίλου κυκλοειδοῦς καλύπτοντος ἐπιμελῶς πᾶσαν τὴν κόμην.

Τὰ ἀκέφαλα ἀγάλματα παριστᾶσιν ὀρθίας παραστάσεις ἢ καθημένας ἐπὶ θρονίου ἄνευ ράχεως· ἐν τοῖς ὀλίγοις τούτοις τῆς γλυπτικῆς μνημείοις διακρίνομεν ἐνίοτε καὶ ἀσυμμετρίαν τῶν μελῶν, καίτοι τὰ γυμνὰ μέρη εἶναι λελαξευμένα κατὰ τὴν ἀνατομικὴν καὶ μετὰ λεπτομερείας τινὸς τεχνικῆς· αἱ ὀρθιαι παραστάσεις εἶναι πᾶσαι γυμνόποδες, ἔχουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ φέρουσι μακρὸν χιτῶνα, ὡς σήμερον οἱ Ἄραβες περιβάλλονται τὰ λεγόμενα βουρνούζια, οὕτως ὥστε πάντοτε ὁ χιτών, ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς καλύπτει τὸν ἕνα βραχίονα, ἀφ' ἑτέρου ἀφίνει ἀσκεπῆ τὸν ἕτερον. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τῶν Χαλδαίων ἀγάλματα προωρίζοντο πρὸς θέαν καὶ δὲν προσηρτῶντο εἰς τὰ τείχη τῶν ναῶν, διὰ τοῦτο οἱ τεχνῖται ὑπεχρεοῦντο νὰ φροντίζωσι καὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, τῆς εὐπρεποῦς δῆλα δὴ καὶ καλλιτεχνικῆς παραστάσεως καὶ ταύτης· ἐπομένως ἡ τῶν Χαλδαίων τέχνη, κατεσκεύαζε ταῦτα στρογγύλα, φυσικοῦ μεγέθους ἢ καὶ μή. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Γουδέα καθημένου ἄνευ κεφαλῆς ἔχει π. χ. ὕψος 1 μ. 47.

Ἡ μεταλλουργία ἐπίσης ἐν τῇ Χαλδαίᾳ δὲν φαίνεται ἀναξία λόγου· ἐξ ὀρειχάλκου ὑπάρχουσι νῦν ἀντικείμενα μικρά, εἰδώλια, ξοανοειδῆ, ἀλλὰ καὶ μὴ τοιαῦτα, ὡς π. χ. κανηφόρους ἐχούσας τὰς χεῖρας ὑψωμένας καὶ δι' αὐτῶν στηριζούσας τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν κάνιστρον. Ὁ Heuzey, ὁ ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ τῶν εἰδωλίων τούτων δημοσιεύσας, ὁμολογεῖ ὅτι ὅσον ταῦτα καὶ ἂν εἶναι χονδροειδῆ καὶ ἄκομψα, δὲν στεροῦνται ὅμως σημασίας διὰ τὴν τέχνην καθόλου καὶ τὴν μυθολογίαν τῶν Χαλδαίων, ἐὰν δὲ δὲν μετέχωσι λεπτότητος καὶ χάριτος, οἵαν ἀπαντῶμεν ἐν τῇ τέχνῃ τῶν Ταναγραίων ἢ τῆς Μυρίνης, εἰς τοῦτο κατὰ πολὺ πταίει καὶ τὸ εἶδος καὶ ἡ ποιότης τῆς μεσοποταμίας ἀργίλου.

Καταλείπομεν τὴν χώραν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν δαιμόνων, τῶν ἀοράτων μὲν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἱκανῶν νὰ προξενήσωσιν αὐτῷ ὠφελίαν ἢ ζημίαν, ἀφίνομεν τὴν χώραν τῆς μαγείας καὶ ἀστρολογίας, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὴν ΑΣΣΥΡΙΑΝ, τὴν χώραν τοῦ Ἀσσούρ.

Ὁ Ἀσσούρ, ὁ ἐθνικὸς τῶν Ἀσσυρίων θεός, ἦτο θεὸς πολιοῦχος τῆς Ἐλ-Ἀσσούρ, ἀλλὰ σὺν τῇ σπουδαιοτάτῃ καὶ τῇ ὁλονὲν προόδῳ αὐτῆς τε καὶ τῆς Ἀσσυρίας ὅλης οὗτος ἐπεβλήθη καὶ κατέλαβε τὴν ἀνωτέραν περιωπὴν καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων θεῶν· ἐφ' ᾧ καὶ «βασιλεὺς ὅλων τῶν θεῶν» ἐκλήθη· ἡ ἐν ὀβελίσκῳ Σαλμανασσὰρ τοῦ Β' ἐπιγραφὴ ἄρχεται ὧδε «Ἀσσούρ, ὁ μέγας κύριος, ὁ βασιλεὺς τῆς ὁλομελείας πάντων τῶν θεῶν» κλπ., ὡς ἐπίσης καὶ ἐν τῇ θριαμβευτικῇ στήλῃ τοῦ Ἀσσαρχάδων φέρεται «Ἀσσούρ, ὁ πατὴρ τῶν θεῶν».

Τοὺς θεούς, οὓς τιμῶσιν οἱ Χαλδαῖοι, ἀνευρίσκομεν πάντας μετά τινων μικρῶν διαφορῶν καὶ ἐν τῇ ἀσσυριακῇ θεολογίᾳ, πλὴν τοῦ Ἀσσούρ· οὗτος δὲν ἀνήκει τῇ Χαλδαίᾳ· οἱ Ἀσσύριοι οὐδένα ἐπενόησαν νέον θεόν.

Ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ ἀπαντῶμεν τὰς ἑξῆς τέσσαρας πόλεις, ἐν αἷς ἔστησαν τὴν ἕδραν αὐτῶν οἱ ἀσσύριοι βασιλεῖς, τὴν Ἀσσούρ, τὴν Καλάχ, τὴν Δοὺρ-Σαργὼν καὶ τὴν Νινευί.

Ἡ Ἐλ-Ἀσσούρ, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Τίγρητος, νῦν Καλ'ἀάτ-Σεργάτ, ἡ ἀρχαιοτάτη πρωτεύουσα τῆς Ἀσσυρίας. Ὁ τῆς πόλεως χῶρος διαχωρίζεται τῶν πέριξ γαιῶν δι' εὐρείας καὶ βαθείας τάφρου, τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τεῖχος, ὅπερ κατὰ μέρος διακρίνεται, κατέρχεται εὐθὺ πρὸς τὸν ποταμόν, ὡς καὶ τὸ βόρειον πρὸς τὴν πεδιάδα, ὅπου νῦν καὶ χωρίδιον ἀράβων γεωργῶν ὑπάρχει καὶ στρατιωτικὸς σταθμός, εἰς ὃν ἐκ Μοσούλης στέλλονται πρὸς φρουρὰν στρατιῶται. Ἐνταῦθα ὁ Τίγρης σχηματίζει τρεῖς βραχίονας· ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ κεῖται ἡ ἀρχαία πόλις, ὁ μέσος, ρέων, συνενοῦται παρὰ τὸ Ν. μέρος τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ὁ δὲ τρίτος ὀλίγον τι νοτιώτερον τῆς ἐνορίας τῆς πόλεως σχηματίζει τὸν ἀνατολικὸν βραχίονα. Ἐν τῷ Δ. μέρει τοῦ λόφου ἀνεκάλυψεν ὁ Λαγιάρδος τὰ ἀνάκτορα Τιγλατφιλασὰρ τοῦ Α', καὶ τὰς τέσσαρας ὁμοιομόρφους ἐξ ὀκτὼ πλευρῶν πρισματικὰς πινακίδας, τὰς ὁποίας τῷ 1857 ἡ ἐν Λονδίνῳ Ἀσιατικὴ Ἑταιρεία ἔπεμψε πρὸς μελέτην καὶ ἔρευναν, ἰδιαιτέρως ἑνὶ ἑκάστῳ, εἰς τὸν Ρώλινσων, τὸν Χίνκς, τὸν Φὸξ-Ταλβὼ καὶ τὸν Ὀππέρ, καὶ τὸ ἄγαλμα Σαλμανασσὰρ τοῦ Β' (860—825 π. Χ.) καθημένου ἀκέφαλον ἐκ μέλανος βασανίτου λίθου, ἀπομίμησις φανερὰ χαλδαίας τέχνης.

Ἔναντι τοῦ κέντρου τῆς πεδιάδος Σεργὰτ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Τίγρητος ὑψοῦνται πολλοὶ λευκοὶ λόφοι, ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα Τὲλλ-Ἐλαγγούρ. Κρύπτουσι καὶ οὗτοι ἀρχαίας πόλεως ἐρείπια;

Ἡ Ἀσσοὺρ εἶναι ἡ μικροτέρα τῶν τεσσάρων πόλεων, αἵτινες ἐγένοντο πρωτεύουσαι τῶν Ἀσσυρίων, εἶναι δὲ καὶ ἡ μόνη ἐκ τῶν τεσσάρων ἡ ἐπὶ τῆς δυτικῆς ὄχθης τοῦ ποταμοῦ κειμένη. Ἐγκρύπτει ναούς, ἀνάκτορα, τείχη, πύλας, ἰδιωτικοὺς οἴκους πολλοὺς καὶ ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς ὅλην τὴν χώραν.

Ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀνοὺ καὶ τοῦ Ραμ-

μὰν τοῦ περιέργου θεοῦ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν δυνάμεων καὶ μεταβολῶν (ἀνέμων, θυέλλης, βροχῆς, ἀστραπῆς κλ.) ἀνεῦρεν ὁ Ρασσὰμ τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τοῦ Τιγλατφιλασάρ, ἥτις, κατὰ τὰ νεώτερα χρονολογικὰ πορίσματα, ἀνάγεται εἰς τὸ 1104 π. Χ., περιλαμβάνει δὲ ὕλην σχεδὸν ὅσην καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Ἡροδότου, περίεργον καὶ πολύτιμον γραμματείας εὕρημα, μετὰ τὸ τῆς Νούφφαρ, πάντων τῶν αἰώνων. Πρὸ τοῦ βασιλέως τούτου καὶ ἄλλοι κατῴκησαν ἐν Ἀσσούρ, ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν εὑρέθησαν ἀκόμη ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, δι' ὧν δυνατὸν νὰ διαλευκανθῶσι καὶ ἕτεραι ἐποχαὶ τῆς δευτέρας π. Χ. ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς χιλιετηρίδος τῶν Ἀσσυρίων. Ἡ Ἀσσοὺρ ἀποθνῄσκει ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κύρου, ἡ τοῦ βασιλείου ἕδρα μεταφέρεται βορειότερον, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Τίγρητος, ἔκτοτε δὲ οὐδεὶς συνοικισμὸς ἐν ταῖς πέριξ αὐτῆς ἀναζωογονεῖται.

Ἡ Καλάχ, νῦν Νιμροὺδ ἢ Νεμροὺδ, κεῖται εἰς δεκάωρον ἀπόστασιν ΝΔ. τῆς Μοσούλης ἐπὶ τοῦ μεγάλου Ζάβ, τοῦ ἀριστερόθεν τῷ Τίγρητι συμβάλλοντος· εἶχε σχεδὸν τετράγωνον ἐπιφάνειαν, ἑκάστη τῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας ἦτο δύο χιλιόμετρα μακρά. Ἡ ὄψις αὐτῆς σήμερον, ὡς ἔχει, μηνύει βιαίαν καὶ ἀπάνθρωπον καταστροφήν, ἄνω τοῦ ἐδάφους ὑψοῦνται πίνακες ἐκ γύψου μετ' ἀναγλύφων καὶ ἐπιγραφῶν, ἀγάλματα δὲ καὶ παντοειδῶν οἰκοδομῶν λείψανα παρουσιάζονται. Ὁ σὶρ Λαγιάρδος ἀπὸ τοῦ 1840 ἐν Μοσούλῃ διατρίβων ταῖς γαλλικαῖς σκαφαῖς τοῦ Βόττα παρακολουθήσας ἠρίθμησε κατὰ τὸ 1845 ἐν τῇ πρὸς Β. πλευρᾷ 58 πύργους τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἀνακτόρων κειμένων ἐπὶ ὑψιπέδου, εἰς ὃ ἦγεν ἄνοδος ἐκ βάθρων. Αἱ σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι ἡ ἀρχαία τῶν ἀσσυρίων βασιλέων ἕδρα, ἡ Καλάχ, εἶναι ἡ ἐν τῇ Γενέσει (Ι. 11) Χαλάχ, ἡ παρ' Ἡσαΐᾳ (Ι. 7) Χαλάνη, ὅτι ἡ ἵδρυσις αὐτῆς ἀνάγεται εἰς τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα π. Χ. ἰδίως εἰς τοὺς χρόνους Σαλμανασσὰρ τοῦ Α΄ περὶ τὰ 1300, ὅτι ἐπί τινα καιρὸν ἔπαυσεν οὖσα πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου, ἕως οὗ ὁ Ἀσσουρναζιρπὰλ (885 π. Χ.) ἀνέλαβε τὸν ἀσσυριακὸν θρόνον. Ἐπὶ τούτου, ὡς λέγομεν κατωτέρω, ἀνεδείχθη, ἐφημίσθη καὶ ἐπὶ Σαλμανασὰρ τοῦ Β΄. Ἡ Καλὰχ ἔμεινεν ἔκτοτε πρωτεύουσα μέχρι Σεναχερήβ, ὅστις μετέθηκε τὴν ἕδραν αὐτοῦ εἰς Νινευί. Ἐν Νεμροὺδ ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἀνάκτορα τριῶν βασιλέων, τοῦ Ἀσσουρναζιρπάλ (ΒΔ), τοῦ Σαλμανασσὰρ Β΄ (κέντρον) καὶ τοῦ Ἀσσαρχάδων (ΝΔ), ὅστις καὶ ὕδωρ τοῦ Ζὰβ διωχέτευσεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Γενικὸν σχέδιον τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Νεμροὺδ δημοσιεύει σὺν ἄλλοις καὶ ὁ Περρό, ἀλλ' ἡ κλῖμαξ τοῦ σχεδίου φαίνεται ἡμῖν ἐσφαλμένη, διορθωτέα κατὰ τὸ ἥμισυ ἐν τῇ μετρήσει, ἤτοι ὅπου σημειοῦται 50,100 ἀναγνωστέον 25,50 καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἐν Νιμροὺδ ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τοῦ Ἀδάρ, τοῦ ἥρωος, τοῦ πανισχύρου Ἄρεως, ἐξοῦ ἐξήχθη ἡ μονόλιθος στήλη τοῦ βασιλέως Σαμσὶ-ραμμὰν (825—812) κλ. ἀποκειμένη ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ.

Πρὸς Β. τῆς Καλὰχ διακρίνονται τὸ χωρίον καὶ τὰ ἐρείπια μεγάλου φρουρίου, ὅπερ σήμερον ὀνομάζεται Σελαμιγιέ. Κατὰ τὴν Γραφήν, μεταξὺ τῆς Καλὰχ καὶ τῆς Νινευὶ ἐπὶ τοῦ ροῦ τοῦ Τίγρητος ἔκειτο ἡ πόλις Ρεσέν. Ἐν τῇ Γενέσει (Ι. 10, 12) φέρεται: «Ἐκ τῆς γῆς ἐκεί» νης ἐξῆλθεν ὁ Ἀσσοὺρ καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Νινευὶ... καὶ » τὴν Χαλὰχ καὶ τὴν Ρεσὲν μεταξὺ τῆς Νινευὶ καὶ τῆς » Χαλάχ· αὕτη εἶναι ἡ πόλις ἡ μεγάλη».

Ἡ Δοὺρ Σαργών (Σαρουχίν), ἡ πόλις τοῦ Σαργών, νῦν Χορσαβάδ, εἰς 15-16 χμ. ἀπόστασιν πρὸς τὰ ΒΑ. τῆς Μοσούλης ἐπὶ τῆς Α. ὄχθης τοῦ Χασέρ, συμβάλλοντος τῷ Τίγρητι. Ὁ Σαργὼν ὀλίγα πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἔτη (705) ἐγκατέλιπε τὴν Καλὰχ καὶ ὑπὸ τοὺς πρόποδας βουνῶν ἵδρυσε τὴν πόλιν, ἥτις καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ὠνομάσθη. Ἐν ταύτῃ ἤγειρεν ἀνάκτορον μεγαλοπρεπές, ὅπερ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὡς «μεγαλοπρεπείας ἀπαραβλήτου» περιγράφεται. Ἡ πόλις ἐπ' ὀλίγον ἤκμασεν, ὡς διάττων ἀστὴρ ἐπεφάνη, ἔλαμψε καὶ παρῆλθεν· ἥτε πόλις καὶ τὸ ἀνάκτορον εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν τῆς μεγάλης, ἐμπορικῆς καὶ πολυπληθοῦς πρωτευούσης κειμένη, ἦσαν ἄλλαι Βερσαλλίαι ἀσσυρίου Λουδοβίκου ΙΔ΄, λέγει ἄριστα ὁ Περρό. Ὁ Σεναχερήβ, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Σαργών, μετέθηκε τὴν ἕδραν αὐτοῦ εἰς Νινευί, ὡς ἄνω εἴπομεν. Ὁ ἐν Μοσούλῃ τῷ 1842 διορισθεὶς ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας Αἰμίλιος Βόττα ἀνέσκαψε τὴν πόλιν μέχρι τοῦ 1845, ἔχαιρε δὲ νομίζων ὅτι ἀνεῦρεν αὐτὴν τὴν Νινευί. Τῷ 1846 διὰ τοῦ Τίγρητος καὶ τῆς Βασσόρας μετεφέροντο εἰς τὴν Γαλλίαν ταῦροι πτερωτοί, ἀνθρωπόμορφοι, ἀνάγλυφα πολεμικῶν καὶ θρησκευτικῶν σκηνῶν, θυσιῶν κλ., πάντα τὴν ἔκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν προκαλέσαντα, σύγγραμμα δὲ πεντάτομον μέγα κυβερνητικοῖς ἀναλώμασιν ἐκδοθὲν κατέστησε κοινοτέρας τὰς ἀνακαλύψεις εἰς τοὺς φιλαρχαίους (Βόττα 1849, 5 τόμοι καὶ Πλὰς 3 τόμοι εἰς φύλλον).

Ἡ Νινευί, ἀντικρὺ τῆς Μοσούλης ἐπὶ τοῦ Τίγρητος, ἡ κατὰ τοὺς Ἕλληνας Νίνος, ἡ ἐκ μικρᾶς ἡλικίας κατ' ὄνομα τοὐλάχιστον παντὶ γνωστὴ πόλις, ἔχει δύο ἀκροπόλεις, τὸ Κογιουνδζὴκ καὶ τὸ Νέμπι-Γιουνούζ, τὸ τελευταῖον κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγκλεῖον καὶ τὸν τάφον τοῦ προφήτου Ἰωνᾶ. Τὸ Κογιουνδζὴκ ἔχει ἐπιφάνειαν ὅσην καὶ τὸ Καλ'-αὰτ-Σεργάτ, ἐν αὐτῷ δὲ ἡ ἀσσυριακὴ τέχνη ἔφθασεν εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον. Τὸ δὲ Νέμπι-Γιουνούζ, ἐκ 400 — 450 οἰκιῶν συγκείμενον, ἔχει κατὰ τὸ πρὸς Α. μέρος νεκροταφεῖον καὶ ἱερὸν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ σπουδαιότατον καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἀσσυρίαν πεφημισμένον καὶ πλουσιώτατον. Ὁ σὶρ Λαγιάρδος, ὅστις, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε πρεσβευτὴς τῆς Μ. Βρεττανίας ἐν Κ/πόλει, ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τοῦ Στράφορδ-Κάνιγγος καὶ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, διενήργησε σκαφὰς κυρίως ἐν Κογιουνδζήκ.

Ἤδη κατὰ τὸ 1820 ὁ Ρίχ, οὗ ἄνωθι ἐμνημονεύσαμεν, ἐποιήσατο σκαφάς τινας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Λαγιάρδου, τοῦ Ρασσὰμ καὶ τοῦ σὶρ Ρώλινσον (1854) ἔπαυσε πᾶσα φροντὶς περὶ τῶν ἀσσυριακῶν ἀρχαιοτήτων, ἕως οὗ τὴν πρωτοβουλίαν πρὸς νέας ἐξερευνήσεις ἀνέλαβεν ὁ ἀγγλικὸς Ἡμερήσιος Τηλέγραφος, ὅστις ἀνεδέξατο τὰς οὐ μικρὰς δαπάνας ἀποστολῆς ἐπιστημονικῆς εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Ἐπέμφθη ὁ Γεώργιος Σμίθ. Οὗτος, ἐπισκεψάμενος τὸ Νεμροὺδ καὶ τὸ Κογιουνδζήκ, τοιαῦτα ἀποτελέσματα ὑπέβαλεν, ὥστε τῷ 1874 αὐτὴ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀνέθηκεν αὐτῷ ἐπίσημον ἀποστολήν, καθ' ἣν συνέλεξε καὶ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ, τῆς ὑπὸ τοῦ Λαγιάρδου ἀνακαλυφθείσης.

Τέλος βλέπομεν τὸν δραστήριον Βούδζε εἰς ἐπαλλήλους ἀποστολὰς τῷ 1887, 1888 καὶ 1891.

Ἐν τῇ Νινευὶ ἐλατρεύετο ἀρχαιότατα ἡ θεὰ Ἰστάρ, ἔχουσα καὶ ναὸν ἴδιον. Τὸ τῆς Ἰστὰρ ἐν τῇ Νινευὶ εἴδωλον ἀπέλαυε μάλιστα ἰδιαιτάτης τιμῆς ἀνὰ τὴν Ἀσίαν, ὡς ἐν ταῖς πινακίσι τῆς Τὲλλ-Ἀμάρνα λέγεται. Ἀνευρέθησαν δὲ τὰ ἀνάκτορα τοῦ Σεναχερήβ, τοῦ Ἀσσαρχάδων καὶ τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ. Ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ αἴγλη ἐν ἐρειπίοις ἔμεινεν.

Ἡ Νινευὶ ἔπεσε τῷ 606 ἐπὶ τῶν Σαργονιδῶν, ἀφ' οὗ κατέστη ἡ σπουδαιοτέρα πόλις τοῦ κόσμου. Μετὰ διακόσια ἔτη παρῆλθεν ὁ Ξενοφῶν μετὰ τῶν μυρίων ὀπισθοχωρῶν, οὐδὲν δὲ εὗρε πλὴν ἀμόρφων ἐρειπίων.

Ἡ Ἀσσυρία, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω δῆλον, εἶναι εἰς ἀρχαῖα μνημεῖα πλουσιωτέρα τῆς Χαλδαίας· τὸ ἔδαφος ὅμως αὐτῆς δὲν ἀνεσκάφη ἔτι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, πολλὰ δ' ἔτι ὑπάρχουσι τεθησαυρισμένα ἐν αὐτῇ, ἅτινα ἀναμένουσι τὴν σκαπάνην τῶν ἀρχαιοδιφῶν. Πρὸς ταῖς ἄνωθι μνημονευθείσαις πόλεσιν, αἱ ἐπιγραφαὶ ποιοῦνται μνείαν καὶ ἄλλων πολλῶν πόλεων, π. χ. τῆς Ταρβίζ (=Σεριφ-χάν), τῆς Κακῆς (Σεμενὲκ) τῶν Ἀρβήλων) σήμερον Ἐρμπίλ). Ἐν ταύτῃ ἔκειτο τὸ ἱερὸν τῆς δημοφιλοῦς τῶν Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων θεότητος Ἰστὰρ μετὰ τοῦ

μαντείου, ὅπερ εἶχε σχεδὸν εἰπεῖν παρ' Ἀσσυρίοις θέσιν καὶ τιμήν, οἵαν παρ' Ἕλλησι τὸ ἐν Δελφοῖς.

Ἡ Ἀσσυρία λοιπὸν ἦτο καὶ πυκνῶς κατῳκημένη, οὐχὶ ὡς σήμερον, καὶ καλῶς ἐκαλλιεργεῖτο.

Δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀσσυριακοῦ λαοῦ ὑπὸ τῶν προφητῶν λεγομένων, περὶ τῆς ἀγριότητος αὐτῶν, τῆς ὑπερηφανίας, τῆς ἀσταθείας καὶ ἀπιστίας αὐτῶν· ἀλλότριον τὸ θέμα· ἡ καθόλου ἀνάπτυξις αὐτῶν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ ταῖς τέχναις ἔχει βάσιν τὸν πολιτισμὸν τῶν Χαλδαίων· οἱ Ἀσσύριοι οὐδὲν ἐπενόησαν νέον· οἱ Ἀσσύριοι ἐγένοντο μαθηταὶ ἐν πᾶσι τῶν Χαλδαίων, οἷς ἠκολούθησαν ἐν παντί, ἅτε καὶ ὁμόφυλοι καὶ ὁμόθρησκοι· ἀλλ' ἔν τισιν ὑπερέβαλον αὐτοὺς προσπαθήσαντες κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ τελειοποιήσωσιν ὅ,τι παρ' ἐκείνων παρέλαβον. Καὶ οὗτοι, ὡς οἱ Χαλδαῖοι, οὐδὲν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐδέξαντο· ἐὰν οἱ Αἰγύπτιοι ἔν τισι τμήμασι τῆς τέχνης προέλαβον αὐτούς, δὲν ἐχρησίμευσαν ὅμως αὐτοῖς ὁδηγοὶ ἢ διδάσκαλοι. Ἡ ἀσσυριακὴ τέχνη ἔχει λόγον τοιοῦτον πρὸς τὴν χαλδαϊκήν, οἷον λόγον ἔχει ἡ ἑλληνίζουσα τέχνη πρὸς τὴν τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους καὶ τοῦ Λυσίππου, λέγει που ὁ Περρό.

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ παρ' Ἀσσυρίοις ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη, οἱ δὲ ἀσσύριοι ἀρχιτέκτονες ἠξιοῦντο πολλῆς παρ' ἀρχαίοις ὑπολήψεως.

Ὡς ἐν τῇ Χαλδαίᾳ, ἐπίσης καὶ ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ, σπουδαιότεραι οἰκοδομαὶ ἦσαν οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἀνάκτορα ἐπὶ τεχνητῶν δαπέδων οἰκοδομηθέντα καὶ ἐκ πλίνθων παχυτέρων καὶ μειζόνων διαστάσεων. Περίεργον ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐξηκολούθησεν ἡ χρῆσις τῶν πλίνθων, καίτοι ἡ Ἀσσυρία δὲν στερεῖται ὅλως λίθων. Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν μεγάλων καὶ πλουσίων οἰκοδομῶν ἐτίθεντο ἔξωθεν ἐν εἴδει ἐπιστρώματος καὶ πλάκες τοιούτου λίθου, ἀνάκτορα δὲ ἀπεκαλύφθησαν ἀπέραντα, μεγαλοπρεπεῖς ἔχοντα αἰθούσας θολωτὰς καὶ εὐρυτάτας αὐλάς, αἵτινες συνήθως ἐπεστρωμέναι, εἶχον κατὰ πᾶσαν εἴσοδον ἀγάλματα κολοσσιαῖα ἐπιχωρίων θεοτήτων, ἅμα δὲ καὶ πολλὰ δωμάτια, ἀλλ' ὅλα ταῦτα συνήθως μονώροφα, ὡς εἰκάζεται. Πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς μεγάλης εἰσόδου (πυλῶνος) ὑπῆρχον ἑκατέρωθεν τῷ εἰσιόντι κολοσσιαῖα ἀγάλματα πτερωτῶν ταύρων, λεόντων, κεφαλὴν ἀνθρώπου ἐχόντα, τιάραν δ' ὑψηλὴν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέροντα, πλουσίως κεκοσμημένα, ἀξιοπρεπῆ, ἐπιβάλλοντα σεβασμὸν ἅμα καὶ τρόμον εἰς τοὺς εἰσιόντας καὶ δίδοντα εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι εἰσέρχονται εἰς ἀνάκτορα βασιλέων μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν· ὁ ταῦρος καὶ ὁ λέων εἶναι τύποι τῆς φυσικῆς δυνάμεως.

Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Τίγρητος, λέγει ὁ Βαβελών, ἀπαντῶμεν τὰ πρωτότυπα κενταύρων καὶ χιμαιρῶν καὶ σφιγγῶν, γρυπῶν, πηγάσων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ἐν γένει τῶν κυημάτων τούτων τῆς ἀνθρωπίνης φαντασίας.

Ἐξ ὅλων τῶν τύπων τούτων καὶ τῶν μυθολογικῶν συνδυασμῶν μόνος ὁ τῆς Σφιγγὸς φαίνεται ἔξωθεν ἐλθών. Ἡ πτερωτὴ Σφὶγξ εἰσῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου, διὰ τῆς Συρίας, ὡς διὰ τῆς φοινικικῆς ἐμπορίας πολλὰ εἰσήχθησαν πράγματα ἐκ τῶν ἐργοστασίων τῆς Τύρου καὶ τῆς Σιδῶνος Ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις ἦλθον εἰς σχέσιν αἱ τεχνικαὶ παραδόσεις τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσσυρίας.

Ἐν Ζινδζερλί, εἰς τριήμερον ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρέττας (Ἀλεξανδρείας τῆς κατ' Ἰσσὸν) ἐν τοῖς ΒΑ. τῆς Συρίας, εἰς δωδεκάωρον δὲ ἐφ' ἵππου ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Μαρὰς (ἀρχ. Γερμανικείας) ἐπὶ τοῦ Πυράμου κατὰ τὰς σκαφὰς τοῦ 1891 καὶ 1894 ἀνευρέθη ζεῦγος Σφιγγῶν ἐν στάσει σοβαρᾷ καὶ ἠρέμῳ, ἐξειργασμένων ἐν ἑνὶ ὄγκῳ βασανίτου λίθου βάρος τρισχιλίων χιλιογράμμων ἔχον, ὅπερ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀξέστου ὄγκου ἐλευθερωθὲν ὑπὸ ἐπιτηδείων λιθοξόων καὶ χαρισθὲν ἐκομίσθη ὑφ' ἡμῶν ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον σεισμὸν τῆς 28 Ἰουνίου καὶ κοσμεῖ τὸν πρὸ τοῦ Αὐτοκρ. Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως κῆπον.

Ἡ ἱστορία λοιπὸν τῆς γλυπτικῆς τῶν Ἀσσυρίων εἶναι συνέχεια καὶ κλάδος τελειότερον ἀνεπτυγμένος καὶ κάλλιον κατηρτισμένος τῆς τῶν Χαλδαίων. Οἱ Ἀσσύριοι ἔλαβον μὲν παρὰ τῶν Χαλδαίων τέχνην ἤδη ἐσχηματισμένην, ἀλλὰ διεμόρφωσαν αὐτὴν ἐπὶ τὸ τελειότερον, καθόσον τῆς γλυπτικῆς χρῆσιν ἐποιοῦντο πυκνὴν καὶ συνεχῆ πρὸς διακόσμησιν ναῶν καὶ ἀνακτόρων καὶ πρὸς παράστασιν τῶν θεῶν. Καίτοι δὲ παρὰ Ναοὺμ (Α, 14) τῷ προφήτῃ φέρεται «ἐξ οἴκου θεοῦ σου ἐξολοθρεύσω τὰ γλυπτὰ καὶ χωνευτά», ἐν τούτοις γλυπτὰ πολλὰ διεσώθησαν ἡμῖν σήμερον κοσμοῦντα πολλὰ Μουσεῖα καὶ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐν γένει δὲ αἱ γενόμεναι μέχρι πέρυσι σκαφαὶ διεφώτισαν πολλὰ σημεῖα τῆς γλυπτικῆς τῶν Ἀσσυρίων τέχνης, περὶ ἧς δυνάμεθα κάλλιστον σύγγραμμα νὰ πληρώσωμεν. Ἀνάγλυφα ἔχομεν πλεῖστα θεῶν καὶ βασιλέων καὶ μεγιστάνων καὶ αἰχμαλώτων. Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα ἔχουσιν ὑποκείμενον οὐ μόνον θυσίας καὶ ἱκεσίας, ἀλλὰ καὶ μάχας καὶ θριάμβους καὶ αἰχμαλώτων ἀπαγωγὰς καὶ τιμωρίας (ἐξορύξεις ὀφθαλμῶν) καὶ πολιορκίας καὶ φόρων προσφορὰς καὶ θηρευτικὰς ἐκδρομάς. Ἰδιαιτάτην ὅμως σημασίαν ἔχουσι τὰ κατὰ σταθερὸν κανόνα ἑκατέρωθεν τῆς ἐξωτερικῆς προσόψεως τῆς εἰσόδου παντὸς μεγάρου θεοῦ ἢ θνητοῦ τιθέμενα ἀνάγλυφα πτερωτὰ μὲ δύο ἢ καὶ τέσσαρας πτέρυγας, μὲ κεφαλὴν ἀνθρωπίνην βαθύκομον καὶ βαθυπώγωνα ἢ μὲ κεφαλὴν ταύρου, ἢ πτηνοῦ ἔχοντος ράμφος, ἢ πνεύματα πτερόεντα, ἅτινα τάσσονται ἄνωθεν φρουρὰ τῆς βασιλικῆς κατοικίας, προστάται κατ' ἐναντίων καὶ ἀλεξίκακοι κατὰ πονηρῶν πνευμάτων. Τὰ ἀγάλματα ταῦτα εἶναι κολοσσιαῖα (5—6 μέτρων), εὑρίσκονται δὲ κατὰ ζεύγη πολλά. Ἐν τοῖς ἀνακτόροις π. χ. τοῦ Σαργὼν εὑρέθησαν ζεύγη εἴκοσι καὶ ἕξ, ἐν δὲ τοῖς τοῦ Σεναχερὴβ ἐν μιᾷ μόνῃ προσόψει δέκα. Τὰ ἀσσυριακὰ κείμενα καλοῦσιν αὐτὰ κιρουμπί, ὅ ἐστι Χερουβίμ, ἢ σεδί, ἤτοι δαιμόνια. Εἶναι δὲ ἐξειργασμένα δι' ὃν σκοπὸν ἐτάχθησαν, μόνον κατὰ τὰς δύο αὐτῶν πλευράς, τὴν μίαν κατ' ἐνώπιον καὶ τὴν ἑτέραν ἐκ πλαγίων. Λίθοι δὲ διὰ ταῦτα βασανίτου, διορίτου κλπ. ἐκομίζοντο ἐκ μεμακρυσμένων λατομείων καὶ ἕτοιμα ἀνάγλυφα μετεφέροντο διὰ τὰ μεγάλα ταῦτα σεράια, τῶν ὁποίων πολλάκις, κατ' ἀσφαλεῖς καταμετρήσεις, ἡ γυναικωνῖτις μόνον κατελάμβανεν ἔκτασιν ὀκτακισχιλίων τετραγωνικῶν μέτρων· Ἐπίσης μετεφέρετο καὶ ξυλεία ἐκ τοῦ Λιβάνου. Εἰς τὴν μεταφορὰν ταύτην ἐχρησιμοποιοῦντο οὐ μόνον τὰ ρεύματα τῶν ποταμῶν, ἀλλὰ καὶ αἰχμάλωτοι καὶ μηχανήματα, ὡς τοῦτο ἐξ ἀναγλύφων διασωζομένων μέχρις ἡμῶν κάλλιστα διδασκόμεθα, ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τῶν μηχανημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης κρίνοντες.

Τὸ ἀρχαιότερον γλυπτικὸν μνημεῖον ἠκριβωμένης ἐποχῆς εἶναι τὸ ἐπὶ τῶν χρόνων Τιγλατφιλασὰρ τοῦ Α' κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος π. Χ. διασωζόμενον εἰς τὸ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος καὶ 50 χμ. μακρὰν χωρίον Κορχάρ. Τοῦτο εἶναι ἀνάγλυφον βασιλέως ἱσταμένου, τὴν δεξιὰν προτεταμένην ἔχοντος, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς σκῆπτρον κρατοῦντος. Ἀλλ' ἡ γλυπτικὴ κυρίως ἀπὸ τοῦ πολεμικοῦ βασιλέως Ἀσσουρναζιρπὰλ ἄρχεται, εἰς τὸ ἄωτον δὲ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς ἐφικνεῖται ἐπὶ τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ. Τὰ ἀρχαιότερα ἀνάγλυφα ἐπεφάνησαν σήμερον ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀσσουρναζιρπὰλ (885—60) ἐν Νεμρούδ. Ἀνάγλυφον ἀποκείμενον ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ παρίστησι θυσίαν τοῦ Ἀσσουρναζιρπάλ. Ὁ ἀσσύριος βασιλεύς, βαθυπώγων, σεμνός, ἵσταται διὰ μὲν τῆς ἀριστερᾶς στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ τόξου, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ ὑψουμένης βαστάζει μετὰ προσοχῆς κύαθον πλήρη ὑγροῦ καθηγιασμένου οἴνου, προσφέρων δὲ θυσίαν ταύρου προσεύχεται τῷ θεῷ Ἀσσοὺρ καὶ τῇ Ἰστάρ. Πρὸ αὐτοῦ ἵστανται θεράποντες ὀφφικιάλοι τῆς αὐλῆς, ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ δύο ἱερεῖς κρατοῦντες λύραν καὶ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν χορδῶν ἑτοίμους ἔχοντες ἀνακρούουσιν ἱλαστήριον· ἀμέσως αὐτῷ ἑπόμενος δοῦλος κρατεῖ τὸ ἀλεξήλιον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔναντι

αὐτοῦ κρατοῦντα τὴν μυιοσόβην. Ὡς δὲ γνωστόν, τό τε ἀλεξήλιον καὶ ἡ μυιοσόβη ἦσαν παρὰ τοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς σημεῖα, δι' ὧν μακρόθεν ἐδεικνύετο εἰς τὸν λαὸν ἡ τοῦ βασιλέως ἐμφάνισις.

Ὁ ἀσσύριος μονάρχης ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων συνήθως εὐσωματότερος καὶ ὑψηλότερος παρίσταται. Εἰς θήραν ἐξερχόμενος θηρεύει πράγματι καὶ θηράματα βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσιν ἐμπρέποντα καὶ τὴν βασιλικὴν ἰσχὺν καὶ σωματικὴν δύναμιν καὶ ψυχικὴν ἀφοβίαν ἐλέγχοντα. Σήμερον εὑρέθησαν ὡραιόταται μετὰ πλείστης τεχνικῆς καὶ φυσικῆς ἀκριβείας παραστάσεις ζῴων, λέοντος π. χ., ἵππου, ὀνάγρου, ἐλάφου, καμήλου, κάπρου, αἰγός, προβάτου, ἀλλὰ καὶ ἐλέφαντος ἰνδικοῦ κλ. Λεόντων παραστάσεις ἐν ἀναγλύφοις ἔχομεν διαφόρους· π. χ. λέοντος ἐξερχομένου τοῦ κλωβίου αὐτοῦ (ἀνάγλυφα τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ), λέοντος τετραυματισμένου, λέοντος ἐφορμῶντος κατὰ βασιλικοῦ πλοίου, λέοντος κομιζομένου ὑπὸ δούλων, λεαίνης πληγωθείσης καὶ ὑπὸ τὰς ὀδύνας καὶ τοὺς ὀδυνηροὺς μυκηθμοὺς τὴν τελευταίαν ἡρωϊκὴν καταβαλλούσης προσπάθειαν ὅπως διαφύγῃ, καίτοι τρία βέλη ἐμπεπηγμένα ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτῆς καὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης κρατοῦσιν αὐτὴν ἡμιθανῆ καὶ αἱμόφυρτον. Ἐπιτυχία ἀξιόλογος διακρίνει τὴν τοῦ κραταιοῦ τούτου τῶν ζῴων βασιλέως ἐξεικόνισιν ἐν τοῖς ἀναγλύπτοις μνημείοις· ὁ τεχνίτης κατὰ τὰς διαφόρους χροιὰς αὐτοῦ ἐξωτερικεύει κάλλιστα τὰς τοῦ ὀρεσιτρόφου τούτου ζῴου σκηνάς, ἔχομεν δ' οὐχὶ ὀλίγα λεόντων ἀνάγλυφα χρησιμεύοντα ὡς βάσεις κιόνων, πρὸς δὲ καὶ παραστάσεις αὐτῶν ἐν μετάλλοις· διότι ἦσαν τοῦ σύρμοῦ μεταξὺ τοῦ δεκάτου καὶ τοῦ ἑβδόμου π. Χ. αἰῶνος. Τιγλατφιλασὰρ ὁ Α' ἔν τινι τῶν ἐπιγραφῶν καυχᾶται ὅτι ἐφόνευσεν ὀκτακοσίους λέοντας, ὁ δ' Ἀσσουρβανιπὰλ ἀποφαίνεται περὶ ἑαυτοῦ οὕτωσίν· «Ἐγὼ ὁ Ἀσσουρβανιπάλ, ὁ τῶν ἐθνῶν βασιλεύς, ὁ τῆς Ἀσσυρίας βασιλεύς, μαχόμενος πεζῇ πρὸς λέοντα μέγαν καὶ φοβερὸν ἐν ὅλῳ τῷ θάρρει μου ἐκράτησα αὐτὸν ἐκ τοῦ ὠτὸς καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἀσσοὺρ καὶ τῆς Ἰστάρ... ἐφόνευσα αὐτὸν διὰ τοῦ ἀκοντίου, ὅπερ ἐν χερσὶν ἐκράτουν». Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ σπάνις τῶν ζῴων τούτων ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ πάλαι τε καὶ νῦν καὶ ἡ ἐκ Σουσιανῆς εἰς ταύτην εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μεταφορά, ὡς οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ζωολογίας ἀσχολούμενοι βεβαιοῦσιν.

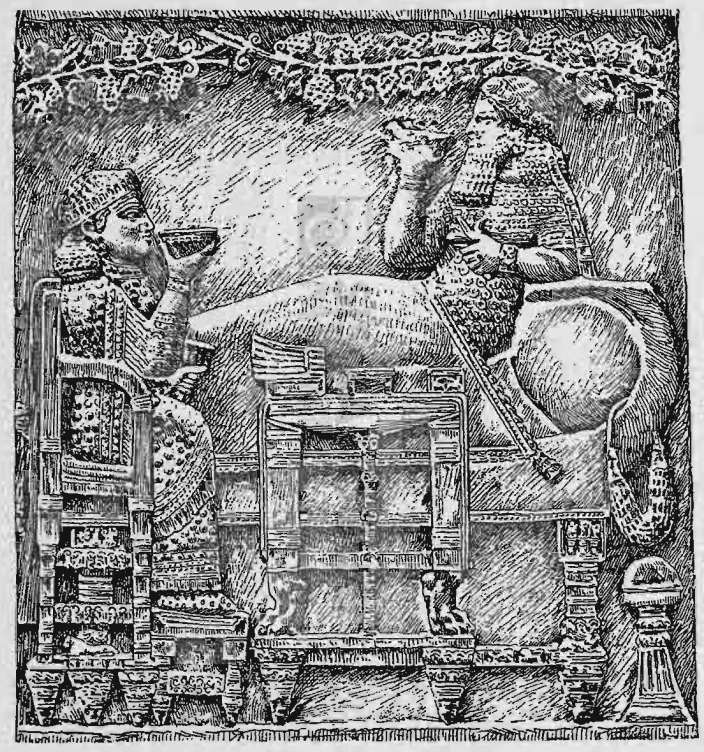

Ἀσσουρβανιπὰλ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ εὐωχούμενοι

(Ἐκ Κογιουνδζὴκ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ)

Ἐκ τῶν πτηνῶν συνηθέστερον ἐν τῇ τέχνῃ ἀπαντῶμεν τοὺς γῦπας, οἵτινες ἐπὶ τὰς ὀσμὰς τῶν ἐν τοῖς πεδίοις διεφθορότων σωμάτων φέρονται, καὶ τὸν ἀετόν, τὸν βασιλέα τῶν πετομένων. Ὁ ἀετὸς συμβολίζει ὑπερτάτην ἰσχύν, οἵαν πράγματι ἔχει ἐν τῷ ράμφει, ἐν τοῖς ὄνυξι καὶ ἐν τῇ ταχύτητι τῆς πτήσεως αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει νίκην· ὁ Ἀσσοὺρ αὐτὸς ἵπταται ἐν μορφῇ ἀετοῦ, ὑπὲρ τὸ ὄχημα τοῦ βασιλέως, δίκην δὲ σημαίας εὕρομεν τὸν ἀετὸν ἐπὶ ξεστοῦ ἐν στήλῃ τοῦ Τὲλ-λὼ ἐπὶ ἐξόδου στρατοῦ ἢ ἐπὶ θριαμβευτικῇ αὐτοῦ ἐπανόδῳ. Τὸ σῆμα δὲ τῆς Λαγὰς (Σίρπουλα) ἦτο ἀετὸς δικέφαλος, βαδίζων ἐπὶ ἑνὸς ἢ δύο πρὸς ἀλλήλους κλινόντων λεόντων, ὡς ἔχομεν σημειώσει ἄλλοτε.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ καταστήσωμεν γνωστὸν ὅτι οἱ Ἀσσύριοι δύο μόνον ἔσχον ἐθνικοὺς τύπους διὰ τὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης κεφαλῆς, τὸν τύπον κεφαλῆς μετὰ πώγωνος καὶ κεφαλῆς ἄνευ τοιούτου. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς ἀπεδίδετο, καὶ δικαίως, σπουδαιότης μείζων, ἐφ' ᾧ ἡ μὲν κόμη κατέρχεται ἐν πυκνοῖς βοστρύχοις παραλλήλως καὶ συμμετρικῶς διατεθειμένοις μέχρι τῶν ὤμων, ὁ δὲ πώγων ἐν τῇ αὐτῇ διατάξει μέχρι μέσου τοῦ στηθυνίου, οὕτως ὥστε ἐκαλύπτετο κυκλόθεν ὁ τράχηλος καὶ ὁ λαιμὸς ὅλος. Ἐκ τοῦ προσώπου δὲ μένει μόνον τὸ ἐπὶ τῶν ὀφρύων μέρος, τὰ ὦτα, οἱ μακροσχιδεῖς ὀφθαλμοί, ἡ γρυπὴ ρίς, τὸ στόμα καὶ ὀλίγον τι τὸ μῆλον τῶν παρειῶν. Παράστασις δὲ τοιαύτη φέρουσα μέχρι τῶν σανδαλίων καὶ ποδήρη χιτῶνα ἄνευ πτυχῶν, καλυπτόμενον ὅμως ὑπὸ διαφόρων κοσμημάτων καὶ χρυσοποικίλτων παρυφῶν ὑπεδήλου ἀμέσως θεὸν ἢ ἥρωα ἢ βασιλέα, ἢ ἀνώτερον θεράποντα αὐλῆς, ἐν ᾧ τοὐναντίον κόμη πενιχρὰ καὶ κεφαλὴ ἀγένειος ἐσήμαινε ταπεινοτέρας τάξεις τῶν βροτῶν, δούλους, εὐνούχους καὶ ἐργάτας.

Ἐν τῇ ἀσσυριακῇ τέχνῃ ἡ κομψοτεχνία ἐν γένει τῆς κεφαλῆς, ἰδίως δὲ τὸ γένειον, μεγίστην σημασίαν ἔχουσιν· ἐκ τοῦ μήκους τῆς γενειάδος δηλοῦ-ται οἱονεὶ καὶ ὁ βαθμὸς ὁ πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς τοῦ παρισταμένου ἐν τῇ ἀποτυπώσει τοῦ προσώπου. Ἐν τῇ ἀσσυριακῇ τέχνῃ διάκρισις νέου ἢ γέροντος δὲν ὑφίσταται, ἐν δὲ τῇ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀναγλυφῇ βλέπομεν τὸν ἀσσύριον τεχνίτην χαράσσοντα τὸν ὀφθαλμὸν κατενώπιον, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ παράστασις εἰκονίζηται κατὰ κρόταφον, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐν τῇ αἰγυπτιακῇ τέχνῃ.

Ἐν γένει ἡ γλυπτικὴ τῶν Ἀσσυρίων διακρίνεται ἐν τοῖς ἀναγλύπτοις ἔργοις καὶ ἐν ταῖς διαφόροις σκηνογραφίαις, ὡς ταῖς σκηνογραφίαις τοῦ πολέμου καὶ ταῖς ἐν ἐλαφρᾷ ἀναγλύπτῳ ἐργασίᾳ συνθέσεσιν, αἵτινες κοσμοῦσι τὰς αἰθούσας τῶν ἀνακτόρων, ἅμα δὲ καὶ ἐν τῇ λεπτομερεῖ ἐξεργασίᾳ τῶν κοσμημάτων ἔστω καὶ οὐχὶ εὐρέος κύκλου.

Ἄξιον ἐνταῦθα ἰδιαιτέρας μνείας καὶ σημειώσεως, ὅτι οἱ ἀσσύριοι γλύπται σπανιώτατα παρέστησαν γυναῖκας· ἐὰν δέ που καὶ παραστάσεις γυναικεῖαι ἀπαντῶσι, τοῦτο γίνεται ἐν σκηναῖς αἰχμαλωσίας. Οἱ Ἀσσύριοι ἐν τῷ εἴδει τούτῳ κατέδειξαν ἀπειρίαν μεγάλην καὶ ἠστόχησαν κατ' ἀντίθεσιν ὅλως πρὸς τὴν ἔκφρασιν, τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἐντέλειαν τῆς ἐξεικονίσεως τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἄθλων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλείου τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν. Ἡ εἰκών, ἣν βλέπει ὁ ἀναγνώστης, εἶναι ἡ μόνη ἐν τῷ εἴδει τούτῳ· παρίστησιν ἐκ τῶν γυναικῶν τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ τινα καθημένην ἔναντι τοῦ συζύγου αὐτῆς· τὸ πρόσωπον τῆς βασιλίσσης ἔχει ὄψιν ἄρρενος, ἡ κόμη αὐτῆς εἶναι κατὰ τὴν κόμμωσιν καὶ τὴν περιποίησιν, οἵα ἡ τῶν ἀνδρῶν, φέρει διάδημα ἰδιαίτερον καὶ καλύπτεται ὑπὸ πλουσίου ἐνδύματος κεντητοῦ καὶ διὰ πολυτίμων λίθων κατεστίκτου. Καίτοι δὲ κάθηται ἐν τῷ κήπῳ τῆς γυναικωνίτιδος καὶ συνευωχεῖται τῷ νικηφόρῳ ἀνδρὶ αὐτῆς, ὁ τεχνίτης, ζηλοτύπως φερόμενος, καὶ αὐτοὺς τοὺς βραχίονας δὲν ἀφίνει ἀσκεπεῖς, πλὴν τοῦ μέρους, ἐν ᾧ φορεῖ τὸ βραχιόνιον. Ὁ βασιλεὺς ἀναπαύεται ἐπὶ ἀνακλίντρου ἐν μαλθακότητι καὶ βασιλικῇ ἠρεμίᾳ, αὐτὸς ὁ αὐστηρότατος ἐν στρατείαις καὶ ὁ δυνατώτατος ἐν πολέμοις, ὑπηρετούμενος, ὡς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ὑπὸ θεραπόντων καὶ ἐκ τῶν παρατεθειμένων ἐν τῇ κατὰ τὸ μέσον αὐτῶν τραπέζῃ γευόμενος.

Ἐκ τῆς σκηνῆς ταύτης ἐλλείπει ἡ ἔκφρασις, ἡ ζωή, ἡ τῆς ψυχῆς κίνησις καὶ χάρις, ἐφ' οἷς διακρίνονται τὰ ἑλληνικῆς τέχνης ἔργα· ἐν τοῖς προσώποις αὐτῶν οὐδὲν συναίσθημα διαφαίνεται· ταῦτα μένουσιν ἀκίνητα, ἀσυναίσθητα ἐν παντὶ ἔργῳ, τὸ ὁποῖον ἐκτελοῦσιν. Οἱ ἀρχαιολόγοι ὀρθῶς λέγουσιν ὅτι «τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀσσυρίου οὔτε γελᾷ ποτε, οὔτε κλαίει». Μόνον ἐκ τῆς τοιᾶσδε ἢ

τοιᾶσδε στάσεως ἢ κινήσεως τῶν χειρῶν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐὰν πρόκηται περὶ προσευχῆς, περὶ ἱκεσίας, περὶ προσκυνήσεως ἢ περὶ πένθους, ἄλλως ἐκ τοῦ προσώπου οὐδὲν διαγινώσκομεν.

Καὶ ταῦτα περὶ τῶν γλυπτικῶν συνθέσεων, αἵτινες καὶ τὰς ἔνδον ἐπιφανείας τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν μεγάρων ἐκόσμουν. Ὁ Ἰεζεκιὴλ ὁμοίως εἶδεν «ἄνδρας ἐζωγρα-» φημένους ἐπὶ τοῦ τοίχου, εἰκόνας Χαλδαίων ἐζωγραφη-» μένας, ἐν γραφίδι διεζωσμένους ποικίλματα ἐπὶ τῆς » ὀσφύος αὐτῶν καὶ τιάρας βαπτὰς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν», ὡς καὶ ὁ Διόδωρος περὶ τῶν ἐν Βαβυλῶνι λόγον ποιούμενος ὁμιλεῖ περὶ παραστάσεως ἐπὶ τῶν τοίχων κυνηγίου παντοίων θηρίων μέγεθος πλεῖον ἢ τεσσάρων πηχῶν ἐχόντων.

Ἡ γλυπτικὴ τῶν ἀσσυρίων τεχνιτῶν δεξιότης διακρίνεται ἰδίως ἐν ταῖς στήλαις τῶν βασιλέων. Καίτοι δὲν ἔχομεν νῦν πληθὺν τοιούτων στηλῶν, τοὐναντίον δὲ αἱ ὑπάρχουσαι ἀριθμοῦνται ἐπὶ τῶν δακτύλων, ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν ὅμως μνημείων καὶ ἐκ τῶν σφραγιστήρων κυλίνδρων διδασκόμεθα ὅτι τοιαῦται στῆλαι ἀνάγλυπτοι μετὰ διαφόρων συμβολικῶν ἐμβλημάτων ἐν διαφόροις ἠγείροντο τόποις, ἐκ δὲ τῶν σωζομένων πέντε ὅτι ὁ κλάδος οὗτος τῆς τέχνης ἤκμασεν ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας.

Στῆλαι ἀσσυρίων βασιλέων ὑπερφυσικοῦ μεγέθους καλῶς καὶ ἐπιμελῶς ἐξειργασμέναι διασώζονται τρεῖς μὲν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἡ τοῦ Ἀσσουρναζιρπάλ (884—860 π. Χ.), ἡ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Σαλμανασσὰρ τοῦ Β′ (860—826) καὶ ἡ τοῦ ἐγγόνου Σαμσιρραμὰν (825—813), δύο ἐν τῷ Βερολινείῳ, ἡ τοῦ Σαργὼν (722—705) καὶ ἡ τοῦ Ἀσσαρχάδων (681—668 π. Χ.). Καὶ αἱ πέντε εἶναι μετὰ συμβολικῶν ἐμβλημάτων παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ βασιλέως δεξιᾷ ἢ ἀριστερᾷ κατὰ τὴν ἀνάλογον στάσιν τοῦ προσώπου, ἐν ἄλλαις λέξεσι πάντοτε πρὸ αὐτοῦ, ἢ ὑψηλότερόν πως, καὶ καλύπτονται ὑπὸ ἐπιγραφῶν σφηνοειδῶν, αἵτινες ἐξηγηθεῖσαι ὁλοκλήρους σελίδας ἱστορικὰς πληροῦσι καὶ πολλὰς εἰδήσεις παρέχουσιν. Ἐκ τούτων ἐξαίρομεν μόνον τὰ δύο ἐν Βερολίνῳ ἀποκείμενα ἔργα. Ἡ στήλη τοῦ Σαργὼν εὑρέθη ἐν Ἰδαλίῳ (Δαλὶ) τῆς Κύπρου κατὰ τὸ 1845, περιεγράφη δὲ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ ἐσχολιάσθη καὶ ἡρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ οὐ πρὸ πολλοῦ ἀποθανόντος ἀσσυριολόγου Σράδερ (Schrader)· κατὰ τὸν ἑρμηνευτήν, τὸ ἔργον χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 707 π. Χ., δεικνύει δὲ περιφανῶς τὸν τρόμον, ὃν ἐνέσπειραν αἱ ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ καὶ πανταχοῦ νῖκαι τοῦ ἀσσυρίου μονάρχου, τοῦ καταλύσαντος καὶ τὸ βασίλειον τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὴν φήμην αὐτοῦ. Ἡ ἐν Κύπρῳ παρουσία τῆς στήλης ταύτης οὐδὲν βεβαίως ἕτερον σημαίνει ἢ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ νησιῶται ἐκ φόβου ὑπετάγησαν καὶ ὡς σημεῖον ὑποταγῆς καὶ ὑποτελείας καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀνωτάτου κυριάρχου, τοῦ βασιλέως τῶν βασιλέων, εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν μετήγαγον καὶ ἔστησαν εἰς προσκύνησιν τεκμήριον ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Ποῦ Νινευὶ καὶ Βαβυλὰν καὶ ποῦ Κύπρος, καὶ μ' ὅλα ταῦτα. Ἡ ἑτέρα ἐν Βερολίνῳ στήλη τοῦ Ἀσσαρχάδων, τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαργών, ἀνεκαλύφθη τῷ 1888 ἐν Ζιντζιρλὶ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν αὐτόθι σκαφῶν, ὧν ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, καὶ εἶναι ἐκ διορίτου. Εὑρέθη κατακεκλιμένη οὐ μακρὰν τῆς εἰσέτι ἐκεῖ ὁρωμένης μεγάλης βάσεως (1,60 μήκ. 1,15 πλ. καὶ 1,12 ὕψους) ἔχει ὕψος 3 μ. καὶ 46 ἑκατομ. πλ. 1,35 μ. καὶ πάχος 0,62–52, εἶναι δῆλα δὴ ἡ ὑψηλοτέρα τῶν σωζομένων (τοῦ Σαργὼν ὕψ. 2,10, τοῦ Ἀσσουρναζιρπὰλ 2,63 μ.) καὶ ἐξέχει ὅλων τῶν λοιπῶν κατὰ τὸ μέγεθος, τὴν ἀφθονίαν τῆς γλυπτικῆς ἐργασίας, τὴν μακρότητα καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὴν καλλίστην διατήρησιν.

Ὁ Ἀσσαρχάδων κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ σκῆπτρον, σφίγγει αὐτὸ διὰ τῆς παλάμης ὅλης, διότι συγκρατεῖ καὶ τὰ σχοινία, δι' ὧν ἄγει δεδεμένους δύο βασιλεῖς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἡττηθέντων ἐθνῶν. Αὐτὴ ἡ ὄψις καὶ ἡ παράστασις αὐτῶν, αὐτὸ τὸ ἀνάστημα αὐτῶν δεικνύει τὸ τεταπεινωμένον αὐτῶν ἦθος· ὁ ἕτερος τῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες ἐκ κρίκου συνέχοντος τὰ διατρηθέντα αὐτῶν χείλη κρατοῦνται, ὄρθιος καὶ πώγωνα βαθὺν τρέφων, εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ τῆς Τύρου βασιλεὺς Βάαλ, ὡς φέρεται καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἐν ἐπιγραφικοῖς μνημείοις, ὁ δὲ γονυπετὴς καὶ ἀγένειος, ὁ ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν οὐραῖον φέρων, ὁ ἀνυπόδητος, εἶναι ὁ τῆς Αἰγύπτου Τάρκος.

Καὶ ἡ μεταλλουργία παρ' Ἀσσυρίοις δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος· ὁ προφήτης Δανιὴλ τὸν λόγον ποιεῖται περὶ τῶν εἰδώλων τοῦ Βαλτασσάρ· «τῶν θεῶν τῶν χρυσῶν καὶ » ἀργυρῶν καὶ χαλκῶν καὶ σιδηρῶν καὶ ξυλίνων (Ε′, 23)». Ἐξ ὀρειχάλκου εὑρέθησαν αἱ πύλαι τῶν ἀνακτόρων Σαλμανασσὰρ τοῦ Β′ ἐν Βαλαβάτῃ, ἐφ' ὧν καὶ ἔγλυφοι παραστάσεις τῶν στρατειῶν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῶν Σαργονιδῶν ἡ ἐξεργασία τοῦ μετάλλου σπουδαίαν ἔλαβεν ἀνάπτυξιν, ἀγγεῖα δὲ καὶ παντοειδοῦς φύσεως ἔργα, ὅπλα, κοσμήματα εὑρέθησαν ὅσα πλεῖστα. Καὶ τοῦ ξύλου ἐγένετο χρῆσις, ἐφ' οὗ ἔπειτα οἱ τέκτονες ἐπετίθουν ἐλάσματα μετάλλινα κατειργασμένα, οὕτως ὥστε καὶ περίχρυσα καὶ περιάργυρα ἀγάλματα μνημονεύονται.

Καὶ ἡ ἐγκαυστικὴ ἐπίσης δὲν ἦτο ἄγνωστος, ὡς ἐκ τῶν ἐν Νινευὶ ἀνακαλυφθέντων ἀγγείων βλέπομεν καὶ μετὰ θαυμασμοῦ τὴν τέχνην καὶ τὴν συμμετρικὴν ἐργασίαν τῶν διαφόρων κοσμημάτων προσαγορεύομεν, καίτοι δὲν λείπουσιν οἱ φρονοῦντες ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἦλθον εἰς τὰ ἀσσυριακὰ χώματα δι' ἐμπορικῆς ὁδοῦ ἐκ τῆς Φοινίκης· εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἐν τούτοις ἁπαντῶσι σύμβολα καὶ παραστάσεις ξένης προελεύσεως.

Καὶ ἡ κεραμεία καὶ ἡ λιθογλυφία ἡ ἐπὶ κυλίνδρων, κυλινδρίσκων κυρίως ἐκ πολυτίμων λίθων, κρυστάλλου, ὄνυχος, αἱματίτου, ἀχάτου κλ. ἤκμασε. Κύλινδροι μέχρι 3 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου εὑρέθησαν πάμπολλοι καὶ τὸν ἄξονα διάτρητον ἔχοντες εἶναι κατάγλυφοι, πολλοὶ δὲ φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευον καὶ ὡς σφραγῖδες, διότι, ὡς ὁ Ἡρόδοτος (Α′ 195) λέγει καὶ ὁ Στράβων ἐπαναλαμβάνει, ἕκαστος τῶν Βαβυλωνίων εἶχε σφραγῖδα. Τοιαῦται δὲ ὑπάρχουσι καὶ ἀρχαιόταται καὶ ἐκ διαφόρων μετάλλων.

Κύλινδροι τοιοῦτοι συνηθέστεροι εἶναι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ναβουχοδονόσορος, καὶ μετὰ τούτους, ὅτε καὶ περσικὰς γλυφὰς καὶ παραστάσεις προσδέχονται.

Γραφικὴ κυρίως παρὰ τοῖς Ἀσσυρίοις δὲν ὑπῆρξεν· οὐδὲν μνημεῖον σώζεται ἐζωγραφημένον, ὡς ἐννοοῦμεν ἡμεῖς σήμερον· αἱ πλίνθοι καὶ τὰ ὑφάσματα καὶ οἱ τάπητες ἐνεῖχον ποικίλματα διάφορα ἔγχρωμα.

ΣΦΗΝΟΕΙΔΗΣ ΓΡΑΦΗ

Οἱ Ἀσσύριοι, ὡς οἱ Αἰγύπτιοι, εἶχον ἴδιον σύστημα γραφῆς. Οἱ ἀσσυριολόγοι διακρίνουσιν ἐν αὐτῇ πέντε βαθμῖδας, τὴν ἱερογλυφικήν, τὴν ἱερατικήν, τὴν ἀρχαϊκὴν σφηνοειδῆ, τὴν νεωτέραν σφηνοειδῆ καὶ τὴν ταχεῖαν. Ἐκ τῆς πρώτης προῆλθεν ὁ τύπος τῆς δευτέρας βαθμῖδος, ὡς παρ' Αἰγυπτίοις. Ἡ σφηνοειδὴς γραφή, οὕτως ὀνομασθεῖσα ἐκ τῶν σημείων τῶν ὁμοίων πρὸς σφῆνα, ἐνετυποῦτο καὶ ἐχαράσσετο ἐπὶ πινακίδων ἐκ πηλοῦ ὠμῶν ἢ ὀπτῶν διὰ τριγωνικοῦ στυλιδίου, ἢ καὶ ἐπὶ λίθου· ἡ νεωτέρα ἦτο συντομωτέρα, καὶ ἡ ταχεῖα, ὡς καὶ ἡ λέξις τὸ πρᾶγμα δηλοῖ, ἦτο ταχυτέρα τῆς προηγουμένης. Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο τοῦ σφηνοειδῶς γράφειν διεδόθη ἀνὰ τὴν Συρίαν, Ἀρμενίαν καὶ τὴν Περσίαν, διετηρήθη δέ, εἰ καὶ ὑπέστη τροποποιήσεις τινάς, καὶ μετὰ τὴν εὕρεσιν αὐτὴν τῆς ἀλφαβήτου μέχρι τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος.

Οἱ σφηνοειδεῖς χαρακτῆρες εἶναι δύο εἰδῶν, οἱ μὲν συμβολικοὶ ἰδεογραφικοί, ἤτοι σημαίνουσιν ἰδέας, οἱ δὲ συλλαβάς, ἤτοι ἕκαστος χαρακτὴρ παρίστησι συλλαβὴν

ἑπομένως ἀποτελοῦσιν οὐχὶ ἀλφαβητάριον, ἀλλὰ συλλαβητάριον. Οἱ τοῦ τελευταίου τούτου εἴδους χαρακτῆρες, καταστάντες ὁλονὲν κοινότεροι, εἶναι πάμπολλοι, ἑπομένως ἡ τῆς γραφῆς ταύτης ἀνάγνωσις ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν μὴ ἀγαθὴ συγκύρησις καὶ πάλιν ἐπεβοήθει τῷ πράγματι, διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι πολλοὶ τῆς γραφῆς ταύτης χαρακτῆρες διαφόρως προφέρονται, ἓν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐκπροσωπεῖ λέξιν ἢ συλλαβὴν ἢ ἔχει πολλὰς σημασίας, ὥστε καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Χαλδαῖοι ἀνέτρεχον ἐν ἀνάγκῃ εἰς λεξιλόγια, ἐν οἷς ὑπῆρχεν ἡ ἐξήγησις, ὡς καὶ σήμερον ἔτι ὁ νοῦς τῆς φράσεως ἐξάγεται ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ ἐκ τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ λεξιλογίου. Οἱ Ἀσσύριοι τὴν γραφὴν ἁπλουστεύσαντες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναλύσωσι τὰς συλλαβὰς εἰς ἁπλούστερα στοιχεῖα, οὐδὲ νὰ παραστήσωσι φωνὰς δι' ἑνὸς χαρακτῆρος· τοῦτο κατώρθωσαν μετὰ δισχίλια ἔτη οἱ Πέρσαι, οἵτινες καὶ τὴν γλῶσσαν ἀνέλυσαν καὶ τὸ συλλαβητάριον διὰ τοῦ ἀλφαβητικοῦ συστήματος ἀντικατέστησαν. Ἐνῷ λοιπὸν αἱ ἀσσύριοι ἐπιγραφαὶ εἶναι ἰδεογραφικαὶ ἢ συλλαβικαί, αἱ περσικαὶ εἶναι ἀλφαβητικαί. Ζήτημα δὲ εἶναι, ἂν τὰ παρ' Ἡροδότῳ (Δ, 87) ἀσσύρια γράμματα τῆς ἑτέρας τῶν στηλῶν, ἃς ὁ Δαρεῖος ἐπὶ Σκύθας στρατεύων ἔστησεν ἐν τῷ Βοσπόρῳ, εἶναι πράγματι ἀσσύρια ἢ ἀρχαῖα περσικά, εἰ καὶ ὁ Θουκυδίδης τὰ τελευταῖα φαίνεται ἐννοῶν.

Οὐδεὶς ἐσκέπτετο καθ' ὅλην τὴν διαρρεύσασαν ἱστορικὴν περίοδον περὶ τῆς γραφῆς ταύτης καὶ τῆς σημασίας τῶν ἐπιγραφικῶν κειμένων. Κατὰ τὸ 1621 ὁ Πέτρος δελλὰ Βάλλε ἐποιήσατο λόγον περὶ τῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Περσεπόλεως ἐπιγραφῶν, τῷ δὲ 1765 ὁ Νιβούρ, ὁ πατὴρ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος εἰς Εὐρώπην ἔκτυπα ἐπιγραφῶν μετενεγκών, ὁ πρῶτος διδάξας, ὅτι ἡ περσικὴ γραφὴ ἀναγινώσκεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ὁ πρῶτος διακρίνας 42 ἰδίους χαρακτῆρας καὶ τρία συστήματα γραφῆς. Ἀλλ' ἡ δόξα τῆς ἀναγνώσεως ὀφείλεται τῷ μαθηματικῷ Γεωργίῳ Γροτεφενδίῳ, ὅστις τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1802 μετὰ πολυμόχθους μελέτας ἀνέγνω ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ τῆς Γοττίγγης μελέτην, δι' ἧς ἀνεγνώριζε τοὺς τίτλους καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων τῆς Περσίας Κύρου, Δαρείου, Ξέρξου καὶ ἄριζε τὴν σημασίαν καὶ τὴν δύναμιν ἀρχαίων περσικῶν γραμμάτων. Οὕτως ἀνεγνωρίσθη ὅτι πρόκειται περὶ γλώσσης ἰνδο-γερμανικοῦ κλάδου, περὶ τῆς μητρὸς τῆς νεοπερσικῆς, περὶ τῆς ἀδελφῆς τῆς ζενδικῆς, ἤτοι τῆς γλώσσης τῆς Ζενδαβέστα, ἥτις ἐγεννήθη ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Περσίᾳ. Ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἀρχαίας περσικῆς γραφῆς συνετελέσθη διὰ τῶν μελετῶν τοῦ γερμανοῦ Λάσσεν καὶ τοῦ γάλλου Βυρνούφ (1859). Τελευταῖον ὁ Ρώλινσον ἐκ Περσίας ἐπέστελλε τὴν ἐξήγησιν τῆς μακρᾶς τριγλώσσου ἐπιγραφῆς τοῦ Βεχιστούν (Βισούτου).

Οὐ μακρὰν τῆς Κερμανσάχης παρὰ τὸν βράχον τοῦ Βεχιστὰν κολοσσιαῖον ἀνάγλυφον παρίστησι Δαρεῖον τὸν Ὑστάσπου ὑποδεχόμενον δεσμίους βασιλεῖς· ἄνω καὶ κάτω πληροῖ τὸ μνημεῖον ἐπιγραφὴ ἐν τρισὶ γλώσσαις, ἐν περσικῇ, μηδικῇ καὶ ἀσσυριακῇ ἐκ τετρακοσίων στίχων, γνωστοτάτη νῦν τοῖς ἀρχαιολόγοις καὶ φιλολόγοις, τὰς κατακτήσεις καὶ τὰς νίκας τοῦ Δαρείου εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἀναγράφουσα. Ἡ ἐπιγραφή, ἐπὶ τριετίαν πιστῶς ἀντιγραφεῖσα (1835—1837), ἐδημοσιεύθη μετ' ἐξηγήσεως καὶ παραφράσεως ὑπὸ τοῦ Ρώλινσον, ἐχρησίμευσε δέ, ὡς ἡ τῆς Ροζέττας, ἀφετηρία τῆς λύσεως καὶ τοῦ αἰνίγματος τούτου, ὅπερ σὺν τῷ τῶν ἱερογλυφικῶν ἀποτελεῖ τὴν δυάδα τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ αἰῶνος ἀνακαλύψεων, δι' ὧν εἰς νέου κόσμου ἀγνώστου τέως τὴν ἐπίσκεψιν εἰσήλθομεν. Οἱ Γάλλοι, οἵτινες ἐναβρύνονται ὅτι ἐμύησαν ἡμᾶς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερογλυφικῶν, δὲν ὑστέρησαν καὶ ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῆς ἐξηγήσεως τῶν σφηνοειδῶν. Ὁ Βόττα κατέστρωσεν ἑξακοσίους πεντήκοντα χαρακτῆρας ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Χορσαβὰδ καὶ κατώρθωσεν ἵνα συναρμολογήσῃ κατάλογον τῶν σημείων, ἅτινα εἶχον τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ὁ δὲ Σωλσὺ ἐπίσης (1849) ἡρμήνευσεν ἐπιτυχῶς ἐπιγραφὰς τριγλώσσους, ὡς τὴν τοῦ Ἐλβένδ, καὶ ὁ Ἰούλιος Ὀππέρ (1868), μέλος τῆς Ἀκαδημείας τῶν Ἐπιγραφῶν, συνέταξε καὶ Γραμματικὴν τῆς ἀσσυριακῆς γλώσσης.

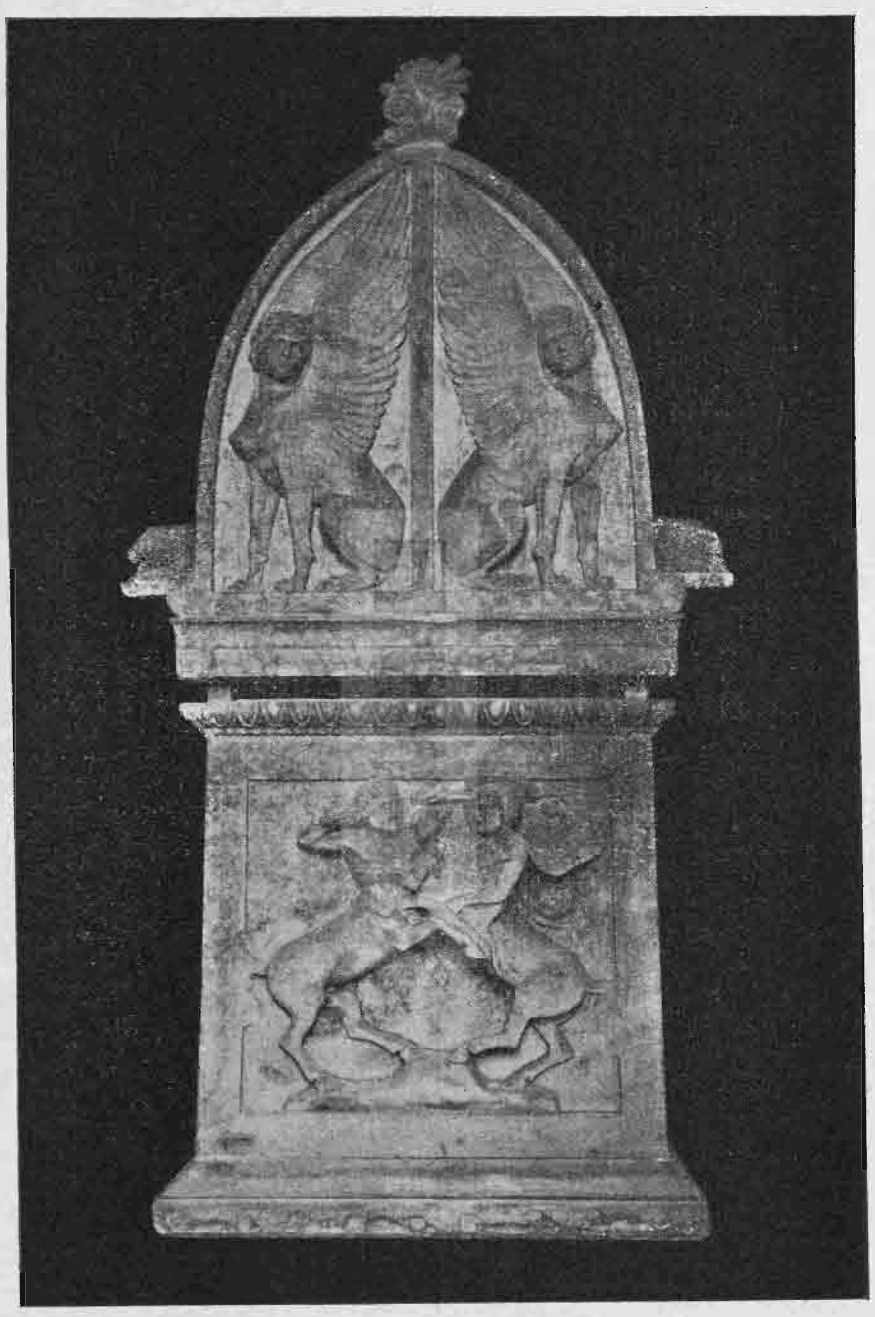

Δ. μικρὰ πλευρὰ τῆς ἐν τῷ Αὐτοκρ. Μουσείῳ Κων/πόλεως Λυκίας σαρκοφάγου

Ἄνω δύο Σφίγγες. Κάτω δύο Κένταυροι διαπληκτιζόμενοι περὶ ἐλάφου

Ἐκ τῶν σοφῶν τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν πρέπει μετὰ τὸν Ρώλινσον νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ ἰρλανδοῦ Χίνκς (1849—52), ὅστις ἀνεγνώρισεν ὅτι ἡ βαβυλωνιακὴ-ἀσσυριακὴ γραφὴ ἦτο συλλαβικὴ καὶ οὐχὶ ἀλφαβητική, καθ' ἃ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἦτο παραδεδεγμένον, ὅτι δι' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ γράμμα πολλὰ ὑπῆρχον σημεῖα. Τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑρμηνείας τῶν σφηνοειδῶν γραμμάτων, ἡ ἐξήγησις τῆς ἀνεξηγήτου ἀσσυριακῆς γραφῆς τοσαύτην ἔκπληξιν προυξένησαν, ὥστε ἤρξαντο καὶ ὑπόνοιαι περὶ τῆς ἀναγνώσεως νὰ γεννῶνται καὶ συζητήσεις ἐπὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιγραφῶν νὰ ἐγείρωνται. Ἵνα πᾶσαι αὗται αἱ ἐπικρίσεις καὶ αἱ ὑπόνοιαι ἀρθῶσιν, ἡ ἐν Λονδίνῳ Ἀσιατικὴ Ἑταιρεία τῷ 1857 ἀνέθηκεν εἰς τέσσαρας ἀσσυριολόγους, ἐν τῇ ἀγγλικῇ πρωτευούσῃ τότε διατρίβοντας, τὸν Χίνκς, Ρώλινσον, τὸν Φὸξ-Ταλβῶ καὶ τὸν Ὀππέρ, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν κατ' ἰδίαν μελετήσῃ καὶ ἑρμηνεύσῃ ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον ἐν πιστῷ ἀντιγράφῳ αὐτοῖς ἐν λιθογραφίᾳ ὑποβληθεῖσαν. Οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου, χωρὶς ἕκαστος νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ ἄλλοις εἶχε δοθῇ ἡ αὐτὴ ἐντολή, μετέφρασαν τὸ ὑποβληθὲν αὐτοῖς κείμενον, ἀπέστειλαν ἐνσφραγίστους τὰς ἑρμηνείας αὐτῶν καί, ὦ τοῦ θαύματος, αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται καὶ αἱ μεταφράσεις ὑπὸ τεταγμένης ἐπιτροπείας πρὸς ἀλλήλας παραβληθεῖσαι εὑρέθησαν σχεδὸν ἰδίαις λέξεσι σύμφωνοι. Ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ πάντες ὑπέκυψαν, ἡ δὲ Ἀσσυριολογία ἔκτοτε κατέλαβεν ἐν τῇ καθόλου ἐπιστήμῃ τὴν προσήκουσαν θέσιν.

Διὰ τοῦ Σράδερ εἰσήχθη ἡ Ἀσσυριολογία ἐν Γερμανίᾳ, εἶτα δὲ διὰ τοῦ Χόμμελ ἐν Μονάχῳ καὶ τοῦ Δέλιτς, τοῦ ἐν Βρεσλαυίᾳ, νῦν δὲ ἐν Βερολίνῳ, τοῦ Γένσεν ἐν Μαρβούργῳ καὶ διὰ τοῦ γερμανοῦ Χίλπρεχτ ἐν Ἀμερικῇ.

Ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἀναγνώσεως τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ἡ καθόλου γραμματολογία ηὔξησε καὶ ἐπλουτίσθη. Τὰ βιβλία τῶν Χαλδαίων καὶ τῶν Ἀσσυρίων ἐγράφοντο κυρίως ἐπὶ πινάκων, ὡς εἴπομεν, ἐξ ὀπτῆς γῆς, διότι οὔτε τὸ πῦρ παραβλάπτει αὐτά, οὐδὲ τὸ ὕδωρ προσβάλλει, διέφερον δὲ κατὰ μῆκος μόνον καὶ πλάτος. Ἐγράφοντο καὶ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν, ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄκρων ἄνω καὶ κάτω. Τὰ σπουδαιότερα ἔγγραφα ἐγράφοντο εἰς διπλᾶ, τὰ θρησκευτικὰ κείμενα, οἱ ὕμνοι ἢ καὶ τὰ πολιτικὰ ἐπὶ κυλίνδρων ἐκ πηλοῦ ἔχοντα ἀπαράλλακτον σχῆμα βαρηλίου, ὅλα δὲ ὁμοῦ ἐφυλάσσοντο ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις, ὧν καὶ δύο ἀνευρέθησαν, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Λαγιάρδου, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Χίλπρεχτ, ὡς ἄνω ἐν οἰκείῳ μέρει ἐμνημονεύσαμεν. Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ, ἡ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ φυλαττομένη, ἡ πλουσιωτάτη καὶ σπουδαιοτάτη, περιεῖχε τὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους. Ὁ Ἀσσουρβανιπὰλ πρὸ τῆς θύρας τοῦ θαλάμου αὐτοῦ καλεῖ ἕνα τῶν εὐνούχων αὐτοῦ καὶ διατάττει νὰ ζητήσῃ τὸν βιβλιοφύλακα τῶν ἀνακτόρων: θέλει νὰ φέρῃ οὗτος τὰ πινακίδια, ἐν οἷς ἦσαν γεγραμμένα τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ βασιλείου αὐτοῦ καὶ ν' ἀναγνώσῃ τοὺς παλαιοὺς ἄθλους καὶ τὰς παλαιὰς νίκας. Ὁ Ἀσσουρβανιπὰλ ἀπησχόλει καὶ ἐν ταῖς διαρόροις πόλεσι τοῦ βασιλείου αὐτοῦ ἀντιγραφεῖς πρὸς μεταγραφὴν ἐξ ἀρχαιοτέρων βιβλίων, εἶχε δὲ κεντρικὴν καὶ βασίλειον βιβλιοθήκην ἐν Νινευί, ἣν ἠδύναντο καὶ οἱ βουλόμενοι νὰ συμβουλευθῶσιν· αὕτη περιεῖχε τριάκοντα χιλιάδας πινακίδας κατὰ τάξιν, αἵτινες, ὡς λέγει ὁ Νορμάν, τοὐλάχιστον ὑπερπεντακοσίων τόμων συνήθους ὄγκου καὶ σχήματος ὕλην περιλαμβάνουσιν.

Τοιαῦτα τὰ πορίσματα τῆς καθόλου Ἀσσυριολογίας, ἐπιστήμης καθαρᾶς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Δὲν ἀνεγνώσθη ἔτι ἅπαν τὸ συνηγμένον ἐν τοῖς Μουσείοις τοῦ κόσμου ὑλικὸν οὐδ' ἐδημοσιεύθη, οἱ δὲ ἀναγινώσκοντες καὶ οἱ μελετῶντες δὲν εἶναι καὶ πολλοί, ὥστε ἀνάλογος νὰ βαίνῃ καὶ ἡ δημοσίευσις ἐν τοῖς διαφόροις ἐπιστημονικοῖς ὀργάνοις τῆς Ἀσσυριολογίας. Τὰ ὀλίγα ἐν σχέσει ἀναγνωσθέντα κείμενα ἐδίδαξαν ἡμᾶς περὶ Χαλδαίων καὶ Ἀσσυρίων πολλά, πολλὰ δ' ἔτι καὶ διδάξουσιν.

Πρὶν ἢ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀνάγκη δύο ἔτι γραμμὰς νὰ προσθέσωμεν χάριν τῶν παρακολουθούντων τὰ τῆς Ἀσσυριολογίας. Ἡ σφηνοειδὴς γραφὴ ἀντιπροσωπεύει γλῶσσαν καὶ πολιτισμοὺς διαρόρους, οἵτινες διεδέξαντο ἀλλήλους ἐν τῇ Δ. Ἀσίᾳ. Ποῖον ἦτο τὸ πρῶτον ἔθνος, ὅπερ ἔφερε τὴν ἱερογλυφικὴν γραφήν, ἐξ ἧς κατ' ὀλίγον προῆλθεν ἡ σφηνοειδής; Ἀνήκει εἰς μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ἀσσυρίας φυλῶν, τὴν οὐραλοαλταϊκὴν ἢ κοινότερον τουρανικήν, ἥτις ἀπὸ τοῦ Τιγρητος μέχρι τῆς Σινικῆς καὶ τῆς Ἰνδικῆς ἐξηπλοῦτο; Τοῦτο ἰσχυρίζονταί τινες, ὀνομάσαντες τὴν φυλὴν ταύτην Σουμμερίους κατὰ τὸν Ὀππέρ, τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀκκάδων (ἀκκαδικὴ γραφὴ) τοῦ ὑπὸ τοῦ Ρώλινσον προταθέντος, ὑπὸ δὲ τοῦ Χίνκς καὶ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Ὀξρόρδης Σέις παραδεκτοῦ γενομένου, ὑποχωρήσαντος.

Ἡ γλῶσσα αὕτη τῶν Σουμμερίων, εἰς ἣν ἀνεγνώρισαν καὶ διέκριναν δύο διαλέκτους, ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ὀππὲρ ὡς τουρανική. Ἐπειδὴ δὲ παρετηρήθη ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Χαμμουραβῆ συνετάσσοντο ἐν δυσὶ διαλέκτοις, ὡς ἔστιν ἰδεῖν καὶ ἐν τοῖς κειμένοις τοῖς ἐπὶ τῶν Ἀχαιμενιδῶν, ἐλέχθη ὅτι ὁ βασιλεὺς πρὸς δύο διαφόρως ὁμιλοῦντας λαοὺς ἀπηυθύνετο. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐκ νότου προσῆλθον καὶ Σημῖται, συγγενεῖς τῶν Ἀράβων, τῶν Ἑβραίων καὶ Ἀραμαίων καὶ ἀναμιγέντες ἐγκατέστησαν· ἰσχυρότεροι δὲ γενόμενοι κατέκτησαν μὲν τὴν χώραν, ὑπέκυψαν ὅμως ἠθικῶς εἰς τοὺς πρώτους κατοίκους, παρ' ὧν καὶ τὰς τέχνας καὶ τὴν γραμματολογίαν ἐδέξαντο. Ἄρα τὸ ἰδίωμα τῶν Σουμμερίων εἶναι ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ τὸ ἀρχαιότερον· οἱ Σουμμέριοι ἦσαν οἱ εὑρέται τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς, οἱ ἐπελθόντες Σημῖται ἦσαν οἱ δεξάμενοι τὸ γραφικὸν ἰδίωμα τῶν Σουμμερίων ἵνα γράφωσι τὴν γλῶσσαν καὶ ἐκφράζωσι τὰ διανοήματα αὐτῶν.

Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπάζονται σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἀσσυριολόγοι· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὑποστηρίζουσιν ὅτι οἱ Σουμμέριοι ἦσαν ὁ πρῶτος ἰθαγενὴς λαὸς τῆς Βαβυλωνίας, οἵτινες ἐπενόησαν καὶ τὸ σύστημα τῆς σφηνοειδοῦς γραφῆς ἔχοντες ἰδίαν γραμματικὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ὅτι πρόκειται περὶ δύο ἐθνῶν, ὧν ἑκάτερον ἔχει τὴν οἰκείαν γλῶσσαν, τὸ κύριον καὶ τὸ ἰθαγενές, τὸ δευτερεῦον καὶ τὸ ἔπηλυ, τὸ τὸν πολιτισμὸν τοῦ πρώτου ὑποδεξάμενον. Ἀλλ' ὁ Halévy, γηραιὸς ἀπόγονος τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ ἐν Παρισίοις, ἀπὸ 27 ἐτῶν ἠρνήσατο τὴν ὕπαρξιν τῶν Σουμμερίων, ὑπεστήριξε δὲ ἐπανειλημμένως καὶ ἐκθύμως τὴν γνώμην ὅτι εἷς καὶ μόνος λαὸς ὑπῆρξε, δύο διαφόρων συστημάτων γραφῆς χρῆσιν ποιούμενος· ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δύο διαφόρων γλωσσῶν, ἀλλὰ περὶ δύο διαφόρων γραφῶν τῆς αὐτῆς σημιτικῆς γλώσσης, ὧν ἡ μὲν εἶναι ἰδεογραφικὴ ἱερατική, ἡ δὲ ἑτέρα ἡ συνήθης γραφή, καθάπερ ἡ ἐπὶ Πτολεμαίων ἱερογλυφικὴ καὶ δημοτικὴ γραφή. Τῇ γνώμῃ ταύτῃ τοῦ πολιοῦ Χαλεβὺ συνετάχθη ὁ ἐν Βερολίνῳ ὑρηγητὴς Peiser, διευθυντὴς τῆς ἀπὸ τριετίας ἐκδιδομένης Orientalistische Literaturzeitung καὶ αὐτὸς Ἰσραηλίτης, καὶ ὁ ἐκ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου Θυρὼ-Δανζέν. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου καὶ ἐκ τῶν διευθυντῶν τῶν ἐν τῇ γερμανικῇ πρωτευούσῃ Μουσείων Δέλιτς ἐπ' ὀλίγον ἠκολούθησε τῇ γνώμῃ τοῦ Χαλεβύ, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1897 ἐγνωσιμάχησεν. Ὁ Πάιζερ, ἁπαντῶν εἰς ἄγγλους ὀπαδοὺς τοῦ Σουμμερισμοῦ, λέγει ὅτι τὸ ζήτημα καὶ ἡ συζήτησις ἐν γένει περὶ Σουμμερίων ἀπὸ πολλοῦ ἐκλείσθη, ἀλλὰ καὶ ὁ Ὀππὲρ ἐξ ἄλλης ὄψεως εἰς τὸ αὐτὸ καταλήγει συμπέρασμα· δὲν ἠγέρθη ζήτημα, λέγει, ὥστε καὶ νὰ κλεισθῇ, διότι τὸ πρᾶγμα δῆλον. Ὁ Χαλεβὺ ἐκ πάντων τούτων καὶ ἐκ νέας δημοσιεύσεως τοῦ αἰδ. πατρὸς Ραδώ, καθηγητοῦ ἐν τῷ θεολογικῷ σεμιναρίῳ τῆς Νέας Ὑόρκης, ὁρμηθείς, ἐδημοσίευσε πρὸ μηνῶν μόλις φυλλάδιον ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Σουμμερισμὸς καὶ ἡ Βαβυλωνιακὴ ἱστορία (ἐν Παρισίοις, σελ. 151), δι' οὗ ὑποστηρίζει τὴν θέσιν αὐτοῦ, ἣν ἀπὸ τριακονταετίας σχεδὸν δὲν ἔπαυσεν ὑποστηρίζων ὅτι «ἐπαρχία ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουμμὲρ δὲν »ὑπῆρξε ποτέ, πολλῷ δὲ ἧττον καὶ γλῶσσα Σουμμερίων», ἐξορκίζει δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ σελίδι τοῦ βιβλίου αὐτοῦ τοὺς ἀντιφρονοῦντας, ἵνα ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ποιεῖται ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἔκκλησιν ἐπείγουσαν εἰς αὐτούς, ἔκκλησιν, ἥτις ἴσως εἶναι καὶ ἡ τελευταία en raison de mon âge, λέγει. Ὀψόμεθα, εἰ Θεὸς θέλει, τίνα ἀπάντησιν δώσουσιν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Σουμμερισμοῦ εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Σημιτικῆς Ἐπιθεωρήσεως. Ἀλλ' ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ σημιτικὴ αὕτη φυλὴ περὶ τὸ 4000 π. Χ. ἔτος ἠδύνατο νὰ ποιῆται χρῆσιν δύο συστημάτων γραφῆς, τότε κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη δὲν ἦτο ἄγευστος στοιχείων πολιτισμοῦ, καὶ δὴ σπουδαίου. Ἀλλὰ πρὸς ἀπόκτησιν τηλικούτου πολιτισμοῦ ἀπῃτεῖτο χρόνος πολύς, ἑπομένως ἀνερχόμεθα καὶ τὸ 5000 π. Χ. Ἴδωμεν.

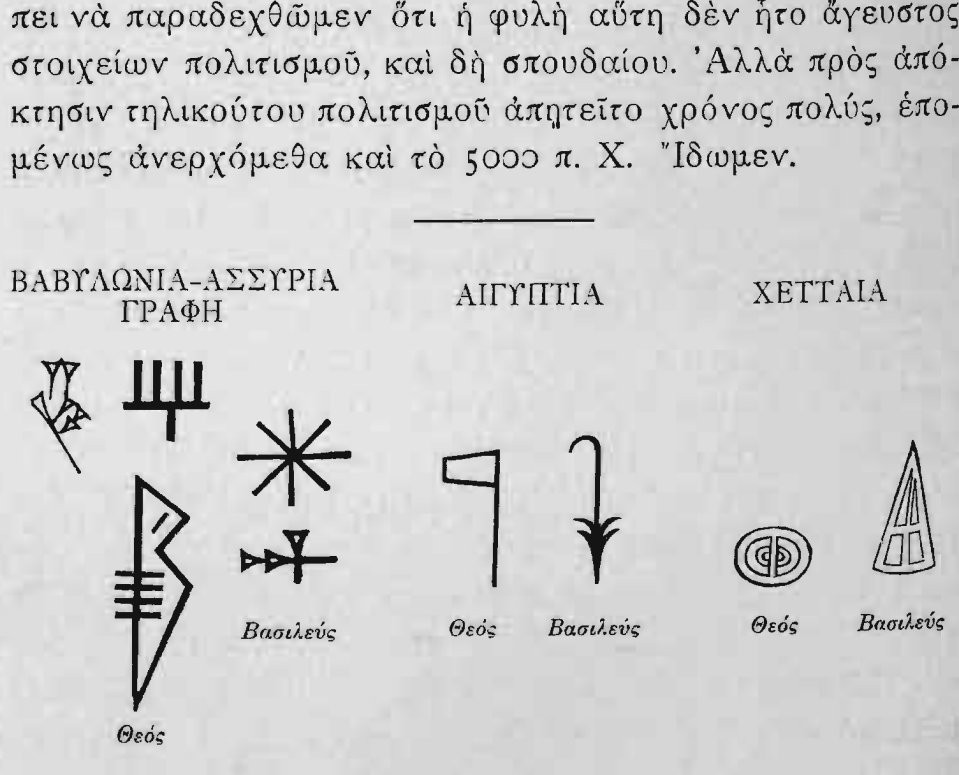

Γ'

ΟΙ ΧΕΤΤΑΙΟΙ

Ὁ κατωτέρω ἀπεικονιζόμενος χετταῖος λέων ἐκ Μαράς, τῆς πάλαι Γερμανικείας, κατὰ τὸ 1883 εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐτοκρατορικὸν Μουσεῖον (ἀρ. 840) κομισθεὶς ἐκ βασανίτου λίθου δίδωσιν ἡμῖν ἀφορμὴν καὶ περὶ τῶν Χεττταίων ὀλίγιστα νὰ εἴπωμεν, συνεχίζοντες οἱονεὶ τὰς περὶ τῶν Χαλδαίων (Βαβυλωνίων) καὶ Ἀσσυρίων ἡμετέρας ἀνακοινώσεις.

Ἡ ἐπιγραφὴ «Une civilisation *retrouvée*», ὑφ' ἣν ὁ Perrot ἐδημοσίευσε περιεκτικωτάτην διατριβὴν ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει τῶν Δύο Κόσμων (1886) καὶ ἑτέρα παρομοία Les Héthéens, Histoire d'un empire *oublié*, βιβλίου τοῦ Σέις, ὅπερ γαλλιστὶ μετεφράσθη ὑπὸ τοῦ ἀσσυριολόγου Μενὰν μετὰ προλόγου καὶ ἐξηγήσεων (1891) βεβαιότατα κινοῦσι παντὸς φιλολόγου ἢ ἱστορικοῦ καὶ ἐν γένει ἐγγραμμάτου ἀνδρὸς τὴν δικαίαν περιεργίαν.

Τίνες λοιπὸν ἦσαν οἱ Χετταῖοι, οἱ Héthéens τῶν Γάλλων, οἱ Hittites τῶν Ἄγγλων, οἱ Hethiter ἢ Chettiter τῶν Γερμανῶν, οἱ Khitis τῶν αἰγυπτιακῶν, οἱ Chati τῶν ἀσσυριακῶν μνημείων; Λαὸς ἐν τῇ Συρίᾳ, οὗ τὸ ὄνομα ἐγινώσκομεν ἐκ τῆς Γραφῆς μὲν πρότερον, νῦν δὲ καὶ ἐξ αἰγυπτιακῶν καὶ ἀσσυριακῶν πηγῶν. Ἀρχαιοτέρα αὐτῶν μνεία γίνεται, ἐξ ὅσων εἴδομεν ἐν τῷ περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης κεφαλαίῳ ἐπὶ Ραμσῆ τοῦ Α' καὶ ἐπὶ Ραμσῆ τοῦ Β'. Ὁ Ραμσῆς ὁ Β' ἐπανειλημμένως ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Χεττταίους ἐν Συρίᾳ, ἰσχυροὺς ὄντας, πολλάκις δὲ μετ' ἀμφιρρόπου ἐπιτυχίας. Τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα μέχρι τοῦ Ὀρόντου προήλασαν καὶ μέχρι τῆς πρωτευούσης τῶν Χεττταίων, τῆς Καδές, τῆς πρὸς τῷ Ὀρόντῃ, ἣν καὶ ἐξ ἐφόδου κατέλαβον. Ἐπὶ τέλους εἰρήνη ἐκράτησε μεταξὺ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Χεττταίων καὶ συνθήκη διωμολογήθη, ἧς οἱ ὅροι ἐπὶ ἀργυρᾶς πινακίδος ἐγγραφέντες εἶναι ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν πηγῶν γνωστοί, γαμικὰ δὲ συμβόλαια μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων τῶν δύο ἰσχυρῶν λαῶν ἐκύρωσαν καὶ τὴν συνθήκην ταύτην, ἥτις μαρτυρεῖ περιφανῶς τὴν δύναμιν τοῦ χεττταίου βασιλείου, ὅπερ παρὰ τῷ αἰγυπτίῳ Ραμσῇ ἴσης τιμῆς ἠξιοῦτο καὶ ἠνάγκαζε, γενναῖον μονάρχην αὐτόν, νὰ συναινέσῃ εἰς τοὺς ὅρους συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Τὸ βασίλειον τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ τῶν Χεττταίων ἦσαν πρὸ τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος αἱ δύο μεγάλαι δυνάμεις τοῦ κόσμου. Τίνα δὲ ἦσαν τὰ ὅρια τοῦ βασιλείου τῶν Χεττταίων; Δὲν δυνάμεθα γεωγραφικῶς νὰ ὁρίσωμεν τὰ ὅρια αὐτοῦ. Τοῦτο μόνον γινώσκομεν, ὅτι ἡ τῶν Χεττταίων ἐξουσία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπὸ τῶν δυτικῶν τοῦ Εὐφράτου μερῶν μέχρι τοῦ Αἰγαίου ἐξικνεῖτο καὶ ἐκ τῆς Καππαδοκίας πρὸς Β. μέχρι τῆς γῆς Χαναὰν πρὸς Ν. Οἱ Ἀμορραῖοι καὶ οἱ Χαναναῖοι ἀνεγνώριζον τὴν προστασίαν καὶ ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν. Τὸ βασίλειον ὅμως ἀπὸ τῆς Θ ἑκατονταετηρίδος κατέπεσε καὶ εἰς μικρὰ κράτη διηρέθη ὑπὸ τὴν ἀσσυριακὴν κυριαρχίαν τελοῦντα.

Σήμερον ἐκ τῶν ἀνακαλυφθέντων μνημείων γνωρίζομεν ὅτι ἡ Κομμαγηνὴ (Κουμμοὺχ) ὅλη ἦτο Χεττταίων τμῆμα, ὅτι τὸ Βιρεδζίκ (Δ. Εὐφράτου), τὸ Σακτσὲ-γκιοζί, τὸ Μαράς, ἐξ οὗ οὐ μόνον ὁ λέων, ἀλλὰ καὶ στήλη ἐνεπίγραφος κατὰ τὸ 1891 ἐκομίσθη ἐνταῦθα (ὑπ' ἀρ. 836) κλπ., τὸ Ζινδζιρλί, τὸ Ἰβρίζ, τὸ Ρουμ-καλέ, τὸ Καρχεμήσιον, τὸ Βουλγὰρ-μαδὲν καὶ τὸ Μπογάζ-κιοϊ (πεντάωρον ΒΔ. τῆς Ἰοσγάτης, μουτεσαριφλικίου τῆς Ἀγκύρας), ὅπου κεῖται ὁ Γιαζηλὶ-καγιᾶς (Πτερία) παρέσχον μνημεῖα τρανὰ τῆς τῶν Χεττταίων ἐπικρατήσεως. Τὰ ἐν τῇ ἄνω Συρίᾳ καὶ τὰ ἐν τῇ Πτερίᾳ ἀνάγλυπτα μνημεῖα εἶναι θρησκευτικαὶ καὶ ἱερατικαὶ σκηναί, οὐχὶ δὲ ὡσεὶ ἱστορίαι καθιερωμέναι πρὸς διαιώνισιν ἄθλων βασιλικῶν. Ἡ χεττταία τέχνη οὐδεμίαν ἔχει πρωτοτυπίαν οὔτε ἐν τοῖς τύποις καὶ ταῖς μορφαῖς, οὔτε ἐν τῇ τεχνικῇ ἀναπαραστάσει. Πανταχοῦ, ὅπου ἀνευρίσκομεν ἴχνη τοῦ λαοῦ τῶν Χεττταίων, διαβλέπομεν αὐτοὺς μιμητὰς τῶν ἄλλων ἐν πᾶσι, καὶ δὴ μιμητὰς μετρίους· τὰ μνημεῖα, ἅτινα κατέλιπον ἡμῖν, ἀπὸ εἰκοσαετίας κυρίως εἰς φῶς ἐλθόντα καὶ μελετηθέντα, ἐμφαίνουσιν ἄμεσον καὶ προφανῆ τὴν μίμησιν ἀσσυρίας, ἐνίοτε δὲ καὶ τῆς αἰγυπτίας τέχνης, ἀλλὰ μίμησιν ἄτεχνον καὶ παχυλὴν τῶν πρωτοτύπων. Μεθ' ὅλα ταῦτα οἱ Χεττταῖοι μετήνεγκον τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Αἰγύπτου πρὸς Δ. εἰς τὰ ἔσχατα τῆς Μ. Ἀσίας· διαβάντες δὲ τὸν Ἀμανὸν καὶ τὸν Ταῦρον καὶ εἰς τὴν Κιλικίαν εἰσελάσαντες ἀφίκοντο διὰ τῆς Λυκαονίας μέχρι τῆς Λυδίας καὶ τῶν στομίων τοῦ Ἕρμου καὶ πρὸς Β. σχεδὸν μέχρι τοῦ Εὐξείνου.

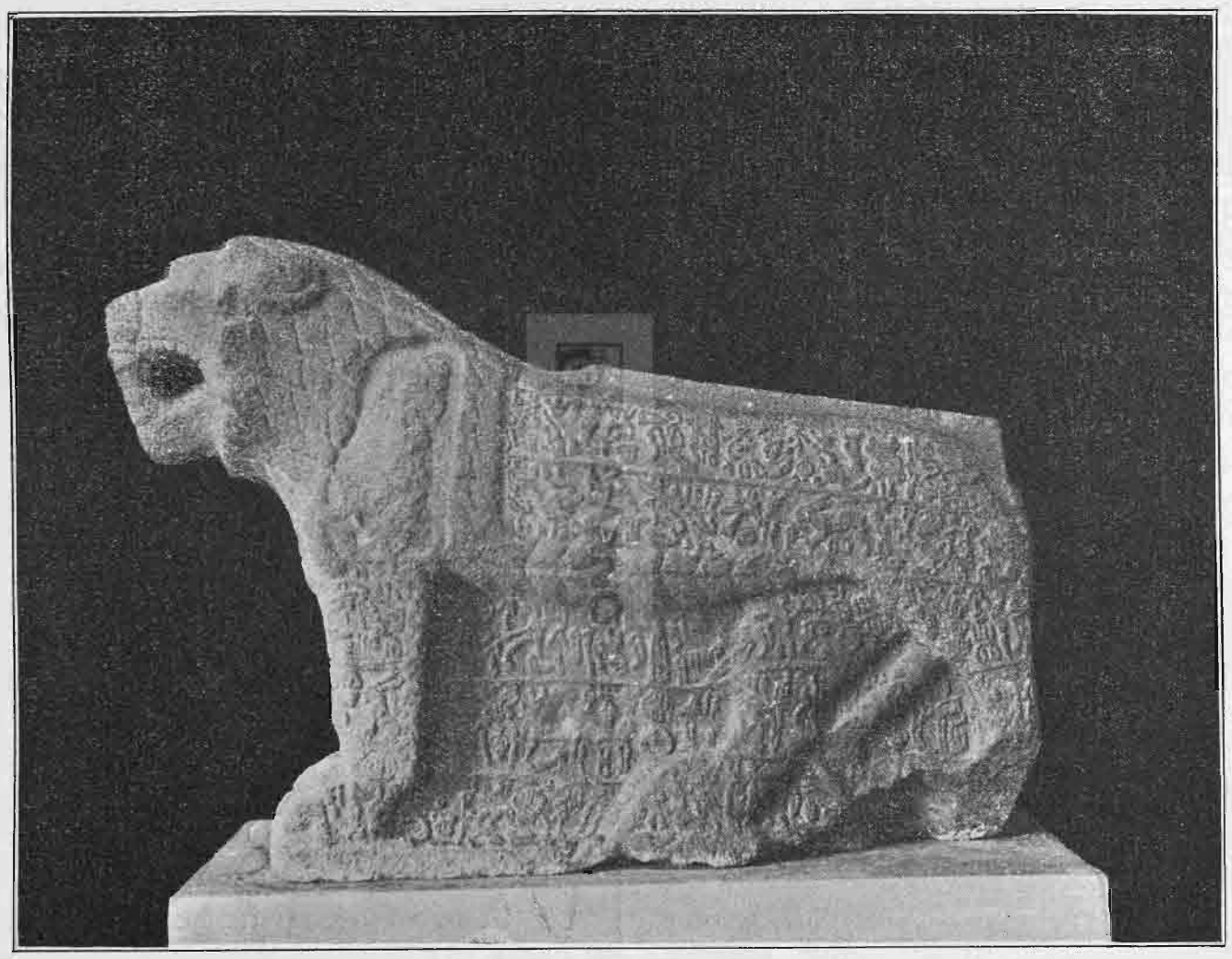

Χεττταῖος λέων τοῦ Μαρὰς ἐν τῷ Αὐτοκρ. Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως

Τὰ πρῶτα μνημεῖα τέχνης χιττιτικῆς καὶ ἱερογλυφικῶν χιττιτικῶν παρετηρήθησαν κατὰ τὸ 1812 ὑπὸ τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ Βουρχάρδου ἐν Χαμά, τῇ ἐπὶ τοῦ Ὀρόντου. Τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀναγλύπτων τούτων μνημείων εἶναι πολυδιήγητα καὶ περίεργα, δεικνύοντα τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπιμονήν, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν διπλωματικὴν περίνοιαν πρὸς τὴν δυνατὴν αὐτῶν διάσωσιν. Μετὰ τὸ 1812 οὐδεὶς πλέον λόγος περὶ αὐτῶν ἐγένετο μέχρι τοῦ 1870, ὅτε ὁ ἐν Δαμασκῷ γενικὸς πρόξενος τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Τζόνσων πρῶτος κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἔκτυπα ἀτελῆ καὶ νὰ δημοσιεύσῃ τὴν πρώτην περὶ αὐτῶν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐν τῷ πρώτῳ ἀριθμῷ τῆς τότε ἱδρυθείσης ἀμερικανικῆς Palestine Explotation Fund (1871). Ἔκτοτε ἐπηκολούθησαν διάφοροι ἀνακαλύψεις χιττιτικῶν μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν ἐν διαφόροις τόποις, ὧν τοὺς κυριωτέρους, ἂν μὴ ὅλους, ἀνωτέρω κατεστήσαμεν γνωστούς.

Κατὰ τὴν ὁμόθυμον ὁμολογίαν τῶν ἀρχαιολόγων ὁ τοῦ Μαρὰς χετταῖος λέων (ὕψ. 0,62 μήκ. 0,90 πάχ. 0,30) εἶναι οὐχὶ διὰ τὴν τέχνην, ἀλλὰ διὰ τὴν γραφὴν

τοῦ λαοῦ τούτου τὸ σπουδαιότατον τῶν μνημείων. Εὑρέθη ἐν τῷ τείχει τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Μαρὰς ἐντετειχισμένος οὕτως ὥστε, ὡς καὶ νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ ὁρᾶται, ὅλη ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ λέοντος καὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ μετὰ τῶν προσθίων ποδῶν εἶναι κεκαλυμμένα δι' ἐπιγραφῆς ἐκ χαρακτήρων ἐγκλύφων κατὰ στίχους βουστροφηδὸν διατεθειμένους, κατὰ τὸ παράδειγμα ἀρχαιοτάτων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Εἶναι εἶδος ἱερογλυφικῶν χονδροειδῶν, ἅτινα ἀναπαριστῶσιν ἀκριβῶς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὑπὸ τοῦ γραφέως ἐν νῷ ὑπάρχοντα· κατὰ τὴν διάθεσιν τῆς γραφῆς, π. χ. εἶναι δῆλα δὴ πρόβατα, λαγωοί, πυκνὰ ἄνθη, κεφαλαὶ κεκαλυμμέναι βασιλικῇ τιάρᾳ, βραχίονες, πόδες, τόξα, ἀκόντια, ἀγγεῖα. Ἐπαναλαμβάνομεν δὲ ὅλαι αἱ χιττιτικαὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐν ἐγκλύφῳ.

Πολλοὶ τῶν ἀσιανολόγων ἤρξαντο νὰ ἀσχολῶνται περὶ τὴν λύσιν τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἱερογλυφικῆς ταύτης γραφῆς, τοῦ νέου τούτου προβλήματος, ὅπερ κατὰ λήγοντα τὸν ΙΘ' αἰῶνα παρουσιάσθη. Ἐν τῷ πεδίῳ τῆς γλωσσολογικῆς μελέτης ὁ ΙΘ' αἰὼν ἑώρτασε δύο ἀξιοσημειώτους θριάμβους· τὴν ἑρμηνείαν τῶν αἰγυπτιακῶν ἱερογλυφικῶν καὶ τὴν τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Περσίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, περὶ ὧν ἐν τοῖς οἰκείοις τμήμασιν ὁ προσήκων λόγος ἐγένετο. Νέοι καὶ ἄγνωστοι κόσμοι, πρὸς οὓς οἱ λόγιοι μετ' ἀνυπομονησίας προσέβλεπον, ἀνεφάνησαν ἐκ τῶν νεφῶν τοῦ παρελθόντος· λαοὶ εἰς λήθην πεσόντες ἀνέστησαν ἰδίαν γλῶσσαν ἕκαστος ὁμιλῶν οὐχὶ πλέον ἀνήκουστον ἢ ἀκατάληπτον. Ἀλλὰ μένει ἔτι ἓν αἴνιγμα ἔν γε τῷ παρόντι ἄλυτον, τίς οἶδεν ἐν τῷ μέλλοντι πόσα ἄλλα, εἰς τοὺς σπουδαστὰς τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, τὸ τῶν χιττιτικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος πολλαπλασιάζονται, τὴν σήμερον ὑπερβαίνουσαι τὰς ἑκατόν, συλλεγεῖσαι ἐν τῷ Corpus Inscr. Hettiticarum (2 τεύχ.) ὑπὸ τοῦ Messerschmidt καὶ ἐκδοθεῖσαι πρὸ μικροῦ (ἐν Βερολίνῳ 1900, 8ον). Αὗται κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν ἀνευρέθησαν ἐν διαφόροις τόποις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Β. Συρίας καὶ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Βαβυλῶνος καὶ Νινευί, εἶναι δὲ ἐπὶ βράχων ἢ ἐπὶ ὀγκωδῶν λίθων κεχαραγμέναι ἢ πλακῶν ἢ ὀβελίσκων ἢ ἀγαλμάτων ἢ γεγραμμέναι ἐπὶ μικροτέρων ἀντικειμένων, λιθίνων σφραγίδων, ἀγγείων κτλ. Ἡ τέχνη καὶ ἡ γραφὴ τοῦ λαοῦ τούτου μενοῦσιν ἔτι ἡμῖν κατ' ἀνάγκην ἀτελεῖς, ἐν ὅσῳ συστηματικώτεραι σκαφαὶ δὲν γίνωσιν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ἀρχαίου βασιλείου τῶν Χετταίων, ἐν ὅσῳ δὲν εὑρεθῶσι δίγλωσσοι ἐπιγραφαὶ καὶ δὲν ἐκδοθῶσι δι' αὐτογραφίας καὶ φωτογραφίας ἐν ἰδίῳ τόμῳ αἱ διασωθεῖσαι. Ἐν τούτοις ὁ τῆς Ὀξφόρδης καθηγητὴς Σέις ἐκ τῆς δι-γλώσσου ἐπιγραφῆς ἐκ χαρακτήρων σφηνοειδῶν καὶ χιττιτικῶν ἐν τῇ ἀργυρᾷ σφραγῖδι τοῦ Ταρκοδήμου (Ταρκονδέμου) ἐξηκρίβωσε τὰ ἱερογλυφικά, τὰ σημαίνοντα τὰς λέξεις βασιλεὺς καὶ θεότης, ὁ Μενὰν καὶ ὁ Χαλεβύ, τοὺς χαρακτῆρας διὰ τὰς λέξεις ἐγὼ καὶ εἰμί, ὁ Πάιζερ ἀνεγνώρισε τὸ ἐν τοῖς κειμένοις σημεῖον τὸ τὰς λέξεις χωρίζον, τὸ κόμμα.

Ἀλλ' ἡ γλῶσσα καὶ ἡ φυλὴ τῶν δημιουργῶν τῶν μνημείων τούτων μένει ἔτι κρυπτομένη ἐν πυκνῷ πέπλῳ, ἐὰν δὲν εὑρεθῇ δίγλωσσος ἐπιβοηθητικὴ ἐπιγραφὴ μείζων καὶ ἐκτενεστέρα τῆς τοῦ «Ταρκονδέμου». Οἱ φιλόλογοι διέστησαν ἐπὶ τούτου· ὁ Χαλεβὺ τὴν γλῶσσαν ἐθεώρησεν ὡς σημιτικήν, ὁ Πάιζερ, ὡς συγγενῆ ἀρχαιοτάτης τουρκικῆς. Ὁ Πάιζερ κατὰ Μάϊον τοῦ 1892 ἐδημοσίευσε καὶ βιβλίον ἐν λιθογραφίᾳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ χιττιτικαὶ ἐπιγραφαί», ἐν ᾧ ἀποπειρᾶται τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐπιγραφῶν. Ὁ Γένσεν, ὁ διάδοχος τοῦ Βελχάουζεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μαρβούργου, ἀσσυριολόγος καὶ γνώστης τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν μοναδικός, ἀνέλαβε νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐμελέτησεν ἐπιμελέστατα αὐτό, ἀπέκρουσε τὴν θεωρίαν τοῦ Πάιζερ καὶ ὥρισεν ἐπιτυχῶς διαφόρους φωνητικὰς σημασίας τῶν λέξεων, ὑπέβαλε δὲ νέαν θεωρίαν ἐκπλήξασαν τούς τε ἱστορικοὺς καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους, καθ' ἣν «ἡ γλῶσσα τῶν Χετταίων » εἶναι ἰνδοευρωπαϊκὴ ἰδιαζόντως στενὰς σχέσεις ἔχουσα » πρὸς τὴν σημερινὴν ἀρμενικήν, ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν » πρὸς τὴν πρωτοαρμενικήν». Τὸ πόρισμα τῆς μελέτης τοῦ εὐφυοῦς καθηγητοῦ ἐγένετο, ὡς πάντοτε ἐν παρομοίαις περιστάσεσι, μετὰ μεγίστης ἐπιφυλάξεως ὑποδεκτόν, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ μετά τινος εἰρωνείας. Μετὰ διετίαν ὅμως ὁ Γένσεν προέβη εἰς νέα ὡριμώτερα συμπεράσματα τῶν μεγάλων αὐτοῦ κόπων ἐν τῷ 48 τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ τῆς Γερμανικῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρείας ἐν γλώσσῃ βαρείᾳ καὶ δυσπέπτῳ, ὡς εἴδομεν. Καὶ ταῦτα δὲν ἔτυχον νέας ἐνθαρρύνσεως ἐν Εὐρώπῃ, ἀλλ' ἐν Ἀμερικῇ ὁ Χίλπρεχτ, ὁ ἐκ τοῦ ἐγγὺς καὶ τὸν τόπον καὶ τὰ μνημεῖα μελετήσας συνετάχθη ἐκπεφασμένως τῇ γνώμῃ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Μαρβούργου τηρήσας ὅμως τὸ παλαιὸν ὄνομα Χετταῖοι, Χιττιτικὸς ἀντὶ τοῦ Χατιανὸς ἢ Κιλίκιος, εἰς ὃ ἠξίου ὁ Γένσεν νὰ μεταβαπτίσῃ αὐτούς.

Εὐτυχῶς ὁ Γένσεν δὲν ἀπώλεσε τὸ θάρρος αὐτοῦ ἐκ τῆς ψυχρᾶς ὑποδοχῆς, ἧς ἔτυχον αἱ ἀξιοσημείωτοι μελέται αὐτοῦ. Πρὸ τριῶν ἐτῶν ὑπέβαλε τὴν γνώμην αὐτοῦ εἰς νέαν ἔρευναν ἕνεκα τῆς ἀνακαλύψεως ἐν Ἀρσλὰν-τεπὲ παρὰ τὴν Μαλατίαν νέου ἀναγλύφου μετ' ἐπιγραφῆς, κομισθέντος εἰς τὸ ἐν Κωνστ/πόλει Μουσεῖον. Ἐδοκίμασε καὶ αὖθις τὸ σύστημα τῆς ἐξεργασίας αὐτοῦ καὶ ἔληξεν εἰς τὸν συναπαρτισμὸν ὡραίου συγγράμματος ἐκ 250 σελίδων ὑπὸ τὸν τίτλον «Χετταῖοι καὶ Ἀρμένιοι». Δὲν ἀναλύομεν τὸ ἔργον· ἡ κριτικὴ τοῦ ἀνδρὸς εἶναι θαυμασία, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ χαττο-ἀρμενικοῦ συστήματος τῆς γραφῆς, ἐξηγεῖ λέξεις, αἵτινες δύνανται νὰ γράφωνται ἰδεογραφικῶς ἢ φωνητικῶς, ἢ ἰδεογραφικῶς καὶ φωνητικῶς συγχρόνως, ὡς ἐν τῇ ἀσσυριακῇ, καὶ ποιεῖται ἐκτενῆ λόγον περὶ τοῦ λεξικοῦ καὶ τῆς γραμματικῆς τῶν χιττιτικῶν ἐπιγραφῶν. Χαρακτηριστικὰ τοῦ βιβλίου εἶναι οἱ καλῶς τεταγμένοι κατάλογοι χιττιτικῶν χαρακτήρων ἐν δέκα φύλλοις. Τὸ βιβλίον τοῦτο, κατὰ τὸν Χίλπρεχτ, εἶναι τὸ κορύφωμα ὑπομονητικῆς καὶ ἐνδελεχοῦς ἐργασίας, ἅμα δὲ καὶ μετὰ λόγου κρίσεως. Παρὰ τὰ πολλὰ συναφῆ ζητήματα, ἅτινα μένουσιν ἔτι ἄλυτα, ὁ Γένσεν ἐπανήγαγεν εἰς τὴν Ἱστορίαν τὰς πρώτας σελίδας ἀπὸ πολλοῦ ἀπολωλότος κεφαλαίου ἀρχαίας ἱστορίας. Κατέθηκε τὰ πρῶτα θεμέλια. Ὁ Γροτεφένδιος καὶ ὁ Σαμπολλιὼν ἔθηκαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τὰς βάσεις τῆς Ἀσσυριολογίας καὶ τῆς Αἰγυπτολογίας καὶ ἐμύησαν ἡμᾶς τὰ μυστικὰ τῆς σφηνοειδοῦς καὶ τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς, ὁ Γένσεν κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος προβαίνει εἰς τὴν προκαταρκτικὴν ἐξήγησιν νέου ὑλικοῦ, εἰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι μέγα καὶ πολύ, ὡς τὸ τῶν ἱερογλυφικῶν καὶ σφηνοειδῶν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε προσήγγισε κατὰ τὸν ἀριθμὸν εἰς τὸν τῶν Λυκίων, αἵτινες συνεποσώθησαν μέχρι τοῦ 1900 εἰς 152 καὶ πᾶσαι ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Καισαροβασιλικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βιέννης πρὸ μηνῶν ἐν λαμπρᾷ συλλογῇ.

Ἴδωμεν τί ἀναμένει νεωτέρα ἔρευνα. Ἴδωμεν ἐὰν οἱ Χετταῖοι εἶναι οἱ κατὰ τὸν Γλάδστωνα Κήτειοι τοῦ Ὁμήρου (Ὀδ. Λ, 521) καὶ ἐὰν εἶναι οἱ Λευκόσυροι τοῦ Στράβωνος, οἱ ἐν τῇ Πτερίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἅλυος.

Δ'

ΦΟΙΝΙΚΗ

Ἀπὸ τοῦ ὑψιπέδου τῆς Ἀραὰμ μεταβῶμεν νῦν ἀκόπως εἰς τὴν ἐπίπεδον γῆν Χαναάν, ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῶν πεδιάδων τῆς Χαλδαίας εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκείνων, ἅτινα ἐσχημάτισαν μεγάλας δυνάμεις καὶ διὰ τῶν πολεμικῶν αὐτῶν μεγαλουργημάτων κατέκλυσαν τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσίαν ἐπισκεψώμεθα ἔθνος μικρὸν ἐμπορικόν, ὅπερ ὅμως δι' εἰρηνικῆς ὁδοῦ, τῆς ἐμπορίας μόνον καὶ τοῦ πλούτου,

κατέκλυσε τὸν κόσμον, τοὺς Φοίνικας. Οἱ Φοίνικες δὲν ἔχουσι τὴν ἀκμὴν τοῦ ξίφους ἠκονημένην, ἀλλὰ τὴν πρῷραν τῶν πλοίων αὐτῶν ὀξεῖαν πανταχοῦ εἰς τοὺς πλέον μεμακρυσμένους λαοὺς εἰσχωροῦσαν καὶ τούτοις τὰ καλὰ τοῦ πολιτισμοῦ εἰσκομίζουσαν. Ἡ περὶ τὰς ναυστολίας δύναμις τῶν Φοινίκων καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀποικίδων καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν τεκμήριον τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων.

Ἡ ἀρχαία τῶν Φοινίκων χώρα, ἡ τὰ παράλια τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου τὰ πρὸς τὴν Συρίαν κατέχουσα, ἡ τοσαύτας κατὰ σειρὰν ἐν τῇ παραλίᾳ ταύτῃ πλουσίας καὶ καθόλου διασήμους πόλεις σχοῦσα, ὧν ἤδη κατὰ τὰ 1700—1600 π. Χ. μνημονεύουσι τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα, κατὰ τὸν αἰῶνα, τοῦ ὁποίου τὴν ἀνασκοπὴν ἔχει μετὰ χεῖρας ὁ ἀναγνώστης ἡμῶν, παρέδωκε τῇ ἀρχαιολογίᾳ ὕλην πλουσίαν, εὑρήματα δὲ εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐτοκρατορικὸν Μουσεῖον πρωτίστης τάξεως, ἐκπάγλου τέχνης καὶ μοναδικῆς διατηρήσεως. Ἀλλ' ἡ ὕλη αὕτη δὲν ἀνήκει κυρίως τῇ φοινικικῇ τέχνῃ. Οἱ ναυσίκλυτοι Φοίνικες, οἱ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ γνωστοῦ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον Ἀτλαντικοῦ ἄριστα γινώσκοντες, οἱ ἐν αὐτοῖς ἐγκαταστάντες, ὀλίγιστα λείψανα τῆς ἰδίας αὐτῶν τέχνης κατέλιπον ἡμῖν· διότι ὅλη ἡ γῆ τῶν Φοινίκων ἦτο κῆπος, ἐν ᾧ πόλεις, ἐργοστάσια καὶ φοίνικες ἀπαντῶσι.

Μόνον ἐξ ἱστορικῶν γνωρίζομεν σήμερον τὸν διάσημον ναὸν τοῦ Μελικέρτου (Ἡρακλέους) ἐν Τύρῳ, μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας πληροφορούμεθα ὅτι καὶ ἐν Σιδῶνι (Σάιδα) καὶ ἐν Βύβλῳ (Δζεβὲλ) ὑπῆρχον ναοὶ τῆς Ἀστάρτης (Ἀφροδίτης), ὡς καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Καρχηδόνι· διότι οἱ Ρωμαῖοι οὐδενὸς ἐφείσαντο τῶν ἐν τῇ πόλει, ἥτις διεφιλονίκει αὐτοῖς βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῇ Μεσογείῳ.

Οὐ μόνον περὶ τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὀλίγα σήμερον γινώσκομεν· οὐδὲν ἴχνος σήμερον διασώζεται τῶν σπουδαίων ὀχυρωμάτων τῆς Τύρου, δι' ἃ τοσαύτην ἀντίστασιν παρέταξαν οἱ Τύριοι τῷ Σαργών, τῷ Ναβουχοδονόσορι καὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ.

Αἱ ἀνακαλύψεις αἱ ἐν τῇ Φοινίκῃ περιστρέφονται εἰς τύμβους. Οὗτοι ἐπὶ βράχου λελαξευμένοι, ὡς ἐν Ἰουδαίᾳ καὶ ἐν Ἀραβίᾳ, εἶναι εὐρύτατα ὑπόγεια σωματοφυλακεῖα, ἐν οἷς κατατίθενται αἱ σαρκοφάγοι ὁλοκλήρου δυναστείας, ὁλοκλήρου οἰκογενείας. Ἐν τοῖς σωματοφυλακείοις τούτοις διαφόρου χωρητικότητος καὶ διαστάσεων κατὰ θαλάμους δὲ διηρημένοις κατέρχεταί τις δι' ὀπαίας φρεατοειδοῦς ἢ καὶ διὰ βαθμίδων. Ἐκ σκαφῶν ἐπιστημονικῶν καὶ ἐκ τυχαίων συμπτώσεων ἀνεκαλύφθησαν πράγματι κατὰ τὸ δεύτερον τοῦ λήξαντος αἰῶνος νεκροπόλεις, π. χ. ἡ τῆς Μαράθου (Ἀμρὶτ) ὑπὸ τοῦ πολλοῦ Ρενάν, καὶ ἡ τῆς Σιδῶνος βασιλικὴ ὑπὸ τοῦ Χαμδῆ βέη. Ἡ μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἐκδρομὴ τοῦ Ρενὰν (Mission de Phénicie, 1864) ἐξήγειρε τὴν πρὸς τὴν γῆν τῆς Φοινίκης ἀγάπην τῶν ἀρχαιολόγων καὶ τῶν φιλαρχαίων· ὁ Ρενὰν ἐμελέτησε τὴν Φοινίκην ἐπὶ τόπου, ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῶν πόλεων καὶ ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἐν τοῖς ὑπογείοις οἱ μὲν πλούσιοι κατέκειντο ἐν σαρκοφάγοις πολυτελέσιν, οἱ δὲ πένητες ἔκλινον τὴν κεφαλὴν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐδάφους.

Ἐκ τῶν σαρκοφάγων, αἵτινες εὑρέθησαν ἐν Φοινίκῃ καὶ μέχρι σήμερον ἐγνώσθησαν διαφόρου τέχνης καὶ ἐποχῆς οὐδεμία εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ μεγάλου Κύρου. Αἱ ἀρχαιότεραι εἶναι μονόλιθοι, ὑπὲρ τὴν θήκην ἔχουσιν ἀμέσως τὸ κάλυμμα ἐξωγκωμένον ἐνίοτε μετὰ ταινιῶν, μετὰ φυλλωμάτων, μετὰ στεφάνων. Αἱ ἀνθρωποειδεῖς λεγόμεναι σαρκοφάγοι ἰδιάζουσαν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Καλλιτεχνίας, διότι αὗται ἐπὶ τῆς θήκης ἔχουσιν ἐν ἀναγλύφῳ τὴν κεφαλὴν τοῦ θανόντος, ἐνίοτε δὲ καὶ τοὺς βραχίονας αὐτούς. Σαρκοφάγος ἀνθρωποειδὴς αἰγυπτιακοῦ ρυθμοῦ ἐν Σιδῶνι ἀνακαλυφθεῖσα ἐκ λίθου ἀμφιβολίτου ὑπομέλανος σκληροῦ καὶ βαρέος ἀνήκουσα εἰς τὸν βασιλέα Ἐσμουναδζὰρ ἑτοίμη προῆλθεν ἐξ Αἰγύπτου, κοσμεῖ δὲ νῦν τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου, δωρηθεῖσα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ κόμητος de Luynes, ὅστις καὶ μονογραφίαν ἐπὶ τούτῳ συνέγραψε κατὰ τὸ 1856 ἐν Παρισίοις. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς τοῦ ἐν Γαλλίᾳ μουσείου ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοία σαρκοφάγος τῆς αὐτῆς ὕλης καὶ προελεύσεως ἀνήκουσα εἰς τὸν Ταβνίτ, πολλῷ δὲ σπουδαιοτέρα τῆς τοῦ Ἐσμουναδζάρ. Ἡ μὲν ἐν Παρισίοις δὲν φέρει ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφήν, ἐν ᾧ ἡ ἡμετέρα (μήκ. μ. 2,30 πλ. 1,05, ὕψους 1,12) ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς θήκης τῆς σαρκοφάγου ἔχει δύο ἐπιγραφὰς μετὰ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μακρὸν γένειον καὶ τὴν ἑκατέρωθεν τοῦ πεπλατυσμένου προσώπου πρὸς τοὺς ὤμους πίπτουσαν κόμην, τὴν ἀρχαιοτέραν, τὴν ἱερογλυφικοῖς στοιχείοις καὶ κατωτέρω μετὰ ταύτην τὴν φοινικικοῖς· ὁ νέος κτήτωρ τῆς σαρκοφάγου δὲν ἀπέξεσε τὴν προτέραν ἐπιγραφὴν ἀλλ' ἐσεβάσθη τὴν μνήμην τοῦ προτέρου κατόχου, ὅστις ἦτο αἰγύπτιος στρατηγὸς ὀνόματι Πινεφθά. Ἡ τῆς φοινικικῆς ἐννεαστίχου ἐπιγραφῆς ἐξήγησις, ἐπὶ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ τῆς ὁποίας ἐπικαλούμεθα τὴν τοῦ ἀναγνώστου προσοχήν, ἔχει ὧδε:

«Ἐγὼ ὁ Ταβνίτ, ἱερεὺς τῆς Ἀστάρτης, βασιλεὺς τῶν Σιδονίων,
» υἱὸς τοῦ Ἐσμουναζάρ, ἱερέως τῆς Ἀστάρτης καὶ βασιλέως τῶν
» Σιδονίων, κατάκειμαι ἐν τῇ θήκῃ ταύτῃ. Ἐξορκίζω πάντα (ἄνθρωπον),
» ὅστις ἀνοίξει τὴν θήκην ταύτην:... μὴ ἀνοίξῃ τὸ κάλυμμά μου καὶ μή
» με ταράξῃ· διότι οὔτε ἄργυρος οὔτε χρυσὸς οὔτε θησαυρὸς ὑπάρχει
» παρ' ἐμοί. Κατάκειμαι μόνος ἐνταῦθα,... μὴ ἄνοιγε τὴν θήκην μου, μή
» με τάραττε· διότι τοιαύτη τις πρᾶξις εἶναι μυσαρὰ πρὸ τῶν ὀμμάτων
» τῆς Ἀστάρτης. Ἐὰν ὅμως τὸ κάλυμμά μου ἀνοίξῃς καὶ τὴν ἡσυχίαν
» μου ταράξῃς, εἴθε μὴ ἔχῃς ἐπιγόνους ἐν τοῖς ζῶσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον, οὐδὲ
» τύχῃς κλίνης ἀναπαυτηρίου ἐν τῷ Ἅδῃ».

Ἀλλὰ μεθ' ὅλας τὰς ἀρὰς ταύτας ἡ ἡσυχία καὶ ἡ ἀνάπαυσις τοῦ Ταβνὶτ ἐταράχθη, ὁ δὲ ἐπισκεπτόμενος τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μουσεῖον δύναται νὰ ἴδῃ καὶ τὸν σκελετὸν τοῦ βασιλέως ἐν παρακειμένῃ ὑαλίνῳ θήκῃ ὑπὸ ἐριούχου κεκαλυμμένῃ καὶ νὰ ἐπισκοπήσῃ καὶ νὰ φιλοσοφήσῃ ὅσον θέλει ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων.

Σαρκοφάγους ἀνθρωποειδεῖς ἀπαντῶμεν ἐν ὅλαις ταῖς χώραις, ἐν αἷς οἱ Φοίνικες συνέστησαν τὰ πρακτορεῖα αὐτῶν καὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Μελίτῃ, σχεδὸν τῆς αὐτῆς τέχνης. Ἀλλὰ πλὴν τῶν σαρκοφάγων τούτων τῶν ἐκ λίθου ἢ μαρμάρου ἔχομεν σαρκοφάγους καὶ ἐκ μολύβδου καὶ ἐκ πλινθοειδοῦς γῆς. Τὰ ἐπὶ τῶν ἐκ μολύβδου σαρκοφάγων κοσμήματα καὶ ποικίλματα ἐν ἀναγλύφῳ εἶναι ἀξιοπερίεργα.

Καὶ μεθ' ὅλα τὰ εὑρήματα ἐκ τῆς γῆς τῶν Φοινίκων προέρχονται ἔτι δέκα καὶ ἑπτὰ σαρκοφάγοι, τῷ ὄντι βασιλικὸν εὕρημα τοῦ αἰῶνος. Εὑρισκόμεθα πρὸ ἀνακαλύψεως τυχαίας μέν, ἀλλὰ τῆς μεγίστης καὶ σπουδαιοτάτης τοῦ αἰῶνος, ὃν ἐδόξασεν ἐπίσης ἡ ἀνεύρεσις τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου (1829) τῆς ἐν τῷ Λούβρῳ ἀποκειμένης, ἡ τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης (1863 καὶ 1879) ἐπίσης τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου κοσμούσης καὶ ἡ τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Πραξιτέλους, ὃν ὁ Παυσανίας ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας εἶδεν. Ἡ τύχη ηὐνόησε καὶ τῆς εὐνοίας ταύτης ἐδράξατο ὁ Χαμδῆ βέης, ὅστις ἐπὶ τόπου μεταβὰς διέσωσε καὶ μετεκόμισεν ἐκ Σιδῶνος εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ μεγάλης δεξιότητος τὰ εὑρήματα ταῦτα, ἅτινα νῦν κοσμοῦσι τὸ Νέον Μουσεῖον, τὸ ἔναντι τοῦ ἀρχαίου Τσινλὴ-κιὸσκ τελευταίως κατ' Αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν ἀνεγερθέν. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς νεκροπόλεως ταύτης τῆς βασιλικῆς εἶναι πράγματι ἡ σπουδαιοτάτη τοῦ αἰῶνος· διότι δὲν εὑρέθη ἓν μόνον ἔργον τέχνης γνωστοῦ ἢ ἀγνώστου καλλιτέχνου ὡρισμένης ἐποχῆς, ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ μέγα Μουσεῖον· εἶναι πράγματι ἡ σπουδαιοτάτη τοῦ αἰῶνος· διότι τὰ εὑρήματα ταῦτα ἀπετέλεσαν διά τε τὴν τέχνην, τὴν ποικιλίαν αὐτῆς, τὰς φάσεις αὐτῆς, διὰ τὴν διατήρησιν τῶν μνημείων,

νέα κεφάλαια ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Καλλιτεχνίας. Διὰ τῶν εὑρημάτων τούτων συμπληροῦται καὶ ἐξηγεῖται ἱστορία τέχνης ὁλοκλήρου αἰῶνος· διὰ τούτων ἀνετράπησαν ἢ ἐβεβαιώθησαν θεωρίαι καὶ ἐκδόσεις Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς πλαστικῆς (Overbeck 1895, Collignon 1898, Woermann 1900, Michaelis 1901) νέαι ἐγένοντο. Διὰ τῆς μελέτης τῶν σαρκοφάγων τούτων ἐλύθη καὶ τὸ περὶ τῆς πολυχρωμίας ἐν τῇ Ἀρχαιολογίᾳ ζήτημα· καὶ εἴχομεν μὲν παραδείγματα ἐκ προτέρων εὑρημάτων τοῦ χρωματισμοῦ, ἀλλ' αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει σαρκοφάγοι καὶ ἰδίως ἡ τοῦ Ἀλεξάνδρου λεγομένη, ἐπέθηκε τὴν σφραγῖδα ἐπὶ τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος.

Ἡ βασιλικὴ νεκρόπολις τῆς Σιδῶνος, ἡ ὑπὸ βάθος δέκα μέτρων ἐκσκαφεῖσα, διέσωσεν ἡμῖν θησαυρὸν ἀνεκτίμητον, ἐξ οὗ κατ' ἐκλογὴν ἐκομίσθησαν τῷ 1887 καὶ ἀπὸ τοῦ 1892 ἐξετέθησαν δέκα καὶ ἑπτὰ σαρκοφάγοι ἐν ταῖς ἰσογείοις αἰθούσαις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Νέου Μουσείου, ταῖς Ι καὶ ΙΙ, ταῖς ἔναντι ἀλλήλων.

Μεταξὺ τῶν ἐκ Σιδῶνος σαρκοφάγων διακρίνονται πάλιν τέσσαρες, ἡ λεγομένη τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ τοῦ Σατράπου, ἡ ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῆς Λυκία σαρκοφάγος, καὶ ἡ τῶν Θρηνῳδῶν. Ἐκ τῆς μοναδικῆς ταύτης συλλογῆς ἐν μὲν τῇ Ι αἰθούσῃ πρώτῃ εἶναι ἡ ἐπιλεγομένη τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ἀπαστράπτων κατά τε τὴν τέχνην, τὴν πλοκήν, τὴν διακόσμησιν, τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν διατήρησιν ἀδάμας, ἀριστούργημα ἑλληνικῆς τέχνης καὶ καλλιτεχνίας εἰς τὸ εἶδος αὐτοῦ μοναδικόν.

Ἡ σαρκοφάγος ἐκ Πεντελικοῦ μαρμάρου παρίστησιν ἐν συνόλῳ ναὸν ἑλληνικὸν καθ' ὅλα (ὕψ. 2,12 μ., μῆκ. 3,20, πλ. 1,67 μ.). Ἐνταῦθα παρετέθησαν ἤδη τῷ ἀναγνώστῃ καὶ αἱ τέσσαρες πλευραί. Ἐν τῇ Ν. μεγάλῃ πλευρᾷ παρίσταται μάχη τῶν Ἑλλήνων καὶ Περσῶν. Οἱ μὲν παρίστανται γυμνοὶ ἐνδεδυμένοι μόνον ἐλαφρὰν χλαμύδα καὶ φέροντες τὸ μακεδονικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, τὴν καυσίαν, οἱ δὲ Πέρσαι φέρουσι τὴν ἀναξυρίδα τὸ δὲ εὐρὺ αὐτῶν ἱμάτιον καλύπτει καὶ τὴν κεφαλήν. Ἐν τῇ ἀριστερᾷ τῷ βλέποντι ἄκρᾳ τοῦ συμπλέγματος, ὁ Ἀλέξανδρος ὡς υἱὸς τοῦ Ἄμμωνος καλπαστὶ βαίνων ἔφιππος καὶ τῇ δεξιᾷ τὸ δόρυ κραδαίνων, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἴσως ὁ Παρμενίων. Ἐν δὲ τῇ βορείῳ μεγάλῃ πλευρᾷ σκηνὴ κυνηγετική, ἀλλὰ βασιλική, διότι καὶ βασιλικὰ τὰ ἐν τῇ σκηνῇ ζῷα, λέων καὶ ἔλαφος. Καὶ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ ὁ Ἀλέξανδρος διακρίνεται ἐκ τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος σπεύδων πρὸς βοήθειαν Πέρσου, τοῦ ὁποίου τὸν ἵππον δάκνει ἐπικινδύνως λέων προεπιτεθείς.

Ἐν ταῖς μικραῖς πλευραῖς ἀνάλογοι συμμετρικαὶ σκηναί, ἐν μὲν τῇ πρὸς Α. ἐπεισόδιον συμπλοκῆς Ἑλλήνων καὶ Περσῶν, ἐν δὲ τῇ πρὸς Δ. ἐπεισόδιον θήρας, ἧς μετέχουσι μόνον Πέρσαι. Ἐντύπωσιν ἰδίαν ἐμποιεῖ τῷ θεωμένῳ ἡ κατὰ τοῦ πάνθηρος ἐπίθεσις θηρευτῶν, ὧν εἷς βάλλει ἐπιτηδείως διὰ τοῦ ἀκοντίου τὸ θηρίον· νομίζει τις ὅτι τὰ τραύματα εἶναι τῆς ὥρας, ὅτι τὸ ἐκ τῶν τραυμάτων αἷμα ῥέει ζέον ἔτι· τοσοῦτον ὁ χρωματισμὸς ζωηρός.

Ἡ σαρκοφάγος λέγεται τοῦ Ἀλεξάνδρου, διότι δὶς καὶ τρὶς ὁ Ἀλέξανδρος αὐτὸς παρίσταται. Ἀνῆκεν αὐτῷ τῷ Ἀλεξάνδρῳ; τοιαύτη τις δικαίως προβάλλεται ἐρώτησις· ἀλλὰ πῶς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐτάφη ἐν Σιδῶνι, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐν Βαβυλῶνι ἀπέθανεν, ὁ δὲ νεκρὸς αὐτοῦ μετηνέχθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν; Ἀφ' οὗ δὲ δὲν ἦτο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τίνι πράγματι ἀνῆκε; Βεβαίως βασιλεῖ, ἀλλὰ τίνι βασιλεῖ; Μήπως παρηγγέλθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου δορικτήτορος καὶ εἰς Σιδῶνα κατέληξε μετὰ θάνατον αὐτοῦ μὴ λαβοῦσα τὴν εἰς Βαβυλῶνα ἄγουσαν, κατελήφθη δὲ ὑπὸ σιδονίου βασιλέως; Τίς δὲ ὁ τεχνίτης ὁ τὴν σαρκοφάγον ἐργασθείς; Πολλὰ ὀνόματα φέρονται. Κλίνουσι σχεδὸν πάντες πρὸς τὸν Βρύαξιν... Ὅλα ταῦτα εἶναι ὑποθέσεις, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι καιρὸς νὰ εἰσέλθωμεν. Τὸ μόνον βέβαιον ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο, ὅπερ ἡ Τύχη ἐπεφύλαξεν ἡμῖν ἐν Σιδῶνι ὑπὸ δέκα μέτρων γῆν ἀλώβητον καὶ ἄμεμπτον, εἶναι ὄντως ἀριστούργημα τέχνης.

Ἐν δὲ τῇ ΙΙ αἰθούσῃ ἡ πρώτη, ἡ ταριστεῖα συγκρατοῦσα, ἡ καρδία τῆς αἰθούσης, τὸ δένδρον τῆς ζωῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ καλλιτεχνικοῦ πανοράματος, ἡ δεσμεύουσα τὸν ἐπισκέπτην εἶναι ἡ τῶν Θρηνῳδῶν, ἧς τὴν Ν. μεγάλην πλευρὰν ἔχει ὁ ἀναγνώστης πρὸ αὐτοῦ ἐν ἄλλῃ σελίδι.

Ἐν τῇ σαρκοφάγῳ ταύτῃ ἀποθαυμάζομεν τὸν εὐτυχῆ συνδυασμὸν καὶ τὸν ἐπιτυχῆ σύνδεσμον Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ Γλυπτικῆς, τὴν λαμπρὰν καὶ ἐπιχάριτα ἐργασίαν, τὴν μαρμαρογλυφίαν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἀναγλύφων, ἐν ὅλῳ δέκα καὶ ὀκτὼ (6+6+3+3). Ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀρχαῖον ναὸν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ τετράστυλον, ἀμφιπρόστυλον, ψευδοπερίπτερον, διότι ψευδοπερίπτερος ἐλέγετο ὁ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ἀντὶ κιόνων ἡμικίονας ἔχων, μετὰ περιστυλίου καὶ διακόσμου ἀετωμάτων. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ διαβλέπομεν ἀμέσως τὴν καλλιτεχνικὴν τοῦ καλλιτέχνου πρόθεσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ μνημείου· ὁ καλλιτέχνης ἔδωκε σχῆμα ναοῦ εἰς τὴν σαρκοφάγον, διότι ὁ ἀποθανὼν ἀφηρωΐσθη· ἐπειδὴ δὲ ἑκάστη οἰκοδομὴ ἐμπνέει τὸν θεατήν, ὁ καλλιτέχνης, οἱοσδήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ ἕλλην τεχνίτης, ἠθέλησε νὰ ἐμπνεύσῃ ἡμῖν τὴν ἰδέαν περὶ θανάτου, ἀλλ' ἅμα καὶ περὶ τῆς ἀθανάτου θεότητος, τῆς τὰ πάντα διεπούσης. Τὸ μνημεῖον ἐγένετο ὑπὸ τὸν γλαυκὸν τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν ἐν ἀττικῷ ἐργαστηρίῳ ἐπὶ παραγγελίᾳ ξένου ἐπισήμου, καὶ δὴ Μικρασιάτου, διότι, ὡς γνωστόν, μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ τέχνη δὲν περιωρίζετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μόνον τῆς πολιτείας, ὡς ἐπὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους, ἀλλ' ἐγένετο κοινότερον κτῆμα ἰδιωτῶν τε καὶ πλουσίων, παρ' οἷς τὸ καλλιτεχνικὸν αἴσθημα καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους μόρφωσις εἶχε μεταδοθῇ.

Κεφαλὴ Μεδούσης

Ἐν τῷ Αὐτοκρ. Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως

Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀδιάφορον εἰς ἡμᾶς, τίς εὗρε τὴν τελευταίαν αὐτοῦ κατοικίαν ἐν τῇ σαρκοφάγῳ ταύτῃ· ἦτο ὁπωσδήποτε θνητός· ἀδιάφορον εἰς ἡμᾶς, ἂν κατ' εὐθεῖαν ἐξ Ἀττικῆς ἐκομίσθη τὸ ἀθάνατον ἔργον εἰς Σιδῶνα ἢ διὰ τῆς Ἰωνίας. Ἐνδιαφέρει ἡμῖν τὸ ἄφθιτον κάλλος, τὸ τὸ κρύον μάρμαρον περιβάλλον, ὁ ρυθμός, ἡ ἁρμονία, αἱ θαυμάσιαι παραστάσεις, αἱ συμπαθεῖς καὶ λεπταὶ μορφαὶ καὶ ἡ πολυχρωμία.

Ἡ ἐντύπωσις, ἣν παράγει ἡ θέα τοῦ μνημείου, εἶναι ἀρίστη, ἁρμονικωτάτη. Ἡ παράστασις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος, τῆς λύπης, ὑπὸ δέκα καὶ ὀκτὼ βαθμῖδας ἢ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου ὑπὸ δέκα καὶ ὀκτὼ στάσεις καὶ μορφὰς ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς αἰσθηματικῆς αὔρας διαπνεομένας, δὲν εἶναι πρᾶγμα ἴδιον παντὸς τεχνίτου καὶ πάσης ἐποχῆς. Ἤδη ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐθαυμάζετο ἡ ὑπὸ τοῦ σικυωνίου ζωγράφου Τιμάνθους (*Plin.* H.N. ***35***,73) εἰκὼν τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγενείας· διότι ὁ τεχνίτης εἶχε τὴν ἐπιτηδειότητα ν' ἀναπαραστήσῃ ἐν 4 προσώποις διαφόρους τῆς λύπης ἐκφάνσεις, ἰδίως ἐν τῇ περιλύπῳ καὶ ἀπέλπιδι στάσει τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὃν παρέστησε καλύπτοντα τὴν κεφαλὴν διὰ τῆς χλαμύδος. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάσῃ τις τὴν ἰδιοφυΐαν ταύτην τοῦ τεχνίτου καὶ τὸν μέγαν νοῦν αὐτοῦ κατορθώσαντα οὐχὶ ἐν εἰκόσιν, ἀλλ' ἐν μαρμάρῳ οὐχὶ ἐν τέτταρσιν, ἀλλ' ἐν δέκα καὶ ὀκτὼ στάσεσι νὰ ὑποτυπώσῃ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ αἴσθημα; Ὁ τεχνίτης ἔζη ἄλλως ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἐπεδίωκε

τὴν ἐξωτερίκευσιν τῶν μυχίων τῆς ψυχῆς κινημάτων.

Αἱ γυναῖκες ἦσαν, ὡς καὶ σήμερον, πανταχοῦ παροῦσαι, εἴτ' ἐν ἐπικηδείῳ τελετῇ, εἴτε περὶ νεκροφόρον κράβαττον, εἴτ' ἐν ἐπικοσμήσει νεκροῦ· οὕτω καὶ ἐν τῇ σαρκοφάγῳ ταύτῃ. Αἱ γυναῖκες περιεποιοῦντο τὸν ἄνδρα καὶ ζῶντα καὶ ἀποθανόντα, αὗται ἡρμήνευον τὰ αἰσθήματα αὐτῶν διὰ κοπετῶν καὶ θρήνων. Θρηνῳδοὶ δὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἢ θρήνων σοφισταὶ κατὰ τὸν Λουκιανὸν ἦσαν ἐπὶ μισθῷ ἐξ ἐπαγγέλματος, ὡς νῦν αἱ μοιρολογήτριαι· ἀλλὰ ἐν τῷ μνημείῳ τούτῳ δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς θρηνῳδοὺς ὡς κοινὰς γυναῖκας, ὥς τινες ὑλιστικώτεροι φρονοῦσι καὶ γράφουσιν ἢ ὡς ἐρωμένας θρηνούσας ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, τοῦ φίλου ἢ τοῦ προστάτου. Ἡ στάσις αὐτῶν, τὸ ἐν γένει παράστημα τῶν γυναικῶν, ὁ γλυκύς, ὁ ἁβρὸς ἀμφιεσμός, ἡ συμπαθὴς αὐτῶν μορφὴ ἀμέσως ἐμπνέει παντὶ τὴν ἰδέαν, νομίζομεν, ὅτι εἶναι σύζυγοι, συγγενεῖς, φίλοι τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τοῦ πενθοῦντος. Ἰδοὺ βαθμοὶ λύπης, ἐκφράσεις ἐξωτερικαὶ αὐτῆς φυσικαὶ καὶ ἀβίαστοι δέκα καὶ ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸν ἄνευ ἐπαναλήψεως. Ὁ χορὸς οὗτος τῶν Θρηνῳδῶν εἶναι σύνθεσις μὴ ἀπαντῶσα, εἶναι σύνθεσις ἀπηρτισμένη κανονικώτατα ἐκ πλουσίου ἀμητοῦ ἐπιταφίων στηλῶν, ἃς ἐν Ἀθήναις κατὰ ἑκατοντάδας δύναταί τις νὰ ἴδῃ καὶ νὰ μελετήσῃ.

Κατήφεια, ἀθυμία, ἀνία, βαρυθυμία, λύπη, πένθος, θλῖψις, καὶ τέλος δάκρυα ὅλα ταῦτα ἐν ἁρμονίᾳ καὶ ρυθμῷ ἀποτελοῦσι ποικιλίαν ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ καὶ ἀπαραμίλλῳ ἑνότητι τῆς σαρκοφάγου καὶ συγκινοῦσι τὸν θεατὴν καὶ διὰ μαγικῆς ῥάβδου συνέχουσιν αὐτὸν μὴ θέλοντα ταχέως ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ μνημείου. Δικαίως ὁ Reinach ἀποφαίνεται περὶ τῶν Θρηνῳδῶν τάδε «elles pleurent et nous pleurons avec elles· c'est la grande originalité de ce sarcophage». Ὁ κάλαμος ἡμῶν ἀδυνατεῖ νὰ χαράξῃ τὸ προσῆκον ἐγκώμιον διὰ τὰς ἐπὶ τοῦ μαρμάρου θρηνολογούσας ψυχάς, ἱστάμεθα πάντοτε πρὸ αὐτῶν, ὁσάκις δοθῇ ἡμῖν νὰ ἴδωμεν τὸ μνημεῖον καὶ ἀποδίδομεν νοερῶς τὰ ὀφειλήματα ἐκεῖ, ἔνθα ἀπέδρα πᾶσα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός. Ὁ Perrot πραγματικώτερον ἐξεφράσθη ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων τῆς 12 Ἀπριλίου 1892 ἀποκαλέσας τὴν σαρκοφάγον le poème de la Douleur.

Καὶ μὴ δὲν εἶναι;

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ

ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ

Ἡ λέξις *φιλολογία* ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρὰ Πλάτωνι (Θεαιτ. 146, Α, «*Οὕτι που, ὦ Θεόδωρε, ἐγὼ ὑπὸ φιλολογίας ἀγροικίζομαι*») καὶ ἐσήμαινεν ἐπιθυμίαν λόγου, συζητήσεως. Κατὰ τοὺς ἀλεξανδρεωτικοὺς χρόνους προσέλαβε τὴν σημασίαν τῆς φιλομαθείας καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ φιλομαθοῦς ὠνόμασεν ἑαυτὸν ὁ Ἐρατοσθένης (276—194 π. Χ.) *φιλόλογον*, ὡς καὶ ὁ Φρύνιχος (ἐν 392) ὁρίζεται, «*φιλόλογος, ὁ φιλῶν λόγους καὶ σπουδάζων περὶ παιδείαν*». Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως *φιλολογία* ἐσήμαινεν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν ἀρχαιομάθειαν, ἀπὸ δὲ τοῦ τέλους τοῦ ιή αἰῶνος, ὁπότε πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ καὶ ἄλλων ἐθνῶν ὁ πνευματικὸς βίος ἐγένετο, ὑποκείμενον ἐπιστημονικῆς μελέτης, ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ πνευματικοῦ βίου παντὸς πεπολιτισμένου ἔθνους καθ' ὅσον οὗτος ἐκφαίνεται ἐν τῇ γλώσσῃ, τοῖς γραπτοῖς μνημείοις, τῇ θρησκείᾳ, τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ καὶ τῇ τέχνῃ, ἔκτοτε δὲ γίνεται λόγος περὶ ἰνδικῆς, αἰγυπτιακῆς, ἑβραϊκῆς, γερμανικῆς κτλ. φιλολογίας.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀνευρίσκονται κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χρόνους. Ἤδη παρὰ συγγραφεῦσι (μάλιστα παρὰ Πλάτωνι) τοῦ ς' καὶ ε' αἰῶνος ἀπαντῶμεν πραγματείας περὶ γλώσσης, πολιτείας, θρησκείας, ποιήσεως, ῥητορικῆς καὶ ἄλλων τεχνῶν. Καὶ αὐτῆς τῆς κριτικῆς τὰς ἀρχὰς ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἐπὶ Σόλωνος καὶ Πεισιστράτου καὶ τοῦ τῶν τριῶν μεγάλων Τραγικῶν ἐπὶ τοῦ ῥήτορος Λυκούργου. Ἀλλ' αἱ πραγματεῖαι αὗται εἶναι ἐρασιτεχνικαί, οὕτως εἰπεῖν, στεροῦνται ἔτι ἐπιστημονικῆς χροιᾶς. Ἐπὶ Πτολεμαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐπὶ Ἀτταλιδῶν ἐν Περγάμῳ τὸ πρῶτον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔτυχον ἐπιστημονικῆς καλλιεργίας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν Περγάμῳ ἀνηγέρθησαν ὑπὸ τῶν φιλομούσων τούτων ἡγεμόνων ἀδραῖς δαπάναις αἱ πρῶται δημόσιαι Βιβλιοθῆκαι, αὐτόθι ὑπὸ τῶν ὑπ' αὐτῶν προστατευομένων λογίων ἱδρύθησαν ἐν τοῖς Μουσείοις αἱ πρῶται οἱονεὶ Ἀκαδήμειαι. Οἱ αὐτόθι λόγιοι, οἱ ὀτρηροὶ οὗτοι τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καλλιεργηταί, τοῦτο μὲν ἀνέγραψαν συστηματικοὺς καταλόγους (*πίνακας*, ὡς τότε ἔλεγον) τῶν ἐν ταῖς πλουσίαις Βιβλιοθήκαις συνειλεγμένων θησαυρῶν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ταξινομήσεις (τοὺς λεγομένους *κανόνας*) τῶν συγγραφέων κατ' εἴδη, τοῦτο δὲ συνέταξαν τὰς ὑποθέσεις τῶν ποιημάτων καὶ τῶν λόγων καὶ συνέλεξαν τὰς ἐν αὐτοῖς παροιμίας καὶ τοὺς μύθους, τοῦτο δὲ ἡρμήνευσαν λεκτικῶς καὶ πραγματικῶς τὰ πνευματικὰ ἐκεῖνα κειμήλια καὶ ἐπεξειργάσθησαν τὸ κείμενον τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἡσιόδου, τῶν Λυρικῶν, τῶν Δραματικῶν καί τινων τῶν Λογογράφων, τοῦτο δὲ ἐδημιούργησαν τὴν γραμματικὴν καὶ περιέγραψαν τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν θρησκευτικὸν βίον καὶ τὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων. Οἱ φιλάρχαιοι οὗτοι ἐπιστήμονες καλοῦνται *γραμματικοί*, διασημότατοι δὲ αὐτῶν ἦσαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μὲν Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος (284—226 π. Χ.), Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος (296—224), Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος (276—194), Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος (περὶ τὸ 196), Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (περὶ τὸ 220), Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθρᾳξ (181—146), ἐν Περγάμῳ δὲ Κράτης ὁ Μαλλώτης (185—105). Δίδυμος δὲ ὁ ἐπικληθεὶς *χαλκέντερος* διὰ τὴν φιλοπονίαν (περὶ τὸ 63 π. Χ.), ὃς ἀπεταμίευσεν ἐν ἑαυτῷ, ὡς εἴπέ τις τῶν νεωτέρων, ἁπάσας τὰς φιλολογικὰς γνώσεις τῶν προγενεστέρων, Διονύσιος ὁ Θρᾷξ (περὶ τὸ 100 π. Χ.), Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος (περὶ τὸ 130 μ. Χ.) καὶ ὁ τούτου υἱὸς Αἴλιος Ἡρῳδιανὸς (περὶ τὸ 160 μ. Χ.) διέπλασαν ἐπιστημονικῶς τὴν γραμματικήν. Κατὰ τὸν β' μ. Χ. αἰῶνα ἤκμασαν καὶ οἱ λεξικογράφοι Ἁρποκρατίων, Μοῖρις, Φρύνιχος, Πολυδεύκης καὶ ἄλλοι.

Καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις, τοῖς ἀδίκως μέχρις ἐσχάτων ἐπὶ φιλολογικῇ ἀδιαφορίᾳ κακιζομένοις, μόλις δὲ ἀπό τινος θερμῶν συνηγόρων τυγχάνουσιν, ἀφ' ὅτου ἀπροκαταλήπτως καὶ ἀντικειμενικῶς ὅλως ἡ δρᾶσις αὐτῶν ἐρευνᾶται, καὶ παρὰ τούτοις προσηκόντως τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐθεραπεύοντο, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος. Μικρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀξίας δὲν εἶναι τὰ φιλολογικὰ ἔργα τοῦ ἱεροῦ Φωτίου κατὰ τὸν θ' αἰῶνα οὐδὲ τὰ τοῦ Κεφαλᾶ καὶ τὰ τοῦ Σουΐδα κατὰ τὸν ι' οὐδὲ τὰ τοῦ Ζωναρᾶ κατὰ τὸν ια' οὐδὲ τὰ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κορίνθου, τὰ τοῦ Εὐσταθίου καὶ τὰ τοῦ Τζέτζου κατὰ τὸν ιβ' οὐδὲ τὰ τοῦ Μοσχοπούλου κατὰ τὸν ιγ' οὐδὲ τὰ τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου κατὰ τὸν ιδ'. Τὰ ἔργα τούτων εἶναι τοῦτο μὲν ποικίλαι συλλογαί, τοῦτο δὲ ἑρμηνευτικαὶ καὶ γραμματικαὶ πραγματεῖαι, κῦρος ἔτι καὶ νῦν ἔχουσαι.

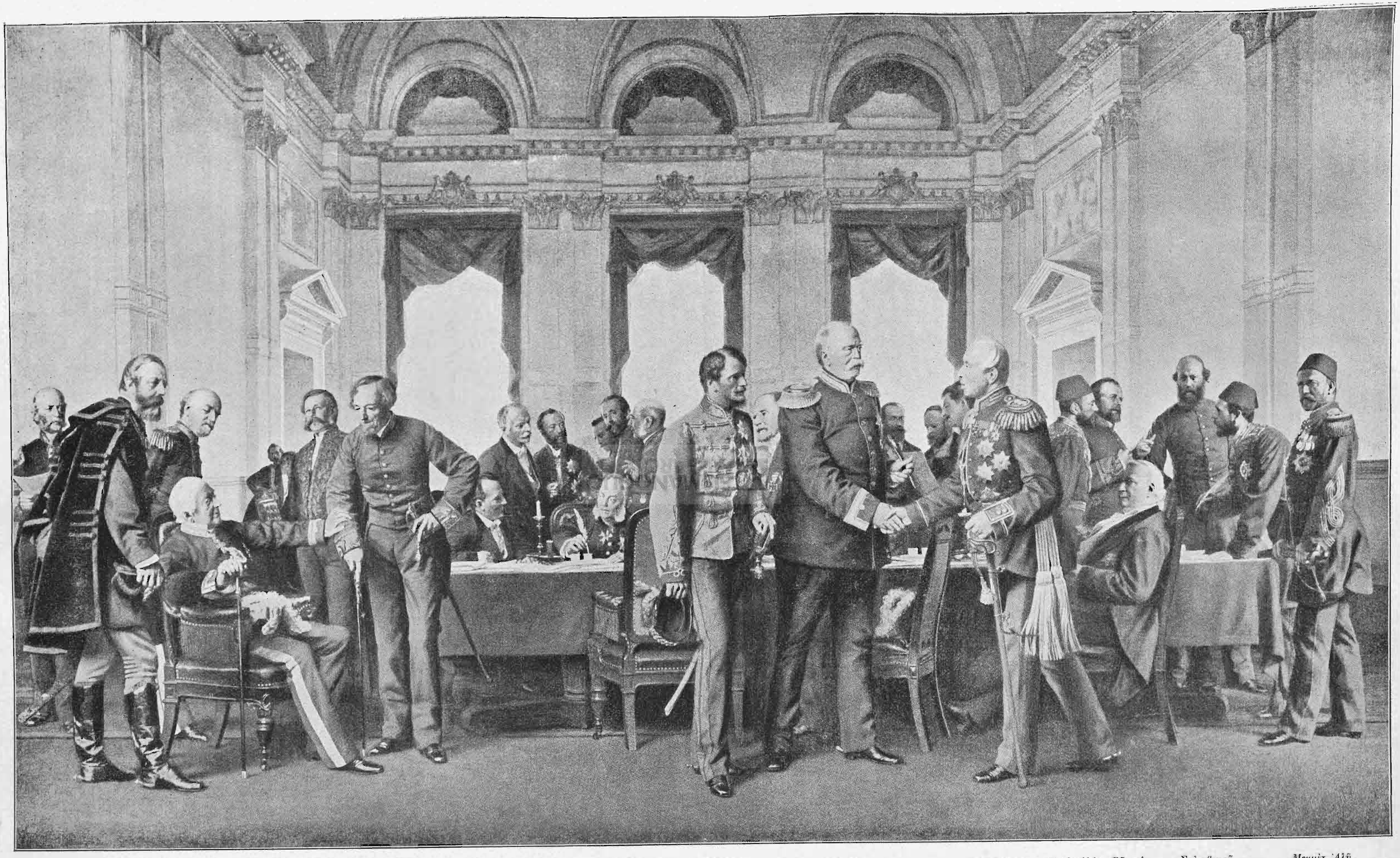

Χαϋμέρλε *Κάρολυ* *Λωνναι* *Γόρτσακωφ* *Βάδδιγκτον* *Βήκονσφιλδ* *Χοχενλόε* *Ράδοβιτς* *Κορτης* *Σαιναλλιέ* *Οὐβρίλ* *Ανδράσσυ* *Βίσμαρκ* *Σούβαλωφ* *Σααδουλλάχ* *Ρῶσσελ* *Βύλωβ* *Σαλισβουρῆ* *Καραθεοδωρῆ* *Μεχμὶτ Ἀλῆ*

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ

1/13 Ἰουνίου — 1/13 Ἰουλίου 1878

Κατὰ τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ Ἀντωνίου Βέρνερ, τὴν ἐν τῷ Δημαρχείῳ τοῦ Βερολίνου

Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ τῆς φιλολογίας ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ δὴ πρῶτον μὲν τῆς λατινικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιδ΄ αἰῶνος διὰ τῶν Fr. Petrarca (1304—1374), G. Boccaccio (1313—1375) καὶ G. Ravenna (1350—1420), ὅστις καὶ πρῶτος εἰσήγαγε τὰ λατινικὰ γράμματα ὡς βάσιν τῆς σχολικῆς διαπαιδαγωγήσεως, ὅπερ νέον ὅλως ὁρίζοντα ἐκπαιδεύσεως διήνοιξεν, ἥτις humanismus ἐκλήθη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τέως *σχολαστικὴν* λεγομένην καὶ βάσιν ἔχουσαν μόνον ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, μικρὸν δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τῆς ἑλληνικῆς, καὶ δὴ δι' Ἑλλήνων. Καὶ πρὸ τοῦ 1453 εὑρίσκοντο ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνες διδάσκαλοι τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, Χρυσολωρᾶς, Πλήθων, Γαζῆς καὶ ἄλλοι, ἀλλ' ἔκτοτε ηὐξήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτόσε φυγάδων λογίων Ἑλλήνων. Φλωρεντία καὶ Μέδικοι, Νεάπολις καὶ Ἀλφόνσος, Μεδιόλανα καὶ Σφόρτσας, Φερράρα καὶ Ἔστης, Ῥώμη καὶ Νικόλαος Ε΄ καὶ Λέων Ι΄ οἱ φιλόμουσοι Πάπαι ἦσαν τὰ κέντρα τῆς φιλολογικῆς ταύτης ὁράσεως, Ἕλληνες δὲ οἱ ἐργάται, οἱ ἀλήστου μνήμης Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, Ἰωάννης Λάσκαρις, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, Ἀνδρόνικος Καλλίνικος καὶ ἄλλοι.

Καὶ ἡ τῆς τυπογραφίας ἐφεύρεσις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς διάδοσιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Οἱ λόγιοι τυπογράφοι Manutius ἐν Βενετίᾳ καὶ Giunta ἐν Φλωρεντίᾳ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ις΄ αἰῶνος ἤρξαντο τύποις ἐκδίδοντες τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως.

Οὐ μόνον νέοι ἀλλὰ καὶ καθεστηκότες ἤδη τὴν ἡλικίαν ἄνδρες συνέρρεον ἀπανταχόθεν εἰς Ἰταλίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιε΄ αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ις΄, ὅπως ποτισθῶσι τὰ ζωογόνα νάματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, καὶ δὴ καὶ ἐκ Γαλλίας. Διαπρεπεῖς Γάλλοι ἑλληνισταὶ κατὰ τὸν ις΄ αἰῶνα ἀναφέρονται ὁ G. Budé (1467—1550), ὁ J. Cusas (1522—1594), ὁ F. Hotman (1524—1590), ὁ B. Brisson (1530—1590) καὶ ὁ Henri Estienne (1528—1598), ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐρρίκου Στεφάνου γνωστὸς ἀκάματος ἐκδότης του Thesaurus græcæ linguæ. Ἀλλ' οἱ θρησκευτικοὶ διωγμοὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν Γαλλίᾳ ἀνέκοψαν τὴν διὰ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναπτυχθεῖσαν φιλολογικὴν δραστηριότητα, οἱ διωγμοὶ δὲ οὗτοι καὶ ἠνάγκασαν τὸν I. Casaubon (1559—1614) νὰ καταφύγῃ εἰς Ἀγγλίαν, μεταλαμπαδεύων ἐκεῖσε τὰ ἑλληνικὰ φῶτα, καὶ τοὺς J. Scaliger (1540—1609) καὶ C. Saumaise (1588—1653) εἰς Ὁλλανδίαν.

Ἄποψις τῶν νῦν Ἀθηνῶν

Ἡ ἵδρυσις Πανεπιστημίου τῷ 1575 ἐν Leyden τῆς Ὁλλανδίας καὶ ἡ αὐτόθι ἐγκατάστασις τοῦ J. Scaliger μετήνεγκον τὴν θεραπείαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς Ὁλλανδίαν. Ἐνταῦθα ἐδίδαξαν αὐτὰ οἱ διαπρεπεῖς ἑλληνισταὶ L. Walckenær (1715—1785), D. Runken (1723—1798), D. Wyttembach (1746—1820) καὶ ὁ τῷ 1889 ἀποβιώσας πολὺς K. Cobet.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ ις΄ αἰῶνος δὲν ἔλειπον ἐν Ἀγγλίᾳ ἄνδρες εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν ἐπιδιδόμενοι, ἀφ' οὗ ἐν Ἰταλίᾳ ἐξεπαιδεύθησαν. Ὡς τοιοῦτοι ἀναφέρονται ὁ J.

Colet, ὁ Th. Linacre καὶ ὁ R. Crook. Ἀλλ' οἱ μετὰ ταῦτα αἰῶνες ἀναδεικνύουσι διαπρεπεῖς Ἄγγλους φιλολόγους, τὸν μεγαλοφυᾶ κριτικὸν R. Bentley (1602—1742), τὸν J. Markland (1693—1776), τὸν J. Taylor (1703—1766), τὸν R. Dawes (1708—1766), τὸν πολὺν S. Musgrave (1739—1780) καὶ τὸν ἀπαράμιλλον ἐν τῇ τῶν Δραματικῶν ἑρμηνείᾳ R. Porson (1759—1808). Πάντες οὗτοι, τοῖς ἴχνεσι τοῦ μεγάλου αὐτῶν σχολάρχου R. Bentley ἀκολουθοῦντες, οὐ σμικρὰς τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ καὶ ἰδίᾳ τῇ κριτικῇ παρέσχον ἐκδουλεύσεις, ἐφ' ᾧ καὶ δικαίως γεραίρονται.

Ἀλλὰ χώρα, ἐν ᾗ τῆς μεγίστης ἔτυχον καλλιεργίας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐθεοποιήθησαν, εἶναι ἡ Γερμανία, πρῶτοι δὲ οἱ τὴν ὥθησιν εἰς αὐτὰ δόντες εἶναι ὁ D. Erasmus (1467—1536) καὶ ὁ J. Reuchlin (1455—1522), ὑφ' Ἑλλήνων διδασκάλων ἐν Ἰταλίᾳ διδαχθέντες, ἔδρα δὲ τῆς δράσεως αὐτῶν ἦτο ἡ πολυθρύλητος Βυρτεμβέργη. Τούτοις ἠκολούθησαν ὁ Ph. Melanchthon (1497—1560), ὁ J. Sturm (1507—1589), ὁ J. Camerarius (1500—1574), ὁ W. Xylander (εἶναι ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ γερμανικοῦ Holzmann τὸ Xylander=Ξύλανδρος, ὡς *Ἔρασμος* τοῦ λατινικοῦ Desiderius, *Καπνόων* τοῦ γερμανικοῦ Reuchlin, *Μελάγχθων* τοῦ γερμανικοῦ Schwarzirdisch), ὁ J. Fabricius (1668—1738), ὁ J. Gesner (1691—1761), ὁ J. Reiske (1716—1774), ὁ πολὺς ἀρχαιολόγος J. Winckelmann (1717—1768), ὁ F. Reiz (1733—1790), ὁ Ch. Beck (1751—1830), ὁ F. Jacobs (1761—1847), ὁ J. Schneider (1750—1822), ὁ γραμματικὸς A. Matthiae (1769—1835) καὶ ὁ πολὺν θόρυβον προκαλέσας διὰ τῆς ἀνακινήσεως (1795) τοῦ ὁμηρικοῦ ζητήματος Fr. Wolf (1759—1824).

Κατὰ τὸν λήξαντα ιθ' αἰῶνα ἑλληνιστὰς ἡ Γερμανία εἶχε πολλούς, καὶ δὴ ἐξόχους. Ἐκ τούτων διαπρεπέστεροι ἦσαν ὁ G. Hermann (1772—1848), ὁ δημιουργήσας τὴν μετρικήν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ch. Lobeck (1781—1860) ἐν Königsberg καὶ A. Seidler (1780—1851) ἐν Halle, ὁ μέγας Fr. Thiersch (1784—1860), τὸ σέμνωμα τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου (τοῦ σοφοῦ τούτου μαθηταὶ εἶναι οἱ πλεῖστοι τῶν τὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα ἐν Γερμανίᾳ κλεϊσάντων, Döderlein, Nägelsbach, Halm, Urlichs, Christ, Bursian), ὁ λεξικογράφος F. Passow, ὁ K. Hermann, ὁ A. Meineke, ὁ ὀνομαστὸς τοῦ Θουκυδίδου ἐκδότης F. Poppo, οἱ ἀδελφοὶ Dindorf, ὁ Westermann, ὁ πολυμαθὴς τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Δημοσθένους ἐκδότης Sauppe, ὁ δεινὸς γραμματολόγος Bergk, ὁ Haupt, ὁ Reisig, ὁ Lachmann, ὁ Ritschl, ὁ τὸ νέον τοῦ Βερολίνου Πανεπιστήμιον ἀναδείξας καὶ τιμήσας μέγας Boeckh, ὁ Bekker, ὁ Buttmann, ὁ Heindorf, ὁ Bernhardy, ὁ Schleiermacher, οἱ Müller, ὁ Welcker, ὁ Gerhard, ὁ Böttiger, ὁ Creuzer, ὁ Preller, οἱ ἀδελφοὶ Ernest καὶ Georg Curtius καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ἐκ τῶν ἀρίστων φιλολόγων τοῦ ιθ' αἰῶνος ὑπῆρξε καὶ ὁ ἐκ Δανιμαρκίας N. Madwig (1804—1886), τῶν δὲ ἑλλήνων φιλολόγων ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Χῖος Ἀδαμάντιος Κοραῆς (1748—1833), οὗ τὸ ὄνομα μετὰ μεγίστης τιμῆς μνημονεύουσιν ὁμοθύμως ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας, μετὰ μεγίστων δὲ ἐγκωμίων ἀναφέρουσι τὰ ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπ' αὐτοῦ κατωρθωμένα οἱ κράτιστοι τῶν φιλολόγων τοῦ ιθ' αἰῶνος Γάλλοι, Ἄγγλοι, Γερμανοί, Ὁλλανδοί, Δανοί, Ἑλβετοὶ καὶ Ἰταλοί, καὶ ἀποκαλοῦσιν οἱ μὲν ἐμπειρότατον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιομαθείας ἄνδρα, οἱ δὲ πάσῃ παιδείᾳ κατηγλαϊσμένον, οἱ δὲ σοφώτατον, οἱ δὲ ἐπιφανέστατον, οἱ δὲ ἀγχινούστατον, οἱ δὲ κριτικώτατον, οἱ δὲ ὀξυνούστατον, οἱ δὲ πολυμαθέστατον, οἱ δὲ θαυμασιώτατον διὰ τὴν τῶν φρενῶν λεπτότητα καὶ τὸν μαντικὸν νοῦν. Ὁ Gervinus, ὁ Maurer, ὁ Mend. Bartholdy καὶ ὁ Hertzberg μιᾷ φωνῇ ἀνακηρύττουσι τὸν ἀοίδιμον Κοραῆν σοφὸν ἀναμορφωτὴν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ὀξύνουν ἀνακαινιστὴν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης. Καὶ ὁ περὶ τοὺς ἐπαίνους φειδωλότατος, πρὸς τὰς μομφὰς δὲ ἀφειδέστατος ἄγγλος ἱστορικὸς Finlay ἀποφαίνεται ὅτι «ὁ Κοραῆς ὑπῆρξε μέγας μεταρρυθμιστὴς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, σοφὸς νομοθέτης τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐπὶ δὲ τούτοις βαθύνους κριτικὸς καὶ μέγας φιλόλογος». Περὶ τοῦ σεμνώματος τούτου τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀρίστην ἔγραψε μονογραφίαν ὁ Δ. Θερειανός (ἐν Τεργέστῃ, 1889-90), ὅστις ἐν σελίδι 154 τοῦ Γ' τόμου γράφει «Καὶ τί πλέον νὰ θαυμάσωμεν, τὴν ἀδροτάτην παιδείαν ἢ τὴν ἀξιοζήλωτον αὐτοῦ ἀρετήν, τὴν κριτικὴν εὐθυγνωσίαν καὶ φιλολογικὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν παρρησίαν, τὴν φιλαλήθειαν, τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν φιλογένειαν»;

Ἀλλ' ὅ,τι ἀναδεικνύει τὴν φιλολογίαν κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα εἶναι κυρίως ἡ γραμματική, διότι οὐδεὶς κλάδος αὐτῆς ἀνεπτύχθη τοσοῦτον ὅσον αὕτη. Ἐπειδὴ δὲ αἱ πρόοδοι τῆς γραμματικῆς εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς τεραστίας ἀναπτύξεως τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸν ιθ' αἰῶνα, ἀναγκαία ἀποβαίνει ἡ τῶν ἐργασιῶν, δι' ὧν προήχθη κατὰ μικρὸν ἡ γλωσσικὴ μέχρι τοῦ νῦν σημείου τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἐπιθεώρησις, ἣν ποιούμεθα ἤδη, ἀλλ' ὅσον ἔστι περιληπτικῶς, ἐκτιθεμένης τῆς ἱστορίας αὐτῆς διεξοδικῶς ἐν εἰδικοῖς συγγράμμασιν, ἐν οἷς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου Γ. Ν. Χατζιδάκι *Συγκριτικὴ γλωσσικὴ* Whitney καὶ Jolly, ᾗ καὶ ἀκολουθοῦμεν.

Ἡ τάσις τῶν Ἑλλήνων νὰ διαγνώσωσι τὸν ἔσχατον τῶν πραγμάτων λόγον, νὰ συλλάβωσι τὰ παρατηρηθέντα εἰς ἑνότητα καὶ νὰ διατυπώσωσιν εἰς θεωρίας ἀποτελεῖ καὶ κατὰ τὰς γλωσσικὰς ἐρεύνας τὸν κύριον τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἡ πρὸς τὰς θεωρίας ἔφεσις αὕτη ἀναφαίνεται ἤδη κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν πολλαῖς ἐκφράσεσι τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων περὶ τῆς φύσεως τῆς γλώσσης. Ὁ Ἡράκλειτος δῆλον ὅτι καὶ ὁ Δημόκριτος ἤδη κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα ἤριζον πρὸς ἀλλήλους, ἂν αἱ λέξεις ἐγένοντο *φύσει* ἢ *θέσει* (κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἢ κατὰ συμφωνίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων), παρεδέχοντο δὲ ὁ μὲν Ἡράκλειτος *φύσει*, ὁ δὲ Δημόκριτος *θέσει*, ἀμφότεροι ἐν μέρει ἀστοχοῦντες, διότι οὐδενὸς πράγματος τὸ ὄνομα εἶναι φυσικὸν ὑφ' ἣν σημασίαν ἐνόει ὁ Ἡράκλειτος, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα ἐκφράζει ἁπλῶς τὸ αἰσθητὸν γνώρισμα, ὅπερ μάλιστα πάντων προσέπεσε τῇ ἀντιλήψει κατὰ τὴν πλάσιν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν κεῖται ἐφ' ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐπινοῇ αὐθαιρέτως ὄνομά τι, ὡς ὁ Δημόκριτος διισχυρίζετο, διότι αἱ λέξεις δὲν εἶναι ἔργον τῆς σήμερον ἢ τῆς χθές, ἀλλὰ

προϊὸν πνευματικῆς δράσεως γενεῶν ὅλων καὶ πολλῶν ἐθνῶν. Ἐκ τῆς ἔριδος δὲ ταύτης περὶ τῆς γενέσεως τῶν λέξεων ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς τῶν Ἰώνων σχολαῖς προέκυψεν ἑτέρα γλωσσικὴ δρᾶσις, ἡ ἔρευνα τοῦ ἐτύμου τῶν λέξεων. Ἡ ἐτυμολογία εἶναι τῶν ἀρχαιοτάτων μαθήσεων, ἀλλ' οὐδαμῶς ἐγένετο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀξία τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ ἐκοσμήθη, διότι δὲν ἦτο ἐπιστήμη τοῦ ἀληθοῦς, ὅπερ τὸ ὄνομα *ἐτυμολογία* δηλοῖ. Αἱ αὐθαιρετώταται ἀλλοιώσεις καὶ μεταθέσεις καὶ ἀφαιρέσεις τῶν φθόγγων καὶ συλλαβῶν ὅλων ἦσαν κατὰ τὴν τότε ἐτυμολογίαν ἐπιτετραμμέναι, τὸ δὲ οὕτως ἐτυμολογεῖν ἐκληρονομήθη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοιούτων παραδόξων ἐτυμολογιῶν βρίθουσι τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν καὶ ἄλλα ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρεωτικῶν χρόνων καὶ ἑξῆς ἔργα, ἐξ ὧν παραθέτομεν τὴν τοῦ *φηλήτης* (=κλέπτης) ἀπὸ τοῦ *ὑφελέσθαι* ἐκτάσει τοῦ ε εἰς η καὶ ἀφαιρέσει τοῦ ἀρκτικοῦ υ, «*ὅτι συνέπαθεν ἡ φωνὴ τῷ σημαινομένῳ, ὁ γὰρ κλέπτης ἔνδειαν ποιεῖ, οὗ χάριν καὶ φωνῆς ἔνδειαν ἐνεδέξατο*».

Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθη μετὰ πολλοῦ ζήλου περὶ τὰ ζητήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης, ἀλλὰ περὶ ὧν διέπραξεν ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ οὔτε οὕτω πλήρεις οὔτε οὕτως αὐθεντικὰς ἔχομεν μαρτυρίας, ἐπειδὴ τὸ μὲν δὲν διεσώθησαν ἡμῖν πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, τὸ δὲ τὰ εἰς τὴν γλωσσικὴν ἀναφερόμενα χωρία ἐν τοῖς σωζομένοις ἔργοις αὐτοῦ νοθεύονται. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀποδέχεται τὴν φυσικὴν ὀρθότητα τῶν λέξεων. Πᾶσα λέξις κατ' αὐτὸν ἔχει σημασίαν, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ὄργανον φυσικόν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι ἔδωκαν αὐτῇ σημασίαν κατὰ συνθήκην. Οἱ φθόγγοι καθ' ἑαυτοὺς δὲν εἶναι λέξεις, ἀλλὰ γίνονται, «*ὅταν γίνωνται σύμβολα*», ἐν ᾧ δὲ ὁ Πλάτων παρεδέχετο ὅτι αἱ λέξεις τὸ μὲν εἶναι *ὀνόματα*, τὸ δὲ *ῥήματα*, ὁ Ἀριστοτέλης προσέθηκε καὶ τρίτον μέρος λόγου, τοὺς *συνδέσμους*, εἰσήγαγε τὸν τεχνικὸν ὅρον *πτῶσιν*, ἀλλ' ἐνόει ὑπὸ τοῦτον πάντα καθόλου τῆς κλίσεως τύπον, ἤτοι καὶ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων, διήρεσε τὰ ὀνόματα εἰς *ἁπλᾶ* καὶ *σύνθετα*, διέκρινε τρία *γένη* καὶ ἐπειράθη ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς καταλήξεως τῆς ἐνικῆς

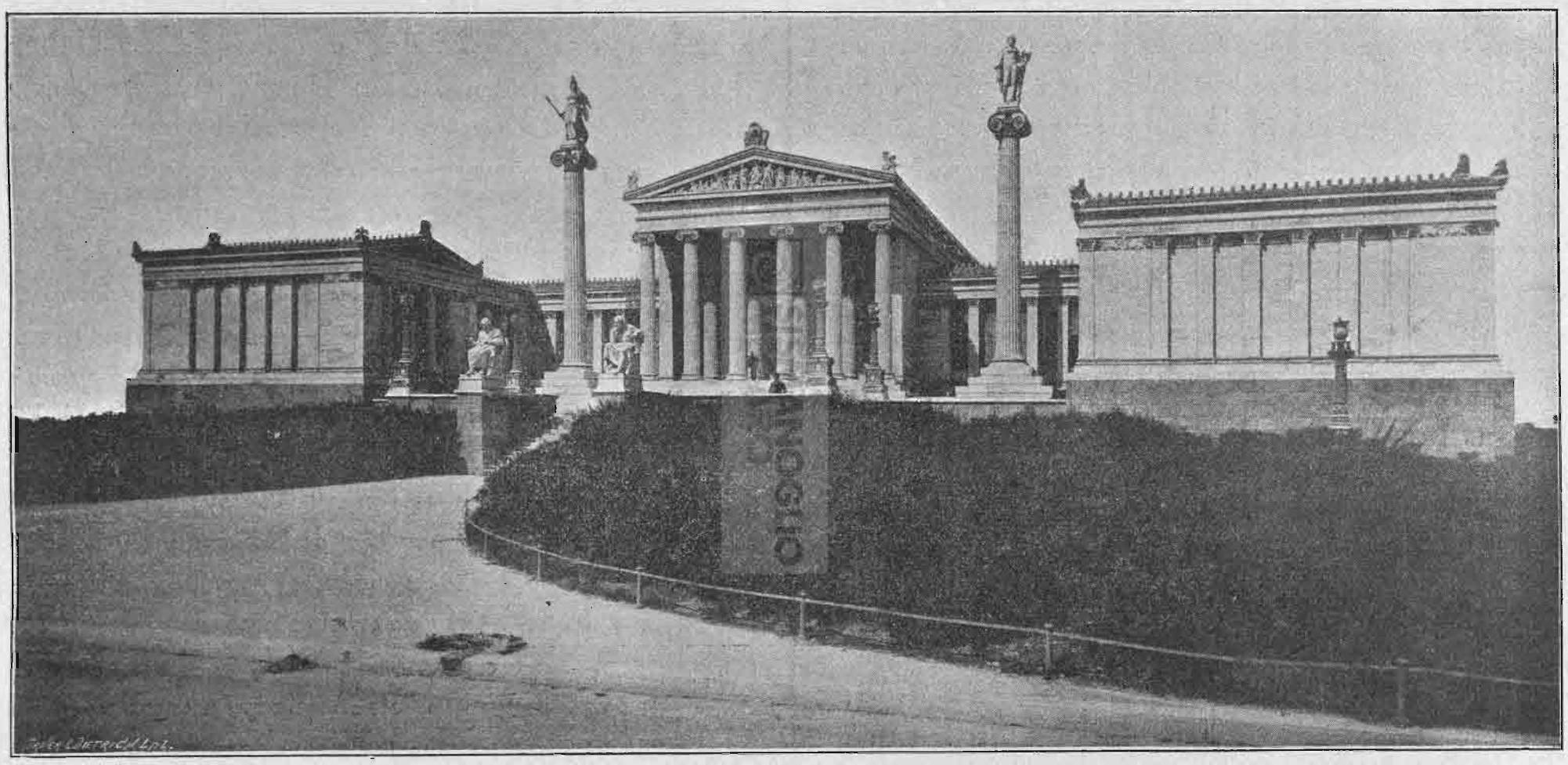

Ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν

Τὸ λαμπρότατον προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς περὶ γλώσσης φιλοσοφίας εἶναι ὁ Κρατύλος τοῦ Πλάτωνος. Ὁ διάλογος οὗτος, οὕτω καλούμενος ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ διαλεγομένου φιλοσόφου Κρατύλου, πιστοῦ ὀπαδοῦ τῆς ἡρακλειτείου θεωρίας περὶ τῆς φυσικῆς γενέσεως τῶν λέξεων, παρέχει αὐθεντικὴν μαρτυρίαν τοῦ ζήλου, μεθ' οὗ τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης συνεζητοῦντο ἐν Ἀθήναις μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν σοφιστῶν, οὓς ἡ τάσις νὰ διαμορφώσωσι διαλεκτικὰ τεχνάσματα εἶχεν ὁδηγήσει ἤδη πολλαχῶς εἰς γλωσσικὰς παρατηρήσεις καὶ θεωρίας. Ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Πλάτων διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὀρθότητος τῶν λέξεων ὅτι φυσικὴ ὀρθότης τῶν ὀνομάτων ἐν τῇ ὑπαρχούσῃ γλώσσῃ (τῇ ἑλληνικῇ, διότι αὕτη μόνη λαμβάνεται πρὸ ὀφθαλμῶν), καθόλου εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει καὶ καθ' ὃν τρόπον ἔπλασεν ἰδανικὴν πολιτείαν, οὕτως ἐπιθυμεῖ νὰ εὕρῃ καὶ ἰδανικὴν γλῶσσαν, ἐν ᾗ αἱ λέξεις νὰ εἶναι πισταὶ ἀπεικονίσεις τῶν δι' αὐτῶν ὠνομασμένων πραγμάτων.

ὀνομαστικῆς νὰ ὁρίσῃ κανόνας περὶ τῆς δηλώσεως τοῦ γένους.

Τῶν μετέπειτα ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅσοι κατέλιπον ἡμῖν γνώμας περὶ τῆς γλώσσης, οὐδεὶς φαίνεται ἐμβλέψας οὕτω βαθέως εἰς τὴν φύσιν τῆς γλώσσης ὡς ὁ Ἐπίκουρος. ὅστις ἀπεφαίνετο γνώμην ὅτι ἡ γλῶσσα ἐγένετο *φύσει*, ἀλλὰ τὸ *φύσει* τοῦτο δὲν εἶναι (κατὰ τοῦτο διέφερε τῶν προγενεστέρων ὁμοφρόνων) σταθερὸς καὶ ἀναλλοίωτος ἐξωτερικὸς φυσικὸς νόμος, ἀλλ' αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου Τὰ ἄτομα δῆλον ὅτι κατὰ λόγον τῆς φυλῆς καὶ τοῦ κλίματος, ἐν ᾧ ζῶσι, διαφόρους λαμβάνοντα ἐντυπώσεις καὶ διαφόρους σχηματίζοντα παραστάσεις, διαφόρως ἐκπέμπουσι καὶ τὴν διὰ τῶν ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων τούτων διεγερθεῖσαν ἀναπνοήν. Οἱ ἄνθρωποι ἄρα εἶναι οἱ πλάττοντες τὴν γλῶσσαν, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ συνθήκην, ἀλλὰ φυσικῶς κινούμενοι.

Ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆς λογικῆς ἐποιεῖτο παρεκβάσεις εἰς τὴν γραμματικήν, παρὰ τοῖς Στωικοῖς αἱ γλωσσικαὶ ἔρευναι ἀπαρτίζουσι τὴν ἀφετηρίαν καὶ ἡ γλωσσικὴ

ἐπιστήμη ἀνῆλθε παρ᾽ αὐτοῖς διὰ τοῦτο εἰς μεῖζον ἀξίωμα, οὕτω δὲ ἐπέτυχον οἱ φιλόσοφοι οὗτοι τοῦ γ΄ π. Χ. αἰῶνος νὰ τελειοποιήτωσι τὰς γλωσσικὰς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνακαλύψεις. Ὠνόμασαν λ. χ. διὰ τῆς ὀνομασίας τοῦ *ἄρθρου* τὸ νῦν λεγόμενον *ἄρθρον* καὶ τὰς *ἀντωνυμίας*, ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοτέλης ταῦτα συγκατέλεγε τοῖς *συνδέσμοις*, πρὸς τούτοις ἀνεῦρον καὶ ἄλλο μέρος τοῦ λόγου, τὸ *ἐπίρρημα*, περιώρισαν τὸν ὅρον *πτῶσιν* ἐν τῇ νῦν σημασίᾳ καὶ ἔπλασαν τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων κυρίων πτώσεων, ἅτινα καὶ παρ᾽ ἡμῖν σῴζονται, μεταφρασθέντα δὲ κατὰ λέξιν εἰς τὴν λατινικὴν εἰσεχώρησαν εἰς πάσας τὰς γλώσσας τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν. Ἐν τῷ ῥήματι διέκριναν τοὺς *χρόνους*, τὰς *ἐγκλίσεις* καὶ τὰς *διαθέσεις*, διήρεσαν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα εἰς *κύρια* καὶ *προσηγορικά*, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἅπασα ἡ ὀνοματολογία τῆς γραμματικῆς ὀφείλεται εἰς τὴν στωικὴν σχολήν.

Ἤδη παρὰ τοῖς Στωικοῖς ἡ γραμματικὴ εἶχεν ἀνέλθει εἰς περιωπήν τινα, ἀλλ᾽ ἡ κυρία ἀκμὴ αὐτῆς ἀνήκει τοῖς ἀλεξανδρεωτικοῖς χρόνοις. Ὅτε δῆλον ὅτι ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ πνεύματος ἐξέλιπε παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οἱ εὐφυέστεροι τῶν χρόνων ἐκείνων ἄνδρες ἐνέκυψαν τῇ μελέτῃ τῶν ποιητικῶν καὶ λογογραφικῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀποιχομένης ἀκμῆς. Ἀλλὰ μετὰ τῆς κλασσικῆς φιλολογικῆς περιόδου ἀπώλετο καὶ ἡ κλασσικὴ γλῶσσα αὐτῆς, διότι διὰ τῆς διαδόσεως εἰς ξένα ἐδάφη καὶ τῆς παρακμῆς τοῦ τέως κέντρου τῆς μορφώσεως, τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἡ γλῶσσα διεφθάρη. Διὰ τοῦτο τοῖς Ἕλλησι τῶν ἀλεξανδρεωτικῶν χρόνων ἡ γλῶσσα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἔτι μᾶλλον ἡ ἀρχαϊκωτέρα τοῦ Ὁμήρου ἐφαίνετο σχεδὸν ξένη, ἣν δὲν ἠδύνατό τις ἀμέσως καὶ εὐκόλως νὰ νοήσῃ, ἀλλ᾽ ἔδει διὰ συντόνου μελέτης νὰ μάθῃ. Ἐπεβάλλετο ἄρα νὰ μελετηθῇ ὡς ἄριστα ἡ γλῶσσα ἐκείνη, ἡ τοιαύτη δὲ μελέτη ἐδημιούργησε τὴν συστηματικὴν τῆς γραμματικῆς τελειοποίησιν καὶ ἀνήγαγεν αὐτὴν εἰς ὕψος αὐτοτελείας καὶ ἐπιστημονικότητος.

Ἐπιθεωρῶν τις τὰ ἐπὶ μέρους τῆς γραμματικῆς ἐπιστήμης παρ᾽ Ἕλλησι μέχρις Ἡρῳδιανοῦ (περὶ τὸ 160 μ. Χ.), εὑρίσκει ὅτι ἐν τῇ φωνητικῇ διέγνωσαν ὀρθῶς τὰς στοιχειωδεστάτας φυσιολογικὰς διαφοράς, ὅτι τὰ περὶ τῶν μερῶν τοῦ λόγου ἡρμήνευσαν θαυμασίως, ὅτι ἐν τῷ τυπικῷ κατέγραψαν ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς τύπους τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων καὶ ὅτι παρέστησαν εὐφυέστατα τὰ περὶ τῆς συνδέσεως τῶν λέξεων καὶ τὰ περὶ τῆς συντάξεως τοῦ λόγου.

Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες καὶ μετ᾽ αὐτοὺς οἱ Ρωμαῖοι περιωρίζοντο πάντοτε ἐν ταῖς γραμματικαῖς μελέταις αὐτῶν μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ γλώσσῃ, ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη παρ᾽ αὐτοῖς ἔμεινε στάσιμος Μόνη ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ λατινικὴ ὑπελαμβάνοντο ὑπ᾽ αὐτῶν ἀληθεῖς γλῶσσαι, αἱ δὲ τῶν ἄλλων ἐθνῶν περιεφρονοῦντο καὶ οὔτε μαθήσεως οὔτε μελέτης ἠξιοῦντο. Διὰ τὴν ἐθνικὴν ταύτην ὑπεροψίαν δίκην κωφῶν οὔτε οἱ Ἕλληνες παρετήρησαν ὅτι οἱ Πέρσαι οὔτε οἱ Ρωμαῖοι ὅτι αἱ γερμανικαὶ καὶ κελτικαὶ φυλαὶ ἐλάλουν γλώσσας συγγενεῖς πρὸς τὰς ἑαυτῶν. Ἀλλ᾽ ὅμως μόνον διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν συγγενῶν γλωσσῶν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτισθῇ τὸ πρῶτον γλώσσης τινὸς στάδιον, ἐκ τῆς ἀνευρέσεως δὲ τοῦ πρώτου τούτου σταδίου νὰ κατανοηθῶσι καὶ ἑρμηνευθῶσιν ὡς δεῖ τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα καὶ νὰ διαγνωσθῶσιν αἱ αἰτίαι αὐτῶν. Ἦτο ἄρα ἀναγκαῖον νὰ καταπέσωσι τὰ διαχωρίσματα, ἅτινα ἐθνικὴ φιλαυτία εἶχεν ἀνεγείρει μεταξὺ τῶν κλασσικῶν, ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς, καὶ τῶν βαρβάρων γλωσσῶν, ὅπως ἀναπτυχθῇ καὶ ἀνυψωθῇ ἡ γλωσσικὴ μέχρι τοῦ νῦν σημείου.

Πρῶτος ὁ γερμανὸς φιλόσοφος τοῦ ιζ΄ αἰῶνος Leibnitz, τὸ καθολικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα τὸ κατέχον πάσας τὰς γνώσεις τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ ὁμοίως ὡς ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ ἑαυτοῦ, ὁ Leibnitz, ὅστις ἦτο ἐν ταὐτῷ καὶ φιλόσοφος καὶ νομικὸς καὶ θεολόγος καὶ ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς καὶ μαθηματικὸς καὶ γλωσσικός, ηὐτύχησε διὰ τῶν πολυμερῶν ὠθήσεων, ἃς ἔδωκε πρὸς ἱστορικάς, φιλοσοφικὰς καὶ συγκριτικὰς τῆς γλώσσης μελέτας, νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν ἀνύψωσιν τῆς γλωσσικῆς εἰς πρώτης τάξεως ἐπιστήμην.

Ἀλλὰ καὶ ἕτερος γερμανὸς ὁμοίως φιλόσοφος τοῦ ιη΄ αἰῶνος ἐπέδρασεν ὠφελίμως μετὰ τὸν Leibnitz ἐπὶ τὴν γλωσσικήν, ὁ Herder, ὅστις βαθὺς γνώστης τῆς ἑβραϊκῆς γλώσσης ὧν ἔδωκε διὰ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ Ueber den Geist der hebraïschen Poesie μεγάλην ὤθησιν πρὸς ἐμβριθεῖς ἐρεύνας περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συναφείας τῶν σημιτικῶν γλωσσῶν, ἐρεύνας, αἵτινες κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα ἐκ βάθρων ἀνεκαίνισαν καὶ μετέπλασαν τὰς σπουδὰς τῶν γλωσσῶν τούτων καὶ τὸ τέως γραμματικὸν αὐτῶν σύστημα ἀντικατέστησαν δι᾽ ἐπιστημονικῆς, συγκριτικῆς ἐκθέσεως τῆς σημιτικῆς γλωσσικῆς ὁμοεθνίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσης συνεβάλετο ὁ Herder διὰ τῆς πραγματείας Ueber den Ursprung der Sprache, δι᾽ ἧς ἐξήλεγξε τὴν δοξασίαν τοῦ Süssmilch περὶ τῆς θείας ἀρχῆς τῆς γλώσσης. Αἱ ὑπὲρ τῆς γλωσσικῆς δὲ ἐργασίαι αὗται τοῦ Herder ἐγένοντο ἐν εὐνοϊκωτάτοις χρόνοις, διότι ἡ ἐν Γερμανίᾳ ἀκμὴ τῆς ἀρχαιομαθείας ἀπὸ τοῦ Wolf καὶ ἑξῆς, ἡ ἐμφάνισις τῶν μεγάλων φιλοσόφων Kant, Fichte, Schelling καὶ Hegel, ἡ εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ναπολέοντος μετὰ τῶν λαμπρῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων αὐτῆς, αἱ ἀπροσδόκητοι ἀνακαλύψεις ἐν Περσεπόλει, Βαβυλῶνι καὶ Νινευὶ ὑπὸ Γάλλων, Ἄγγλων καὶ Γερμανῶν, πάντα ταῦτα συνεβάλοντο, ἵνα ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν λογίων, πρώτιστα ἐν Γερμανίᾳ, ἀφαιρεθῇ ὁ πέπλος, ὅστις τέως συνεκάλυπτε τὸ παρελθόν, καὶ προπαρασκευάσωσι τὴν πλήρη ἀνατροπήν, ἣν ἔμελλε νὰ ὑποστῇ ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα.

Τῷ 1815 ὁ Adelung ἐξέδωκε μέγα ἔργον, τὸν *Μιθριδάτην*, περιλαμβάνον γλωσσικὰ δείγματα ἐκ πεντακοσίων σχεδὸν γλωσσῶν, τῷ δὲ 1816 ὁ Franz Bopp τὸ Ueber das Conjugationssystem der sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache, σύγγραμμα, ὅπερ ἅμα μὲν ἐνέβαλεν οὕτως εἰπεῖν πῦρ εἰς τὴν ἤδη συσσεσωρευμένην γλωσσικὴν ὕλην καὶ ἐκ τῆς κόνεως τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς ἀνέστησε τὸν φοίνικα τῆς συγκριτικῆς γλωσσικῆς, ἅμα δὲ ἀπεκάλυψε τὴν ἰνδικὴν καὶ ἀπέδειξε τὴν ἰαπετικὴν ὁμοεθνίαν.

Ἡ ἰνδικὴ γλῶσσα ἢ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἡ ὕπαρξις ἀρχαιοτάτης φιλολογίας ἐν Ἰνδίαις, συντεταγμένης ἐν γλώσσῃ ἀρχαιοπρεπεστάτῃ καὶ συγγενεστάτῃ τῆς ἑλλη-

νικῆς, λατινικῆς καὶ ἄλλων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων τῆς Εὐρώπης γλωσσῶν, δὲν ἦτο ἀπό τινων αἰώνων ὅλως ἄγνωστος ἐν Εὐρώπῃ. Ἤδη κατὰ τὸν ις΄ αἰῶνα ὁ ἰταλὸς Sasseti διαμείνας πέντε ἔτη ἐν Ἰνδίαις καὶ μαθὼν τὴν ἰνδικὴν γλῶσσαν διέγνω τὴν συγγένειαν πολλῶν ἰνδικῶν λέξεων πρὸς τὰς ἀντιστοίχους ἰταλικάς, κατὰ δὲ τὸν ιζ΄

Ἐρνέστος Κούρτιος

ὁ ἐπίσης ἰταλὸς De Nobilibus καὶ ὁ γερμανὸς H. Roth, ὡς ἱεραπόστολοι εἰς Ἰνδίας πλεύσαντες, τοσοῦτον καλῶς ἐξέμαθον τὴν ἰνδικὴν γλῶσσαν, ὥστε ἠδύναντο δι' αὐτῆς νὰ συζητῶσι πρὸς τοὺς Βραχμᾶνας, καὶ κατὰ τὸν ιη΄ γερμανοὶ καὶ γάλλοι ἱεραπόστολοι ἀπέδειξαν διὰ πολλῶν οὐ μόνον τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς ἰνδικῆς φιλολογίας, ἀλλὰ καὶ τὴν στενὴν συγγένειαν μεταξὺ τῆς ἰνδικῆς, ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης. Ἀλλ' ὅμως πᾶσαι αἱ φωναὶ αὗται οὐδεμιᾶς ἔτυχον προσοχῆς ἐν Εὐρώπῃ, τὸ μὲν διότι ὁ κόσμος τῶν λογίων δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιστημονικὴν περιεργίαν, ὅπως ἐκτιμήσῃ προσηκόντως τὰ ἀπὸ τῶν Ἰνδιῶν ἀγγελλόμενα θαύματα, τὸ δὲ διότι παρὰ πᾶσαν τὴν φιλομάθειαν τῶν ἱεραποστόλων σπανίως καὶ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἦτο δυνατὸν αὐτοῖς νὰ μάθωσί τι ἀκριβὲς περὶ τῆς ἰνδικῆς κλασσικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, διότι μετὰ δυσπιστίας ἔβλεπον οἱ Βραχμᾶνες τὴν πρόοδον τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ ἱερὰν αὐτῶν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν καὶ καταφρονοῦντες τοὺς ἀλλοδαποὺς ὑπελάμβανον ἐξευτελιστικὸν ν' ἀνακοινώσωσι τούτοις τι περὶ αὐτῶν ἢ καὶ νὰ διδάξωσιν αὐτοὺς τὴν γλῶσσαν ταύτην. Ἀλλὰ τὰ κωλύματα ταῦτα ἄρδην ἤρθησαν, ὅτε τὸ ἰσχυρὸν ἀγγλικὸν Κράτος προσήρτησε τὰς Ἰνδίας.

Τότε ὁ διάσημος ἄγγλος πολιτικὸς Astinks κατήρτισεν ἐπιτροπείαν ἐκ Βραχμάνων, ὅπως ἐκ τῶν ἐγχωρίων πηγῶν ἀπαρτίσωσι νομικὴν συλλογὴν χάριν τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν, ἡ δὲ μετάφρασις τῆς συλλογῆς ταύτης εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν τῷ 1776 ἐγένετο ἡ κυρία ἀφετηρία τῶν ἐν Εὐρώπῃ σπουδῶν τῆς ἰνδικῆς γλώσσης, διότι ἀπὸ τοῦδε ἐγένοντο γνωστὰ τοῖς Ἄγγλοις πλὴν τῶν νόμων καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς πνευματικῆς δράσεως τῶν Ἰνδῶν αὐτῶν ὑπηκόων. Οὕτως ἐγνώσθη ἡ λυρική, ἡ διδακτική, ἡ ἐρωτική, ἡ ἐπικὴ καὶ ἡ δραματικὴ ποίησις, τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα καὶ τὰ γραμματικά, βραδύτερον δὲ δὲ τὰ Veda, καὶ καθόλου πάντα τὰ μνημεῖα λαμπροτάτου πνευματικοῦ βίου τῶν Ἰνδῶν καὶ κατέστησαν δι' ἐκδόσεων, μεταφράσεων καὶ διασαφήσεων παντὶ πρωτὰ ὑπὸ τῆς τῷ 1784 ἱδρυθείσης ἐν Καλκούττῃ *Ἀσιατικῆς Ἑταιρείας*[1], ταχέως δὲ ἐξηγέρθη ἁπανταχοῦ, ἰδίᾳ ἐν Γερμανίᾳ, μέγιστον ὑπὲρ τούτων διαφέρον.

Πρῶτος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἰνδικὴν γλῶσσαν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, ἁπλῶς χάριν γλωσσικῶν σκοπῶν, ὁ ἄγγλος Sir W. Jones, ἀνὴρ ὑπερόχου ἱκανότητος καὶ ἐκ τῶν διασημοτάτων ἀσιανολόγων τῆς Ἀγγλίας. Οὗτος οὐ μόνον τὴν συγγένειαν τῆς ἰνδικῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν παρετήρησεν, ἀλλὰ καὶ ἠδυνήθη νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον ὀρθότερον τῶν πρὸ αὐτοῦ.

Τῷ 1808 ὁ γερμανὸς ποιητὴς Friedrich Schlegel συνήγαγεν ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Ueber die Sprache und Weisheit der Inder τὰ συμπεράσματα, ἅτινα παρέχονται ἐκ τῆς γραμματικῆς καὶ λεξιλογικῆς συμφωνίας τῆς ἰνδικῆς πρὸς τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας. Κατὰ ταῦτα ἡ ἰνδικὴ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, λατινικῆς, γερμανικῆς καὶ περσικῆς γλώσσης ἀνήκουσιν ὡς μέλη μεγάλῃ τινὶ γλωσσικῇ ὁμοεθνίᾳ, πρὸς ἣν συγγενεύουσιν ἧττον μέν, ἀλλὰ πάντοτε ἐμφανῶς καὶ ἡ ἀρμενική, σλαυϊκὴ καὶ κελτικὴ γλῶσσα. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ August Schlegel εἶναι ὁ πρῶτος τῆς ἰνδικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καθηγητὴς ἐν Γερμανίᾳ (ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης).

Εὐτύχημα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης

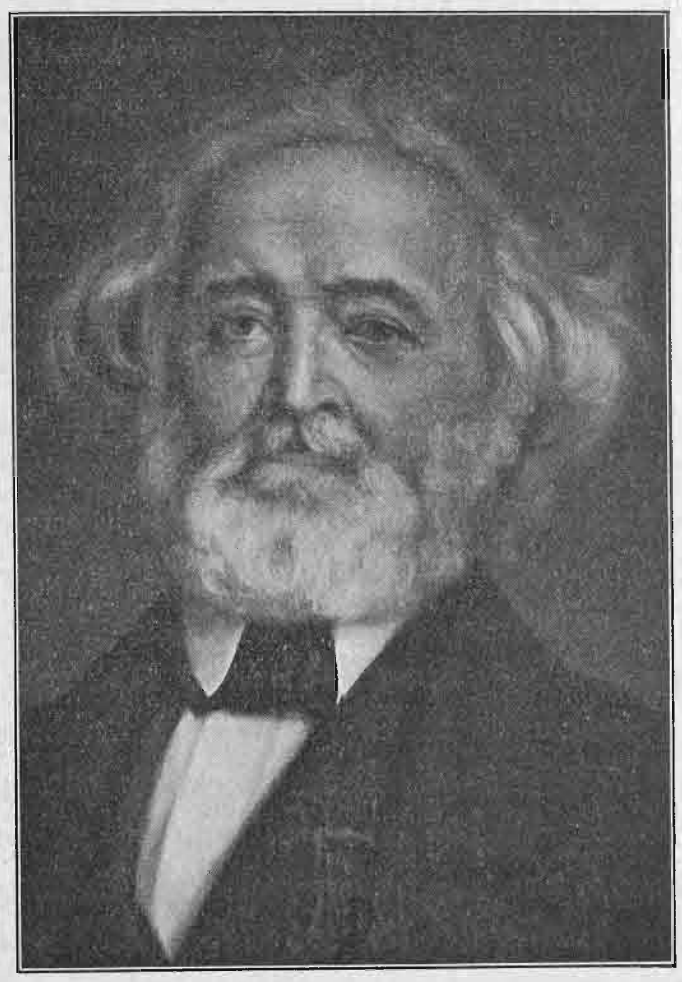

Λεοπόλδος Ράνκε

εἶναι ὅτι τῇ προαισθανομένῃ τοῦ ποιητοῦ Schlegel φαντασίᾳ προσετέθη ταχέως ἡ νήφουσα ἔρευνα τοῦ Franz Bopp, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ τῷ 1867 ἦτο καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου

---

1. Τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῶν ἀνδρῶν, ὅσοι κατὰ τὰ τελη τοῦ ιη΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιθ΄ αἰῶνος ἐξέμαθον τὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν καὶ διὰ μεταφράσεων ἐπεμελήθησαν νὰ καταστήσωσι ταύτην γνωστὴν τοῖς Εὐρωπαίοις, μνημονευτέος καὶ ὁ ἕλλην Δημήτριος Γαλανός, οὗτινος αἱ μεταφράσεις οὐ σμικρᾶς ἔτι καὶ νῦν τυγχάνουσι τιμῆς ὑπὸ τῶν εὐρωπαίων ἰνδιστῶν.

τῆς ἰνδικῆς γλώσσης καὶ τῆς συγκριτικῆς γλωσσικῆς. Τὸ πρῶτον ἔργον αὐτοῦ ἦτο τὸ Vergleichendes Conjugationssystem, ὡς εἴδομεν, ἀλλὰ τὸ μέγιστον καὶ μάλιστα ρηξικέλευθον ἔργον αὐτοῦ εἶναι ἡ Vergleichende Grammatik, *συγκριτικὴ γραμματικὴ τῆς ἰνδικῆς, ζενδικῆς, ἑλληνικῆς, λατινικῆς, λιθουανικῆς, γοτθικῆς καὶ γερμανικῆς γλώσσης*, ἐν Βερολίνῳ ἐκδοθεῖσα 1833—1852 καὶ πληροῦσα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει 1511 σελίδας (ἐν ταῖς μετέπειτα ἐκδόσεσι προσετέθη καὶ ἡ ἀρμενικὴ καὶ ἡ ἀρχαία σλαυϊκή, τὴν δὲ κελτικὴν εἶχε διαλευκάνει ὁ Bopp ἐν ἰδιαιτέρᾳ διατριβῇ καὶ ἀποδείξει τὸν ἰαπετικὸν χαρακτῆρα τῆς γλώσσης ταύτης).

Ἐν τοῖς διασημοτάτοις γλωσσικοῖς τοῦ ιθ΄ αἰῶνος καταλέγεται καὶ ὁ J. Grimm, ὁ δημιουργὸς τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς. Οὗτος οὐ μόνον τὴν γερμανικὴν ἀρχαιολογίαν πολλαχῶς, ἀλλὰ καὶ τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν ἐμβριθῶς ἠρεύνησε, τὰ δὲ πορίσματα τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἀνέγραψεν ἐν τῇ συγγραφῇ Geschichte der deutschen Sprache, ἐν ᾗ λεπτομερῶς περιγράφεται ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς γοτθικῆς, τῆς πρωτογόνου γερμανικῆς γλώσσης, τῶν νεωτέρων αὐτῆς ἀδελφῶν Ἄνω γερμανικῆς, Κάτω γερμανικῆς (Hochdeutsch καὶ Plattdeutsch) καὶ σκανδιναυϊκῆς.

Ὁ Wilhelm von Humbold ἀντιπροσωπεύει τὴν φιλοσοφίαν τῆς γλώσσης ἐν τῷ ιθ΄ αἰῶνι. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνανεωθεῖσα αὕτη φιλοσοφία ζητεῖ νὰ λύσῃ τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς γλώσσης ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου, τὸ πρόβλημα τῆς συναφείας τῆς γλώσσης μετὰ παντὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐν ἄλλοις λόγοις νὰ συνάψῃ τὴν γλωσσικὴν μετὰ τῆς ψυχολογίας. Εἰς ἵδρυσιν τοιαύτης σχολῆς οὐδεὶς ἦτο καταλληλότερος τοῦ ὑψιπέτου Wilhelm von Humbold, ὅστις πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς ἐμπειρικῆς γλωσσομαθείας ἦτο σχεδὸν ἀνυπέρβλητος. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶναι τὸ Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus. Τούτου ἀδελφὸς νεώτερος ἦτο ὁ Alexander von Humbold, ὅστις ἐν τῷ περιωνύμῳ αὐτοῦ *Κόσμῳ* κατέστησεν ὑποκείμενον τῆς γιγαντώδους ἐρεύνης αὐτοῦ σύμπαντα τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐκ τῶν ἀξιομνημονεύτων δὲ γλωσσικῶν προϊόντων τοῦ λήξαντος ιθ΄ αἰῶνος εἶναι καὶ ἡ *Γλωσσικὴ ἐπιστήμη* (Die Sprachwissenschaft) τοῦ Max Müller.

Ἐκ τῶν ῥηθέντων καταφαίνεται, ὅτι γερμανοῖς λογίοις ὀφείλει ἡ γλωσσικὴ τὸ βάθος καὶ τὴν τελειοποίησιν καὶ ἀνύψωσιν αὐτῆς εἰς ἐπιστήμην ἐν τῇ ἀληθεῖ τῆς λέξεως σημασίᾳ. Ἀλλὰ καὶ μέχρι σήμερον ἡ γερμανικὴ ἔρευνα ἡγεμονεύει καὶ ταύτῃ οἱ λοιποὶ πεπολιτισμένοι λαοὶ ἀκολουθοῦσιν, οἱ μὲν ταχέως, οἱ δὲ βραδέως. Ἡ γλωσσικὴ λοιπὸν φαίνεται ὡς ποταμός, ὅστις πηγάσας ἐκ Γερμανίας ἐξεχύθη ἐπὶ τὰς παρακειμένας πεπολιτισμένας χώρας Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, βραδύτερον δὲ καὶ ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἀσία δὲν ἔμεινεν ἀπότιστος Καὶ αἱ Σκανδιναυϊκαὶ χῶραι καὶ ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Βόρειος Ἀμερικὴ μετέλαβον τοῦ ἔργου γενναίως. Ἐν τῇ κοιτίδι αὐτῆς, ἐν αὐτῇ τῇ Γερμανίᾳ, προβαίνει διαρκῶς ἡ γλωσσικὴ ἐπιστήμη εἰς ταχεῖαν καὶ ἰσχυρὰν ἐπίδοσιν, τῆς ἐπιδόσεως δὲ ταύτης σαφὲς τεκμήριον εἶναι καὶ ἡ τιμή, ἧς ἠξιώθη ἐπὶ πεδίου παντελῶς πρακτικοῦ, ἤτοι τῆς παιδαγωγικῆς. Ἡ γλωσσικὴ δῆλον ὅτι εἰσήγαγεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς νέαν ὅλως ἀρχήν, τὴν συγκριτικήν, καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἔτυχε βιβλίον συντεταγμένον κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ὑπὸ γλωσσικοῦ, τοῦ Γεωργίου Κουρτίου ἡ Ἑλληνικὴ Γραμματική, τηλικαύτης διαδόσεως, οἵας οὐδὲν ἄλλο βιβλίον πρότερον.

Διασημότεροι τῶν γερμανῶν γλωσσικῶν ἀπὸ τοῦ 1850 εἶναι L. Meyer, B. Delbrück, K. Brugmann, G. Meyer, A. Thumb, R. Meister, O. Hoffmann, W. Schulze, Fr. Bechtel, P. Kretschmer, H. Paul, G. Gabelenz κλπ. τῶν δὲ μὴ γερμανῶν Henry, Havet, Leskien, Bréal, Whitney, Morosi, Sayce, Saussure κλπ. Ἐκ τούτων δὲ ἐνέκυψαν ὁ μὲν Zeus (1806—1876) τῇ σπουδῇ τῆς κελτικῆς γλώσσης, οἱ δὲ Miklosich καὶ Schleicher (1821—1878) τῇ τῆς σλαυϊκῆς, ὁ δὲ Corssen (1820—1878) τῇ τῆς λατινικῆς, ὁ δὲ G. Curtius (1820—1885) τῇ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ὁ Diez (1794—1876) τῇ τῶν νεολατινικῶν γλωσσῶν ἰδίᾳ.

Εἰδικὰ τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας περιοδικὰ κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγα. Καὶ ἐν μὲν τῇ Γερμανίᾳ ἡ Bibliotheca critica ἡ ἀπὸ τοῦ 1780 ὑπὸ τοῦ Wyttenbach ἐκδιδομένη ἐξεδίδετο μέχρι τοῦ 1810. Τῷ 1807 ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Wolf τὸ Museum der Altertumswissenschaft καὶ τῷ 1816 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τὰ Litterarische Analekten. Τῷ 1825 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Bake ἡ Bibliotheca Critica Nova, τῷ δὲ 1827 τὸ Rheinisches Museum ὑπὸ τοῦ Niebuhr, ὃν διεδέξατο ἐν τῇ ἐκδόσει τῷ μὲν 1842 ὁ Ritschl, τῷ δὲ 1877 ὁ Ribbeck, καὶ τῷ 1844 ὑπὸ τοῦ Schneidewin ὁ Philologus. Τῷ 1866 ὁ Hübner ἵδρυσε τὸν Hermes καὶ τῷ 1873 ὁ Bursian τὰ Jahresberichte über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft. Τὸ Athenäum, τὸ Archiv von Seebode, ἡ Zeitschrift für die Altertumswissenschaft, τὸ Schweizerisches Museum καὶ ἡ Eos ἦσαν βραχύβια σχετικῶς περιοδικά, μικτοῦ δὲ εἴδους, φιλολογικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ, ἦσαν τὰ ἔτι καὶ νῦν ἐκδιδόμενα Jahrbücher für Philologie und Pädagogik (ἀπὸ τοῦ 1826), ἡ Zeitschrift für das Gymnasialwesen (ἀπὸ τοῦ 1847), ἡ Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien (ἀπὸ τοῦ 1851) καὶ τὸ Gymnasium (ἀπὸ τοῦ 1880). Τῷ 1880 ἱδρύθη ἡ Philologische Rundschau, τῷ 1881 ἡ Philologische Wochenschrift καὶ τῷ 1884 ἡ Wochenschrift für klassische Philologie, τῆς δὲ συγκριτικῆς γλωσσικῆς διαπρεπὲς περιοδικὸν εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 1821 ἐκδιδομένη Kuhn'sche Zeitschrift. Ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1809 ἐξεδίδετο The classical Journal, ἀπὸ δὲ τοῦ 1833 The classical Museum καὶ ἀπὸ τοῦ 1868 The Journal of philology, ἐν δὲ τῇ Ὁλλανδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1859 ἡ Mnemosyne, ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1873 ἡ Rivista di filologia, ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1877 ἡ Revue de philologie καὶ ἐν τῇ Δανιμαρκίᾳ ἀπὸ τοῦ 1860 ἡ Nordisk Tidskrift for Philologi og Pædagogik.

Διὰ μακρῶν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐπραγματεύθησαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Hirzel ἐν Grundzüge zu einer Geschichte der klassischen Philologie, Tübingen, 1873, ὁ Hübner ἐν Grundriss zu Vorlesungen über die Geschichte

und Encyklopädie der klassischen Philologie, Berlin, 1876, ὁ Bursian ἐν Geschichte der klassischen Philologie. München, 1883, καὶ ὁ Böcky ἐν Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften, Leipzig, 1886, ἔνθα καὶ παραπέμπεται ὁ βουλόμενος, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Ἐγκυκλοπαιδειακοῖς Λεξικοῖς τοῦ Meyer, τοῦ Brockhaus, τοῦ Larousse καὶ τοῦ ἡμετέρου Ν. Γ. Πολίτου ἐπαρκῆ πως εὑρίσκει ὁ ἀναδιφῶν ἐν τοῖς οἰκείοις ἄρθροις.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Ἀρχαιολογία καλεῖται καθόλου μὲν ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀσχολουμένη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον τῶν ἀρχαίων λαῶν, εἰδικῶς δὲ ἡ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἑρμηνείαν τῶν μνημείων τῆς τέχνης τῶν ἀρχαίων λαῶν, καὶ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων, ἤτοι ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Ἡ ἀρχαιολογία ὡς ἐπιστήμη ἐξεταζομένη εἶναι δημιούργημα τοῦ ιη΄ αἰῶνος, θεμελιωτὴς δὲ αὐτῆς ὑπῆρξεν ὁ γερμανὸς Johann Joachim Winckelmann. Ἀλλ' ἡ σπουδὴ τῶν μνημείων τῆς τέχνης καὶ ἡ περισυναγωγὴ εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ἀναγεννήσεως τῶν κλασσικῶν γραμμάτων. Ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ιδ΄ αἰῶνος

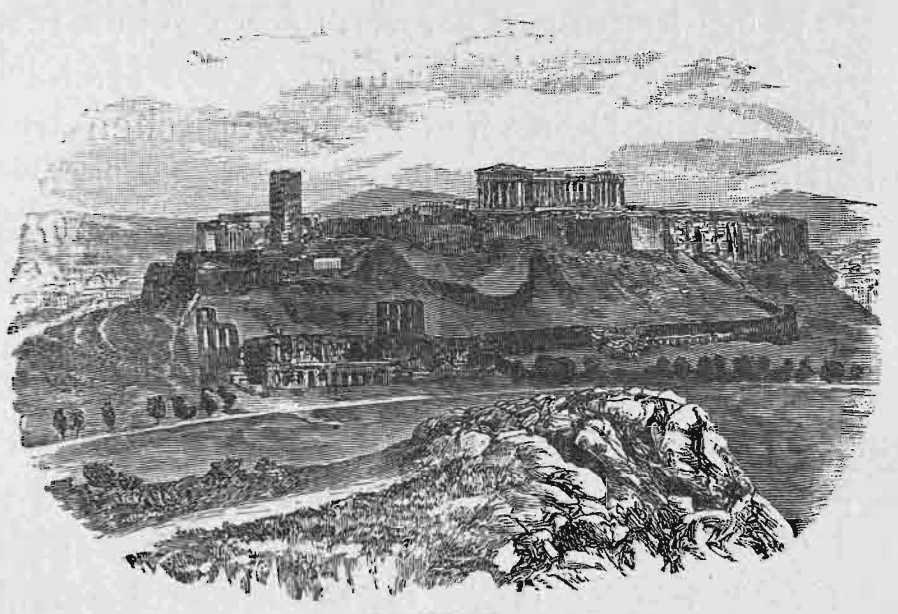

Ἀκρόπολις

ἐτράπησαν οἱ Ἰταλοὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν μνημείων τῆς τέχνης, ἅτινα πρότερον ἐνομίζοντο κατεχόμενα ὑπὸ πονηρῶν πνευμάτων. Εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τοῦ πρὸς τὰς ἀρχαιολογικὰς σπουδὰς ἔρωτος συνεβάλετο οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ φιλοπατρία τῶν Ἰταλῶν, οἵτινες φιλοτιμούμενοι ν' ἀναζωογονήσωσι τὴν παλαιὰν δόξαν τῆς πατρίδος ἵδρυσαν πολλαχοῦ σωματεῖα, σκοποῦντα τὴν περισυναγωγὴν καὶ διάσωσιν τῶν μνημείων τῆς τέχνης, ἡ δὲ Ρώμη, ἥτις ἀπὸ Εὐγενίου Δ΄ μέχρι Λέοντος Ι΄ ὑπῆρξεν ἡ ἑστία τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, ὑπῆρξε καὶ τὸ σπουδαιότατον κέντρον τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν. Ἀλλὰ καὶ πλούσιοι εὐγενεῖς ἐφιλοτιμοῦντο νὰ περισυλλέξωσιν ἀρχαιότητας καὶ νὰ ἱδρύσωσι Μουσεῖα, ὡς οἱ Aldobrandini, Borghese, Ludovisi, Barberini καὶ ἄλλοι. Ἀλλ' αἱ ἐργασίαι αὗται ἐπιστημονικῶς ἐξεταζόμεναι εἶναι μικροῦ λόγου ἄξιαι, διότι ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τῶν μνημείων τῆς τέχνης ἦτο ἄγνωστον ἔτι πρᾶγμα, συνετέλεσαν δ' ὅμως τὰ μέγιστα εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς καλλιτεχνίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιε΄ αἰῶνος ἀνευρέθησάν τινες τῶν περὶ τέχνης πραγματευομένων ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ Πλίνιος, ὁ Βιτρούβιος, βραδύτερον δὲ ὁ Φιλόστρατος, ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Παυσανίας, τὰ δὲ ἔργα τούτων διεδόθησαν μετ' οὐ πολὺ τὰ μὲν ἐν πρωτοτύπῳ, τὰ δὲ ἐν μεταφράσει καὶ εἰς τὴν σπουδὴν αὐτῶν ἐτράπησαν μετὰ ζήλου οἱ καλλιτέχναι.

Ἀπὸ τοῦ ιζ΄ αἰῶνος ἄρχεται νέα περίοδος τῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν, κέντρον δὲ αὐτῶν ὑπῆρξε τότε ἡ Ὁλλανδία μᾶλλον ἢ ἡ Ἰταλία. Ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐγένοντο ὑποκείμενον σπουδῆς καὶ μελέτης, ἡ δὲ Académie des inscriptions et belles lettres, ἡ ἱδρυθεῖσα τῷ 1663, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς συγγραφὰς μονογραφιῶν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης. Τότε κατὰ προτροπὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς Πρεσβείας καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐγένοντο τὰ πρῶτα λεπτομερῆ σχεδιογραφήματα τῶν ἀρχαίων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν. Τότε εἶδε τὸ φῶς καὶ τὸ κλασσικὸν τοῦ Montfaucon ἔργον L'antiquité expliquée par les monuments.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ιη΄ αἰῶνος ἀνεφάνησαν ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ ἄνδρες, οἵτινες προελέαναν τὴν ὁδὸν πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς ἀρχαιολογίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων φιλοσοφικῶν καὶ καλαισθητικῶν θεωριῶν. Ἐκ τούτων διαπρεπέστερος ὑπῆρξεν ὁ Caylus, οὗτινος τὸ σπουδαιότατον τῶν ἔργων ἦτο Recueil d'antiquités égyptiennes, étrusques, grecques et romaines. Ἀλλ' εἰς τὴν γερμανικὴν βαθύνοιαν καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ Johann Joachim Winckelmann (1717—1788) ἐπεφυλάσσετο τὸ μέγα ἔργον νὰ διαπλάσῃ τελείως τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην. Πρῶτος οὗτος ἀνεκάλυψε τὸ μυστήριον τοῦ κάλλους τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ πρῶτος οὗτος ἀνύψωσε τὴν ἀρχαιολογίαν εἰς ἀληθῆ ἱστορικὴν ἐπιστήμην. Διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιπύστου συγγράμματος αὐτοῦ Geschichte der Kunst des Altertums ὁ Winckelmann προσέθηκεν εἰς τὴν καθόλου ἱστορίαν καὶ νέον κρίκον, τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης. Ὡς μέγα δὲ εὐτύχημα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Winckelmann ἡ γῆ ἀπέδωκε πάλιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἐπιστήμην ἀφθόνους θησαυροὺς τῆς ἀρχαίας τέχνης, οὓς ἀπὸ αἰώνων ἔκρυπτεν ὑπὸ τοὺς κόλπους αὐτῆς. Ἐν Πομπηΐᾳ, Ἡρακλείῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐγένοντο πλεῖστα καὶ σπουδαιότατα εὑρήματα εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀναφερόμενα.

Ἀρχομένου τοῦ ιθ΄ αἰῶνος προήγαγον τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην, τοῖς ἴχνεσι τοῦ ρηξικελεύθου Winckelmann ἀκολουθοῦντες, ὁ Visconti, ὁ Zœga, ὁ Heyne, ὁ Böttiger καὶ ὁ Millin. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ

λόρδου Elgin μεταφορὰ εἰς Λονδῖνον τῶν πλαστικῶν μνημείων τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ 1829 ἱδρυθὲν ἐν Ρώμῃ *Πρωσσικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον* οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν περαιτέρω ἐπίδοσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Ταύτης διαπρεπεῖς μύσται μεσοῦντος τοῦ ιθ΄ αἰῶνος ὑπῆρξαν ὁ G. Hermann, ὁ O. Müller, ὁ A. Böckh, ὁ G. Brunn, ὁ F. Welcker καὶ ὁ O. Hahn, φθίνοντος δὲ ὁ W. Böttticher, ὁ K. Semper, ὁ F. Stark, ὁ G. Baumeister καὶ ὁ K. Overbeck, ὧν σπουδαιότερα τῶν ἔργων εἶναι τοῦ Welcker Alte Denkmäler (Götting. 1849—1864), τοῦ Müller Handbuch der Archäologie (Berl. 1852), τοῦ Brunn Geschichte der griechischen Künstler (Stuttg. 1853—1859), τοῦ Hahn Aus der Altertumswissenschaft (Bonn. 1868), τοῦ Böttticher Tektonik der Hellenen (Berl. 1869), τοῦ Semper Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten (Münch. 1878), τοῦ Stark Systematik und Geschichte der Kunst (Leipz. 1880), τοῦ Overbeck Geschichte der Kunstmythologie (Leipz. 1871) καὶ Geschichte der griechischen Plastik (Leipz. 1880) καὶ τοῦ Baumeister Denkmäler des klassischen Altertums (Münch. 1884).

Κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα ἱδρύθησαν σχεδὸν ἐν ἅπασι τοῖς Κράτεσι τῆς Εὐρώπης *Ἀρχαιολογικαὶ Ἑταιρεῖαι* καὶ *Ἰνστιτοῦτα* (Instituts), δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη προήχθη, πλεῖστοι δὲ καὶ σπουδαιότατοι τῆς τέχνης θησαυροὶ ἐκ τῶν κόλπων τῆς γῆς ἐξήχθησαν. Τῶν Ἰνστιτούτων τούτων ἀρχαιότερον εἶναι τὸ ἐν Ρώμῃ τῷ 1829 ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ τότε Διαδόχου τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκου Γουλιέλμου ἱδρυθὲν ὑπὸ τῶν Bunsen, Gerhard, Kestner, Thorwaldsen καὶ Panofka, οὗ δὲ σκοπὸς ἦτο νὰ καθιστᾷ γνωστὰς τοῖς φιλαρχαίοις τὰς ἀρχαιολογικὰς ἀνακαλύψεις. Τὸ ἵδρυμα τοῦτο ὠνομάσθη Instituto di corrispondenza archeologica, ἐξ οὗ δῆλον ὅτι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα αὐτοῦ ἦτο ἡ ἰταλική, ἀλλὰ δὲν ἀπεκλείοντο καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ λατινική, διότι ἐξ ἀρχῆς τὸ Ἰνστιτοῦτον ἐθεωρήθη διεθνές, δι' ὃ καὶ συνεστάθησαν καὶ τρία ἐξωτερικὰ τμήματα, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὸ ἐν Ρώμῃ κεντρικόν. Τῶν ἐξωτερικῶν τμημάτων προΐσταντο γραμματεῖς, τοῦ δὲ κεντρικοῦ πολυμελὲς Συμβούλιον, οὗ τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν διέτριβον ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ τμήματα δὲν ηὐδοκίμησαν, μόνον τὸ γαλλικὸν ἐξέδωκε τόμους τινὰς ἰδίου περιοδικοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον Nouvelles annales publiées par la section française de l'Institut archéologique, μέχρις οὗ τῷ 1848 ἔπαυσεν ὑφιστάμενον, τὸ δὲ ἐν Ρώμῃ ἐξηκολούθει μέχρι τοῦ 1886, ἂν καὶ προσέκρουεν εἰς ὑλικὰς δυσχερείας, ἐκδίδον τρία περιοδικά, Bulletino di corrispondenza archeologica κατὰ μῆνα, Monumenti inediti καὶ Annali dell' Instituto κατ' ἔτος. Τὰ περιοδικὰ ταῦτα συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν, ἀλλ' ἡ τακτικὴ αὐτῶν ἔκδοσις δὲν θὰ εὐωδοῦτο ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς πρωσσικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις τῷ 1842 ἀνέλαβε νὰ καταβάλλῃ τὸν μισθὸν τοῦ πρώτου γραμματέως. Βραδύτερον ἡ ἐπιχορήγησις τῆς Πρωσσίας ηὐξήθη, οὕτω δὲ τὸ ἵδρυμα, οὗ οἱ μὲν ἱδρυταὶ καὶ οἱ διευθυνταὶ πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, οἱ δὲ γραμματεῖς ἄνευ ἐξαιρέσεως ὑπῆρξαν Γερμανοί, ἀπώλεσε βαθμηδὸν τὸν διεθνῆ χαρακτῆρα καὶ ἀπὸ ἰδιωτικοῦ ἐγένετο δημόσιον πρωσσικόν. Ἐπισήμως δὲ ὡς τοιοῦτον ἀνεγνωρίσθη τῷ 1871 μετὰ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῷ δὲ 1874 ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου *Αὐτοκρατορικὸν Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον*, διευθυνόμενον ὑπὸ Συμβουλίου ἑδρεύοντος ἐν Βερολίνῳ καὶ συγκειμένου ἐκ μελῶν τῆς Βερολινείου Ἀκαδημείας ὡς τὰ πολλά. Τότε ἱδρύθη καὶ τμῆμα Ἀθηνῶν, Athenische Abtheilung, διευθυνόμενον κατ' ἀρχὰς μὲν ὑφ' ἑνός, νῦν δὲ ὑπὸ δύο γραμματέων, πρώτου τοῦ καὶ διευθυντοῦ καὶ δευτέρου. Γραμματεῖς αὐτοῦ ἐγένοντο ὁ Lüders, ὁ Köhler καὶ ὁ Peterson, νῦν δὲ διευθύνεται ὑπὸ τοῦ Dörpfeld. Ἀπὸ τοῦ 1886 ἐπῆλθε καὶ τροποποίησις εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν περιοδικῶν τοῦ Ἰνστιτούτου, ἀντὶ τῶν Monumenti inediti ἐκδίδονται νῦν ἐν Βερολίνῳ τὰ Antike Denkmäler, ἀντὶ δὲ τῆς Archäologische Zeitung, ἣν ἵδρυσε μὲν ὁ Gerhard, ἀνέλαβε δὲ κατόπιν τὸ Ἰνστιτοῦτον, ἐκδίδεται νῦν ἐν Βερολίνῳ τὸ Jahrbuch des Archäologischen Instituts. Πλὴν τούτων ἐκδίδεται νῦν ἐν Βερολίνῳ ἡ Ephemeris epigraphica ὡς συμπλήρωμα τοῦ Corpus Inscriptionum Latinarum. Ἐν Ρώμῃ δημοσιεύεται νῦν ἓν μόνον περιοδικόν, αἱ Mittheilungen des Archäologischen Instituts, Römische Abtheilung, ἐν Ἀθήναις δὲ ἀπὸ τοῦ 1876 αἱ Mittheilungen des Archäologischen Instituts, Athenische Abtheilung. Βλέπ. Michaelis Geschichte des Deutschen Archäologischen Instituts, Berl. 1879.

Ἡ Γαλλία ἔχει ἀρχαιολογικὰ ἱδρύματα ἐν Ἀθήναις μὲν τὴν École française d'Athènes ἀπὸ τοῦ 1844, ἐν Ρώμῃ δὲ τὴν École française de Rome ἀπὸ τοῦ 1875, περιοδικὰ δὲ τὴν Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome ἀπὸ τοῦ 1876, τὰ Mélanges d'archéologie et d'histoire ἀπὸ τοῦ 1881 καὶ τὸ Bulletin de correspondance hellénique ἀπὸ τοῦ 1877, ἡ δὲ Ἰταλία τὴν Scuola archeologica di Pompei ἀπὸ τοῦ 1886, ἥτις δημοσιεύει ἔκτοτε τὴν Giornale degli scavi.

Πολυάριθμοι καὶ λίαν γόνιμοι ὑπῆρξαν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐκδρομαὶ ἀπὸ τοῦ 1850. Καὶ ἐκτὸς μὲν τῆς Ἑλλάδος εἰργάσθησαν μάλιστα Ἄγγλοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, ἐκ τῶν ἀνακαλύψεων δὲ αὐτῶν κατεδείχθη καὶ ἡ σχέσις τῆς ἀσιατικῆς τέχνης πρὸς τὴν ἀρχέγονον ἑλληνικήν, ἐν δὲ τῇ Ἑλλάδι ἐγένοντο πλεῖσται ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν, τοῦ Schliemann ἐν Μυκήναις καὶ τῆς γερμανικῆς Κυβερνήσεως ἐν Ὀλυμπίᾳ προτροπῇ τοῦ Ernst Kurtius, διδασκάλου τοῦ τότε Διαδόχου τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου, αἵτινες διήνοιξαν νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ νέον φῶς ἐπέχυσαν εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἀρχαιολογίας.

Ἡ Ἑλληνικὴ *Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία* ἱδρύθη τῷ 1837 ἐν Ἀθήναις, ἡ δὲ πρώτη γενικὴ συνέλευσις τῶν μελῶν αὐτῆς ἐγένετο ἐν Ἀκροπόλει ὑπὸ τὸν Παρθενῶνα. Πρῶτος πρόεδρος αὐτῆς ἐξελέχθη ὁ Ι. Ρ. Νερουλός, γραμματεὺς δὲ ὁ Α. Ρ. Ραγκαβῆς. Σκοπὸς αὐτῆς κατὰ τὸν Κανονισμόν, διὰ Βασ. Διατάγματος ἐγκριθέντα, ἦτο «νὰ

συνδράμῃ εἰς τὴν ἀνεύρεσιν, ἀνέγερσιν καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων καὶ νὰ ἐξετάζῃ ἐπιστημονικῶς τὰς ἀνευρισκομένας ἀρχαιότητας». Ἀλλὰ τῷ 1848 ὁ Κανονισμὸς οὗτος ἐτροποποιήθη, διαιρεθέντων τῶν μελῶν εἰς «συντελῆ, βουλευόμενα καὶ ἀντεπιστέλλοντα». Ἐκ τούτων τὰ πρῶτα ὤφειλον «νὰ συντελῶσι χρηματικῶς», τὰ ἀντεπιστέλλοντα ἐξελέγοντο μεταξὺ τῶν ἀλλοδαπῶν σοφῶν καὶ οἱ βουλευόμενοι, ἐκ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν ἐκλεγόμενοι, ἀπετέλουν σύλλογον ἴδιον ἅπαξ τοῦ μηνὸς συνεδριάζοντα, «ὅπως ἀκούσῃ τὰ ἐπιστημονικὰ ὑπομνήματα τῶν βουλευομένων ἢ τῶν ἀντεπιστελλόντων μελῶν καὶ συζητήσῃ ἐπ' αὐτῶν». Οὕτω τὰ μέλη ταῦτα ἀπετέλουν εἶδος Ἀκαδημείας καὶ πράγματι ἐν τῷ Κανονισμῷ σαφῶς λέγεται «θὰ καλῶνται σύλλογος τῶν βουλευομένων μελῶν τῆς Ἑταιρείας, μέχρις οὗ ἡ Κυβέρνησις ἀποφασίσῃ περὶ συστάσεως Ἐθνικῆς Ἀκαδημείας».

Τῶν τροποποιήσεων τούτων τοῦ Κανονισμοῦ σκοπὸς ἦτο νὰ ἐμπνεύσωσι νέαν ζωὴν εἰς τὴν Ἑταιρείαν, ἥτις ἐντὸς δέκα ἐτῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως ἀντὶ νὰ ἀναπτυχθῇ, ὡς ἀπήτει ὁ μέγας προορισμὸς αὐτῆς, τοὐναντίον ὀσημέραι ἔφθινε, διότι τῷ 1846 αἱ εἰσπράξεις αὐτῆς ἀνῆλθον εἰς 500 περίπου δραχμάς! Ἀλλὰ καὶ αἱ τροποποιήσεις οὐδὲν ἀγαθὸν συνεπήγαγον, διότι «δὲν εὑρέθησαν ἱκανὰ μέλη συντελοῦντα», ἐξηκολούθησε δ' ὅμως ὑφισταμένη ἡ Ἑταιρεία κατ' ἐπιφάνειαν μᾶλλον μέχρι τοῦ 1855, ὅτε ἔπαυσεν ἐντελῶς ἐνεργοῦσα, δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς. Ἐνταῦθα λήγει ἡ πρώτη περίοδος τοῦ βίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Γεώργιος Α' βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων (1863)

Ἡ δὲ δευτέρα περίοδος ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1858, ὅτε μετὰ τριετῆ ἐντελῆ ἀφάνειαν ἀνεκλήθη πάλιν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἰς τὴν ζωὴν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ τότε ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Δ. Χρηστίδου. Πρόεδρος ἐξελέχθη τότε ὁ Ν. Κωστῆς, γραμματεὺς δὲ ὁ Κ. Πιττάκης, τὸ δὲ δεύτερον ἔτος ἀντικατεστάθησαν ὁ μὲν Ν. Κωστῆς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου, ὁ δὲ Κ. Πιττάκης ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη, ὅστις ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη διετέλεσε γραμματεύων. Τῷ 1862 ἀνεθεωρήθη ὁ Κανονισμός, οἱ δὲ τότε Κοσμήτορες τῆς Ἑταιρείας διδαχθέντες ἐκ τῆς πείρας μετέβαλον τὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρείας, διότι κύριος σκοπὸς αὐτῆς ἐθεωρήθη, ὡς εἶπε τότε ὁ Στέφ. Α. Κουμανούδης, «ἡ περιποίησις, ἀνάσωσις, συντήρησις, συναγωγὴ καὶ διευθέτησις τῶν προγονικῶν μνημείων, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ διαφώτισις τῆς ἀρχαιότητος κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖται». Ἐξεβλήθη λοιπὸν ἐκ τοῦ Κανονισμοῦ πᾶν τὸ σχετιζόμενον πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ ἀκαδημειακώτερον διοργάνωσιν τῆς Ἑταιρείας καὶ ἐτέθη μόνον τὸ ἄρθρον, ὅτι «ἡ Ἑταιρεία φροντίζει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ δημοσιεύσεως ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, περιγραφῶν καὶ ἐξηγήσεων τῶν μνημείων». Ἔκτοτε ἡ Ἑταιρεία ἀντὶ ὡς πρότερον νὰ μεριμνᾷ μάτην περὶ συμπληρώσεως τῶν μεγάλων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, Παρθενῶνος, Ἐρεχθείου κλ., ἠγωνίζετο δι' ἀνασκαφῶν καὶ ἀγορῶν ν' ἀνακαλύψῃ καὶ περισώσῃ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ἢ τῆς ἀπεμπολήσεως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν πολύτιμα ἀρχαῖα, μνημείων δὲ ἐπισκευὰς ἐπεχείρει μόνον ὅπου ἀπόλυτος ἀνάγκη ἦτο.

Αἱ εἰσπράξεις τῆς πρώτης περιόδου τῆς Ἑταιρείας (1837-1855) ἀνῆλθον εἰς δραχμὰς 45 000 περίπου, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἐξετέλεσεν ἔργα προφανῶς ὑπέρτερα τῶν γλίσχρων τούτων μέσων, διότι ἀνέσκαψε τὸ Ὡρολόγιον τοῦ Κυρρήστου, ἐκάθηρε τὸ Μνημεῖον τοῦ Θρασύλλου, τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ τὰ περὶ τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸ Ἐρεχθεῖον μέρη τῆς Ἀκροπόλεως, ἀνεστήλωσέ τινας τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἤρχισε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ὠδείου τοῦ Ἡρῴδου καὶ τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον μέχρι τοῦ 1870 αἱ πρόσοδοι τῆς Ἑταιρείας περιωρίζοντο εἰς τὰς τακτικὰς καὶ ἐκτάκτους συνδρομὰς τῶν ἑταίρων καὶ τῶν φιλαρχαίων. Ἀλλὰ τῷ 1870 προσετέθη εἰς τοὺς πόρους τούτους σπουδαῖον εἰσόδημα ἐκ κεφαλαίου 180 000 δραχμῶν, ἃς εἶχε συλλέξει ἡ *Ἐπιτροπεία τῶν φιλαρχαίων*, ἀπὸ τοῦ 1865 ἱδρυμένη, ἀποτελουμένη δὲ ἐκ τῶν Γ. Σταύρου, Μ. Ρενιέρη, Γ. Βασιλείου, Ε. Κεχαγιᾶ, Π. Καλλιγᾶ καὶ Α. Ρ. Ραγκαβῆ. Εἰς τὴν Ἐπιτροπείαν ταύτην ὀφείλονται μεγάλαι χάριτες καὶ διὰ τὴν δωρεὰν καὶ διὰ τὴν ἰδέαν τοῦ λαχείου, ἣν αὕτη συνέλαβεν, ἐνεκολπώθη δὲ κατόπιν καὶ υἱοθέτησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Οὕτως ἀπὸ τοῦ 1874 ἐκδίδει, ἐπιτραπέντος διὰ νόμου, ἡ Ἑταιρεία κατ' ἔτος λαχεῖον, ἐκ τῶν εἰσπράξεων δὲ αὐτοῦ καὶ τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων συνδρομῶν ἔχει νῦν ἡ Ἑταιρεία εἰσόδημα ἐτήσιον 100 χιλιάδας δραχμὰς περίπου.

Ἀπὸ τοῦ 1858 μέχρι τοῦ 1888 εἰσέπραξεν ἐν ὅλῳ ἡ Ἑταιρεία ὑπὲρ τὸ $1\frac{1}{2}$ ἑκατομμύριον δραχμάς, ἐδαπάνησε δὲ εἰς ἔργα καθαρῶς ἀρχαιολογικὰ 1 367 000 δραχμάς, ἤτοι 613 714 εἰς ἀνασκαφάς, 217 170 εἰς ἀγορὰς ἀρχαιοτήτων,

163 765 εἰς καταρτισμὸν τοῦ Μουσείου αὐτῆς, δηλαδὴ εἰς θήκας, ἐπισκευὰς καὶ συγκολλήσεις καὶ εἰς προσωπικὸν φυλάκων, τὸ δὲ ὑπόλοιπον εἰς καταρτισμὸν βιβλιοθήκης, ἔκδοσιν τῆς *Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος*, προσωπικὸν γραφείου κτλ. Αἱ ἀνασκαφαί, αἵτινες ἀπερρόφησαν τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ ὅλου ποσοῦ τῶν δαπανηθέντων, ὑπῆρξαν πάντοτε τὸ κυριώτατον μέλημα τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, δι' αὐτῶν δὲ οὐ μόνον κατηρτίσθησαν κατὰ μέγα μέρος αἱ συλλογαὶ τοῦ Μουσείου τῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ καὶ ἡ τοπογραφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς τέχνης καὶ ἡ γνῶσις τοῦ πολιτικοῦ, ἰδιωτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἐντελοῦς παρακμῆς, προήχθησαν εἰς ὑπέρτατον βαθμόν, ἀποκαλυφθέντων ἢ ἀνακαλυφθέντων πλείστων μνημείων ἀρχιτεκτονικῶν, γλυπτικῶν καὶ ἄλλων καὶ ἐπιγραφῶν.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἔργα ἐπετέλεσε πλεῖστα. Ἐν Ἀθήναις συνετελέσθη ὁ καθαρισμὸς ὅλης τῆς Ἀκροπόλεως, συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀνεσκάφη τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ ὁ μεταξὺ τῶν θεάτρων Διονύσου καὶ Ἡρῴδου χῶρος. Ἀπωτέρω τῆς Ἀκροπόλεως ἀνεσκάφησαν ἡ στοὰ τοῦ Ἀττάλου, ἡ στοὰ τῶν Γιγάντων, τὸ Δίπυλον καὶ τὰ περὶ τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μέρη. Ἐνηργήθησαν ἀνασκαφαὶ ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐν Πειραιεῖ, Φαλήρῳ, Ἐλευσῖνι, Ὠρωπῷ, Πλαταιαῖς, Θήβαις, Θίσβῃ, Θεσπιαῖς, Λεβαδείᾳ, Χαιρωνείᾳ, Ἁλαῖς, Τανάγρᾳ, Ἐρετρίᾳ, Μεγάροις, Κορίνθῳ, Μυκήναις, Ἡραίῳ, Ναυπλίᾳ, Ἐπιδαύρῳ, Τεγέᾳ, Σπάρτῃ, Κορώνῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Τῶν ἀνασκαφῶν τούτων σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ἐν Ἐλευσῖνι, Ὠρωπῷ, Μυκήναις καὶ Ἐπιδαύρῳ. Ἐν Ἐλευσῖνι ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐργαζομένη ἡ Ἑταιρεία ἀπεκάλυψε διὰ μεγάλης δαπάνης ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, ἐν Ὠρωπῷ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, ἐν Μυκήναις τὸ μὲν πρῶτον συνετέλεσεν ὅ τι ὁ Schliemann ἀφῆκεν ἡμιτελές, κατόπιν δὲ ἀνεκάλυψε καὶ ἀνέσκαψε τὸ ἀνάκτορον μετὰ μέρους τῆς Ἀκροπόλεως καὶ πλῆθος προϊστορικῶν τάφων, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀνέσκαψε τὸ λαμπρὸν θέατρον, δύο ναοὺς καὶ ἄλλα κτίρια, ἀνεῦρε δὲ καὶ γλυπτὰ ἔργα πλεῖστα καὶ σπουδαίας ἐπιγραφάς. Τῷ 1889 παρὰ τὴν Σπάρτην ἀνέσκαψε προϊστορικὸν τάφον, ἐν ᾧ εὑρέθησαν ἀνεκτίμητα κειμήλια. Τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εὑρήματα τὰ μὲν γλυπτὰ καὶ τὰς ἐπιγραφὰς παραδίδει ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸν Κανονισμὸν αὐτῆς, ὅστις κηρύττει ἐθνικὸν κτῆμα πάντα τὰ ὑπ' αὐτῆς ἀνευρισκόμενα ἀρχαῖα, καὶ καταθέτει εἰς τὸ *Ἐθνικὸν Μουσεῖον* καὶ τὰ νομίσματα εἰς τὸ *Νομισματικόν*, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα φυλάττει αὐτὴ αὕτη νῦν μὲν ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ, πρότερον δὲ ἐν τῷ Βαρβακείῳ. Ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ κατέχει νῦν ἡ Ἑταιρεία τέσσαρας μεγάλας αἰθούσας· ἐν τῇ μιᾷ τούτων εὑρίσκεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δημητρίου δωρηθεῖσα τῷ ἔθνει πολύτιμος αἰγυπτιακὴ συλλογή, ἐν ἄλλῃ ἡ τῶν μυκηναίων ἀρχαιοτήτων καὶ ἐν ταῖς δύο ἄλλαις τὰ πήλινα ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια, τὰ χαλκᾶ καὶ μολύβδινα κτλ., ἡ δὲ κατάταξις καὶ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων ἐγένετο μετὰ τοσαύτης ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ φιλοκαλίας, ὅση δὲν παρατηρεῖται συχνὰ καὶ ἐν εὐρωπαϊκοῖς μουσείοις, ὡς αὐτοὶ οἱ ξένοι ἀνομολογοῦσι.

Μέχρι τέλους τοῦ αἰῶνος τὰ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀνακαλυφθέντα ἢ ἀγορασθέντα ἀρχαῖα μετὰ τῶν ὀλίγων δωρηθέντων αὐτῇ (πλὴν τῶν νομισμάτων, τῶν προϊστορικῶν ἀρχαιοτήτων Μυκηνῶν, τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν εὑρεθέντων καὶ τῶν ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς μουσείοις κατατεθειμένων) ἀνήρχοντο εἰς 20 000 περίπου, ἐξ ὧν περὶ τὰς 5 000 λίθινα, περὶ τὰς 4 500 πήλινα ἀγγεῖα, 2 000 περίπου εἰδώλια πήλινα, 3 000 περίπου μολύβδινα (ἐξ ὧν 455 σταθμὰ καὶ 610 μολυβδόβουλλα), περὶ τὰ 1500 χαλκᾶ (ἐξ ὧν 120 σταθμά), 290 χρυσᾶ, 75 ἀργυρᾶ, 1100 λύχνοι, 450 πήλινα σκεύη, 220 πήλιναι μῆτραι κτλ. Πλὴν τούτων ἔχει συλλέξει ἡ Ἑταιρεία ὑπὲρ τὰς 10 000 λαβὰς πηλίνων ἀμφορέων ἐνεπιγράφους. Ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις ἐσχημάτισε τοπικὰς συλλογάς, αἵτινες καθ' ἑκάστην πλουτίζονται, ἐν Ἐλευσῖνι, Ὀλυμπίᾳ, Ὠρωπῷ, Θήβαις, Θεσπιαῖς, Τανάγρᾳ, Χαιρωνείᾳ, Δελφοῖς, Μυκήναις, Ἄργει, Ἐπιδαύρῳ, Σπάρτῃ κτλ. Ταῦτα εἶναι περίπου τὰ ἔργα, δι' ὧν ἐζήτησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ κυρίου σκοποῦ αὐτῆς, ν' ἀνασῴσῃ, νὰ συναγάγῃ, νὰ συντηρήσῃ καὶ διευθετήσῃ τὰ προγονικὰ κειμήλια. Χάριν δὲ τοῦ δευτερεύοντος σκοποῦ, ἤτοι τῆς ἐπιστημονικῆς διαφωτίσεως τῶν ἀρχαιοτήτων, πρῶτον μὲν προσεπάθησε νὰ σχηματίσῃ εἰδικὴν βιβλιοθήκην, ἥτις δὲν εἶναι μὲν ἔτι ὅσον πρέπει πλουσία, ἀποτελεῖ δ' ὅμως ἀνεκτίμητον βοήθημα καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς τοὺς ἀρχαιολογοῦντας ἐκ τῶν ἡμετέρων, ἔπειτα ἀπὸ τοῦ 1883 ἀνέλαβε νὰ ἐκδίδῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ἥτις τιμᾷ ἀληθῶς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τοῖς φιλαρχαίοις ξένοις, ἔχει πολλὰ ἔτι νὰ ἐπιτελέσῃ, διότι πλεῖστοι ἔτι θησαυροὶ ἐγκρύπτονται ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς, καὶ θὰ ἐπιτελέσῃ βεβαίως, ἀλλ' ὅπως μετὰ μείζονος γοργότητος τὸ ἔργον αὐτῆς ἐπιτελῇ, δεῖται χρημάτων καὶ χρημάτων πολλῶν, διότι αἱ 100 000 περίπου δραχμαί, ἃς διαθέτει κατ' ἔτος ἐκ τοῦ λαχείου, τῶν τόκων τῶν κεφαλαίων αὐτῆς καὶ τῶν τακτικῶν καὶ ἐκτάκτων συνδρομῶν τῶν ἑταίρων καὶ ἄλλων, εἶναι ἀνεπαρκεῖς πρὸς πολλὰ καὶ μεγάλα ἐγχειρήματα.

Εἴδομεν ἤδη ὅτι καὶ ἡ μεταφορὰ εἰς Λονδῖνον ὑπὸ τοῦ λόρδου Elgin τῶν μετοπῶν καὶ ἄλλων ἀναγλύφων τοῦ Παρθενῶνος μέγα συνεβάλετο εἰς ἐπίδοσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης. Ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐγένετο ἀρχομένου τοῦ ιθ' αἰῶνος, 1801—1803, ἀλλὰ περιγραφαὶ ἐπὶ τόπου καὶ ἰχνογραφήματα τούτων καὶ πασῶν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀρχαιοτήτων εἶχον γίνει πολὺ πρότερον, πρῶτος δὲ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Marquis de Nointel τῷ 1674 διὰ τοῦ ζωγράφου J. Carrey ἰχνογράφησε τὰ τῆς Ἀκροπόλεως μνημεῖα, τῷ δὲ 1675 πιστῶς περιέγραψαν αὐτὰ ὁ J. Spon καὶ ὁ G. Wheeler καὶ τῷ 1751—1754 ὁ Stuart καὶ ὁ Revett ἐν τῷ πολυκρότῳ τετρατόμῳ συγγράμματι Antiquities of Athens.

Καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Πομπηΐας ἐν Ἰταλίᾳ ἐπέχυσαν ἄπλετον φῶς εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν. Ἡ ἐν τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου τῆς Νεαπόλεως ἐκτισμένη αὕτη πόλις κατεστράφη, ὡς γνωστόν, τῷ 79 μ. Χ., εἶχε δὲ πρὸ τῆς καταστροφῆς ἐκ φοβερᾶς ἐκρήξεως τοῦ Βεσουβίου περὶ τὰς 30 000 κατοίκους. Αἱ πρῶται αὐτῆς ἀνασκαφαὶ ἤρξαντο τῷ 1748, ἀλλὰ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ διεξήχθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1808—1815, ἐπιστατοῦντος τοῦ

Murat, κατόπιν δὲ ἀπὸ τοῦ 1868 ἐξακολουθοῦσιν ὑπὸ τὸν Fiorelli καὶ ἄλλους αἱ ἀνασκαφαὶ ἀναλώμασι τοῦ Κράτους, δαπανῶντος κατ' ἔτος 50 000 φράγκα, διότι μέχρι τοῦδε τοῦ χρόνου τὸ ἥμισυ μόλις τῆς Πομπηΐας ἀνεσκάφη, τὰ δὲ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τούτων εὑρήματα εἶναι πολυάριθμα καὶ κατὰ πᾶσαν ἔποψιν πολύτιμα, διότι πόλις ὅλη ὡς εἶχεν, ὅτε κατεστράφη, ἀνέστη οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀνίσταται ἐκ τοῦ τάφου, ἵνα διαφωτίσῃ περὶ τῶν ἀρχαίων τοὺς νέους χρόνους. Ἐν Πομπηΐᾳ ἀνευρέθησαν ναοὶ μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀκέραιοι, τοιχογραφίαι, ψηφιδωτά, θέρμαι, στοαὶ δι' ἀγαλμάτων κεκοσμημέναι, θέατρα, ἀμφιθέατρον, ποικίλης χρήσεως δημόσια οἰκοδομήματα, βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, πωλητήρια, πενιχραὶ καὶ πολυτελεῖς οἰκίαι μετὰ καλλιτεχνικωτάτων ἐπίπλων, κοσμήματα, νομίσματα κτλ., ἐκ τῶν εὑρημάτων δὲ τούτων, ἅτινα πάντα εἶναι ἑλληνικῆς τέχνης, διότι ἐν Πομπηΐᾳ ὑπερτέρει, φαίνεται, τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, τὰ μὲν κινητὰ μεταφέρονται εἰς τὸ Museo Nationale τῆς Νεαπόλεως, τὰ δὲ ἄλλα μένουσιν ἐπὶ τόπου, προφυλαττόμενα κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαίρας, περὶ πάντων δὲ τούτων τοσαῦτα ἤδη ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων, ὥστε βιβλιοθήκη ὅλη εἶναι δυνατὸν ἐκ τούτων νὰ σχηματισθῇ. Ἐκ τῶν πολλῶν τούτων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰ ἀξιολογώτατα: Mazois Les ruines de Pompéi (Par. 1812—38, 4 τόμ.), Gell and Gandy Pompeiana (Lond. 1817—1830, 4 τόμ.), Coake Delineations of Pompeii (Lond. 1818—1827, 3 τόμ.), Zahn Die schönsten Ornamente und merkwürdigsten Gemälde von Pompeji (Berl. 1828—1840, 6 τόμ.), Ternite Wandgemälde aus Pompeji (Berl. 1841-44, 5 τόμ.). Overbeck Pompeji in seinen Gebaüden, Alterthümern und Kunstwerken (Leipz. 1884), Fiorelli Gli scavi di Pompei dal 1868 al 1872 (Napol. 1873), ὑπὸ πολλῶν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς καταχώσεως Pompei e la regina sotterrata da Vesuvio nell'anno 79 (Napol. 1879), Presuhn Die letzten Ausgrabungen in Pompeji von 1874—1885 (Münch. 1887), Mau Pompejanische Beiträge (Berl. 1879) καὶ Geschichte der decorativen Wandmalerei (Berl. 1881) καὶ D. Castelli Bibliotheca Pompejana (Napol. 1882).

Ὁ Heinrich Schliemann, ὁ ἰδίαις δαπάναις ἀνασκαφὰς ἐν Ἰθάκῃ, Τροίᾳ, Μυκήναις, Ὀρχομενῷ καὶ Τίρυνθι ἐπιχειρήσας, ἐγεννήθη τῷ 1822 ἐν Neubuckow τοῦ Mecklenburg—Schwerin ὑπὸ πατρὸς ἱερέως, ἐγένετο τὸ πρῶτον γραμματεὺς ἐμπορικοῦ καταστήματος ἐν Fürstenberg καὶ κατόπιν ἐν Amsterdam, ὅπου ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν. Τῷ 1846 ἀπεστάλη ὑπὸ τῶν προϊσταμένων αὐτοῦ εἰς Πετρούπολιν διευθυντὴς τοῦ ἐκεῖ ὑποκαταστήματος, ἀλλὰ παραιτηθεὶς μετ' ὀλίγον ἵδρυσεν αὐτόθι ἴδιον ἐμπορικὸν κατάστημα. Ἐν Πετρουπόλει παρὰ τὰς εὐρυτάτας αὐτοῦ ἐμπορικὰς ἐργασίας ἐπεδόθη μετὰ σπανίου ζήλου εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅτε καὶ κατέλαβεν αὐτὸν ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐνθουσιασμὸς πρὸς πᾶν ἑλληνικόν, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸν θεῖον Ὅμηρον. Πλουσιώτατος ἤδη γενόμενος, κατέλιπε τὴν ἐμπορίαν τῷ 1858 καὶ ἐπεχείρησε περιήγησιν ἐν Εὐρώπῃ, Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ καὶ τῷ 1859 τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι, μεθ' ὃ ἐγκατεστάθη ἐν Παρισίοις εἰς ἀρχαιολογικὰς καταγινόμενος μελέτας. Τῷ 1868 ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς ἐν Ἰθάκῃ καὶ τῷ 1870—1872 τὰς πρώτας ἐν Χισσαρλύκ, ὅπου ἐπίστευεν ὅτι ἔκειτο ἡ ὁμηρικὴ Ἴλιος. Τὰς ἐνταῦθα ἀνασκαφὰς ἐξηκολούθησε κατὰ διαλείμματα μέχρι τοῦ 1882 συνοδευόμενος πάντοτε ὑπὸ τῆς Ἑλληνίδος γυναικὸς αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐξ αὐτῶν εὑρήματα ἐξήγειραν γενικὸν θαυμασμόν, εἰ καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πολλοὶ τῶν ἀρχαιολογούντων δὲν συνεφώνησαν πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Schliemann, ὅτι ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν ὁμηρικὴν Ἴλιον, ὡς ὁ Sybel ἐν Ueber Schliemanns Troja (Marb. 1875), ὁ Keller ἐν Die Entdeckung Ilions zu Hissarlyk (Freib. 1875) καὶ ὁ Frick ἐν Zur trojanischen Frage (ἐν Jahns Jahrbüchern für Philologie 1876). Οἱ θησαυροὶ οὗτοι εὑρίσκονται ἐν Βερολίνῳ ἐν τῷ Museum für Völkerkunde ἀπὸ τοῦ 1882, ὅτε ὁ Schliemann ἐδωρήσατο τὴν συλλογὴν πρὸς τὸ γερμανικὸν Κράτος. Ἔτι ἐπιτυχέστεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Schliemann ἐν Μυκήναις, ὧν ἤρξατο τῷ 1876, διότι αὐτόθι ἀνεῦρεν ἐντὸς τάφων πολυτιμότατα ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ καὶ ἄλλων μετάλλων κοσμήματα, ὅπλα καὶ σκελετούς, κατακείμενα νῦν ἐν αἰθούσῃ τοῦ ἐν Ἀθήναις Πολυτεχνείου. Τῷ 1878 ἐπεχείρησε νέας ἀνασκαφὰς ἐν Ἰθάκῃ, αἵτινες ἤνεγκον εἰς φῶς τὰ λείψανα παναρχαίας πόλεως κυκλωπικῆς τεκτονικῆς, τῷ δὲ 1882 ἀνέσκαψε τὸν Θησαυρὸν τοῦ Μινύου λεγόμενον ἐν Ὀρχομενῷ καὶ τῷ 1885 τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάκτορον ἐν Τίρυνθι. Ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφεὺς ὁ Schliemann εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους, διότι αὐτὸς οὗτος περιέγραφε τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ. Οὕτω συνέγραψε τῷ 1869 Ithaka, der Peloponness und Troja, ἐν ᾧ συγγράμματι συνῆψε καὶ αὐτοβιογραφίαν, τῷ 1874 Trojanische Alterthümer, τῷ 1877 Mykenae, τῷ 1881 Ilios, τῷ αὐτῷ ἔτει Orchomenos (ἐξελληνισθέντα ὑπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ) καὶ Reise in der Troas, τῷ 1883 Troja καὶ τῷ 1886 Tiryns, ἅπαντα ἐν Λιψίᾳ ἐκτυπωθέντα καὶ τινὰ μὲν γερμανιστί, τινὰ δὲ ἀγγλιστί, τινὰ δὲ γαλλιστί.

Ὄλγα βασίλισσα τῶν Ἑλλήνων (1867)

Ἀπὸ τοῦ γάλλου Le Chevalier, τοῦ τὸ τρωικὸν πεδίον τῷ 1786 ἐπισκεψαμένου, τόπος τῆς ὁμηρικῆς Ἰλίου ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων ἐθεωρεῖτο τὸ Μπουνάρμπασι, ἀλλ' ὁ Schliemann διὰ τῶν ἀνασκαφῶν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ 1870 μέχρι τοῦ 1882, ὡς εἴδομεν, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ἀρχαία Ἴλιος ἔκειτο ὅπου τὸ νῦν Χισσαρλὺκ εἶναι, ἔνθα ἐν τῷ κληθέντι Μεγάλῳ Θησαυρῷ ἀνεῦρε πλῆθος χαλκῶν σκευῶν καὶ ἀγγείων καὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων (ἁλύσεων, ψελίων, διαδημάτων καὶ δακτυλίων), ἁπάντων ἀνηκόντων εἰς τὴν β' πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα, ὧν δὲ τὸ μὲν πλεῖστον μέρος κατάκειται, ὡς εἴδομεν, ἐν τῷ Museum für Völkerkunde Βερολίνου, τινὰ δὲ ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ Μουσείῳ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ γνώμη τοῦ Schliemann ὅτι ἐν Χισσαρλὺκ ἔκειτο ἡ ὁμηρικὴ Ἴλιος ἐπολεμήθη, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ὑπὸ γερμανῶν ἀρχαιολόγων, ἐν ᾧ ὑπὸ ἄγγλων ἐπεκροτήθη, ἀλλὰ νῦν σχεδὸν ὑπὸ πάντων εἶναι ἀσπαστή. Περὶ τοπογραφίας τῆς Τροίας πλὴν τῶν ἀρχαιοτέρων Le Chevalier Voyage de la Troade (Par. 1787), Bebb Topographie dans la Troade (Par. 1884), Clarke Topography of the Troja (Edinb. 1863), συνέγραψαν καὶ οἱ νεώτεροι (πλὴν τοῦ Schliemann) Christ Topographie der trojanischen Ebene (Münch. 1874), Eckenbrecher Die Lage des homerischen Trojas (Düsseld. 1875), Hercher Ueber die homerischen Ebene von Troja (Berl. 1878), Ed. Meyer Geschichte von Troas (Leipz. 1879), Virchow Beiträge zur Landeskunde der Troas (Berl. 1886) καὶ ἄλλοι.

Ἐν Ἐφέσῳ ὑπῆρχεν ὁ ἐν τοῖς θαυμασίοις ἔργοις τῆς ἀρχαιότητος καταλεγόμενος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ *Ἀρτεμίσιον*, οὗτινος ἡ ἀνοικοδόμησις ἤρξατο μὲν τῷ 604 π. Χ. ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Χερσίφρονος, ἤχθη δὲ εἰς πέρας τῷ 540 π. Χ. ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Δημητρίου καὶ Παιωνίου. Ὁ ναὸς οὗτος ἦτο δίπτερος, εἶχεν εὐρυτάτας διαστάσεις, μῆκος 133 μέτρα, πλάτος 69 καὶ 128 κίονας ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ἐπυρπολήθη τῷ 365 π. Χ. ὑπὸ τοῦ Ἡροστράτου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον χρόνον ἀνῳκοδομήθη λαμπρότερος ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Δεινοκράτους καὶ ἐσῴζετο ἀλώβητος μέχρι τοῦ 285 μ. Χ. Αἱ ἐν Ἐφέσῳ τῷ 1863—1865 γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ ἄγγλου Wood ἤνεγκον εἰς φῶς τὸ στάδιον, τὸ θέατρον, τὸ ᾠδεῖον καὶ τρία γυμνάσια, αἱ δὲ τοῦ 1870 — τὸ Ἀρτεμίσιον, οὗτινος πολλὰ τοῦ διαζώματος μέρη 1872 κοσμοῦσιν ἔκτοτε τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. (Wood Discoveries at Ephesus, Lond. 1877 καὶ Fergusson The temple of Diana at Ephesus, Lond. 1883).

Περὶ τῶν μυκηναίων ἀρχαιοτήτων ὁ γερμανὸς Milchhöfer καὶ ὁ ἄγγλος Newton μετὰ συγκριτικὰς μελέτας ἀπεφήναντο ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τέχνην, ἥτις ἔσχε μὲν τὴν ἀρχὴν ἐν Μεσοποταμίᾳ, ἀλλ' ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Φοινίκῃ ἐπλουτίσθη διὰ τύπων νέων καὶ ῥυθμικῶς ἐβελτιώθη, κατὰ δὲ τὸν Köhler αἱ μυκηναῖαι ἀρχαιότητες ἔχουσι χαρακτῆρα ὅλως ἀσιατικὸν καὶ ἀνήκουσιν εἰς τοὺς πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων χρόνους (1000 π. Χ.) καὶ μετηνέχθησαν ἐξ Ἀσίας εἰς Ἑλλάδα. Πλὴν τοῦ Schliemann ἔγραψαν περὶ αὐτῶν ὁ Furtwängler Mykenische Thongefässe (Berl. 1879), ὁ Steffen Mykenæ (Stuttg. 1882) καὶ ὁ Schmidt Die Ausgrabungen in Mykenæ und derer Funde (Münch. 1883).

Πλούσιαι εἰς εὑρήματα ὑπῆρξαν καὶ αἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ Κράτους γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1881. Ἡ Ὀλυμπία, ὡς γνωστόν, δὲν ἦτο πόλις, ἀλλ' εὐρύτατος χῶρος ἐν Πισάτιδι τῆς Ἤλιδος ἀνάμεστος ναῶν, θησαυρῶν, ἄλλων οἰκοδομημάτων καὶ ἀγαλμάτων. Ἐκ τῶν αὐτόθι ναῶν λαμπρότερος ἦτο τὸ *Ὀλυμπίειον* περὶ τὸ 450 π. Χ. ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Λίβωνος περίπτερον κτισθέν, ἐν ᾧ ὑπῆρχε τὸ μέγιστον καὶ ὡραιότατον τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς ἔργον, ὁ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλεφαντόδοντος ἐπὶ θρόνου καθήμενος Ζεὺς τοῦ Φειδίου κατὰ τὴν ὁμηρικὴν παράστασιν

> *«ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων,*
> *ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος*
> *κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον».*

Πρῶτος ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ ἄγγλος Chandler τῷ 1776 ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Travels in Greece εἶπε περὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου χώρου ὅτι πρέπει ν' ἀνασκαφῇ, διότι ἐγκρύπτει πολυτίμους θησαυρούς, τὰ αὐτὰ δὲ μάτην ἐπανέλαβε μετ' ὀλίγον χρόνον καὶ ὁ Winckelmann, ὁ θεμελιωτής, ὡς ἐλέχθη, τῆς ἀρχαιολογίας. Ἀλλ' ὅ τι εὐτυχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐγένετο τότε, διότι αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ὀλυμπίας ἀρχαιότητες θὰ ἐκόσμουν νῦν ξένα Μουσεῖα, ἐγένετο προτροπῇ τοῦ ἀπὸ τοῦ 1862 πρὸς τοῦτο ἐργαζομένου Er. Curtius κατὰ τὰ ἔτη 1875—1881 ὑπὸ τῆς γερμανικῆς Κυβερνήσεως, μετὰ τῆς ἑλληνικῆς δι' εἰδικῆς συμβάσεως συμβληθείσης. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐγένοντο ἐπιστασίᾳ τοῦ E. Curtius καὶ τοῦ B. Adler, ἐστοίχισαν δὲ 800 000 μάρκας εἰς τὴν γερμανικὴν Κυβέρνησιν, 40 000 περίπου ἀγγλικὰς λίρας. Διαρκουσῶν τῶν ἀνασκαφῶν ἐδημοσιεύετο ὑπὸ τῆς γερμανικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τεύχη τὸ πεντάτομον σύγγραμμα μετὰ 118 πινάκων Die Ausgrabungen zu Olympia (Berl. 1875—1881), μετ' αὐτὸ δὲ τὸ Die Funde von Olympia μετὰ 40 πινάκων (Berl. 1882). Τότε ἐξέδοσαν καὶ οἱ Kaupert καὶ Dörpfeld τὸ πόνημα αὐτῶν Olympia und Umgegend (Berl. 1882), τῷ δὲ 1886 ὁ Bötticher τὸ ἑαυτοῦ Olympia, das Fest und seine Stätte.

Τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθέντα ἀγάλματα, ἀγγεῖα κτλ. κατὰ τὴν σύμβασιν ἔμειναν ἰδιοκτησία τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἀνήγειρεν αὐτόθι Μουσεῖον τῇ χορηγίᾳ Ἀνδρέου Συγγροῦ πρὸς διαφύλαξιν αὐτῶν κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ P. Adler, ἡ δὲ γερμανικὴ Κυβέρνησις ἔλαβεν ἐκ τῶν διπλῶν τὸ ἓν καὶ γύψινα ἐκμαγεῖα τῶν ἄλλων, ἅτινα κατέθηκεν ἐν τῷ Μουσείῳ Βερολίνου.

Τὰ σπουδαιότατα τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθέντων γλυπτῶν ἔργων εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τῶν ἀετωμάτων τοῦ Ὀλυμπιείου καὶ αἱ μετόπαι, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου, τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων (ὁ Ζεὺς γιγαντομαχῶν), κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης καὶ 43 προτομαὶ ἀνδρικῶν καὶ γυναικείων μελῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου.

Περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνευρεθέντος πραξιτελείου Ἑρμοῦ ὁ Ν. Γ. Πολίτης γράφει ἐν τοῖς *Ὀλυμπιακοῖς Ἀγῶσι* τὰ ἑξῆς: «Οὗτος εὑρέθη πρηνὴς κατακείμενος πρὸ τοῦ βάθρου, ὁπόθεν κατέπεσεν, ἀποκεκρουσμένην μὲν ἔχων τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω, σχεδὸν δὲ παντελῶς ἀλύμαντα διατηρῶν τὴν κεφαλὴν καὶ

τὸ λοιπὸν σῶμα. Ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν ὁ Παυσανίας, εἶδεν ἱστάμενον ἐπὶ τοῦ βάθρου τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ἀλλὰ ξηρῶς ἀναφέρει αὐτό, ὅπερ ἀνοίκειον ἄντικρυς καὶ παράδοξον φαίνεται νῦν εἰς ἡμᾶς, μὴ ἐκτεθαμβημένους, ὡς ἐκεῖνος, ἐκ τῆς ἄλλης πληθύος τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνακειμένων ἀριστουργημάτων. *Χρόνῳ δὲ ὕστερον*, λέγει, *καὶ ἄλλα ἀνέθεσαν εἰς τὸ Ἡραῖον, Ἑρμῆν λίθου, Διόνυσον δὲ φέρει νήπιον, τέχνη δέ ἐστι Πραξιτέλους.* Οὐδὲ περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἀνετέθη τὸ ἄγαλμα, διδασκόμεθά τι παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀρκεῖ ἡμῖν ὅτι μανθάνομεν τὸ σπουδαιότατον, ὅτι ἔχομεν ἔργον πρωτότυπον ἐπιφανεστάτου τεχνίτου τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πραξιτέλους, τὸ πρῶτον, ἂν μὴ τὸ μόνον εὑρεθὲν ἔργον αὐτοῦ, τὸ πρῶτον καὶ τὸ κάλλιστον πάντως τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ εὑρεθέντων πρωτοτύπων ἔργων ἄλλων διασήμων ἀρχαίων τεχνιτῶν. Τὸν δὲ χρόνον, καθ' ὃν ἐποιήθη, δυνάμεθα μετά τινος πιθανότητος νὰ ὁρίσωμεν. Ὁ πατρῷος θεὸς τῶν Ἀρκάδων Ἑρμῆς φέρει τὸν ἐν Ἤλιδι μέγιστα τιμώμενον Διόνυσον, ἱδρύθη δὲ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἄγαλμα ἐν τῷ Ἡραίῳ. Εὔλογον λοιπὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀνετέθη εἰς μνήμην κοινοῦ ἀγῶνος τῶν Ἠλείων καὶ τῶν Ἀρκάδων. Τοιαύτη δὲ σύμπραξις ἀναφέρεται ἐν ἔτει 343 π. Χ., ὅτε οἱ Ἠλεῖοι, συμμαχούντων τῶν Ἀρκάδων, κατετρόπωσαν τοὺς ἐπελθόντας εἰς Ἦλιν δημοκρατικοὺς φυγάδας. Τῆς λαμπρᾶς δὲ ταύτης νίκης καὶ τῆς πρὸς τοὺς Ἀρκάδας συμμαχίας μνημεῖον ἦτο ἴσως τὸ ἐν τῷ Ἡραίῳ ἀνάθημα, ὅπερ κατὰ ταῦτα ὁ Πραξιτέλης ἐποίησεν ἐν ὡρίμῳ ἡλικίᾳ, ὀνομαστὸς ἤδη ὢν καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων αὐτοῦ. Καὶ εἶναι ἀληθῶς τὸ ἄγαλμα ἔργον μεγάλου τεχνίτου, τεμόντος νέας ὁδοὺς ἐν τῇ τέχνῃ. Ἐν τῷ Ἑρμῇ τούτῳ ἀνευρίσκομεν τοὺς διακρίνοντας τὰ δημιουργήματα τοῦ Πραξιτέλους χαρακτῆρας, οὓς γινώσκομεν ἐκ μαρτυριῶν τῶν παλαιῶν καὶ ἐκ σωζομένων ἀπεικασμάτων ἔργων αὐτοῦ. Βλέποντες τὸν Ἑρμῆν ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ τεχνιτου *τοῦ καταμίξαντος ἄκρως τοῖς λιθίνοις ἔργοις τὰ τῆς ψυχῆς πάθη*, τοῦ δεξιωτάτου τῶν μαρμαρογλύφων, τοῦ προσδόντος εἰς τὰ πλάσματα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀπαράμιλλον χάριν καὶ δυνηθέντος νὰ δημιουργήσῃ τύπους τελειοτάτους τοῦ ἰδεώδους καλοῦ χωρὶς κατ' ἐλάχιστον ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς ἀληθείας. Ὁ Ἑρμῆς ἀπεικονίζεται εἰς φυσικὸν μέγεθος ὡς ἀνθηρὸς ἔφηβος κάλλιστος τὸ εἶδος, πλήρης ζωῆς καὶ δυνάμεως, γυμνός, στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ὑποδεδεμένου σανδάλῳ. Ἀλλὰ τὸ βάρος τοῦ σώματος δὲν πίπτει ὅλον ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ποδός, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ κορμοῦ δένδρου, ἐφ' οὗ ἐπερείδει τὴν ἀριστερὰν ὁ θεός, ἀποθέμενος ἐπ' αὐτοῦ τὴν χλαμύδα, γραφικωτάτας σχηματίζουσαν πτυχὰς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον καλύπτουσαν τὸ στήριγμα. Οὕτως ἡ στάσις τοῦ Ἑρμοῦ παρίσταται ἄνετος, ἤρεμος καὶ ἀβίαστος, ὡς προσήκει εἰς τοὺς *ῥεῖα ζῶντας* θεοὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τούτου δὲ ἕνεκα καὶ τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος, μάλιστα τῆς ὀσφύος καὶ τῶν μηρῶν, σχηματίζεται ἁβρότατον καὶ χαριέστατον. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τοῦ Ἑρμοῦ κάθηται ὁ μικρὸς Διόνυσος, ὃν ὁ *παιδοκόρος* ὑπὸ τῶν Ἀρκάδων ἐπικαλούμενος *Ἑρμῆς* ὑποτίθεται φέρων πρὸς τὰς τροφοὺς Νύμφας· τὸ θεῖον βρέφος, περιβεβλημένα τὰ κάτω τοῦ σώματος ἔχον δι' ἱματίου, στηρίζει τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ Ἑρμοῦ, τὴν δὲ λείπουσαν ἀριστερὰν φαίνεται ὅτι προτείνει ζητοῦν τι μετὰ πολλῆς ἐπιθυμίας, τοῦτο δὲ ἐκφράζει τὸ αἴσθημα καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν φορὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Καὶ εἰκάζουσι μὲν πολλοὶ ὅτι διὰ τῆς ἀριστερᾶς ὁ Ἑρμῆς ἐμετεώριζε βότρυν καὶ τὸν ἀγαπητὸν αὐτῷ καρπὸν ἐζήτει νὰ λάβῃ ὁ Διόνυσος, ἀλλ' ἄλλοι παρατηροῦσιν ὅτι ὁ Ἑρμῆς δὲν ἔχει ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὸν παῖδα καὶ κλίνει μέν πως πρὸς τοῦτον τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλὴν μικρὸν πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ τὸ ἁπλανὲς αὐτοῦ βλέμμα καὶ ἡ στάσις ἀμφοτέρων δεικνύουσιν ὅτι δὲν ἔχουσί που προσηλωμένην τὴν ὅρασιν, ἀλλὰ τὴν ἀκοὴν μᾶλλον ἐντείνουσιν ἀκούοντες ἦχόν τινα, καὶ λέγουσι διὰ ταῦτα ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἐκροτάλιζε κρόταλα ἢ ἔσειε βαλλάντιον ἔχον νομίσματα, θέλγων οὕτω τὸν Διόνυσον. Ὅπως ποτ' ἂν ἔχῃ, εὐάρεστος λίαν εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς ἠρεμίας τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ σφοδρᾶς ἐπιθυμίας κατεχομένου Διονύσου. Ἡ ἠρεμία δὲ αὕτη τοῦ Ἑρμοῦ ἀποτυποῦται θαυμασίως ἐν τῇ κεφαλῇ μάλιστα, ἐκφραζούσῃ ἅμα καὶ ἄρρητόν τινα εὐμένειαν καὶ ἀγαθότητα. Παρέχει δὲ ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἀπαράμιλλον τύπον νεανικοῦ κάλλους. Πρόσωπον ᾠοειδὲς μικρὸν πρὸς τὰ κάτω ἀποστενούμενον, ὀφθαλμοὶ γοργοὶ καὶ ἐπέραστοι ἀποτεθειμένοι ὑπὸ ὀφρύων, αἵτινες ἠρέμα καμπυλοῦνται εἰς τὰ ἄκρα, ῥὶς εὐθυτενής, χείλη ἐπίμεστα, μέτωπον, οὗ τὸ σαρκῶδες δέρμα δὶς κολπούμενον σχηματίζει κατὰ τὸ μέσον στολίδα. Περιστέφει δὲ τὸ κρανίον κόμη βραχεῖα καὶ οὖλη, ἣν ὁ τεχνίτης ἀφῆκεν ἐπίτηδες τραχεῖαν, ἐξαίρων οὕτω τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λείαν καὶ ἁπαλὴν σάρκα, ἡ δὲ ἐξεργασία τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐσθῆτος καταδεικνύει ὅτι εὐλόγως ἐξεθείαζον οἱ ἀρχαῖοι τὸν Πραξιτέλη ὡς ἀριστοτέχνην ἐν τῇ μαρμαρογλυφίᾳ. Ἡ εὐανθὴς σὰρξ καταφαίνεται ὅτι εἶναι θεοῦ διὰ νέκταρος καὶ ἀμβροσίας τραφέντος, οὐδέποτε δὲ αἰσθανθέντος ἀλγηδόνα. Ἡ λεία καὶ στίλβουσα ἐπιδερμὶς δὲν ἀποκρύπτει τὸ σφρῖγος τοῦ ἀκμαίου σώματος, προσλαμβάνει δὲ ὁ λίθος ἐπίφασιν ζωῆς καὶ αἰσθήσεως. Ἡ δὲ ἐσθὴς εἶναι μετ' ἄκρας ἐπιμελείας ἐξειργασμένη, ὥστε καὶ διακρίνεται ἡ ἁδρομε-

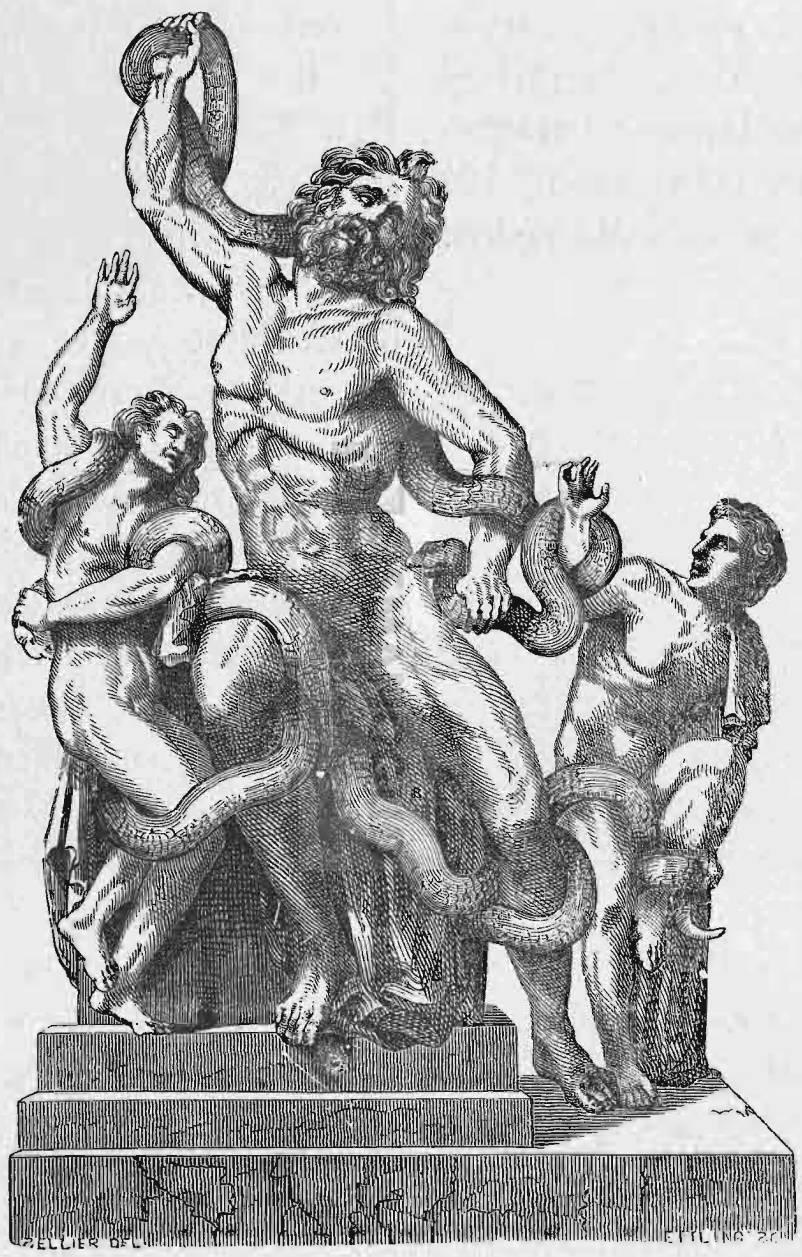

Σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος εὑρισκόμενον ἐν Ρώμῃ

ρὴς χλαμὺς τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ λεπτοϋφοῦς χιτῶνος τοῦ Διονύσου. Ἐβοήθει δὲ τὴν παράστασιν καὶ ὁ χρωματισμὸς τοῦ ἀγάλματος, διότι κεχρωματισμένα δὲν ἦσαν μόνα τὰ μετάλλινα προσαρτήματα, οἱ ἱμάντες τῶν σανδάλων καὶ τὸ κηρύκειον, ὅπερ ἔφερεν ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁ Ἑρμῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσθὴς καὶ ἡ κόμη, ὡς γίνεται φανερὸν ἔκ τινων σωζομένων ἰχνῶν τοῦ χρωματισμοῦ, γνωστὸν δὲ εἶναι ἐκ μαρτυριῶν συγγραφέων ὅτι ὁ Πραξιτέλης ἐχρωμάτιζε τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ κάλλιστα αὐτῶν ἔκρινεν ἐκεῖνα, ἐν οἷς συνειργάζετο καὶ ὁ ζωγράφος Νικίας».

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς περὶ τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου γράφει ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι τὰ ἑπόμενα. «Τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶναι μνημεῖον περιφανοῦς νίκης τῶν τὴν Ναύπακτον οἰκούντων Μεσσηνίων, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων ἀπεσιώπησαν οἱ νικηταὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ βάθρου χαραχθείσῃ ἐπιγραφῇ ἐκ φόβου πρὸς αὐτούς, ἰσχυροτάτους ὄντας. *Μεσσάνιοι καὶ Ναυπάκτιοι ἀνέθεν Διὶ Ὀλυμπίῳ δεκάταν ἀπὸ τῶν πολεμίων*, λέγει ἡ ἐπιγραφή, εἰς ἣν προσέθηκεν ὁ τεχνίτης τὸ ἴδιον ὄνομα καὶ τὴν εἴδησιν περὶ τῆς κατασκευῆς ὑπ' αὐτοῦ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι οἱ Λακεδαιμόνιοι, οὓς ἐνίκησαν οἱ Ἀθηναῖοι τῷ 424 π. Χ. ἐν Σφακτηρίᾳ, συμπολεμούντων τῶν Μεσσηνίων.

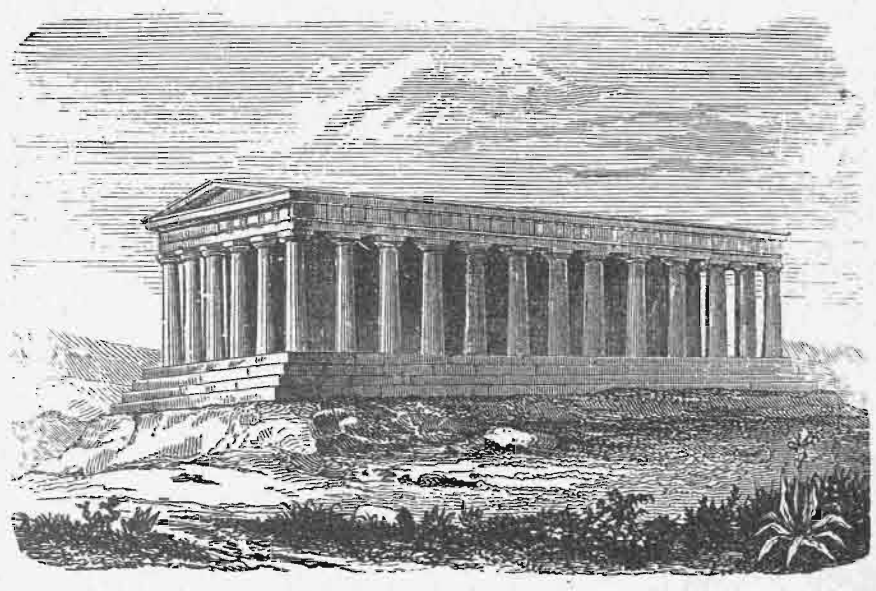

Τὸ Θησεῖον

Ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν νίκην ἐλεηλάτουν οὗτοι τὴν Λακωνικήν, ἐκ δὲ τῆς δεκάτης τῆς λείας, ἣν ἀπεκόμισαν, κατεσκεύασαν τὸ ἀνάθημα μικρὸν μετὰ τὸ γεγονός, ἐν χρόνοις δηλαδή, καθ' οὓς λαμπρῶς ἤκμαζεν ἡ τέχνη, τοῦ Φειδίου ἐπιθέντος ἤδη τὸν κολοφῶνα εἰς αὐτήν. Ὁ τεχνίτης, εἰς ὃν οἱ Μεσσήνιοι ἀνέθεσαν ν' ἀπαθανατίσῃ τὴν νίκην δι' ὑπερηφάνου μνημείου, ἦτο γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλου παρομοίου ἔργου, τῆς Νίκης, ἥτις ἀπήστραπτεν ἐπίχρυσος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ναοῦ. Καὶ δὲν εἶναι μὲν γνωστὸν κατὰ πόσον διέφερεν ἡ Νίκη ἐκείνη τῆς περισωθείσης, ἀλλ' αὕτη προκαλεῖ τὸν θαυμασμὸν διὰ τὸ τολμηρὸν τῆς ἐπινοίας καὶ τὸ ἐπιτυχὲς τῆς ἐκτελέσεως. Τὸ πρόσωπον τοῦ ἀγάλματος τῆς Νίκης ταύτης εἶναι ἀποκεκρουσμένον ὅλως, ἡ κεφαλὴ κεχωρισμένη τοῦ τραχήλου καὶ ἠκρωτηριασμένη, ἀλλὰ διατηροῦνται καλῶς ἐν αὐτῇ ἡ κορυφὴ καὶ τὸ ὄπισθεν τοῦ κρανίου, ἐν ᾧ φαίνεται ἡ ἐπιμελῶς ἐξειργασμένη κόμη, ἀναδεδεμένη διὰ ταινίας. Ἀποκεκρουσμέναι εἶναι καὶ αἱ χεῖρες καὶ οἱ δάκτυλοι τῶν ποδῶν, μέγα δὲ μέρος τῶν πτερύγων καὶ τοῦ ἱματίου εἶναι ἐξηφανισμένα. Ἀλλὰ τὰ περισωθέντα εἶναι ἐπαρκῆ ὅπως παράσχωσιν ἡμῖν ἔννοιαν πλήρη τῆς ἰδέας τοῦ καλλιτέχνου καὶ τῆς τέχνης αὐτοῦ. Ἡ θεά, περικαλλὴς καὶ σθεναρὰ παρθένος, παρίσταται πτερωτὴ διασχίζουσα τὸν αἰθέρα, ὅπως κατέλθῃ ἐκ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν γῆν. Προτείνει μετέωρον τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐν ᾧ ἀντιθέτως καὶ κάτωθεν πνέων ὁ ἄνεμος ἀπογυμνοῖ αὐτόν, ἀποχωρίσας τὰς πτέρυγας τοῦ σχιστοῦ δωρικοῦ χιτῶνος αὐτῆς, τὸν δὲ δεξιὸν ἔχει κεκαμμένον πρὸς τὰ ὀπίσω, ὡς ἐν τῷ ἅλματι, καὶ κεκαλυμμένον διὰ τοῦ χιτῶνος, ὅστις σχηματίζει κομψὰς ἀνακύρτους πτυχάς. Ὁ ζωστὴρ παρακωλύει τὸν ἄνεμον νὰ ταράξῃ καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ στήθους σχηματιζομένας πτυχὰς τοῦ χιτῶνος, ἀλλά, λυθείσης τῆς κρατούσης τὸν χιτῶνα κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὦμον πόρπης, ἀπογυμνοῦται ἱκανῶς τὸ ἀριστερὸν τοῦ στήθους μέρος καὶ προφαίνεται ἐξαίσιος ὁ παρθενικὸς μαστός. Ὁ ἄνεμος ὠθεῖ ἰσχυρῶς τὸν χιτῶνα πρὸς τὰ ὀπίσω, συμπτύσσων αὐτὸν εἰς ἁδρὰς πτυχάς, καὶ κολποῖ τὸ ἱμάτιον, οὗ τὸ ἄκρον ἀνεῖχε διὰ τῆς ὑψωμένης ἀριστερᾶς ἡ θεά, ἐν ᾧ διὰ τῆς καθειμένης δεξιᾶς ἐκράτει φοίνικα, τὸ σύμβολον τῆς νίκης. Τὸ κολπούμενον ἱμάτιον παρεῖχεν ἔμφασιν προσθέτων πτερύγων, ἐν ᾧ ὁ συμπαγῶς καταπίπτων ὄπισθεν ὄγκος αὐτοῦ καὶ ὁ τοῦ χιτῶνος ἦσαν ἐπαρκῆ μηχανικὰ ἐρείσματα τοῦ πετομένου σώματος. Ὁ κεκαμμένος ἀριστερὸς ποὺς ἐστηρίζετο ὄπισθεν διὰ τῆς πτέρνης ἐπὶ ὀγκώδους λίθου, κεχρωματισμένου ὡς νέφους, πρὸς δήλωσιν τῶν αἰθερίων ἐκτάσεων, ὁπόθεν κατεπέτετο ἡ Νίκη, ἀλλὰ μέγα μέρος τοῦ λίθου τούτου ἐκαλύπτετο ὑπὸ τῶν ἀναπεπταμένων πτερύγων ἀετοῦ, οὗτινος ἡ πτῆσις διέτεμνε τὴν τῆς θεᾶς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς. Οὕτω συνηντῶντο ἐν τῷ αἰθέρι ὁ βασιλεὺς τῶν πτηνῶν καὶ σύμβολον τοῦ μεγάλου Διὸς ἀετὸς καὶ ἡ Νίκη. Σήμερον εἶναι σχεδὸν ἄμορφον τὸ σῶμα τοῦ ἀετοῦ, παντελῶς δὲ ἐξίτηλα τὰ ἐπ' αὐτοῦ χρώματα. Ὅπως δὲ καὶ ὀπτικῶς φαίνηται ἡ Νίκη πετομένη καὶ διασχίζουσα τοὺς αἰθέρας, ἵνα κατέλθῃ εἰς τὴν γῆν, τὸ βάθρον, ἐφ' οὗ ἐστηρίζετο τὸ ἄγαλμα, δὲν ἦτο κίων συνήθους σχήματος, ἀλλ' ὅλως ἰδίου, ἤτοι στήλη τρίπλευρος, κατὰ μικρὸν πρὸς τὰ ἄνω μειουμένη, μετὰ βάσεως καὶ ἐπικράνου, κοσμουμένου δι' ἀσπίδων, ὥστε ὁ κάτωθεν θεώμενος ἔβλεπε τὴν στήλην ταύτην μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς ἀσπίδων, ἄνωθεν δὲ μετέωρον τὴν Νίκην, ὄπισθεν αὐτῆς νεφέλην καὶ ὑπὸ τοὺς πόδας ἀετόν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη, ἡ κυρία τοῦ ἀγάλματος βάσις ἐπὶ τῆς στήλης, κάτωθεν ἦσαν ἀόρατα τῷ θεατῇ. Διὰ τοῦ τοιούτου βάθρου κατώρθωσεν ὁ Παιώνιος νὰ παραστήσῃ πτῆσιν σώματος ἐν τῇ γλυπτικῇ, νὰ λύσῃ δηλαδὴ πρόβλημα, ὅπερ μέχρις αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο ἄλυτον».

Καὶ ἐν Περγάμῳ τῆς Μυσίας, ἔνθα ὁ βασιλεὺς Εὐμένης (197—159 π. Χ.) ἵδρυσε τὴν περίφημον Περγαμηνὴν Βιβλιοθήκην, ἥτις ἐπὶ τῶν χρόνων ἔτι τῆς Κλεοπάτρας ἠρίθμει 200 000 τόμους. ἐπεχείρησεν ἡ γερμανικὴ Κυβέρνησις ἀνασκαφὰς κατὰ τὰ ἔτη 1878—1886, αἵτινες ἀνεκάλυψαν πολύτιμα λείψανα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων τῶν Ἀτταλιδῶν καὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας, διότι ἀνευρέθησαν λείψανα τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐπὶ Εὐμένους, ὑδραγωγείου, δύο θεάτρων, ἀμφιθεάτρου, ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Νικηφόρου Ἀθηνᾶς, ἀγορᾶς, γυμνασίου, θερμῶν, τῆς ὀνομαστῆς βιβλιοθήκης, πλεῖστα ἀνάγλυφα καὶ τὸ σπουδαιότερον σχεδὸν ἀλώβητος παμμεγέθης βωμὸς τοῦ Σωτῆρος Διός, οὗ τὸ διάζωμα ἐκόσμουν ἀνάγλυφα ἀγῶνος τῶν θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων. Τὰ εὑρήματα ταῦτα περιεγράφησαν ἐντολῇ τῆς γερμανικῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ

τῶν Conze, Humann, Bohn καὶ ἄλλων ἐν Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon (Berl. 1880, 1882 καὶ 1888) καὶ ἐν Beschreibung der pergamenischen Bildwerke. Πλὴν τούτων ἔγραψαν περὶ αὐτῶν ὁ μὲν Urlichs Pergamon, Geschichte und Kunst (Leipz. 1883), ὁ δὲ Brunn Ueber die kunstgeschichtliche Stellung der pergamenischen Gigantomachie (Berl. 1884).

Ἐκ τῶν ἀλλαχοῦ γενομένων ἀνασκαφῶν κατὰ τὸν ιθ΄ αἰῶνα σπουδαιότεραι εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν ἄγγλων Newton ἐν Ἁλικαρνασῷ καὶ Κνίδῳ καὶ Ramsay ἐν Φρυγίᾳ καὶ αἱ ὑπὸ τῶν γάλλων Rayet ἐν Μιλήτῳ, Homolle ἐν

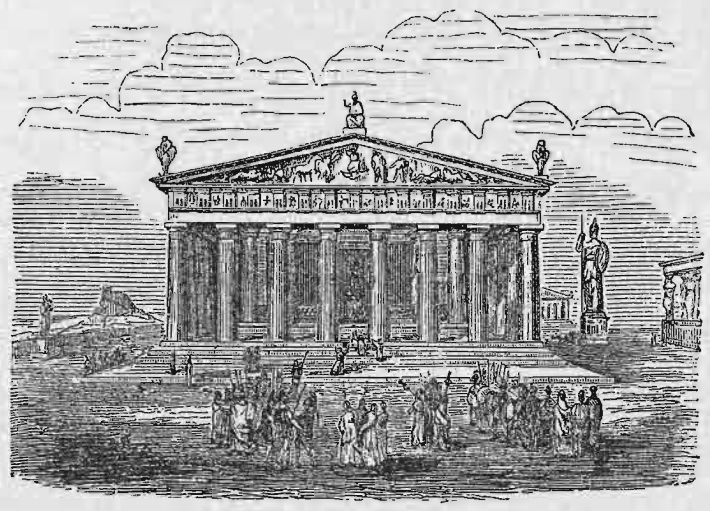

Ὁ Παρθενών

Δήλῳ καὶ Foucart καὶ Wescher ἐν Δελφοῖς, ὅπου ἀνευρέθη ὁ εἰς Ἀπόλλωνα πολυύμνητος ὕμνος.

Τὰ καλλιτεχνικώτερα τῶν μέχρι τέλους τοῦ ιθ΄ αἰῶνος ἀνευρεθέντων ἔργων τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἀετώματος τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ (ἐν Μονάχῳ), ἡ Εἰρήνη τοῦ Κηφισοδότου (ἐν Μονάχῳ), ἡ κεφαλὴ τῆς Ἥρας (ἐν Ρώμῃ), ἡ προτομὴ τοῦ Διός (ἐν Ρώμῃ), γυναικεία κεφαλή (ἐν Παρισίοις), ὁ Γαλάτης (ἐν Ρώμῃ), ἡ περιλάλητος Ἀφροδίτη τῆς Μήλου (ἐν Παρισίοις), αἱ μετόπαι τοῦ Παρθενῶνος (ἐν Λονδίνῳ), ἡ Νιόβη (ἐν Φλωρεντίᾳ), ὁ ταῦρος τοῦ Ἀπολλωνίου (ἐν Νεαπόλει), ὁ δισκοβόλος (ἐν Ρώμῃ), τὸ σύμπλεγμα τοῦ Λαοκόοντος τοῦ Ἀθηνοδώρου (ἐν Ρώμῃ), τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ἀετώματος τοῦ Ὀλυμπιείου (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ἡ κεφαλὴ τῆς Δηϊδαμείας (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ὁ Ἡρακλῆς τῶν μετοπῶν τοῦ Ὀλυμπιείου (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀπόλλωνος (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους (ἐν Ὀλυμπίᾳ), ὁ Ζεὺς ἐκ τῆς γιγαντομαχίας Περγάμου (ἐν Βερολίνῳ), ἡ Ἀφροδίτη τῶν Μεδίκων (ἐν Φλωρεντίᾳ), ὁ Ἀπόλλων (ἐν Βιέννῃ) καὶ ἄλλα.

Κλάδος τῆς ἀρχαιολογίας εἶναι ἡ νομισματική, ἧς ἡ μὲν γένεσις ἀνέρχεται εἰς τοὺς τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν κλασσικῶν ἐπιστημῶν χρόνους, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ διαμόρφωσις ἄρχεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιη΄ αἰῶνος. Πρῶτος ὁ γάλλος νομισματολόγος Pellerin (1720—1785) ἐπραγματεύθη τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα, μετ᾽ αὐτὸν δὲ ὁ J. Eckhel, ἐν τῷ καὶ νῦν ἔτι δοκίμῳ συγγράμματι Doctrina numorum veterum, 1795. Ἔκτοτε ἡ νομισματικὴ βιβλιογραφία ἐγένετο πολυπληθής, ἐν αὐτῇ δὲ πρωτεύουσαν θέσιν κατέχουσι τὸ ἐννεάτομον σύγγραμμα τοῦ γάλλου Mionnet περὶ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν νομισμάτων (Par. 1819), τὸ ἑξάτομον τοῦ ἄγγλου Head περὶ τῶν ἑλληνικῶν (Lond. 1857) καὶ τὸ ἑπτάτομον τοῦ ὁμοίως ἄγγλου Kohen περὶ τῶν ῥωμαϊκῶν νομισμάτων (Lond. 1859). Ἐκ τῶν Γερμανῶν νομισματικὰ συγγράμματα ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιθ΄ αἰῶνος ἐξέδοσαν ὁ Brandis Münzwesen in Vorderasien (Berl. 1860) καὶ ὁ Mommsen Geschichte des römischen Münzwesens (Berl. 1866), ἐκ δὲ τῶν Γάλλων ὁ Lenormant La monnaie dans l'antiquité (Par. 1879, τρίτομον), τὰς δὲ πλουσιωτάτας νομισματικὰς συλλογὰς ἔχουσι τὰ Μουσεῖα Λονδίνου, Παρισίων καὶ Βερολίνου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Μουσείοις Βιέννης, Μονάχου, Δρέσδης, Ἀθηνῶν, Μαδρίτης, Βενετίας, Ρώμης, Νεαπόλεως, Πετρουπόλεως, Κοπεγχάγης, Στοκχόλμης καὶ Χριστιανίας εὑρίσκονται ἧττονος λόγου συλλογαί, εἰδικὰ δὲ νομισματικὰ περιοδικὰ ἐκδίδονται Revue numismatique ἐν Παρισίοις, Annuaire de numismatique αὐτόθι, Numismatic Chronicle ἐν Λονδίνῳ, Zeitschrift für Numismatique ἐν Βερολίνῳ καὶ Numismatische Zeitschrift ἐν Βιέννῃ.

Καὶ ἡ παλαιογραφία ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀρχαιολογίας· παλαιογραφίαν δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν ἐπιστήμην τὴν διαγινώσκουσαν τοὺς χαρακτῆρας τῆς γραφῆς ἑκάστης ἐποχῆς καὶ ὁρίζουσαν κατ᾽ αὐτοὺς τὸν χρόνον τῶν ἐπιγραφῶν, διότι καὶ ἡ γραφή, ὡς πάντα τὰ ἱστορικὰ προϊόντα, ὑφίσταται σὺν τῷ χρόνῳ παραλλαγὰς καὶ ἀλλοιώσεις. Ἡ παλαιογραφία ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς εἶναι γενικὴ ἐπιστήμη, διότι παλαιογραφίαν ἔχει πᾶσα γλῶσσα γραπτὰ μνημεῖα ἔχουσα, ἡ λατινικὴ π. χ., περὶ ἧς πραγματεύονται τὰ συγγράμματα τοῦ Chatelain Paléographie des classiques latins (Par. 1884) καὶ τοῦ Wattenbach Anleitung zur lateinischen Paläographie (Leipz. 1886), ἡ ἰνδική, περὶ ἧς πραγματεύεται ὁ Burnell ἐν Elements of South-Indian palæography (Lond. 1878), καὶ ἄλλαι γλῶσσαι τῆς ἰαπετικῆς καὶ τῆς

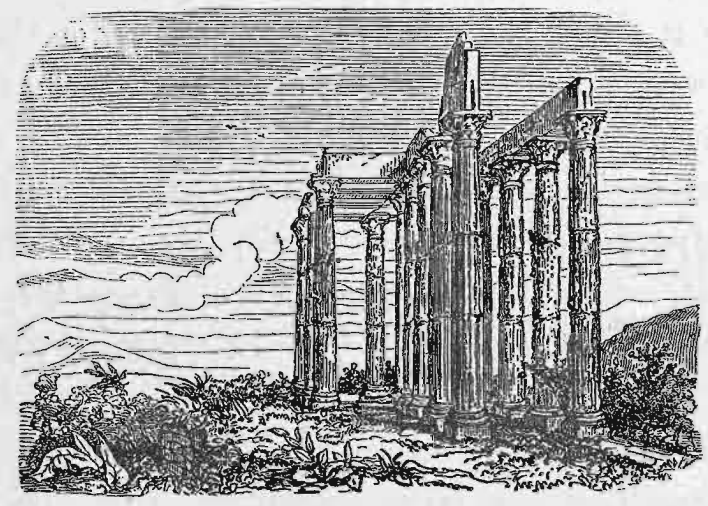

Στῦλοι τοῦ Ὀλυμπίου Διός

σημιτικῆς ὁμοφυλίας, ἀλλ᾽ ἡ ἑλληνικὴ παλαιογραφία διὰ τὴν πληθὺν τῶν ἀνευρεθεισῶν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐπιγραφῶν τοσούτων αἰώνων ἔλαβε τὴν μεγίστην ἐπίδοσιν, ἐγράφησαν δὲ περὶ αὐτῆς πολλὰ συγγράμματα ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις, ἐξ ὧν τὰ ἀξιολογώτατα ἀναγράφομεν ἐνταῦθα, Montfaucon Palaeographia graeca (Par. 1708), Champollion Paléographie universelle (Par. 1839, τετράτομος), Wattenbach Schrifttafeln zur Geschichte der griechischen Schrift (Berl. 1875), Fabretti Paleografici studi (Napol. 1873) καὶ Gardthausen Geschichte der griechischen Palæographie (Berl. 1889).

Ἤδη ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων ἤρξατο ἡ συλλογὴ ἐπιγραφῶν καὶ πρῶτος συλλογεὺς εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις συλλέξας πολλὰς ἐπιγραφὰς κατὰ τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ ἐγκατέσπειρεν αὐτὰς ἐν ταῖς *Ἱστορίαις*, κατὰ δὲ τοὺς ἔπειτα χρόνους ὁ Κρατερὸς συνέλεξε ψηφίσματα καὶ ὁ Φιλόχορος ἀττικὰ ἐπιγράμματα. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως χρόνοις ἤρξατο ἡ συστηματικὴ συλλογὴ ἐπιγραφῶν, καὶ δὴ ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Gruter τῷ 1603, βοηθοῦντος καὶ τοῦ Scaliger, Inscriptiones antiquae totius orbis romani, ἐν ᾗ πρὸς ταῖς λατινικαῖς καὶ πλεῖσται ἑλληνικαὶ ἀναγράφονται, μετ' αὐτὴν δὲ ἐδημοσιεύθη τῷ 1730 ὁ τοῦ Muratori Novus thesaurus veterum inscriptionum. Ἀλλὰ δημιουργὸς καὶ θεμελιωτὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφικῆς εἶναι ὁ A. Böckh, οὗ προτροπῇ ἐπεχείρησεν ἡ Βερολίνειος Ἀκαδήμεια τῶν ἐπιστημῶν τὴν ἔκδοσιν ἁπασῶν τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν διὰ τοῦ Corpus inscriptionum Graecarum, ἧς ἐκδόσεως τὸ μὲν πρῶτον ἐπεμελεῖτο μόνος ὁ Böckh, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ E. Curtius καὶ ὁ G. Kirchhoff. Τοῦ Corpus τούτου ἐξεδόθησαν ἀπὸ τοῦ 1856 μέχρι τοῦ 1859 τόμοι 4, ἐν οἷς ἀνεγράφησαν ἅπασαι αἱ μέχρι τότε γνωσταὶ ἐπιγραφαί. Ἀλλ' αἱ μετὰ ταῦτα περιηγήσεις καὶ ἀνασκαφαὶ ἐγνώρισαν νέας ἐπιγραφάς, δι' ὃ ἐδέησε πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου Corpus νὰ ἐκδοθῇ ἀπὸ τοῦ 1873 μέχρι τοῦ 1882 ἐπιμελείᾳ τοῦ Kirchhoff, τοῦ Köhler καὶ τοῦ Dittenberger δεύτερον Corpus τετράτομον διὰ τὰς ἀττικὰς ἀποκλειστικῶς ἐπιγραφάς, Corpus inscriptionum Atticarum, ὧν, ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, ὀλίγον κατόπιν ἐδημοσίευσεν ἰδίαν γραμματικὴν ὁ Meisterhans, ἐπιμελείᾳ δὲ τοῦ Nöhl τῷ 1883 διὰ τὰς μὴ ἀττικὰς τὸ πόνημα Inscriptiones graecae antiquissimae. Πλὴν τούτων ἐν τῷ μεγάλῳ τῶν γάλλων Le Bas καὶ Waddington συγγράμματι Voyage en Grèce et en Asie Mineure πλεῖσται ἐδημοσιεύθησαν ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί. Καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ δὲ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, τῷ Φιλίστορι, τῷ Ἀθηναίῳ, τῷ περιοδικῷ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ ἐν ταῖς Mittheilungen τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique τῆς αὐτόθι Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς παμπληθεῖς ἐδημοσιεύθησαν καὶ δημοσιεύονται ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί. Οὕτως ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὅπως διὰ τῶν ἀνασκαφῶν, ἃς ἐπιχειρεῖ, οὕτω καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεωςτῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος πολυτίμους παρέχει ὑπηρεσίας.

Οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τετραετίαν τελούμενοι ἀγῶνες ἤρξαντο τῷ 776 π. Χ., τῷ δὲ 392 μ. Χ., ἀρχομένης τῆς διακοσιοστῆς ἐνενηκοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδος, ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Μέγας διέταξε τὴν κατάργησιν αὐτῶν, τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει ἐγκατέλιπε τὴν Ὀλυμπίαν καὶ ὁ προστάτης αὐτῆς, ὁ χρυσελεφάντινος Ζεὺς τοῦ Φειδίου, μετενεχθεὶς πιθανῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' ἡ καταστροφὴ τῶν αὐτόθι ἱερῶν καὶ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων καὶ τῶν γλυπτικῶν ἔργων ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 426 μ. Χ., ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος Β' διέταξε τὴν συστηματικὴν καθαίρεσιν ἁπάντων τῶν σωζομένων ναῶν τῶν ἐθνικῶν. Τότε ἐπυρπολήθη καὶ ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ περικαλλὴς ναὸς τοῦ Διός, ἀλλ' ἡ ἐντεῦθεν βλάβη δὲν ὑπῆρξε σχετικῶς μεγάλη εἰς τὰ λίθινα αὐτοῦ μέρη. Δύο δ' ὅμως φοβεροὶ σεισμοί, οἵτινες ἐκλόνησαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἅπασαν σχεδὸν τὴν Ἀνατολὴν τῷ 522 καὶ τῷ 541 καὶ ἐγένοντο πρόξενοι τῆς ἐρημώσεως πόλεων ὅλων, ὑπῆρξαν καὶ διὰ τὴν Ὀλυμπίαν καταστρεπτικώτατοι. Ὁ ναὸς τοῦ Διὸς ἐσείσθη ἐκ θεμελίων, τὰ μέρη αὐτοῦ διεσπάσθησαν, τὰ γλυπτὰ κοσμήματα συνετρίβησαν καὶ οἱ γιγάντειοι κίονες ἀποσυντεθέντες ἐστρώθησαν χαμαὶ μεγάλοι μεγαλωστὶ πλὴν τῶν κατωτάτων σπονδύλων, μεινάντων κατὰ χώραν. Ἡ καταστροφὴ ἐπεξετάθη, ὡς εἰκός, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ οἰκοδομήματα καὶ εἰς τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς περισωζομένους ἀνδριάντας, οἵτινες ἐκρημνίσθησαν ἐκ τῶν βάθρων αὐτῶν. Οὕτως ἡ περικαλλεστάτη πάλαι Ὀλυμπία μετεβλήθη εἰς σωρὸν ἐρειπίων, ἄτινα σὺν τῷ χρόνῳ κατεκάλυψε δι' ἄμμου, ὅπως περισώσῃ ἀπὸ περαιτέρω καταστροφῶν, ὁ ποταμὸς Κλάδεος, ὅστις μεταβαλὼν κοίτην ἔστρεψε τὰ ῥεύματα αὐτοῦ πρὸς τὸν ἱερὸν χῶρον. Ἔκτοτε ἡ Ὀλυμπία οὐδὲν ἐδείκνυε σημεῖον τοῦ παλαιοῦ μεγαλείου πλήν τινων ὑπερκειμένων τῆς ἄμμου σπονδύλων κιόνων τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα Ὀλυμπία ἐλησμονήθη καὶ ἡ κοιλὰς ἐκαλεῖτο *Ἀντίλαλος* ἐκ τῆς πολλαπλῆς ἠχοῦς τῆς βροντῆς ἐκ τῶν πέριξ ὀρέων.

Ἔκτοτε παρῆλθον αἰῶνες, μέχρις οὗ μεσοῦντος τοῦ ιη' αἰῶνος ἠκούσθη φωνή, ὡς γνωστόν, περὶ τῆς ἀνάγκης ἀνασκαφῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ τοῦ γάλλου Montfaucon καὶ τοῦ γερμανοῦ Winckelmann, ἀλλ' ἡ δόξα τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἐρειπίων τῆς Ὀλυμπίας ἐπεφυλάσσετο εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους. Καὶ δὴ μετὰ τὰς τῷ 1829 ἀνασκαφὰς τῶν περὶ τὸν Blouet γάλλων ἀρχαιοδιφῶν, τῶν ἀκολουθησάντων τὴν γαλλικὴν Στρατιωτικὴν Ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Maison, αἵτινες ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἐκκάθαρσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Διός, ἡ γερμανικὴ Κυβέρνησις, ὡς ἐλέχθη, συμβληθεῖσα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς δι' εἰδικῆς συμβάσεως, ἀνέλαβεν ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1881 τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ὀλυμπίας ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, εἰσηγητὴς δὲ τῆς εὐγενοῦς ταύτης ἰδέας ὑπῆρξεν ὁ Ernestus Curtius, οὗτινος ἡ προτομὴ ἐστήθη τῷ 1895 εἰς ἔκφρασιν ἀϊδίου εὐγνωμοσύνης ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ τῶν φίλων καὶ τῶν λατρῶν αὐτοῦ ἐν τῷ διὰ δαπάνης τοῦ Ἀνδρέα Συγγροῦ οἰκοδομηθέντι Μουσείῳ τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἐστεφανώθη διὰ δάφνης ἑλληνίδος καὶ ὀλυμπιακοῦ κοτίνου.

Τὰ Ὀλύμπια καὶ οἱ κατ' αὐτὰ ἀγῶνες ἐτελοῦντο καθ' ἕκαστον τέταρτον ἔτος συμπεπληρωμένον ἐν μηνὶ Ἑκατομβαιῶνι (Ἰουλίῳ), ἀλλ' αἱ ἀναγκαῖαι προπαρασκευαὶ ἤρχοντο μῆνας ὅλους πρότερον. Κατ' αὐτοὺς οἱ *σπονδοφόροι κήρυκες* τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἀπερχόμενοι εἰς τὰς ἑλληνίδας πόλεις προεκήρυττον τοὺς μέλλοντας ἀγῶνας καὶ τὴν *ἐκεχειρίαν* — εἰρήνην κατὰ τὴν *ἱερομηνίαν*, ἤτοι καθ' ἃς ἡμέρας ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες καὶ ὀλίγας πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτούς—, ἔσπευδον δὲ ν' ἀνταποκριθῶσιν εἰς τὴν ἐπίσημον ταύτην πρόσκλησιν οἱ ἀγωνισταὶ καὶ αἱ πόλεις ἀποστέλλουσαι ἀντιπροσώπους, τοὺς *θεωρούς*, μετ' ἀναθημάτων καὶ σφαγίων, προπαρεσκευάζετο δὲ καὶ μέγα πλῆθος θεατῶν πρὸς θέαν τῶν μεγαλοπρεπῶν ἀγώνων.

Ἕνα μῆνα πρὸ τῶν ἀγώνων ἤρχοντο εἰς τὴν Ἦλιν οἱ ἀγωνισταὶ ἐκ πασῶν τῶν χωρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ὅπως ἐξελεγχθῶσι μὲν τὰ προσόντα αὐτῶν, προασκηθῶσι δὲ αὐτοὶ ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Ἤλιδος ἐνώπιον τῶν *Ἑλ-*

λανοδικῶν. Ὠνομάζοντο δὲ οὕτω οἱ κριταὶ τῶν ἀγώνων, οἵτινες ἦσαν Ἠλεῖοι καὶ ἐξελέγοντο ἐπὶ μίαν Ὀλυμπιάδα, ἀνελάμβανον δὲ τὸ ἔργον αὐτῶν, ἀφ' οὗ εἰδικὸν ὅρκον ὤμνυον. Προσόντα δὲ τῶν μελλόντων ἀγωνιστῶν ἦσαν α΄) νὰ εἶναι νικηταί, ἂν μὴ ἕν τινι τῶν ἄλλων πανελληνίων ἀγώνων, τῶν τῆς Νεμέας, τοῦ Ἰσθμοῦ ἢ τῶν Δελφῶν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἕν τινι τῶν πολυαρίθμων τοπικῶν ἀγώνων, β΄) νὰ εἶναι Ἕλληνες, γ΄) νὰ μὴ εἶναι πολῖται πόλεως παραβάσης τὴν ἐκεχειρίαν, δ΄) νὰ μὴ εἶναι ἄτιμοι, ἤτοι ἐστερημένοι τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, καὶ ε΄) νὰ μὴ εἶναι μιαροὶ ἐκ φόνου.

Μετὰ τὴν ἐξέλεγξιν τῶν προσόντων τῶν ἀθλητῶν οἱ Ἑλλανοδίκαι, οἵτινες ἦσαν συνήθως δέκα, ἐνέγραφον αὐτοὺς ἐν *λευκώματι* καὶ ὑπέβαλλον, ὡς εἴπομεν, ἐπὶ μῆνα εἰς ἀσκήσεις ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Ἤλιδος, παρελθόντος δὲ τοῦ μηνός, κατήρχοντο πανηγυρικῶς εἰς τὴν οὐ πολὺ ἀπέχουσαν Ὀλυμπίαν, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ἀγωνιστῶν, τοῦ προσελθόντος πλήθους καὶ τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν τήρησιν τῆς τάξεως κατὰ τοὺς ἀγῶνας *ἀλυτῶν* ὑπὸ τὸν *ἀλυτάρχην*. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κατήρχοντο εἰς τὴν Ὀλυμπίαν καὶ οἱ θεωροί, ἐν ᾧ δὲ οὗτοι καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι ξένοι ἔσπευδον νὰ καταλάβωσι τὰ δι' αὐτοὺς ὡρισμένα καταλύματα, τὸ πολὺ πλῆθος ἐτοποθετεῖτο ἐν ταῖς περὶ τὴν Ἄλτιν καὶ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀλφειοῦ σκηναῖς.

Τὰ *Ὀλύμπια* διήρκουν πέντε ἡμέρας, οἱ δὲ κατ' αὐτὰ ἀγῶνες ἐτελοῦντο τῇ δευτέρᾳ, τῇ τρίτῃ καὶ τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ, ἀλλ' ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἐν μιᾷ μόνῃ ἡμέρᾳ, ὅτε ἓν μόνον ἀγώνισμα ὑπῆρχεν, ὁ *δρόμος*, καὶ τὰ Ὀλύμπια ἦσαν μονήμερα, μετὰ δὲ ταῦτα βαθμηδόν, ἀγωνισμάτων προστιθεμένων, ἐγένοντο πενθήμερα. Πρῶτον δὲ καὶ μόνον ἀγώνισμα ἦτο ὁ *δρόμος* μέχρι τοῦ 724 π. Χ., ὅτε προσετέθη ὁ *δίαυλος* καὶ τῷ 716 ὁ *δόλιχος*, τῷ 708 εἰσήχθη ἡ *πάλη*, τῷ 688 ἡ *πυγμὴ* καὶ τὸ *πένταθλον*, τῷ 680 τὸ *τέθριππον* καὶ τῷ 648 τὸ *παγκράτιον*. Ἐτελοῦντο δὲ οἱ μὲν ἱππικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ *Ἱπποδρόμῳ*, ὁ δὲ δρόμος καὶ οἱ ἄλλοι ἐν τῷ *Σταδίῳ* καὶ ἐκαλοῦντο *γυμνικοί*, διότι γυμνοὶ οἱ ἀθληταὶ ἠγωνίζοντο. Καὶ μέχρι μέν τινος οἱ δρομεῖς ἔφερον *περίζωμα* περὶ τὴν ὀσφύν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 716 κατηργήθη τοῦτο, διότι ἐδυσχέραινε τοὺς τρέχοντας. Πλὴν δὲ τῶν γυμνικῶν καὶ ἱππικῶν ἀγώνων προσετέθησαν τῷ 396 π. Χ. καὶ *σαλπικτῶν καὶ κηρύκων ἀγῶνες*, *μουσικοὶ* δέ, ὡς ἐν τοῖς λοιποῖς πανελληνίοις ἀγῶσιν, ἅπαξ μόνον ἐπὶ Νέρωνος ἐτελέσθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ.

Ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ ἐγίνετο ἡ βουθυσία ἐπὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Διός, ἣν συνεπλήρουν αἱ θυσίαι τῶν θεωρῶν, ἐπιδεικνυόντων κατ' αὐτὰς τὰ τῶν πατρίδων αὐτῶν ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἱερὰ σκεύη. Μετὰ τὰς θυσίας ἐδίδετο ὁ ὅρκος ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν καὶ τῶν ἀθλητῶν, ἐκείνων μὲν ὅτι δικαίως καὶ ἀδεκάστως θὰ κρίνωσι, τούτων δὲ ὅτι θὰ τηρήσωσι τὰ νενομισμένα κατὰ τοὺς ἀγῶνας, ἐν τῷ *Βουλευτηρίῳ* πρὸ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὁρκίου Διός, κρατοῦντος κεραυνὸν ἐν ταῖς χερσί.

Τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ ἤρχοντο οἱ ἀγῶνες διὰ τῶν ἀγωνισμάτων τῶν παίδων, ἅτινα ἦσαν ἀπὸ τοῦ 632 π. Χ., ὅτε τὸ πρῶτον ἀγῶνες παίδων εἰσήχθησαν, ὁ δρόμος, ἀπὸ δὲ τοῦ 616 καὶ ἡ πυγμὴ καὶ ἀπὸ τοῦ 200 καὶ τὸ παγκράτιον. Βεβαίως δὲ ἀξιοθέατοι θὰ ἦσαν οἱ ἀγῶνες τῶν μικρῶν ἀθλητῶν, καταβαλλόντων μετὰ τῆς προσιδιαζούσης τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ χάριτος καὶ ἐπιμονῆς πᾶσαν αὐτῶν τὴν φυσικὴν ῥώμην καὶ τὴν ἐπίκτητον ἄσκησιν πρὸς ἐκνίκησιν τῶν ἀνταγωνιστῶν. Ἐξῆπτε δὲ τὴν παιδικὴν φιλοτιμίαν ἡ σκέψις ὅτι ἡ νίκη αὐτῶν θὰ ἐτίμα οὐ μόνον τοὺς παρεστῶτας πατέρας καὶ ἀδελφούς, ἀλλὰ καὶ τὴν πατρίδα, καὶ θὰ ἐξυμνεῖτο ἐν τοῖς ἐπινικίοις ὑπὸ ποιητῶν, οἷος ὁ Πίνδαρος, ὅστις παρέδωκεν εἰς τὴν ἀθανασίαν τὰ ὀνόματα τοῦ παιδὸς παλαιστοῦ Ἀλκιμέδοντος τοῦ Αἰγινήτου, τοῦ παιδὸς πύκτου Ἀγησιδάμου τοῦ Λοκροῦ καὶ τοῦ παιδὸς σταδιέως Ἀσωπίχου τοῦ Ὀρχομενίου.

Ὁ Ὀλύμπιος Ζεύς

Τὸ *Στάδιον* τῆς Ὀλυμπίας, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες, ἔκειτο πρὸς βορρᾶν τῆς Ἄλτεως καὶ εἶχε μῆκος μὲν 212 μέτρα, πλάτος δὲ 32. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ λοιπὰ ἑλληνικὰ στάδια, ὧν ἡ εἴσοδος δὲν εἶχεν ὑπερκείμενον ὕψωμα πρὸς θέαν, ἡ δὲ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου πλευρὰ κατελαμβάνετο ὑπὸ τῆς ἡμικυκλοειδοῦς *σφενδόνης*, τὸ τῆς Ὀλυμπίας εἶχεν εὐθεῖαν καὶ τὴν πρὸς τὴν σφενδόνην τῶν ἄλλων σταδίων ἀντιστοιχοῦσαν πλευράν, ὁμοίαν δὲ πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἀπέναντι αὐτῆς. Οὕτως ὑπῆρχον τέσσαρα ὑψώματα ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ Σταδίῳ, δύο κατὰ μῆκος καὶ δύο κατὰ πλάτος, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί, διότι οὐδέποτε κατεσκευάσθησαν ἐν αὐτῷ λίθινα ἐδώλια, ὡς ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ Σταδίῳ ἐπὶ Ἡρῴδου τοῦ Ἀττικοῦ. Ὑπελογίσθη δὲ ὅτι θεαταὶ ἐχώρουν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ Σταδίῳ 40 000 τοὐλάχιστον.

Εἰς τὸ Στάδιον τοῦτο ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῶν Ὀλυμπίων εἰσήρχοντο οἱ Ἑλλανοδίκαι ἐστεφανωμένοι, ὅπως θεάσωνται τοὺς ἀρχομένους τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀγῶνας τῶν ἀνδρῶν, ὧν πρῶτος ἦτο ὁ *δρόμος*, καθ' ὃν οἱ ἀγωνιζόμενοι, *σταδιοδρόμοι* συνήθως καλούμενοι, διέτρεχον ἅπαξ τὴν ἐξ 192 μέτρων *κονίστραν* ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου μέχρι τοῦ ἄλλου, δεύτερος ὁ *δίαυλος*, διπλοῦς δηλ. δρόμος, διότι καὶ ἐπέστρεφον οἱ *διαυλοδρόμοι* εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ εἶχον ἐκκινήσει, καὶ τρίτος ὁ *δόλιχος*, ἤτοι δωδεκαπλοῦς δίαυλος, καθ' ὃν οἱ *δολιχοδρόμοι* διήνυον διάστημα 4 578 μέτρων. Δὲν διηγωνίζοντο δὲ ἀθρόοι οἱ ἀθληταὶ τοῦ δρόμου, ἀλλὰ κατὰ τετράδας, ὧν ἑκάστη πρὶν νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ τῆς *ἀφέσεως* ἐτοποθετεῖτο ἐπὶ βάθρων λιθίνων, δοθέντος δὲ τοῦ σημείου διὰ σάλπιγγος, ἐξεκίνει, κατόπιν δὲ διηγωνίζοντο οἱ νικηταὶ τῶν τετράδων, ὁ δὲ νικήσας ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ δια-

γωνίσματι ἐκηρύττετο *Ὀλυμπιονίκης*. Ἕνεκα τούτου μεγάλων ἐτύγχανον τιμῶν οἱ ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ νικήσαντες, ἐπειδὴ δὲ ὁ δρόμος ἦτο τὸ ἀρχαιότατον τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ διαγωνισμάτων, καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἄλλων ἀγώνων ἐθεωρεῖτο ὁ κυριώτατος τῶν Ὀλυμπιακῶν, δι' ὃ καὶ οἱ ἐν τῷ δρόμῳ νικήσαντες ἦσαν οἱ *ἐπώνυμοι* τῶν Ὀλυμπιάδων.

Εἶδος διαύλου ἦτο ὁ λεγόμενος *ὁπλίτης δρόμος* ἢ ἁπλῶς *ὁπλίτης* ἢ *ὅπλον*, διότι ἦτο διαυλοδρομία ἐν πανοπλίᾳ, ἤτοι ἐν κράνει, κνημῖσι καὶ ἀσπίδι, εἰσήχθη δὲ τῷ 520 π. Χ. καὶ ἐτελεῖτο τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ.

Μετὰ τὰ ἀγωνίσματα ταῦτα τῇ αὐτῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγίνετο ἡ *πάλη*, εἰς ἣν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἠσχολοῦντο οἱ Ἕλληνες, διότι ἀναφέρεται παρ' Ὁμήρῳ μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Πατρόκλου πρὸς τιμὴν αὐτοῦ τελεσθέντων ἀγώνων. Ἦτο δὲ ἡ πάλη ἄθλημα ρώμης ἅμα καὶ τέχνης, οἱ δὲ παλαισταὶ πρὶν νὰ ἐπιληφθῶσι τοῦ ἀγῶνος ἠλείφοντο ἐλαίῳ χάριν εὐκαμψίας, ἀλλ', ἵνα μὴ διολισθάνῃ τὸ σῶμα κατὰ τὴν συμπλοκήν, ἐπέπασσον ἐπ' αὐτοῦ λεπτὴν κόνιν καὶ πρὸς κάθαρσιν μετὰ τὴν πάλην μετεχειρίζοντο τὰς *στλεγγίδας*, μεταλλίνας ξύστρας μετὰ λαβῆς, ὧν καὶ ἐν τοῖς βαλανείοις χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ συνήθης δὲ τῆς πάλης τρόπος ἀθλήσεως ἦτο ὁ *τριαγμός*, ἤτοι τὸ ρίπτειν τρὶς τὸν ἀντίπαλον κατὰ γῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ τριπλῆ κατάρριψις δὲν ἔφερεν εἰς τὴν τελικὴν νίκην, διότι, ὡς ἐν τῷ δρόμῳ οἱ ἀγωνισταὶ ἠγωνίζοντο κατὰ τετράδας, ἐπανελαμβάνετο δὲ ἔπειτα ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν νικητῶν τῶν τετράδων, οὕτω καὶ ἐν τῇ πάλῃ τὰ μὲν ζεύγη ὡρίζοντο πρότερον διὰ κληρώσεως, ὁ δὲ νικητὴς ἑκάστου ζεύγους ὤφειλε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν ἀγῶνα πρὸς ἕκαστον τῶν νικητῶν τῶν ἄλλων ζευγῶν, μέχρις οὗ εἷς ἐπὶ τέλους ἔμενεν ὁ νικητής. Ὁ στέφανος λοιπὸν τῆς πάλης δὲν ἐδίδετο ἐπὶ μιᾷ νίκῃ, ἀλλ' ἐπὶ σειρᾷ νικῶν.

Ὀλιγώτερον τῆς πάλης τεχνικὴ ἦτο ἡ ἀμέσως μετ' αὐτὴν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ γινομένη *πυγμή*, τὸ ἥκιστα πάντων τῶν ἀγωνισμάτων εὐγενές. Οἱ πύκται ἔχοντες τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ὡπλισμένον διὰ βυρσίνων *ἱμάντων*, ἐξ ὧν μόνον οἱ δάκτυλοι γυμνοὶ ἐξεῖχον, κατέφερον δεινὰ πλήγματα κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ ἔπληττον ἰδίως τὴν κεφαλήν, τὸ πρόσωπον, τὸ στῆθος καὶ τοὺς ὤμους. Τοιούτου δὲ ὄντος τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν πυγμάχων, σπάνιαι βεβαίως ἦσαν αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ ἀγὼν ἐπερατοῦτο χωρὶς ὀδόντων ἢ δακτύλων ἢ ὤτων ἢ ρινὸς ἢ προσώπου πήρωσις νὰ μὴ ἐπισυμβῇ.

Τὸ *παγκράτιον*, ὅπερ ἦτο συνδυασμὸς πάλης καὶ πυγμῆς καὶ ἐγίνετο μετὰ τὴν πυγμὴν ὡς τελευταῖον τῆς τρίτης ἡμέρας τῶν Ὀλυμπίων θέαμα, ἐθεωρεῖτο τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀθλητικῆς, καὶ δικαίως, διότι συνήνου ρώμην καὶ τέχνην. Οἱ παγκρατιασταὶ δὲν εἶχον τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ὡπλισμένον δι' ἱμάντων, ὡς οἱ πύκται, ἵνα ἔχωσιν ὅλως ἐλευθέρας τὰς χεῖρας, καὶ τὰς πληγὰς συνήθως κατέφερον δι' ὀρθίων τῶν δακτύλων, ἡ δὲ πάλη ἐν τῷ συνθέτῳ τούτῳ ἀγωνίσματι δὲν ἐλάμβανε πέρας διὰ τοῦ τριαγμοῦ, ἀλλ' ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν χαμαὶ κατάρριψιν τοῦ ἀντιπάλου. Οὕτως οἱ παγκρατιασταὶ ἐπάλαιον καὶ ἐπύκτευον καὶ κατὰ γῆς, μέχρις οὗ ὁ ἕτερος τῶν ἀντιπάλων κεκμηκώς, αἱμάσσων καὶ ἠκρωτηριασμένος ὡμολόγει τὴν ἰδίαν ἧττα διὰ κινήσεως τῆς χειρός.

Τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ *Ἱπποδρόμῳ*, ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ μεγαλοπρεπέστατοι καὶ οἱ ἀριστοκρατικώτατοι εἰς πλοῦτον τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ τελουμένων ἀγώνων καὶ ἐγίνοντο διὰ *τεθρίππων*, ἅτινα ἦσαν χθαμαλὰ ἅρματα μετὰ χθαμαλῶν ἐπίσης τροχῶν καὶ ὄπισθεν ἀνοικτά, εἶχον δὲ ἅπαντας τοὺς ἵππους ἐν μιᾷ σειρᾷ. Ὁ ἡνιοχῶν ἐκράτει τοὺς χαλινοὺς διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς καὶ μάστιγα διὰ τῆς ἑτέρας, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐπανελαμβάνετο τὸ ἀγώνισμα μεταξὺ τῶν νικητῶν, ἅπαντα τὰ τέθριππα ἔτρεχον συγχρόνως, ἦσαν δὲ οὐκ ὀλίγα, διότι μόνος ὁ Ἀλκιβιάδης λέγεται ὅτι ἔστειλεν ἑπτὰ ἅρματα εἰς τὸν Ὀλυμπιακὸν ἀγῶνα. Ὑπῆρχε δὲ χῶρος ἱκανὸς πρὸς παράταξιν πολλῶν ἁρμάτων, διότι ὁ ὀλυμπιακὸς Ἱππόδρομος εἶχε πλάτος 120 μέτρα καὶ μῆκος 420, τὰ δὲ τέθριππα ὤφειλον δωδεκάκις νὰ διαδράμωσι τὸν Ἱππόδρομον, ἤτοι νὰ διανύσωσι διάστημα 5 040 μέτρων, καὶ τὸ πρῶτον ἐλθὸν εἰς τὸ τέρμα τέθριππον ἐλάμβανε τὸν στέφανον· ὥστε ἐστεφανοῦτο οὐχὶ ὁ ἡνιοχῶν, ἀλλ' ὁ τῶν ἵππων κύριος, ὅπως καὶ νῦν ἐν ταῖς ἱπποδρομίαις βραβεύονται οἱ ἵπποι. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἀπὸ τοῦ 408 π. Χ. εἰσήχθη καὶ ἡ *συνωρὶς* εἰς τοὺς ἱππικοὺς ἀγῶνας, ἤτοι ἀγὼν δίφρου ὑπὸ δύο ἵππων συρομένου. Ἀλλὰ καὶ ἱππαζομένων ἵππων, ὡς νῦν, ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν Ὀλυμπίᾳ, καὶ δὴ τῷ μὲν 648 π. Χ. εἰσήχθησαν οἱ *κέλητες*, τῷ δὲ 268 καὶ οἱ *πῶλοι*.

Μετὰ μεσημβρίαν τῆς τετάρτης ἡμέρας νέον διαγώνισμα ἐκάλει τοὺς θεατὰς καὶ πάλιν εἰς τὸ Στάδιον, τὸ *πένταθλον*, δι' οὗ ἀπεπερατοῦντο οἱ ἀγῶνες συνήθως. Τὸ ἀγώνισμα τοῦτο ἀπετελεῖτο, ὡς καὶ τὸ ὄνομα δηλοῖ, ἐκ πέντε ἀθλημάτων, τοῦ *δρόμου*, τῆς *πάλης*, τοῦ *ἅλματος*, τῆς *δισκοβολίας* καὶ τῆς *ἀκοντίσεως*, ἐξ ὧν ὁ δρόμος καὶ ἡ πάλη καὶ ὡς ἴδιοι ἀγῶνες ὑφίσταντο, ὡς εἴδομεν, ἐκ δὲ τῶν μόνων ἐν τῷ πεντάθλῳ τελουμένων ἀθλημάτων ἡ μὲν ἀκόντισις συνίστατο εἰς τὴν ἐπὶ σκοπὸν ἐκτόξευσιν ἀκοντίου, ἡ δὲ δισκοβολία εἰς τὴν εἰς μῆκος ἐκτίναξιν ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις λίθου, ἐν δὲ τοῖς μεταγενεστέροις φακοειδοῦς μεταλλίνου δίσκου, ἔχοντος βάρος περίπου μιᾶς καὶ ἡμισείας ὀκᾶς *(δύο μνῶν)*. Τὸ δὲ ἅλμα ἦτο τὸ δυσχερέστατον τῶν ἀθλημάτων τοῦ πεντάθλου καὶ ἐκ τῶν γνωστῶν τοῖς ἀρχαίοις εἰδῶν αὐτοῦ ἦτο ἐν χρήσει ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸ εἰς μῆκος μετὰ *ἁλτήρων*, οἵτινες ἦσαν μετάλλινοι συνήθως καὶ εἶχον ὀπήν, ὅπως εἰσέρχωνται οἱ δάκτυλοι. Νικητὴς ἐν τῷ πεντάθλῳ ἀνεκηρύττετο ὁ εἰς τρία τοὐλάχιστον τῶν ἀθλημάτων ὑπερευδοκιμήσας.

Ἡ πέμπτη ἡμέρα ἦτο ἡ τελευταία τῶν Ὀλυμπίων. Κατ' αὐτὴν πρὸς ταῖς θυσίαις καὶ ταῖς πομπαῖς ἐγίνετο ἐν τῷ ναῷ τοῦ Διὸς ἡ στεφάνωσις τῶν Ὀλυμπιονικῶν, οἵτινες εἰσήρχοντο εἰς αὐτὸν φέροντες τὸν ἀμέσως μετὰ τὴν νίκην δοθέντα αὐτοῖς *κλάδον φοίνικος*, καλούμενοι δὲ ὑπὸ τοῦ κήρυκος κατὰ τὸ ἴδιον ὄνομα, τὸ τοῦ πατρὸς καὶ τὸ τῆς πατρίδος προσήρχοντο πρὸς τοὺς Ἑλλανοδίκας καὶ ἐστεφανοῦντο ὑπ' αὐτῶν ἕκαστος, ἐπευφημοῦντος τοῦ πλήθους, *στεφάνῳ ἐκ κλάδου τοῦ ἱεροῦ κοτίνου*, ὅστις ἐφύετο ἐν τῇ Ἄλτει πλησίον αὐτοῦ τοῦ ναοῦ. Οὐδὲν ἄλλο ἆθλον συνῴδευε τὸν στέφανον ἐκεῖνον, καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου τιμιώτερον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκρίνετο, διότι δὲν ἐξετίμων ἐκεῖνοι τὰς ὑλικάς, ἀλλὰ τὰς ἠθικὰς ἀμοιβάς, τῶν μεγίστων δὲ τιμῶν ἠξιοῦντο οἱ Ὀλυμπιονῖκαι, διότι, ὅτε ἐπανήρχοντο οἴκαδε ἐπὶ τεθρίππων λευκῶν ἵππων, σύμπαν τὸ πλῆθος ἐξήρχετο πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν, ἡ δὲ

τιμηθεῖσα ὑπ' αὐτῶν πρὸ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος πατρὶς ἀπένεμεν αὐτοῖς πρὸς ἄλλαις τιμαῖς σίτισιν ἐν τῷ Πρυτανείῳ καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ποίησις διὰ τῶν ἐπινικίων ὕμνων, τῶν ᾀδομένων ὑπὸ εὐφώνου χοροῦ κατὰ τὸ ἐπινίκιον συμπόσιον μετὰ τὴν ἐπάνοδον, καὶ ἡ γλυπτικὴ διὰ τῆς ἀνιδρύσεως ἀνδριάντων ἐν τῇ Ἄλτει ἐτίμων ἐξόχως τοὺς Ὀλυμπιονίκας καὶ ἀίδιον τὴν μνήμην αὐτῶν ἐποιοῦντο. Τοιοῦτοι οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τὸ πάλαι καὶ τοιαῦται αἱ τοῖς Ὀλυμπιονίκαις ἀπονεμόμεναι τιμαί.

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἦσαν πανελλήνιοι, οὕτως οἱ νέοι, οἱ τῷ 1896 τὸ πρῶτον, καὶ δὴ ἐν Ἀθήναις, τελεσθέντες, εἶναι διεθνεῖς. Τὰ τῆς ἀνασυστάσεως αὐτῶν ὁ γάλλος P. De Coubertin, ὁ καὶ πρῶτος συλλαβὼν καὶ παρὰ τὰ πολλὰ ἐπιπροσθήσαντα πραγματώσας τὴν ἰδέαν τῆς ἀνασυστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων οὕτω περιγράφει ἐν τοῖς *Ὀλυμπιακοῖς Ἀγῶσι*, παρέχων καὶ σύντομον ἱστορίαν τῶν πνευματικῶν ἀσκήσεων κατὰ τὴν λήγουσαν ἑκατονταετηρίδα. «Ἡ ἰδέα τῆς ἀνασυστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν προόδων τοῦ ιθ' αἰῶνος, ὅστις ἀπανταχοῦ εἶδεν ἀναγεννωμένην τὴν πρὸς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις κλίσιν κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Σουηδίᾳ, κατὰ δὲ τὸ μέσον ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ κατὰ τὸ τέλος ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Συγχρόνως διὰ τῶν μεγάλων ἐφευρέσεων αὐτοῦ, ἀτμοπλοίου, σιδηροδρόμου καὶ τηλεγράφου, ἐξουδενίσθησαν αἱ ἀποστάσεις, οἱ δὲ λαοὶ ἤρξαντο ζῶντες νέον βίον ἐπιμιξίας καὶ ἐπικοινωνίας, ὅστις συνεπηγάγετο τὴν ἄμιλλαν. Παγκόσμιοι ἐκθέσεις συνήγαγον εἰς ἓν σημεῖον τῆς γηΐνης σφαίρας τὰ προϊόντα τῶν χωρῶν, συνέδρια δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἤγαγον εἰς ἄμεσον συνάφειαν τοὺς ἀπανταχοῦ ἡγέτας τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς. Ἠθέλησαν λοιπὸν νὰ συναντηθῶσι καὶ οἱ ἀπανταχοῦ ἀθληταί, καὶ δὴ πρῶτοι οἱ ἑλβετοὶ σκοπευταὶ προσεκάλεσαν τοὺς γερμανοὺς σκοπευτάς, μετ' αὐτοὺς οἱ ἄγγλοι γυμνασταὶ τοὺς ἀμερικανοὺς γυμναστὰς καὶ τελευταῖοι οἱ γάλλοι ξιφομάχοι τοὺς ἰταλοὺς ξιφομάχους εἰς κοινοὺς ἀγῶνας, οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν ἡ διεθνότης εἰσέδυ καὶ εἰς τὰ σωματικὰ ἀγωνίσματα καὶ ἡ ἀνασύστασις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ἣν ἐκ παιδικῶν ἔτι χρόνων ὠνειροπόλουν, ἐφαίνετό μοι δυνατή. Οὐ μόνον δὲ δυνατή, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία ἡμῖν τοῖς Γάλλοις ἐφάνη μοι ἡ ἀνασύστασις τῶν ἀγώνων τούτων πρὸς ἐξέγερσιν τῆς κλίσεως πρὸς τὰς ἀθλητικὰς ἀσκήσεις. Εἶναι ἀδύνατον, ἔλεγον κατ' ἐμαυτόν, ἡμεῖς οἱ Γάλλοι, οἱ πολλὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν ἔχοντες καὶ εἰς οὐδὲν θέλοντες τῶν ἄλλων ἐθνῶν νὰ ὑπολειπώμεθα, ὅταν γενικευθῶσιν οἱ διεθνεῖς ἀθλητικοὶ ἀγῶνες διὰ τῆς ἀνασυστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ ἴδωμεν ὅτι ὑπολειπόμεθα εἰς τοιούτους ἀγῶνας τῶν Ἄγγλων, τῶν Ἀμερικανῶν, τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Σουηδῶν, εἶναι ἀδύνατον, ἔλεγον, νὰ μὴ ἐπιδοθῶμεν μετὰ ζήλου εἰς τὰς ἀσκήσεις τὰς σωματικάς, ἵνα μὴ ὑπολειπώμεθα τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ἐπηύξησε τὸν πόθον μου πρὸς ἀνασύστασιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. Ἐπί τινα χρόνον ἐμελέτησα ἐπὶ τόπου τὴν διοργάνωσιν τῶν δημοσίων ἀγγλικῶν σχολῶν, ἐκ τῆς μελέτης δὲ ταύτης ἐπείσθην ὅτι ἡ ἀγωγὴ ἐν ταῖς ἀγγλικαῖς σχολαῖς εἶναι ἀνδρική. Εἰς τὴν ἀνδρικὴν δὲ ταύτην ἀγωγὴν πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἡ τεραστία ἀνάπτυξις καὶ ἰσχὺς τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς βασιλίσσης Βικτωρίας, εἶναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ἡ πρόοδος καὶ ἐπίδοσις αὕτη συμπίπτει πρὸς τὴν κατὰ τὸ 1840 ἐπιτελεσθεῖσαν μεταρρύθμισιν ἐν τῇ διοργανώσει τῶν σχολῶν, καθ' ἣν τὰ πρωτεῖα ἔχει ἡ σωματικὴ ἄσκησις, ἥτις καὶ τῆς ψυχικῆς μορφώσεως, καὶ δὴ τῆς βουλητικῆς, σπουδαιότατος παράγων εἶναι. Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως δὲ ταύτης οἱ Ἄγγλοι εἰσήγαγον εἰς τὴν ἑαυτῶν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀγωγήν, καθ' ἣν οἱ μύες τοῦ σώματος μετέχουσι τῆς ψυχικῆς μορφώσεως. Ἀλλ' ἐν τῇ ἀγαπητῇ Γαλλίᾳ μέχρις ἐσχάτων ἡ σωματικὴ μαλθακότης ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖον τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως ἐπακολούθημα. Οἷος παραλογισμός! Ἀνάγκη λοιπὸν ἦτο καὶ εἰς τὰς γαλλικὰς σχολὰς νὰ εἰσαχθῇ τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῆς ἀγωγῆς, οὗτινος τὰ εὐεργετήματα ἔχουσιν οἱ γείτονες ἡμῶν Ἄγγλοι, ἀλλὰ κυβερνητικῶς ἡ ἐπίτευξις τούτου ἐφάνη μοι ἀπ' ἀρχῆς δυσχερής, δι' ὃ καὶ ἔστρεψα τὴν προσοχὴν εἰς ἰδιωτικὰς ἐνεργείας. Ἔπεισα λοιπὸν τῷ 1888 τοὺς ἰθύνοντας τὴν Union des Sports Athlétiques ὅπως δραστηρίως ἐργασθῶσι περὶ συστάσεως μαθητικῶν ἀθλητικῶν συλλόγων ὅπου τῆς Γαλλίας δύνανται, αἱ δὲ ἐνέργειαι αὐτῶν ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, διότι ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐπληρώθη ἡ Γαλλία ἀθλητικῶν συλλόγων μαθητῶν. Τῷ 1889 ἵδρυσα καὶ τὸ μηνιαῖον περιοδικὸν Revue athlétique πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀναπτυχθείσης ἐν Γαλλίᾳ ἀθλητικῆς τάσεως. Ἀφ' οὗ δὲ οὕτω παρεσκεύασα ἐν Γαλλίᾳ τὰ πράγματα, ἐπεδίωξα νὰ συνάψω τοὺς γαλλικοὺς ἀθλητικοὺς συλλόγους καὶ προσεγγίσω πρὸς τοὺς ἀγγλικοὺς διὰ σχέσεων, ὅπως ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ προκαλέσω σύγκλησιν διεθνοῦς ἀθλητικοῦ συνεδρίου ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀνασυστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων πρὸς ἐμψύχωσιν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἀπανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Εὐτυχῶς οἱ ἀγγλικοὶ σύλλογοι Amateur Athletic Association

Ἡ Παρθένος Ἀθηνᾶ

καὶ Amateur Rowing Association ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν πόθον μου, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἀμερικανικοί τινες καὶ βελγικοί. Οὕτω τῷ 1893 εἶδον προπαρεσκευασμένα πλέον τὰ πράγματα διὰ τὴν συγκρότησιν διεθνοῦς ἀθλητικοῦ συνεδρίου καὶ προσεκάλεσα διὰ τῆς Union des Sports Athlétiques, τυχὼν τῆς ἀδείας τῆς Κυβερνήσεως, πάντας τοὺς ἀθλητικοὺς συλλόγους ν' ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς Παρισίους μηνὶ Ἰουνίῳ τοῦ 1894 πρὸς συγκρότησιν συνεδρίου, παρεκάλεσα δὲ καὶ ἰδίᾳ τοὺς φίλους μου Sloane, καθηγητὴν τοῦ πανεπιστημίου Princeton, Kemény ἐν Οὐγγαρίᾳ, Boutowski, ῥῶσσον στρατηγόν, Herbert ἐν Ἀγγλίᾳ, Balck, σουηδὸν ταγματάρχην καὶ ἄλλους νά μοι βοηθήσωσιν εἰς τὸ ἔργον, πείθοντες τοὺς γνωστοὺς αὐτοῖς συλλόγους ν' ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς τὸ συγκαλούμενον συνέδριον, οὗτινος αἱ συνεδρίαι θὰ ἐγίνοντο ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Sorbonne κατ' ἀξίωσιν τοῦ πρυτάνεως Gréard. Πλὴν τούτου ἔγραψα πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἑλλάδος, τὸν βασιλέα τοῦ Βελγίου, τὸν πρίγκιπα τῆς Οὐαλλίας, τὸν διάδοχον τῆς Ἑλλάδος, τὸν διάδοχον τῆς Σουηδίας καὶ τὸν μέγαν δοῦκα Βλαδίμηρον, ἀπονέμων αὐτοῖς τὸν τίτλον ἐπιτίμου μέλους τοῦ συνεδρίου, οὗ τὴν προεδρείαν ἀπεδέξατο ὁ Baron de Courcel, γερουσιαστὴς καὶ πρῴην πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας ἐν Βερολίνῳ. Καὶ οἱ μόχθοι μου μάταιοι δὲν ἀπέβησαν, διότι ἦλθον ἀντιπρόσωποι Ἄγγλοι, Ἀμερικανοί, Σουηδοί, Ἱσπανοί, Ἰταλοί, Βέλγοι, Ῥῶσσοι καὶ ὁ Δ. Βικέλας, ἀντιπροσωπεύων τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου ἐγένετο μετὰ μεγάλης ἐπισημότητος τῇ 16 Ἰουνίου 1894, παρόντων δισχιλίων περίπου ἀκροατῶν, ἡ δὲ ἀνασύστασις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ἀπεφασίσθη ὁμοφώνως κατὰ πρότασίν μου τῇ β' γενικῇ συνεδρίᾳ, τῇ προτάσει δὲ τοῦ Δ. Βικέλα ὡρίσθησαν αἱ Ἀθῆναι τόπος τῆς πρώτης τελέσεως τῶν ἀγώνων, κατὰ δὲ τὴν ἑπομένην συνεδρίαν ἀπεφασίσθη κατὰ τετραετίαν νὰ τελῶνται οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐκ διαδοχῆς ἐν ταῖς μεγάλαις πρωτευούσαις τῆς οἰκουμένης, χρόνος δὲ ὡρίσθη τῆς μὲν α' Ὀλυμπιάδος τὸ 1896, τῆς δὲ β' τὸ 1900 καὶ τόπος οἱ Παρίσιοι, κατηρτίσθη δὲ καὶ δεκατετραμελὴς διεθνὴς Ἐπιτροπεία πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τοῦ συνεδρίου. Οὕτως ἐγεννήθη τὸ ἔργον, ὅπερ ἔκτοτε πολλάκις μὲν ἐπηνέθη, πολλάκις δὲ καὶ κατεκρίθη, διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν κατανοοῦσι τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ ὁμιλοῦσι περὶ αὐτοῦ χωρὶς νὰ μάθωσι τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Τὸ κατ' ἐμὲ ἀντιποιοῦμαι γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου τῆς ἀνασυστάσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων καὶ ἄσμενος ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου πρὸς τοὺς βοηθήσαντάς μοι εἰς εὐόδωσιν τοῦ ἔργου καὶ πιστεύοντας μετ' ἐμοῦ ὅτι μέγα τι ἐγένετο δι' αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων, τοῦ μεγάλου δὲ τούτου ἔργου τοὺς καρποὺς θὰ συγκομίσηται ἡ μεθ' ἡμᾶς γενεά, ὅπως τῶν καρπῶν τῆς ἐν ἔτει 1840 γενομένης μεταρρυθμίσεως τῆς διοργανώσεως τῶν σχολῶν, δι' ἧς μεγίστη ἀπεδόθη εἰς τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ τὴν ἀθλητικὴν σημασία, ἡ Ἀγγλία μόλις ἀπὸ τοῦ 1860 ἤρξατο γευομένη καὶ ἀπολαύουσα».

Ἡ ἀπόφασις τοῦ διεθνοῦς συνεδρίου ὅπως οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τελεσθῶσιν ἐν Ἀθήναις ἠκούσθη χαρμοσύνως ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις τοῦ 1894, φοβουμένη μὴ αὐτὴ ἀναλάβῃ ἐν τοῖς χαλεποῖς ἐκείνοις οἰκονομικοῖς χρόνοις τὰς δαπάνας τῆς τελέσεως τῆς πανηγύρεως, αἵτινες προϋπελογίσθησαν κατ' ἐλάχιστον εἰς 500 000 δρ., δὲν ἠθέλησε μὲν ν' ἀποδεχθῇ ἐπισήμως τὴν ἀπόφασιν ταύτην, καίπερ ἀναγνωρίζουσα τὰ ἐκ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς πολλαπλᾶ ὠφελήματα, ὑπέσχετο δ' ὅμως ἀνεπίσημον νὰ χορηγήσῃ ἠθικὴν ἀρωγὴν εἰς τοὺς μέλλοντας ν' ἀναλάβωσι τὸ ἔργον τῆς δι' ἰδιωτικῶν εἰσφορῶν συλλογῆς τῶν ἀναγκαίων χρημάτων. Οὕτω κατηρτίσθη Ἐπιτροπεία προωρισμένη ν' ἀναλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου, ἥτις ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς συνεδρίᾳ ἀνεκήρυξεν ἐπίτιμον αὐτῆς πρόεδρον τὸν Διάδοχον, ἀλλ' ἀπαντήσασα προσκόμματα κατὰ τὰς πρώτας αὐτῆς ἐνεργείας ἀπέβαλε τὸ θάρρος. Τοῦτο ὁ Διάδοχος παρατηρήσας καὶ φοβούμενος ματαίωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀνέλαβε τὴν πραγματικὴν προεδρίαν τῆς Ἐπιτροπείας. Πρῶτον ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἀντικατάστασις ταύτης τῇ 18 Ἰανουαρίου 1895 δι' ἄλλης φερούσης τὸν τίτλον *τῆς ἐπὶ τῇ ἐν Ἀθήναις τελέσει τῶν πρώτων διεθνῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων Ἐπιτροπείας*, ἀπαρτιζομένης δὲ ἐκ τῶν θαρραλεωτέρων μελῶν τῆς διαλυθείσης καὶ ἐκ νέων εὐθαρσῶν καὶ ἀκαμάτων.

Συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου τῶν Παρισίων περὶ τῶν τελεστέων ἀγώνων κατήρτισεν ὁ Διάδοχος μετὰ τὴν ἀνασύστασιν τῆς Ἐπιτροπείας τὰς ἀκολούθους ἐξ εἰδικώτερον γινωσκόντων τὰ ἀθλητικὰ καὶ τὰ γυμναστικὰ ἀνδρῶν Ἐπιτροπείας, τὴν τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων καὶ τῶν γυμναστικῶν ἀσκήσεων, τὴν τῆς ἐπὶ σκοπὸν βολῆς, τὴν τῶν ναυτικῶν ἀγώνων, τὴν τῆς ὁπλομαχικῆς, τὴν τῶν ποδηλατικῶν ἀγώνων καὶ τὴν τῶν γυμναστικῶν παιδιῶν. Ἐπιτροπεία τῶν ἱππικῶν ἀγώνων, εἰ καὶ ἀνεγράφοντο τοιοῦτοι ἐν τῷ προγράμματι τοῦ συνεδρίου τῶν Παρισίων, δὲν κατηρτίσθη, διότι ἡ τέλεσις ἱππικῶν ἀγώνων ἐν Ἑλλάδι τότε τοὐλάχιστον ἦτο ἀνέφικτος, διότι οὔπω ὑπῆρχεν αὐτόθι γένος ἵππων ἴδιον, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων χρόνος δὲν ἤρκει πρὸς κατασκευὴν Ἱπποδρόμου, καὶ ἐπὶ πᾶσι διότι ἔλειπον τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τοῦτο χρήματα.

Καὶ καλῶς μὲν ἐγένοντο, καλῶς δὲ καὶ εἶχον πάντα ταῦτα, ἀλλ' ἦσαν τὸ σάλπισμα πρὸς τὴν ἐργασίαν, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ χωρήσῃ ἐπὶ τὰ πρόσω ἄνευ χρημάτων. Πρωτίστως λοιπὸν ὤφειλεν ἡ ὑπὸ τὸν Διάδοχον Ἐπιτροπεία νὰ διασκεφθῇ περὶ τῶν τρόπων, δι' ὧν ἦτο δυνατὸν νὰ συλλεχθῶσι χρήματα. Ἀπεφάσισε λοιπὸν ν' ἀπευθύνῃ ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας ἐπὶ εἰσφοραῖς καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου ἐν μὲν τῷ ἐσωτερικῷ συνέστησε τοπικὰς Ἐπιτροπείας, ἐν δὲ τῷ ἐξωτερικῷ ἀνέθετο ταῖς Πρεσβείαις καὶ τοῖς Προξενείοις τὴν σύστασιν Ἐπιτροπειῶν. Ἀλλ' αἱ προσδοκίαι τῆς Ἐπιτροπείας δὲν ἐπληρώθησαν πᾶσαι, διότι τὰ ἐκ τῶν εἰσφορῶν εἰσπραχθέντα ποσὰ δὲν ὑπῆρχον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῷ ταμείῳ αὐτῆς, ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ κατὰ δόσεις συνήγοντο. Καὶ ὅμως ἀπητοῦντο χρήματα καὶ δι' ἄλλα καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου.

Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀμηχανίας ἀπήλλαξε τὴν Ἐπιτροπείαν πρότασις περὶ ἐκκλήσεως ὑπὲρ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ Σταδίου πρὸς τὸν ἤδη ἀπολαύοντα τῆς φήμης γενναίου χορηγοῦ Γεώργιον Ἀβέρωφ. Τὴν πρότασιν ὑπεστήριξε προθύμως ὁ Διάδοχος καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπεστέλλετο εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὁ γενικὸς γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπείας

Τ. Ι. Φιλήμων κομίζων ἐπιστολὴν τοῦ Διαδόχου πρὸς τὸν Γεώργιον Ἀβέρωφ, δι' ἧς ἐξέθετε τὰ τῆς ὑποθέσεως καὶ ἠτεῖτο τὴν πατριωτικὴν αὐτοῦ συνδρομήν. Καὶ ἡ ἀποστολὴ ὑπῆρξεν εὐτυχής, διότι ὁ Ἀβέρωφ ἅμα ἀναγνοὺς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Διαδόχου ἐδήλωσε μετὰ προθυμίας ὅτι ἀναλαμβάνει ἰδίαις δαπάναις ν' ἀνακαινίσῃ τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον κατὰ τὰ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονος Μεταξᾶ, καθ' ἃ ὑπελογίζοντο μὲν αἱ δαπάναι τὸ πρῶτον εἰς 585 χιλιάδας δρ., ἀνεβιβάσθησαν δὲ κατόπιν εἰς 920 000 ἕνεκα τῆς προσθήκης ἀπαραιτήτων κριθέντων ἔργων.

Ἀλλὰ δὲν ηὐδοκίμησαν οὕτω καὶ αἱ ἀπόπειραι τῆς Ἐπιτροπείας παρ' ἄλλοις ὅπως ἀναλάβωσι τὴν κατασκευὴν τοῦ σκοπευτηρίου καὶ τοῦ ποδηλατοδρόμου. Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπεία δὲν ἀπήλπισε περὶ τῆς κατασκευῆς τούτων, βλέπουσα εἰσρεούσας καθ' ἑκάστην τὰς ἰδιωτικὰς εἰσφορὰς εἰς τὸ ταμεῖον αὐτῆς. Αἱ εἰσφοραὶ αὗται, ἡ προσδοκία τῶν ἐκ τῶν εἰσιτηρίων καὶ τῶν ἀναμνηστικῶν μεταλλίων εἰσπράξεων καὶ ἡ βεβαιότης περὶ τοῦ διὰ νόμου ἀσφαλισθέντος αὐτῇ ποσοῦ 400 000 δρ. ἐκ τῶν εἰσπράξεων τῶν ἀναμνηστικῶν γραμματοσήμων ἔπεισαν αὐτὴν ν' ἄρξηται ἄνευ ἀναβολῆς τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ σκοπευτηρίου καὶ τοῦ ποδηλατοδρόμου. Καὶ αἱ προσδοκίαι τῆς Ἐπιτροπείας δὲν διεψεύσθησαν, διότι αἱ ἐκ τῶν εἰσιτηρίων καὶ τῶν μεταλλίων εἰσπράξεις ἀνῆλθον εἰς 200 000 δρ., διὰ τούτων δὲ καὶ τῶν 400 000 ἐκ τῶν εἰσπράξεων τῶν ἀναμνηστικῶν γραμματοσήμων κατωρθώθη ἡ ἀνέγερσις δύο ἱδρυμάτων ἐκ τῶν τελειοτάτων εἰς τὸ εἶδος αὐτῶν, τοῦ σκοπευτηρίου ἐν Καλλιθέᾳ καὶ τοῦ ποδηλατοδρόμου ἐν Νέῳ Φαλήρῳ. Ἐπίσης κατεσκευάσθησαν αἱ ἐξέδραι διὰ τοὺς ναυτικοὺς ἀγῶνας, οἱ οἶκοι πρὸς φύλαξιν τῶν λέμβων καὶ ἄλλα μικρότερα ἔργα.

Ὁ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων χρόνος ὑπῆρξε βραχύς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπιμόνου καὶ διαρκοῦς ἐπιτηρήσεως τοῦ Διαδόχου καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τῶν ἀναλαβόντων καὶ διευθυνόντων τὰς ἐργασίας μηχανικῶν, ἀρχιτεκτόνων, ἐργολάβων καὶ μελῶν τῶν εἰδικῶν Ἐπιτροπειῶν ἀναπτυχθείσης δραστηριότητος ἅπαντα τὰ ἔργα ἐγκαίρως ἐπερατώθησαν, οὕτω δὲ μεγαλοπρεπὲς ἀληθῶς ὑπῆρξε τὸ θέαμα, ὅπερ παρέστησε τὸ Στάδιον, τὸ σκοπευτήριον καὶ ὁ ποδηλατοδρόμος κατὰ τοὺς ἀγῶνας.

Καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἕλληνας ἀγωνιστὰς δὲν διεψεύσθησαν αἱ προσδοκίαι τῆς Ἐπιτροπείας, διότι διὰ τῶν ἀόκνων ἐργασιῶν τῆς ἐπὶ τῇ παρασκευῇ ἑλλήνων ἀθλητῶν εἰδικῆς Ἐπιτροπείας κατωρθώθη ὅπως ἡ Ἑλλὰς παραστῇ εὐπρόσωπος κατὰ τοὺς ἀγῶνας, κερδήσωσι δὲ οἱ ἕλληνες ἀθληταὶ καὶ γυμνασταὶ βραβεῖα ὑπὲρ τὰ ὑπολογισθέντα, παρέσχον δὲ τὴν προσδοκίαν ὅτι μετὰ ἐπιστημονικωτέραν καὶ συντονωτέραν προπαίδευσιν θὰ παραστῶσιν εὐπροσωπότεροι οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς προσεχεῖς ἀγῶνας.

Καὶ ἡ διαμονὴ ἐν Ἀθήναις τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ τῶν ἡμεδαπῶν θεατῶν ὑπῆρξεν εὐάρεστος, διότι διωργανώθησαν πολλαὶ τελεταί, οὕτω δὲ οἱ μόχθοι πάντων τῶν κληθέντων εἰς τὴν διοργάνωσιν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ὡς ἀποτέλεσμα ἔσχον ὅπως πλήρης ἐπιτυχία ἐπιστέψῃ αὐτούς.

Τῶν ἀγώνων δὲν μετέσχον ξένοι ἀγωνισταὶ ὅσοι προσεδοκῶντο. Περισσότεροι σχετικῶς ἦσαν οἱ ἐξ Οὐγγαρίας καὶ Ἀμερικῆς ἐλθόντες ἀθληταί, οἵτινες καὶ ἰδιαιτάτην ὅλως λαμπρότητα παρέσχον εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Πολὺ δὲ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν γένει ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν τῶν ἀγώνων ἡ διατηρηθεῖσα ἄκρα τάξις καὶ ἡ φιλοξενία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Οἱ ἀλλοεθνεῖς θεαταὶ ἔκπληκτοι ἔμειναν πρὸ τοῦ θεάματος συρροῆς ἀνθρώπων 150 000 ἐν στενῷ σχετικῶς χώρῳ μετὰ τῆς ἀδιακόπου κινήσεως ἁμαξῶν καὶ ἵππων χωρὶς μηδ' ἡ ἐλαχίστη νὰ φανῇ που ἀταξία, χωρὶς μηδὲ σκιὰ ῥήξεως ἢ βιαίας κινήσεως νὰ προκύψῃ, χωρὶς μηδὲ μανδήλιον ἓν ν' ἀπολεσθῇ.

Οἱ ἱππικοὶ καὶ γυμναστικοὶ ἀγῶνες ἦσαν ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων τὸ ἀγλάϊσμα τῆς μεγίστης καὶ λαμπροτάτης τῶν ἐν Ἀθήναις ἀγομένων ἑορτῶν, *τῶν Παναθηναίων*. Ταύτης τὴν σύστασιν ἀνῆγον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὸν Θησέα καὶ συνέδεον πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ συνοικισμὸν τῆς πόλεως, ἀποδίδοντες οὕτω πολιτικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν σύστασιν τῶν Παναθηναίων. Ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ Ἐρεχθέως

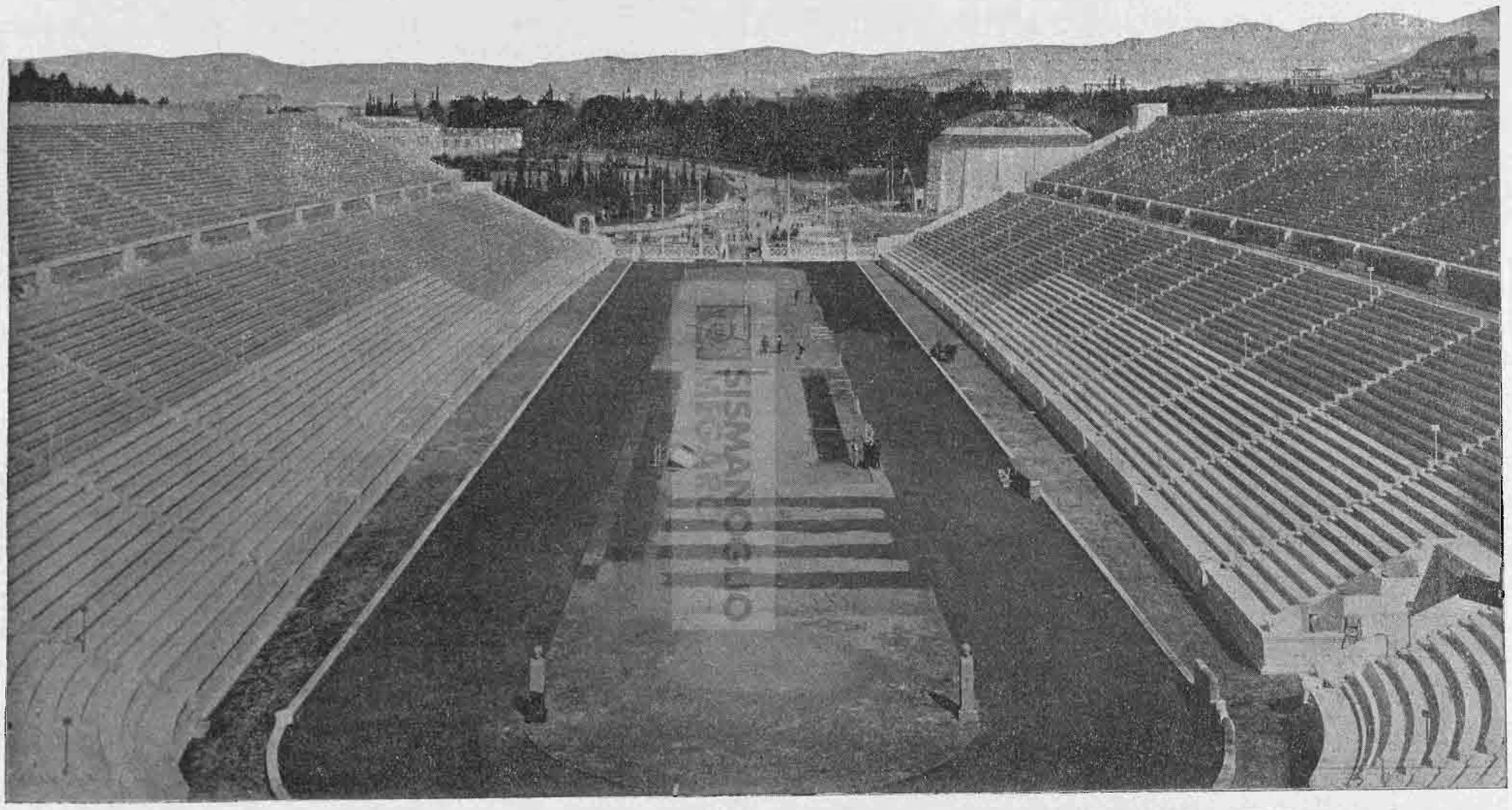

Τὸ ἐν Ἀθήναις ἀνακαινισθὲν Παναθηναϊκὸν Στάδιον τῶν τελεσθέντων τῷ 1896 Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων

παραδεδομένων, ὅστις ἦτο ἀρχαιότερος τοῦ Θησέως βασιλεύς, φαίνεται μᾶλλον πιθανὸν ὅτι αἱ εἰς τιμὴν τῆς πολιούχου Ἀθηνᾶς ἀγόμεναι ἑορταὶ καὶ αἱ συναφεῖς ταύταις θυσίαι καὶ ἀγῶνες δὲν ἀνεφέροντο εἰς τὸν συνοικισμὸν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἦσαν χαριστήρια αὐτῇ ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τῶν καρπῶν, διότι καὶ ὡς ἔφορος τῆς γεωργίας ἐτιμᾶτο ἡ Ἀθηνᾶ, οἱ δὲ ἀρχαιότατοι τῶν Ἀθηνῶν κάτοικοι ἦσαν, ὡς εἰκός, γεωργοί.

Ἀπὸ τῶν πρώτων λοιπὸν βασιλέων ἦγον οἱ Ἀθηναῖοι τῇ Ἀθηνᾷ τὰ Παναθήναια μετὰ ἀγώνων, ἀλλὰ ποῦ ὁ Ἱππόδρομος ἔκειτο, ἐν ᾧ πλὴν τῶν ἱππικῶν καὶ οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες ἐγίνοντο μέχρι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ δ' αἰῶνος, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, διότι ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων οὐδεὶς μνείαν τοῦ τόπου τοῦ Ἱπποδρόμου ποιεῖται, ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει ἁπλῶς «*ἐν Ἐχελιδῶν δήμῳ Ἀθηναῖοι τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τοῖς Παναθηναίοις ἐτίθεσαν*», τοῦ δήμου δὲ τούτου ἡ θέσις εἰκάζεται ἀπὸ τοῦ 1893 κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ σιδηροδρόμου, διότι τότε εὑρέθη αὐτόθι ἐν θέσει καλουμένῃ *Μοσχάτῳ* ἀνάγλυφον, ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται καὶ ὁ ἐπώνυμος τοῦ δήμου ἥρως Ἔχελος. Καὶ δὲν ἀπεκαλύφθη μὲν ἐκεῖ που οἰκοδομήματός τινος ἴχνος, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι αὐτόθι που ἐγίνοντο αἱ ἱπποδρομίαι καὶ οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες ἐν τοῖς Παναθηναίοις. Ἦτο δὲ ὁ χῶρος ἁπλῶς ἐξωμαλισμένος, οἱ δὲ θεαταὶ ἐθεῶντο ὄρθιοι πλὴν ἴσως τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἱερέων, δι' οὓς κατεσκευάζοντο πιθανῶς ξύλινα θεωρεῖα.

Ἁπλούστατος ἄρα καὶ ἀπερικόσμητος ἦτο ὁ Ἱππόδρομος κατὰ τοὺς ἐνδόξους τῶν Ἀθηνῶν χρόνους, ὅτε μεγαλοπρεπέστατα ἑωρτάζοντο τὰ Παναθήναια, φθίνοντος δὲ τοῦ δ' αἰῶνος, ἐμερίμνησε περὶ κατασκευῆς σταδίου διὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας ἐπιφανὴς καὶ χρηστότατος πολιτευτής, ὁ ῥήτωρ Λυκοῦργος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις μέγιστα συνεβάλετο εἰς τὴν δυνατὴν ἀνόρθωσιν τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ καταστροφήν, ἐκλεχθεὶς ἐπὶ τετραετίαν *ταμίας τῶν στρατιωτικῶν*, ἥτις ἀρχὴ ἡ μεγίστη τῶν τότε ἦτο, καὶ ἐπὶ ἄλλα ὀκτὼ ἔτη διὰ φίλων τὰ κοινὰ πράξας, ηὔξησε μὲν τὰς δημοσίας προσόδους, ἐναυπήγησε δὲ ἰσχυρὸν στόλον καὶ ἀπεπεράτωσεν ὅσα ἡμιτελῆ παρέλαβεν ἔργα, τὰ μακρὰ τείχη καὶ τὴν σκευοθήκην ἐν Πειραιεῖ καὶ τοὺς νεωσοίκους. Ἐκαλλώπισε δὲ καὶ τὴν πόλιν, διότι ᾠκοδόμησε τὸ ἐν Λυκείῳ γυμνάσιον καὶ τὴν παλαίστραν, ἀνήγειρε λίθινον τὸ Διονυσιακὸν Θέατρον καὶ κατεσκεύασε τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον.

Κατὰ τὴν ἀριστερὰν τῷ κατιόντι ὄχθην τοῦ Ἰλισσοῦ ἔκειτο χαράδρα ὁριζομένη ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο λόφων, διευθυνομένων ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν. Ἡ θέσις αὕτη ἦτο ἐπιτηδειοτάτη ὅπως διασκευασθῇ εἰς στάδιον δυνάμενον νὰ περιλαμβάνῃ μυριάδας θεατῶν, τοῦτο δὲ καὶ ἀπεφάσισεν ὁ Λυκοῦργος, τὸ δὲ ἔργον, ὅπερ ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο, συνίστατο κυρίως εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ πρὸς νότον χάσματος, δι' ἧς ἐσχηματίσθη τὸ μηνοειδὲς πέρας τοῦ σταδίου, εἰς τὴν ἐξομάλισιν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ διὰ τοὺς ἀγῶνας ὡρισμένου χώρου καὶ εἰς τὴν σύμμετρον διατομὴν καὶ ἐπίχωσιν τῶν λόφων, ἀπῄτησε δὲ τὸ ἔργον τοῦτο, ὡς εἰκός, καὶ χρόνον πολὺν καὶ χρήματα πολλά. Ἀλλὰ πλὴν τῆς μετασκευῆς ταύτης τῶν λόφων καὶ τῆς χαράδρας εἰς θέατρον, ὁ Λυκοῦργος κατεσκεύασε καὶ *κρηπῖδα*, καθορίζουσαν διὰ λιθίνου θριγκοῦ τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας τόπον, ἀλλὰ λίθινοι θρόνοι καὶ ἑδώλια δὲν ἐκόσμουν ἐπὶ Λυκούργου τὸ Στάδιον, ἀλλ' οἱ θεαταὶ ἐκάθηντο κατὰ γῆς, μόνον δὲ οἱ ἱερεῖς, οἱ ἄρχοντες, οἱ στρατηγοί, οἱ τῶν ξένων πόλεων πρέσβεις καὶ θεωροὶ καὶ οἱ ὀρφανοὶ τῶν ἐν πολέμῳ πεσόντων κατελάμβανον *τὸ πρῶτον ξύλον*, ὡς ἐλέγοντο τὰ δι' αὐτοὺς ὡρισμένα ξύλινα ἑδώλια. Τοιοῦτον ἦτο τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον τὸ ὑπὸ τοῦ Λυκούργου περὶ τὸ 325 π. Χ. κατασκευασθὲν μέχρι περίπου τοῦ 130 μ. Χ., ὅτε ἀνεκαινίσθη καὶ μεγαλοπρεπέστατα ἐκοσμήθη ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου τοῦ Ἀττικοῦ, δι' ὃ καὶ πάνυ δικαίως δεύτερον Ἡρῴδην Ἀττικὸν ἀπεκάλεσεν ὁ βασιλεὺς Γεώργιος τὸν νέον ἀνακαινιστὴν τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου Γεώργιον Ἀβέρωφ ἐν τῇ προπόσει αὐτοῦ, τῇ γενομένῃ κατὰ τὸ τῇ 31 Μαρτίου 1896 ἐν τοῖς Ἀνακτόροις δοθὲν πρόγευμα πρὸς τιμὴν τῶν Ὀλυμπιονικῶν καὶ τῶν ξένων ἀθλητῶν.

Ὁ Ἡρῴδης ὁ Ἀττικὸς ἐκέκτητο μέγαν πλοῦτον, ὃν ἐδαπάνα ἀφειδῶς, λαμπρύνων διὰ περιφανῶν μνημείων καὶ κοινωφελῶν ἱδρυμάτων οὐ μόνον ἑλληνίδας, ἀλλὰ καὶ ἰταλίδας καὶ ἀσιάτιδας πόλεις, ἀνεδείχθη δὲ οὕτω καὶ ἄλλων καὶ τῆς ἰδίας πόλεως εὐεργέτης, κατασκευάσας ἐν αὐτῇ πλὴν ἄλλων ἥττονος λόγου ἀξίων δύο κτίσματα, ὧν ὅμοια οὐδαμοῦ ἄλλοθι τοῦ ὑπὸ τοὺς Ρωμαίους κόσμου ὑπῆρχον, τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον καὶ τὸ ἐπὶ Ρηγίλλῃ Θέατρον. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀδριανοῦ ὁ Ἡρῴδης ἐχειροτονήθη *ἀθλοθέτης* τῶν Παναθηναίων. Οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἡ πόλις δαψιλῶς ἐδαπάνα πρὸς πανηγυρισμὸν τῶν πατρίων ἑορτῶν, εἶχον παρέλθει, οἱ δὲ ἀθλοθέται, οἵτινες πρότερον εἶχον ἔργον τὴν διοίκησιν τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων καὶ τῶν ἀγώνων, τῆς πόλεως δαπανώσης, ἐκλεγόμενοι τότε ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἐφιλοτιμοῦντο ἐκ τῶν ἰδίων νὰ συμπληρῶσι τὴν ἀνεπαρκῆ τοῦ δημοσίου δαπάνην καὶ ἐχειροτονοῦντο, ἅμα ἀχθέντων τῶν Παναθηναίων (ἐτελοῦντο δὲ ταῦτα, ὡς τὰ Ὀλύμπια, ἀνὰ τετραετίαν συμπεπληρωμένην), διὰ τὰ τῆς ἐπιούσης περιόδου. Χειροτονηθεὶς λοιπὸν ὁ Ἡρῴδης ἀθλοθέτης ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ — τὸ ἔτος δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον, ἀλλὰ πάντως κεῖται μεταξὺ τοῦ 117 καὶ τοῦ 138 μ. Χ., διότι τότε ὁ Ἀδριανὸς ἐβασίλευσεν — ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν, ἐκ Παναθηναίων εἰς Παναθήναια, ἀπεπεράτωσε τὴν μεταποίησιν καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου, «*ἔργον ξυνθεὶς ὑπὲρ πάντα τὰ θαύματα, οὐδὲν γὰρ θέατρον αὐτῷ ἁμιλλᾶται*», ὡς λέγει ὁ βιογράφος αὐτοῦ Φιλόστρατος, «*ἀκούουσι μὲν οὐχ ὁμοίως ἐπαγωγόν, θαῦμα δ' ἰδοῦσιν*», ὡς λέγει ὁ Παυσανίας.

Καὶ ἦτο ἀληθῶς θαυμάσιον οἰκοδόμημα τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον ὡς ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου μετεποιήθη, διότι ἐπὶ μὲν τῶν μαρμαρίνων ἑδωλίων αὐτοῦ ἠδύναντο ἀνέτως νὰ καθέζωνται 50 000 θεαταί, στοαὶ δὲ μετ' ἀγαλμάτων περιέστεφον αὐτό. Ἀλλὰ καὶ ναὸς τῆς Τύχης ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἑτέρου τῶν λόφων, οὗ πρώτη ἱέρεια ἐξελέχθη αὐτὴ τοῦ Ἡρῴδου ἡ γυνὴ Ἀππία Ῥηγίλλα, τὸ δὲ ἐν αὐτῷ ἄγαλμα χρυσελεφάντινον κατεσκεύασεν ὁ Ἡρῴδης, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ ἑτέρου λόφου εὐγνωμονοῦντες οἱ Ἀθηναῖοι μεγαλοπρεπῆ ἀνήγειραν τῷ Ἡρῴδῃ μετὰ θάνατον τάφον, ἐφ' οὗ ἐπέγραψαν

Ὁ Ἀττικὸς Ἡρῴδης Μαραθώνιος, οὗ τάδε πάντα,
κεῖται τῷδε τάφῳ, πάντοθεν εὐδόκιμος.

Ἔφερε δὲ εἰς τὸ Στάδιον, ζευγνύουσα τὸν Ἰλισσόν, γέφυρα

τριῶν τόξων, ἣν εἶδον καὶ ἀπεικόνισαν περιηγηταὶ τοῦ ιη΄ αἰῶνος, ἀλλ᾽ ἡ γέφυρα αὕτη κατεστράφη τῷ 1774, τὰ δὲ ὀλίγα λείψανα αὐτῆς ἐκάλυψε τῷ 1873 ἡ κτισθεῖσα νέα γέφυρα, ἥτις χάριν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ηὐρύνθη τῷ 1895.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ ἔτος, καθ᾽ ὃ ὁ Ἡρῴδης ἐχειροτονήθη ἀθλοθέτης τῶν Παναθηναίων, δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον, ἀλλ᾽ ὅτι πάντως κεῖται μεταξὺ τοῦ 117 καὶ τοῦ 138 μ. Χ., διότι τότε ὁ Ἀδριανὸς ἐβασίλευεν, ἐπὶ τούτου δὲ ἐγένετο ἡ χειροτονία τοῦ Ἡρῴδου κατὰ ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου αὐτοῦ Φιλοστράτου. Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ ἔτους τούτου εἶναι διαφέρουσα, διότι 3 ἔτη μετ᾽ αὐτὸ ἀπεπερατώθη ἡ μεταποίησις τοῦ Λυκουργείου Σταδίου ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου καὶ διακόσμησις. Ἐξετάζων τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν μονογραφίᾳ ὁ Ν. Γ. Πολίτης οὕτως ἀποφαίνεται περὶ αὐτοῦ: «Ὁ χρόνος τῆς μεταποιήσεως τοῦ Σταδίου ὑπὸ τοῦ Ἡρῴδου δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένος. Δυνατὸν ὅμως εἶναι, νομίζομεν, νὰ καθορίσωμεν αὐτὸν ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς παρὰ τῷ ἱστοριογράφῳ τοῦ Ἀδριανοῦ Σπαρτιανῷ εἰδήσεως, καθ᾽ ἣν ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπετέλεσεν ἐν τῷ σταδίῳ κυνηγέσιον χιλίων θηρίων. Τοιοῦτον κυνηγέσιον δὲν ἦτο βεβαίως φρόνιμον νὰ γίνῃ ἐν Σταδίῳ μὴ ἔχοντι τὸ ὑψηλὸν θρίγκωμα, ὅπερ πρὸς προφύλαξιν τῶν θεατῶν κατεσκεύασεν ὁ Ἡρῴδης. Ὅθεν ἐν τῷ ὑπὸ τούτου μετασκευασθέντι Σταδίῳ ἐγένετο τὸ κυνηγέσιον, καὶ δὴ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰς Ἀθήνας ἀποδημίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ, παραμείναντος αὐτόθι μέχρι τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου τοῦ 130 μ. Χ. Ἡ μεταποίησις συνετελέσθη ἐντὸς τετραετίας, ἐπειδὴ δὲ δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι συνετελέσθη κατὰ τὰ Παναθήναια τοῦ 127 μ. Χ., διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἔναρξις τῆς οἰκοδομήσεως ἔπρεπε νὰ γίνῃ τῷ 123, ὅτε ὁ Ἡρῴδης εἶχεν ἡλικίαν 21 ἐτῶν, (γεννηθεὶς τῷ 102, ἀποθανὼν δὲ τῷ 178 μ. Χ. κατὰ τοὺς τελευταίους ἀσφαλεστάτους ὑπολογισμούς), ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπερατώθη μὲν καθ᾽ ὁλοκληρίαν τὸ ἔργον τῷ 131 μ. Χ., ἀλλὰ καὶ ἓν ἔτος πρότερον ἦτο πρόσφορον εἰς ἐπιτέλεσιν κυνηγεσίων».

Αἱ μετὰ ταῦτα τύχαι τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου κρύπτονται ἐν τῷ σκότει, τῷ καλύπτοντι τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐκχριστιανισθεῖσα πόλις δὲν εἶδε βεβαίως πλέον γυμνικοὺς ἀγῶνας. Ἐπὶ τῆς Φραγκοκρατίας τὰ ἐδώλια καὶ ὁ ἄλλος μαρμάρινος κόσμος δὲν εἶχον ἐξ ὁλοκλήρου ἀφαιρεθῇ, διότι ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ιε΄ αἰῶνος γράψας τὴν ἐν χειρογράφῳ τῆς βιενναίας Βιβλιοθήκης Περιγραφὴν τῶν Ἀθηνῶν εἶδε καὶ ζώνας πολλὰς ἐκ μαρμάρου λευκοῦ καὶ τὴν κατὰ τὴν εἴσοδον στοὰν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς σφενδόνης, οἱ δὲ κατὰ τὸν ιζ΄ αἰῶνα χαράξαντες τὸ σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν καπουκῖνοι σημειοῦσι πολλὰς σειρὰς ἐδωλίων ἐν τῷ σταδίῳ. Ἔκτοτε ραγδαία ἐπῆλθεν ἡ καταστροφή. Ἄλλα μὲν τῶν μαρμάρων ἀπεκομίσθησαν ἐκεῖθεν, τὰ δὲ πλεῖστα μετεβλήθησαν εἰς ἄσβεστον. Ὀλίγα μόνον μάρμαρα διεσώθησαν ἐν τῇ σφενδόνῃ καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ, ἅτινα ἀπεκάλυψαν αἱ ὑπὸ τοῦ E. Ziller τῷ 1869—1870 δαπάναις τοῦ βασιλέως Γεωργίου γενόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ κατὰ τὸ 1895 διὰ τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας ἐπὶ τῇ ἀνακαινίσει τοῦ Παναθηναϊκοῦ Σταδίου διὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τοῦ 1896.

Ἄποψις τῶν νῦν Ἀθηνῶν. Ἡ ὁδὸς Σταδίου μετὰ τῆς Βουλῆς

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΚΕΦΑΛΑΣ

ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ

Τυγχάνει δυσχερέστατον τὸ ἔργον τοῦ μέλλοντος νὰ συνοψίσῃ τὰς κατὰ τὴν ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδα γενομένας ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις καθ' ὅλου, ἐν τῷ τῆς Φυσιογνωσίας δὲ ἰδίως αὐτῆς κλάδῳ, μεγάλας προόδους· καθότι καὶ ἐν τῷ ΙΗ΄ αἰῶνι, ἐκτὸς τῆς Βοτανικῆς, τῆς ὁποίας τὴν συστηματοποίησιν ὁ πρῶτος τῶν φυτολόγων, ὁ πολὺς Λινναῖος εἰσήγαγεν, οἱ ἐπίλοιποι τῆς Φυσιογνωσίας κλάδοι, ἥ τε Ζωολογία καὶ Ἀνθρωπολογία, πρὸ πάντων δὲ ἡ Ὀρυκτολογία καὶ ἡ Γεωλογία, εὑρίσκοντο εἰσέτι ἐν πλήρει ἀταξίᾳ. Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸν συνήθη τρόπον τῆς διαιρέσεως τῆς Φυσιογνωσίας εἰς Ἀνθρωπολογίαν καὶ Ζωολογίαν, Φυτολογίαν, Ὀρυκτολογίαν καὶ Γεωλογίαν, ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς πρώτης, ὡς συντελεσάσης τὰ μέγιστα εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ.

Α΄ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Κατὰ τοὺς νεωτέρους φυσιοδίφας, ἡ Ἀνθρωπολογία διαιρεῖται εἰς τρία κυρίως μέρη: 1) Τὴν *Σωματικὴν Ἀνθρωπολογίαν,* ἤτοι Σωματολογίαν, ἔχουσαν μέλημα τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ὑπὸ φυσιογραφικὴν ἀποκλειστικῶς ἔποψιν, ὁπότε αὕτη, καὶ δικαίως, ἀποτελεῖ μέρος ἀναπόσπαστον τῆς γενικῆς Ζωολογίας, ἤτοι ἱστορίας τῶν ζῴων. 2) Τὴν *Ψυχικὴν Ἀνθρωπολογίαν,* θέμα ἔχουσαν τὰς νοητικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἰδιότητας ἀναλόγως τῶν ἐκ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ γένους διαφορῶν αὐτοῦ. 3) Τὴν *Ἱστορικὴν Ἀνθρωπολογίαν,* ἀφηγουμένην πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐν συνόλῳ ἢ καὶ μονομερῶς τὰς διαφόρους φυλὰς καὶ τὰ διάφορα ἔθνη. Πρῶτος ὁ Προχάσκας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος συνέγραψεν Ἀνθρωπολογίαν στοιχειωδεστάτην μέν, μὴ παραδεχόμενος ὅμως ἐν αὐτῇ τὴν ὕπαρξιν ζωϊκῶν *δαιμόνων,* συντελούντων ἔξωθεν εἰς τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ βάσιν ἔχων τὸ νευρικὸν σύστημα, εἰς αὐτὸ ἀπέδωκε πάσας τὰς κινήσεις καὶ αἰσθήσεις.

Δὲν εἶναι ποσῶς ἀπίθανον ὅτι ἔγραψεν ἕκαστον εἶδος τῶν αἰσθήσεων ἔχει τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἔν τινι μέρει τοῦ ἰδίως ἐγκεφάλου, τῆς παρεγκεφαλίδος ἢ τοῦ προμήκους μυελοῦ, μόλον ὅτι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἀκριβῶς ποῖον τῶν ἐν λόγῳ μερῶν χρησιμεύει διὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἰδιότητα τοῦ νοῦ. Ὁ Buffon ἐθεώρει τὸν ἐγκέφαλον ὄργανον ἐκκρίσεως καὶ διατροφῆς τῶν νεύρων. Ἰδοὺ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἀνεφάνησαν ὁ Gall καὶ ὁ Spurheim (1805—1826). Ὁ Flourans λέγει ὅτι πρὸ τῶν δύο τούτων φυσιολόγων, εὑρίσκοντο εἰς τελείαν ἄγνοιαν τοῦ οὐσιωδεστέρου τούτου παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ὀργάνου, τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ σύστημα τῆς τοποθετήσεως τῶν διαφόρων αἰσθήσεων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἶναι ἀποτέλεσμα φυσικὸν τῆς κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον φιλοσοφικῆς κινήσεως, γράφει ὁ Broca, φρονῶν ὅτι δὲν ἀπεῖχε πολὺ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ θὰ ἔλεγον, ἐν ὀνόματι τῆς Μεταφυσικῆς, ὅτι εἰς ψυχὴν *ἁπλῆν* ἀπαιτεῖται καὶ ἐγκέφαλος *ἁπλοῦς,* παρὰ τὴν ἀνατομικὴν αὐτοῦ ὄψιν. Πᾶν τὸ ἀφορῶν τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῆς ὕλης ἐτέθη ἐν ἀβεβαιοτάτῃ συζητήσει. Τότε κατὰ πρώτην φορὰν ἡ Ἀνατομία καὶ ἡ Φυσιογνωσία, αἱ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁλοτελῶς σιγῶσαι, ὕψωσαν τὴν φωνήν. Καὶ ὁ εἰσαγαγὼν τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην μεταρρύθμισιν ἦν ὁ Gall. Αὐτὸς ἀναντιρρήτως ἔθετο τὰς πρώτας βάσεις τῆς τοπικεύσεως τῶν αἰσθήσεων εἰς τὰ διάφορα τοῦ ἐγκεφάλου μέρη, καὶ ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης κυρίως στηρίζονται ἅπασαι αἱ κατὰ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα γενόμεναι φυσιολογικαὶ ἀνακαλύψεις. Ἡ πρόοδος τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως ἐπέτρεψε σήμερον ἐμβριθεστέραν μελέτην τοῦ ἔργου τοῦ Gall. Τοῦτο δὲν εἶναι τόσον ἁπλοῦν, ὡς ἀρχῆθεν ἐνομίζετο. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ ἐγκεφάλου μέρη δὲν προωρίσθησαν διὰ τὰς αὐτὰς λειτουργίας, ὁ Bastian ἐρωτᾷ ἂν αἱ διάφοροι νοητικαὶ ἐργασίαι ἢ ἰδιότητες ἐξαρτῶνται ἐξ ὡρισμένων μερῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας ἢ ἂν ἡ τοπίκευσις αὐτῶν καθίσταται καταφανὴς ἐκ τῆς διαφόρου διατάξεως τῶν κυττάρων καὶ ἰνῶν, δυναμένων ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν ν' ἀναμιχθῶσι μετ' ἄλλων διαφόρων λειτουργιῶν· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἐν τῇ πραγματικότητι κεχωρισμένα τοπογραφικῶς ἀπ' ἀλλήλων μέρη τῶν ἐγκεφαλικῶν ἱστῶν ἢ ἁπλῶς διακεκριμένους μηχανισμοὺς τῶν κυττάρων καὶ τῶν ἰνῶν, συγκεχυμένων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον. Ἡ τελευταία αὕτη θεωρία ἐγένετο ἀπὸ τεσσαρακονταετίας ἀποδεκτὴ παρὰ τῶν συγγραφέων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Bastian μὴ ἐξαιρουμένου (Le cerveau et la pensée, 1882, Paris).

Γράφοντες περιληπτικῶς τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπολογίας, περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τοῦ μεγίστου ἀντιπάλου τῆς θεωρίας τοῦ Gall, τοῦ πολλοῦ Flourens, ἀντιτάσσοντος εἰς τὸν Γκὰλ γνωστοτάτην φιλοσοφικὴν ἀρχήν: ὅτι ἡ ψυχὴ τυγχάνει διακεκριμένη τις μονάς, ἐξωτερικὴ τις αἰτία ὑφισταμένη ἀνεξαρτήτως τῆς τοῦ ἐγκεφάλου οὐσίας. Ὁ Φλουρὰνς ἐνόει ὅτι ἡ ψυχολογία μόνη ὤφειλε νὰ πραγματευθῇ περὶ ψυχῆς, χωρίσας ταύτας ὁριστικῶς ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ *σωματικὴ ἀνθρωπολογία* περιγράφει τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Σπουδαιότατον αὐτῆς μέρος ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ σκελετοῦ καὶ ἰδίως τοῦ κρανίου (κρανιολογία) καὶ τῶν ὀργάνων τῶν ἀνωτέρων αἰσθήσεων· ἐξ ὧν κατάδηλος γίγνεται ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ λαῶν σωματικὴ διαφορά. Λίαν συντελεστικὴ πρὸς τοῦτο τυγχάνει ἡ καταμέτρησις τοῦ σώματος καὶ πρὸ πάντων ἡ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἱδρυθεῖσα *κρανιομετρία*. Αὕτη ἀντικατέστησε σήμερον τὴν ἁπλῆν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τοῦ κρανίου ἐπισκόπησιν, τὴν κρανιοσκοπίαν. Ἡ *ψυχικὴ ἀνθρωπολογία* διαιρεῖται εἰς τὴν περὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου καὶ εἰς τὴν περὶ τῶν ἐθνῶν ἢ καὶ τῶν ἀτόμων ἰδίᾳ πραγματευομένην· κατὰ δὲ τὸν Κάντιον διακρίνεται εἰς φυσιολογικὴν καὶ εἰς πραγματικήν. Ἡ ψυχικὴ ἀνθρωπολογία συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ *ἱστορικὴ ἀνθρωπολογία* περιγράφει τέλος τὴν προέλευσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἡλικίαν τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς, τὴν πρὸς τὰ διάφορα ζῷα, ἰδίᾳ τὰ πρὸς αὐτὸν ἐγγύτερα (ἀνθρωπομόρφους πιθήκους) σχέσιν αὐτοῦ, τὴν γένεσιν τῶν διαφόρων φυλῶν καὶ ἐθνικοτήτων καὶ τὰς πολυειδεῖς καὶ πολυμόρφους σχέσεις αὐτοῦ. Ἔχει δὲ βοηθήματα ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν παλαιοντολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν, ἐφ' ὅσον ἐπικαλεῖται μαρτυρίας ἀρχαίων χρόνων τῆς γῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀρχέγονον ἱστορίαν τοῦ γένους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν *συγκριτικὴν* ἀνατομίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Heckel *ἀνθρωπογονίαν* καλουμένην, ἂν ἀναγράφῃ διάφορα πρὸς τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου συσχετιζόμενα σημεῖα. Τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἀνθρωπολογίας ἐλλείψει ἱκανῶν μαρτυριῶν εἶναι πλῆρες εἰκασιῶν καὶ πρὸ πάντων ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατὰ τὴν δαρβινικὴν θεωρίαν προέλευσιν τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς μελέτην τῆς ἀνθρωπολογίας συνέτειναν μεγάλως τὰ ὑδατογενῆ εὑρήματα καὶ τὰ σπήλαια τῶν ὀστῶν. Τὰ ὑδατογενῆ εἰσιν ὀγκόλιθοι, τῆς τριτογενοῦς ἀναμφιβόλως περιόδου σκελετοὶ προκατακλυσμιαίων ζῴων (μαμμούθ, ρινόκερως ὁ τοιχόρρινος, ὕαινα ἡ καταχθόνιος). Τοιαῦτα εὑρέθησαν πολλὰ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς γῆς. Πάντα δὲ τὰ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν εὑρήματα, μηδ' αὐτὰ τὰ ἐκ λειψάνων σκελετῶν προϊστορικῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων προερχόμενα, οὐδόλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς δαρβινείου θεωρίας. Ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σκελετῷ παρατηροῦμεν οὐσιωδεστέρας διαφοράς, τὴν *στενοκροταφίαν* καὶ *πλατυκνημίαν*. Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπολογίας ἀπεδείχθη ὅτι αἱ μεγάλαι τῶν λευκῶν, κιτρίνων καὶ μελάνων φυλαὶ πόρρω ἀπέχουσιν ἵνα φανῶσιν ἡμῖν, ὡς πρὸ εἰκοσαετίας, ὁμοιογενεῖς. Ὑπάρχουσι τύποι, περὶ ὧν εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν εἰς ποίαν φυλὴν ἀνήκουσι, καθότι ὁ γεγυμνασμένος ὀφθαλμὸς ἀνευρίσκει παρ' αὐτοῖς οὐσιωδεστάτας διαφοράς. Ἐπειδὴ δὲ οὐδαμοῦ τῆς γῆς ὑπάρχει ἄνθρωπος μὴ χρησιμοποιῶν ἔστω καὶ στοιχειωδέστατα ἐργαλεῖα, μὴ ἔχων κατοικίαν, κοσμήματα, γλῶσσάν τινα ἰδίαν, ἀνεπτύχθη εἰδικὸς τῆς ἀνθρωπλογίας κλάδος, ἡ ἐθνογραφία, ἥτις προσέλαβε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔκτακτον ἀνάπτυξιν, ἰδίᾳ ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, ἔνθα ὑφίστανται ἐθνογραφικαὶ ἑταιρεῖαι[1].

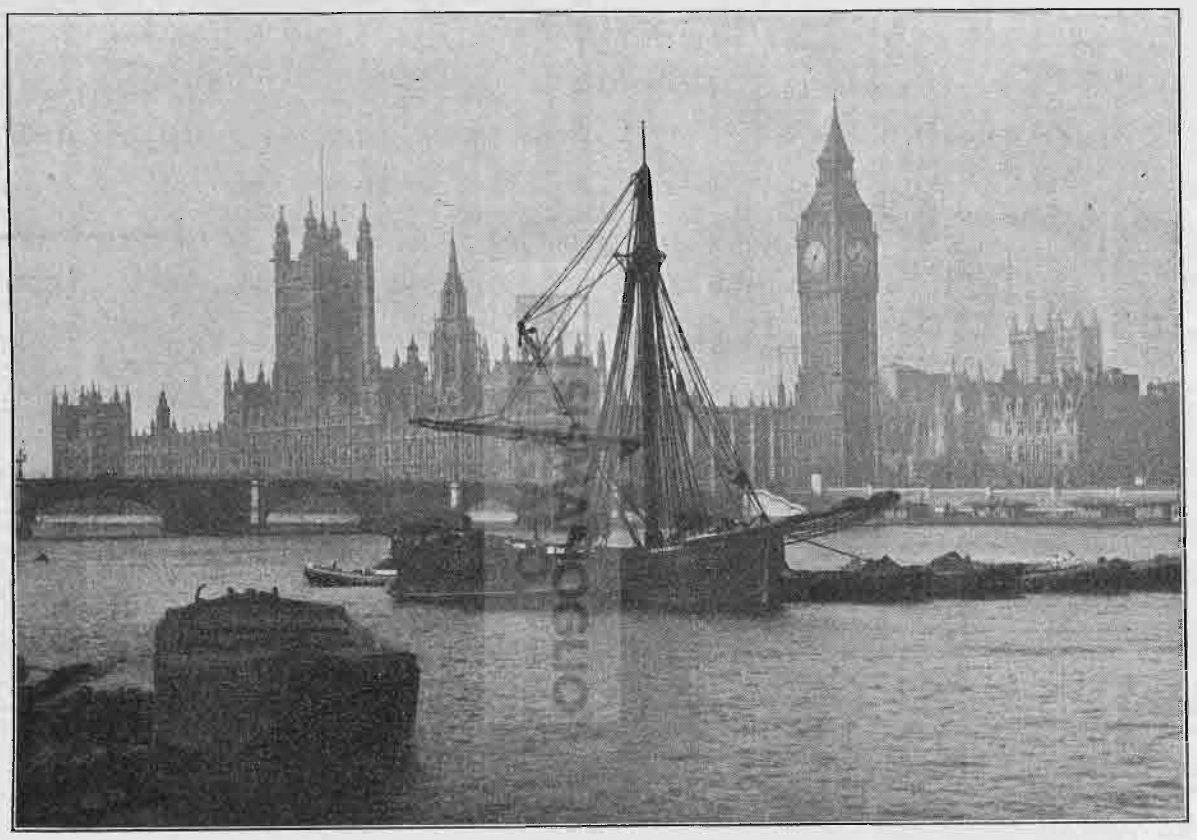

Τὸ Ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον

Β' ΖΩΙΟΛΟΓΙΑ

Ἐν τῇ γενικῇ Ζωολογίᾳ αἱ κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα ἐργασίαι ἄρχονται ἀπὸ τῆς ταξινομήσεως, ἐν ᾗ πρῶτος εἰργάσθη ὁ Λαυρέντιος Ὄκεν ἐν Γερμανίᾳ, προσπαθήσας ὅπως σχηματίσῃ σύστημα περὶ ἁπάντων ἀνεξαιρέτως τῶν φυσικῶν ὄντων. Αἱ παρ' αὐτοῦ ἐν διαφόροις περιοδικοῖς (1802—1809) δημοσιευθεῖσαι μελέται εἰσὶ τεκμήριον τρανότατον τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ διαπρεποῦς τούτου φυσιοδίφου. Οὗτος πρῶτος ἐμόρφωσεν ὅρους ἐπιστημονικοὺς ἐν τῇ ζῳολογίᾳ. Ἀποφεύγοντες τὴν φιλοσοφικὴν τῆς φυσιογνωσίας μελέτην, ἣν ἰδιαζόντως ἀνέπτυξεν, ἀναφέρομεν μόνον τὰς παρ' αὐτοῦ τεθείσας διαφορὰς τῶν φυσικῶν σωμάτων. Κατὰ τὸν Ὄκεν, ἐκτὸς τοῦ στοιχείου τῆς *γῆς*, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα *τρία* στοιχεῖα, ἐπενεργοῦντα ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἢ μεταδίδοντα αὐτῷ τὰς ἰδιαζούσας αὐτοῖς ἰδιότητας ἢ ἑνούμενα μετ' αὐτοῦ κατὰ τρεῖς διαφόρους τρόπους, ἤτοι ἢ μεθ' *ἑνὸς* στοι-

1. Περὶ ἀνθρωπολογίας βλέπε ἐν τῇ ***Βιολογίᾳ*** ὑπὸ Α. Χρηστίδου σελ. 22 τοῦ παρόντος συγγράμματος.

χείου εἰς *διπλῆν* ἕνωσιν, τὸ *ὀρυκτόν*, ἢ μετὰ *δύο* στοιχείων, εἰς *τριπλῆν* ἕνωσιν, τὸ *φυτόν*, ἢ μετὰ *τριῶν* στοιχείων εἰς *τετραπλῆν* ἕνωσιν, τὸ *ζῷον*. Τὸ ἄθροισμα τῶν μορφῶν τούτων ἀπεκάλεσε *βασίλειον*, ἐξ οὗ καὶ παρήχθησαν αἱ τρεῖς γνωσταὶ διαιρέσεις: βασίλειον τῶν ζῴων ἤτοι ζῳολογία, τῶν φυτῶν ἤτοι φυτολογία ἢ βοτανικὴ καὶ βασίλειον τῶν ὀρυκτῶν ἤτοι ὀρυκτολογία. Ὁ Ὄκεν διεῖλε κατὰ τὸν ἀκόλουθον ἐν συνόψει τρόπον τὰ ζῷα:

Α΄ *Χώρα*. Περιέχουσα 9 κλάσεις, εἰς ἣν ὑπάγονται τὰ ἀτελέστατα τῶν ζῴων ἀπὸ τῶν ἐγχυματικῶν μέχρι τῶν ἐντόμων.

Β΄ *Χώρα*. Περιλαμβάνουσα τὰς ἀπὸ τῆς 10—13 τάξεως ζῷα, ἤτοι κατὰ σειρὰν ἀμφίβια, ἰχθῦς, πτηνά, θηλαστικά.

Καὶ ὁ φυσιοδίφης οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν φυσικοφιλοσοφικὴν σχολήν, ἧς ὀπαδὸς ἐν Γερμανίᾳ μὲν ἦν ὁ Schelling, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ὁ Lamarque καὶ ὁ E. Geoffroy Saint-Hilaire. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους (1808) ἀνεφάνη ἐν Γαλλίᾳ ὁ Γεώργιος Φρειδερῖκος Κυβιέρος, ὁ πρῶτος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος ζῳολόγος καὶ γεωλόγος, ὁ ἱδρύσας τῇ ζῳολογίᾳ σύστημα ὅλως νέον. Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν πραγματικὴν σχολήν, αἱ δὲ λαμπραὶ αὐτοῦ κατὰ τὴν ταξινόμησιν τοῦ ζῳϊκοῦ βασιλείου ἐργασίαι ἀποτελοῦσι καὶ σήμερον ἔτι τὴν βάσιν τῆς ταξινομήσεως τῶν ζῴων παρ' ἅπασι τοῖς μετ' αὐτὸν ζῳολόγοις. Τὸ γνωστότατον τοῦ Κυβιέρου σύστημα, ὅπερ οὗτος ὑπὸ τὸν τίτλον Le règne animal distribué d'après son organisme pour servir de base à l'histoire naturelle des animaux et d'introduction à l'anatomie comparée ἐξέδωκεν ἐν Παρισίοις τῷ 1816, ἔχει ἐν μεγάλαις γραμμαῖς οὕτω:

Α΄ Σπονδυλωτα. Ἔχοντα νευρικὸν σύστημα καὶ ἐγκεφαλονωτιαῖον μυελόν.

Β΄ Δακτυλιωτα. Μετὰ νευρικοῦ συστήματος, ἀλλ' ἄνευ νωτιαίου μυελοῦ, ἔχοντα ὅμως γαγγλιακὴν χώραν.

Γ΄ Μαλακια. Ἔχοντα νευρικὸν σύστημα ἀσυνάρτητον, στερούμενον ὅμως νωτιαίου μυελοῦ καὶ γαγγλιακῆς σειρᾶς.

Δ΄ Ακτινωτα. Ὁμοιάζοντα κατὰ τὰ ἄλλα μετὰ τῶν μαλακίων, ἔχοντα ὅμως νευρικὸν σύστημα ἀκτινωτόν.

Ἐν τῇ ταξινομήσει ταύτῃ ἀπαντῶσι 19 μόνον ὁμοταξίαι. Ἐκ τῶν μετ' αὐτὸν ζῳολόγων οἱ πλεῖστοι συνεπλήρωσαν μόνον τὸ ἔργον τοῦ Κυβιέρου διὰ τῆς προσθήκης Ε΄ συνομοταξίας, τῆς τῶν πρωτοζῴων.

Ἐν τῇ θεωρητικῇ ταύτῃ μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν διαμάχῃ ὁ Κυβιέρος ὑπῆρξε νικητής, ἕνεκα τῶν ἀξιολόγων αὐτοῦ γνώσεων κατὰ τὰς λεπτομερείας ἐν ταῖς περιγραφαῖς τῶν ζῴων. Ὑποστηριζόμενος ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τοῦ Ernst von Bär, εἶδε τὴν σχολὴν αὐτοῦ λαμβάνουσαν μεγάλας διαστάσεις ἐν τῇ διαδόσει τῶν θεωριῶν αὐτοῦ καὶ μάλιστα ὅτε ἀνεγνωρίσθη τῆς ἐμβρυολογίας ἡ σπουδαιότης, ἣν ἐκέκτητο αὕτη ἐν τῇ καθόλου τῆς ζῳολογίας προόδῳ. Τότε ἡ ζῳολογία ὑποδιῃρέθη εἰς μορφολογίαν, σκοπὸν ἔχουσαν τὴν μελέτην τῆς ἀναπτύξεως, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ σχήματος τῶν ζῴων ἐν γένει καὶ τῶν διαρόρων μερῶν αὐτῶν ἰδίᾳ, μὴ λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, καθάπερ τούτων ἀναγομένων εἰς τὴν φυσιολογίαν. Ἡ *μορφολογία* πάλιν διῃρέθη εἰς *ἀνατομίαν*, περὶ τοῦ ἑτοίμου ὀργανισμοῦ σκοποῦσαν, καὶ εἰς *ἐμβρυολογίαν*, ἤτοι ἱστορίαν ἐξελίξεως. Ἰδιαίτερον κλάδον τῆς ἀνατομίας ἀποτελεῖ ἡ *ἱστολογία*, ἔχουσα θέμα τὴν μελέτην τῶν τὸ ζῳϊκὸν σῶμα ἀποτελούντων ἱστῶν. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνελίξεως, ἀποσκοποῦσα μὲν τὴν ἐκ τοῦ ᾠοῦ παραγωγὴν τοῦ ἀτόμου, καλεῖται *ὀντογονία*, περιγράφουσα δὲ τὸ εἶδος, τὴν τάξιν, τὸ γένος, *φυλογονία*. Πρὸς ἀνάπτυξιν πάντων τούτων συνετέλεσε τὰ μέγιστα ἡ παλαιοντολογία, ἧς ὁ Κυβιέρος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἡ ἀνατομία ἐχωρίσθη εἰς ἀνθρωποτομίαν καὶ εἰς ζῳοτομίαν. Κατὰ τὸν Ἰωάννην Μύλλερ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ζῴου καὶ φυτοῦ συνίσταται εἰς τὸν τρόπον τῆς εἰσχωρήσεως τοῦ *πρωτοπλάσματος*. Τοῦτο τὰ μὲν φυτὰ ἔχουσι τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ παράγωσιν ἐν τῷ σώματι αὐτῶν, μετατρέποντα ἀνοργάνους τροφὰς εἰς ὀργανικάς, τὰ δὲ ζῷα στεροῦνται τῆς ἱκανότητος ταύτης καὶ παραλαμβάνουσι τὸ πρωτόπλασμα *ἕτοιμον* ἐκ τῶν φυτῶν εἴτε ἀμέσως (φυτοφάγα ζῷα) εἴτε ἐμμέσως σαρκοφάγα. Λαμπραὶ ὁμοίως ἐργασίαι συνετελέσθησαν καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς γενικῆς ζῳολογίας ἀποχωρισθέντας νεωστὶ δύο αὐτῆς κλάδους: τὴν ζῳοφυσικήν, ἤτοι θεωρίαν τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων τῶν ζῴων, καὶ ζῳοχημείαν, ἤτοι θεωρίαν τῆς χημικῆς αὐτῶν συστάσεως. Πρὸ παντὸς ὅμως ἄλλου ἡ κατὰ τὴν λήξασαν ἑκατονταετηρίδα μεγάλως ἀναπτυχθεῖσα *ζῳογεωγραφία* διὰ τῆς ἱδρύσεως ζῳολογικῶν κήπων συνέτεινεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οἱ κῆποι οὗτοι παρ' ἐργολάβων χάριν κερδοσκοπίας ἱδρυόμενοι ἐχρησίμευον ὡς κέντρα τῶν περιέργων, καθότι τὰ ἐν τοῖς κήποις ἐκείνοις διατηρούμενα ποικίλα ζῷα ἦσαν ἁπλᾶ μόνον ἀντικείμενα ἀπολαύσεως τοῦ θεατοῦ. Εἶτα ὅμως προσέλαβον οὗτοι σπουδαῖον χαρακτῆρα, διάφοροι δὲ κυβερνήσεις ἵδρυσαν ζῳολογικοὺς κήπους, ἐν οἷς οἱ τὴν ζῳολογίαν διδασκόμενοι εὑρίσκουσι πρὸς μελέτην πάντα σχεδὸν τὰ ἐν τοῖς εἰδικοῖς συγγράμμασιν ἀναφερόμενα ζῷα. Ὁ πρῶτος τοιοῦτος κῆπος ἱδρύθη τῷ 1552 ἐν Ebersdorf παρὰ τὴν Βιέννην, εἶτα δέ, τῷ 1752, μετὰ δύο ὁλοκλήρους αἰῶνας, ὁ μέχρι τῆς σήμερον εἰσέτι θαυμαζόμενος ἐν τῷ ὡραίῳ τοῦ Schönbrunn, παρὰ τὴν Βιέννην, ἐξοχικῷ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας μεγάρῳ. Εἶτα ἔπονται κατὰ χρονολογικὴν τάξιν: ὁ τῶν Παρισίων (Jardin des plantes, 1794, ὁ τοῦ Λονδίνου (1828), ὁ τοῦ Βερολίνου (1844) καὶ οἱ ἐπίλοιποι. *Ζῳογεωγραφία* καλεῖται ἡ κύριον αὐτῆς θέμα ἔχουσα τὰ κατὰ τὴν διασπορὰν τῶν ζῴων ἐν τοῖς διαφόροις ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς τόποις, τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων τῆς τοιαύτης διασπορᾶς καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ συνόλου τῶν ἐν ἑκάστῳ τόπῳ διαιτωμένων ζῴων. Τὸ κλῖμα, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων

ἀπεδείχθη, δὲν συνετέλεσε τόσον εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ζῴων ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσον ἡ τροφή. Ὅσον πλουσιωτέρα τυγχάνει ἡ χλωρὶς τόπου τινός, τόσον καὶ ἡ ποικιλία καὶ ἡ πληθὺς τῶν ἐν αὐτῇ εὑρισκομένων φυτοφάγων ζῴων εἶναι μεγάλη, καὶ μάλιστα ἂν ὁ τόπος ἐκεῖνος διαβρέχηται ὑπὸ ρυάκων ἢ ποταμῶν. Ὅπου ὅμως ὑπάρχουσι πολλὰ φυτοφάγα, ἐκεῖ καὶ τὰ ἁρπακτικὰ πλεονάζουσι, διότι τὰ πρῶτα χρησιμεύουσιν αὐτοῖς ὡς λεία. Ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου συνετέλεσεν ἀείποτε καὶ ἐξακολουθεῖ εἰσέτι συντελοῦσα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς γῆς ἐξαφάνισιν καὶ τελείαν ἐξόντωσιν εἰδῶν τινων ὡς τοῦ ταράνδου (renne) ἐν Εὐρώπῃ, τοῦ ἀγριοταύρου (bufalo) ἐν Ἀμερικῇ. Δυστυχῶς δὲ τὰ οὕτω εἰσὶν ἐξαφανιζόμενα ζῷα, ἅτινα θὰ καταντήσωσι μετ' οὐ πολὺ παλαιοντολογικὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς κατοίκους, δὲν ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων.

Γ' ΒΟΤΑΝΙΚΗ

Αἱ κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ ἐπιτευχθεῖσαι πρόοδοι, χάρις εἰς τὴν μεγάλην τῆς μορφολογίας τῶν φυτῶν μελέτην, συνέτειναν ὅπως ἱδρυθῶσι νέα συστήματα, ἅπαντα *φυσικά*, στηριζόμενα ἐπὶ τῆς συγχρόνου μελέτης διαφόρων τοῦ φυτοῦ μερῶν. Ἡ πρώτη ταξινόμησις ἡ γενομένη κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα ὀφείλεται τῷ Pyrame de Decandolle (1778—1871). Ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ «Στοιχειώδει θεωρίᾳ τῆς Βοτανικῆς» ἐκθέτει τὰς βάσεις τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἡ ἐν μεγάλαις γραμμαῖς ἀναπαράστασις αὐτῶν παρέχει ἡμῖν πληρεστάτην ἰδέαν τῆς διατάξεως τῶν φυτῶν. Κατὰ τὸν Δεκαντὼλ τὰ φυτὰ διαιροῦνται οὕτω:

Α' Εις Αγγειωδη μετὰ ἐμβρύου). Ταῦτα ὑποδιαιροῦνται εἰς ἐνδογόνα καὶ ἐξωγόνα καὶ

Β' Εις Κυψελωδη ἄνευ ἐμβρύου). Τὰ ἐνδογόνα τῆς Α' συνομοταξίας καλοῦνται καὶ μονοκοτυλήδονα· τὰ δὲ δεύτερα καὶ δικοτυλήδονα.

Μετ' αὐτὸν ὁ Bartling (1830) ἐσκέφθη νὰ συνδυάσῃ τὸ τοῦ Zussieu σύστημα μετὰ τοῦ Δεκαντώλ, σχηματίζων νέας κλάσεις, νέας τάξεις καὶ διαιρεῖ τὰ φυτὰ εἰς *μονοκοτυλήδονα χλαμαδόβλαστα* (μετὰ κεκαλυμμένου ἐμβρύου καὶ *γυμνόβλαστα* (μετὰ γυμνοῦ ἐμβρύου) καὶ δικοτυλήδονα εἰς *ἰσονηματώδη* καὶ *ἑτερονηματώδη*. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ὁ Ὄκεν (1799—1850) διῄρεσε τὰ φυτὰ εἰς *7 κλάσεις*, ἐχούσας ἀνὰ 4 *τάξεις*, ἑκάστη τάξις 4 *γένη* καὶ τούτων ἕκαστον 4 εἴδη, ἀκολουθῶν οὕτω τὴν ἀρχὴν τῶν πυθαγορικῶν. Τοῦτον ἠκολούθησεν ὁ John Lindley κατ' ἀρχάς, ἀλλ' εἶτα ἐσχημάτισε νέον σύστημα «The vegetable Kingdonn», ἔνθα διαιρεῖ τὰ φυτὰ εἰς 7 *κλάσεις*, τὰς κλάσεις εἰς 57 ὁμοιογενείας μεσαζούσας καὶ ταύτας πάλιν εἰς 303 οἰκογενείας. Ὑπὸ τὸ ὄνομα **Ριζογόνα** ὁ Lindley συμπεριελάμβανε φυτὰ στερούμενα χλωροφύλλης, **δικτυογόνα** δὲ ἀπεκάλει φυτὰ μονοκοτυλήδονα ἔχοντα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰ δικοτυλήδονα. Ὠνόμαζε δὲ *γυμνογόνα* τὰ γυμνόσπερμα φυτά. Ὁ Endlicher ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ ἔργῳ «Genere plantarum secundum ordines naturalis disposta», ἐν ᾧ περιγράφονται 277 οἰκογένειαι καὶ 6 895 φυτά, συνήνωσε τὰς οἰκογενείας εἰς 52 κλάσεις καὶ ταύτας εἰς τάξεις, τμήματα καὶ ἀθροίσματα. Ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ τὰ φυτὰ διαιροῦνται εἰς δύο μεγάλας συνομοταξίας. Α' Θαλλόφυτα καὶ Β' Κορμόφυτα. Τὰ θαλλόφυτά εἰσι τὰ τελέστατα τῶν κρυπτογάμων φυτῶν, κορμόφυτα δὲ τὰ τελειότατα τῶν κρυπτογάμων καί τινα τῶν φανερογάμων (τὰ κυκαδοειδῆ) τὰ μονοκοτυλήδονα καὶ δικοτυλήδονα.—Ἡ σπουδαιοτέρα τῶν κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα φυσικῶν ταξινομήσεων τυγχάνει ἡ ἐν τῇ βοτανικῇ σχολῇ τοῦ ἐν Παρισίοις φυσιολογικοῦ μουσείου ἐν χρήσει κατὰ τὸ ἔτος 1843, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Adolphe Brogniart καὶ δημοσιευθεῖσα παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1850 ὑπὸ τὸν τίτλον: «Enumération des genres de plantes cultivées au Museum d'histoire naturelle de Paris». Κατὰ τὸν Βρογνιὰρ ἡ σειρὰ τῆς ταξινομήσεως τῶν φυτῶν εἶναι ἀνιοῦσα, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων κρυπτογάμων καὶ φθάνουσα μέχρι τῶν τελειοτάτων φανερογάμων φυτῶν. Περιλαμβάνει δὲ αὕτη 68 κλάσεις καὶ 296 οἰκογενείας. Τὸ κυριώτατον σημεῖον τῆς ταξινομήσεως τοῦ Βρογνιὰρ εἶναι ἡ εἰς *γυμνόσπερμα* (κωνοφόρα) καὶ *ἀγγειόσπερμα* (μονοκοτυλήδονα καὶ δικοτυλήδονα) φυτὰ διάκρισις. Τὴν διαίρεσιν ταύτην διατηροῦσι καὶ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων φυσιοδιφῶν μέχρι τῆς σήμερον. Μετ' αὐτὸν ὁ Moritz Willkomm προέτεινεν ἵνα εἰς ἑκάστην τῶν μεγάλων διαιρέσεων τοῦ φυτικοῦ βασιλείου, τῶν *σποροφύτων* (κρυπτογάμων) καὶ *σπερματοφύτων* (φανερο-

Ἡ ὁδὸς Ριβολῆ κατά τινα πρωΐαν τοῦ 1871
(Ἐξ εἰκονογραφίας τοῦ Λεοντος Ἐσκοζούρα)

γάμων) εἰσαχθῶσι παράλληλοι ὑποδιαιρέσεις: *ἀγγειόσπορα* (μύκητες, λειχῆνες καὶ φύκη) καὶ *γυμνόσπορα* (πτέριδες καὶ ἱππουρίδαι) διὰ τὰ κρυπτόγαμα ἢ σπορόφυτα, *ἀγγειόσπερμα* καὶ *γυμνόσπερμα* διὰ τὰ φανερόγαμα. Καίτοι ἀποφεύγομεν ν' ἀρηγηθῶμεν πάσας τὰς γενομένας κατὰ τὴν ΙΘ' ἑκατονταετηρίδα ταξινομήσεις τῶν φυτῶν, δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραλείψωμεν τὰς κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη ἐν χρήσει. Κατὰ πρώτιστον λόγον ἀνήκει ἐνταῦθα ἡ τῶν Bentham-Hooker τὸ Genere plantarum (1862—1883), ἔργον τεράστιον, συνταχθὲν μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμονῆς καὶ δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ἐπὶ μακρὸν ὡς πρότυπον ταξινομήσεως τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. Ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ, ἐχούσῃ ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ τοῦ Δεκαντὼλ σύστημα, αἱ οἰκογένειαί εἰσι διατεταγμέναι κατὰ σειρὰς ἧττον φυσικάς, ὡς φαίνεται, τῶν ἀντιστοίχων ἀθροισμάτων τοῦ Λίνδλεύ, τοῦ Ἔνδλιχερ καὶ τοῦ Βρογνιάρ. Τὸ σύστημα ἔχει ἐν συνόψει οὕτω:

Α΄ Συνομοταξια: Φανερόγαμα: α΄ Δικοτυλήδονα. β΄ Μονοκοτυλήδονα. 1. Πολυπέταλα. 2. Γαμοπέταλα.

Β΄ Συνομοταξια: Κρυπτόγαμα.

Ὁ T. Carvel, διάσημος ἰταλὸς φυσιοδίφης, κατέστη ἐν τῇ *μορφολογίᾳ* τῶν φυτῶν περιώνυμος, δημοσιεύσας κατὰ τὸ 1881 δοκίμιον ταξινομήσεως ὑπὸ τὸν τίτλον Pensieri sulla tassinomia botanica, ἐν ᾧ διαιρεῖ τὰ φυτὰ εἰς συνομοταξίας, κλάσεις, συστάδας, τάξεις, οἰκογενείας, γένη καὶ εἴδη. Ἀπορρίψας τὸν τίτλον «κρυπτόγαμα», ἐχώρισε τὰ φυτὰ ταῦτα εἰς τέσσαρας ὁμάδας, μετονομάσας αὐτὰς *τμήματα*. Εἰσήγαγε δὲ καὶ εἰς τὰ φανερόγαμα δύο νέας ὁμάδας, τὴν τῶν δαφνοειδῶν καὶ τῶν ἰξοειδῶν. Ὁ Tieghem κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κάρβελ διαιρεῖ τὰ φυτὰ εἰς ὁμάδας, ποιεῖται καὶ ὑποδιαιρέσεις ἰσοδυνάμους εἴς τε τὰ κρυπτόγαμα καὶ τὰ φανερόγαμα. Ἰδοὺ καὶ συνοπτικὸς πίναξ τοῦ σήμερον λίαν ἐν χρήσει συστήματος τοῦ Τίγκεμ:

Α΄ Συνομοταξια: Κρυπτόγαμα: *1 Ὁμάς.* Θαλλόφυτα. Μύκητες καὶ Φύκη. *2 Ὁμάς.* Βρυώδη. Ἡπατικὰ καὶ Βρύα. *3 Ἀγγειώδη.* Πτέριδες Ἱππουρίδαι. Λυκωπόδια.

Β΄ Φανερογαμα: α΄ Μονοκοτυλήδονα. Ἀπέταλα. Μονοπέταλα. Πολυπέταλα. β΄ Δικοτυλήδονα. Ἀπέταλα. Μονοπέταλα. Πολυπέταλα.

Ἐν τῇ περιγραφικῇ βοτανικῇ δὲν ἐξήρκει μόνον ἡ ἀναζήτησις τοῦ καλλίστου βοτανικοῦ συστήματος τῆς ταξινομήσεως καὶ ἡ περιγραφὴ ὅσον τὸ δυνατὸν πλειοτέρων φυτῶν, ἀλλ' ἐθεωρήθη πρὸς τούτοις ἐπάναγκες ὅπως γείνῃ συλλογὴ τῶν ὁσημέραι πολλαπλασιαζομένων ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς περιοδικοῖς συγγράμμασι περιγραφῶν τῶν φυτῶν. Τοῦτο ἔπραξεν ἤδη ὁ Δεκαντώλ, δημοσιεύσας κατὰ τὸ 1818 ἐκτενῆ συλλογὴν πάντων τῶν τότε γνωστῶν φυτῶν, διατεταγμένων μεθοδικώτατα ἐν αὐτῷ (Prodromus regni vegetabilis, 1818—1822). Ἡ ἐπιρροὴ τοῦ ἔργου τούτου, ἀξίου συστάσεως διὰ τὴν ἁπλότητα τῆς τάξεως, τὴν εὐκρίνειαν τῶν περιγραφῶν καὶ τὴν τοπογραφικὴν διάταξιν, ἦτο ἀξιοσημείωτος. Ἐν τούτοις ὅμως μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ πρώτου ἤδη αὐτοῦ τεύχους ἐγένοντο νέαι περιγραφαὶ φυτῶν μὴ ἐμπεριεχόμεναι ἐν αὐτῷ, καὶ τὸ ἔργον ἐθεωρήθη ἐλλιπὲς ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην. Ἄλλα ἔργα ἀξιοσημείωτα τοῦ αἰῶνος τούτου θεωροῦνται τὰ: Genere-Enchiridion τοῦ Endlicher, συλλογὴ σπουδαία καὶ ἀκένωτος βοτανικῶν περιγραφῶν καὶ ὅρων. Τὸ βασίλειον τῶν φυτῶν τοῦ Spach ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον Suites à Buffon συλλογῇ. Τὰ γένη τῶν φυτῶν ὑπὸ Bentham-Hooker. Ἡ «Ἱστορία τῶν φυτῶν», ἔργον μεγίστης ἀξίας. Ἡ «Ζωὴ τῶν φυτῶν» ὑπὸ Kerner von Marilann, ἀναδημοσιευομένη ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει νῦν, εἶναι ἔργον ἐμβριθές, ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Engler τῇ συμπράξει πολλῶν διακεκριμένων λογίων φυτολόγων ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ οἰκογένειαι τῶν φυτῶν» ἐκδιδόμενον. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς περιγραφικῆς βοτανικῆς συνετέλεσαν καὶ αἱ ὑπὸ τὸν τίτλον «Χλωρίδες» περιγραφαὶ τῶν ἐν ταῖς πέντε ἠπείροις βλαστανόντων φυτῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν τῆς Εὐρώπης, τοσαῦται τὸν ἀριθμόν, ὥστε οὐδὲ περὶ ἀπαριθμήσεως αὐτῶν δύναται νὰ γείνῃ ἐνταῦθα λόγος. Ἐν αὐταῖς οὐχὶ μόνον τὰ φανερόγαμα, ἀλλὰ καὶ τὰ κρυπτόγαμα περιγράφονται ἐκτενέστατα· ὑπάρχουσι δὲ καὶ εἰδικὰ συγγράμματα διὰ τὰ διάφορα κράτη ἰδίᾳ.

Διὰ τοῦ «Δοκιμίου τῆς Γεωγραφίας τῶν φυτῶν», τοῦ κατὰ τὸ 1805 ὑπὸ τῶν Humboldt-Bonpland ἐκδοθέντος, ἱδρύθη ἡ «Φυτικὴ Γεωγραφία», ὡς ἀρχὴν ἔχουσα τὰς ἄνω ἀναφερομένας χλωρίδας. Ἐν αὐτῇ περιγράφονται τὰ ἐν τοῖς διαφόροις τόποις βλαστάνοντα φυτὰ μετὰ τῆς χρήσεως αὐτῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων γεωγραφικῶν παρατηρήσεων. Παραλλήλως πρὸς τὴν «Φυτικὴν Γεωγραφίαν» ἀνεπτύχθη καὶ ἡ «Φυτικὴ Παλαιοντολογία». Τὰ πρῶτα αὐτῆς δοκίμια ὀφείλονται τῷ Schlotheim (1815) καὶ τῷ Sternberg (1820). Ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτῆς ἐργασία ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον Histoire des végétaux fossils (1822) ἔργον τοῦ Βρογνιάρ. Ἐκ τῆς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δημοσιευθείσης περιγραφῆς ἀπολελιθωμένων φυτῶν, εὑρεθέντων ἐντὸς στρωμάτων τῆς γῆς καὶ μὴ ἀπαντώντων σήμερον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὴν μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νῦν χλωρίδος ὑφισταμένην διαφοράν. Αἱ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς κατασκευῆς τῶν φυτῶν πρόοδοι κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ὀφείλονται κυρίως εἰς τὴν τελειοποίησιν τοῦ μικροσκοπίου, δι' οὗ ἀνεκαλύφθησαν καὶ αἱ οὐσιώδεις μεταξὺ τῶν ἴστῶν τῶν φανερογάμων καὶ κρυπτογάμων ἀφ' ἑνός, δικοτυληδόνων καὶ μονοκοτυληδόνων ἀφ' ἑτέρου ὑφισταμέναι μορφολογικαὶ διαφοραί.

Δ΄ ΟΡΥΚΤΟΛΟΓΙΑ

Ἡ συστηματοποίησις καὶ ἐμβριθὴς τῆς ὀρυκτολογίας μελέτη ὀφείλεται κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν πολὺν Werner 1750—1817), περὶ οὗ ἐν τῇ γεωλογίᾳ γενήσεται ὁ προσήκων λόγος, ὅστις, χωρίσας τὴν ὀρυκτολογίαν ἀπὸ τῆς γεωλογίας, ἐξέδωκε πονημάτιον

ἐπιγραφόμενον «περὶ τῶν ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῶν ὀρυκτῶν», ἐν ᾧ παρὰ τῷ χημικῷ αὐτῶν χαρακτῆρι ἀνέφερε καὶ τὴν φυσικὴν τῶν ὀρυκτῶν συγγένειαν. Ὁ Βέρνερ ὀλίγιστα μόνον περὶ ὀρυκτολογίας ἔγραψεν, ἠσχολήθη δὲ μᾶλλον εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τῆς ὀρυκτολογίας συστήματος αὐτοῦ. Τῷ 1819 ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἀμέσως δὲ οὐχὶ μόνον ἐν Γερμανίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐγένετο ἀποδεκτόν. Ἰδοὺ τοῦτο ἐν συντομίᾳ. Α΄ Κλάσις. Γεώδη ὀρυκτά. Β΄ Κλάσις. Ἁλατώδη. Γ΄ Κλάσις. Εὔφλεκτα. Δ΄ Κλάσις. Μεταλλικὰ ὀρυκτά. Βῆμα σχεδὸν πρὸς βῆμα μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ Βέρνερ ἔβαινε καὶ ἡ πρὸς χημικὴν τῶν ὀρυκτῶν ἐξέτασιν πρόοδος. Ὁ Kirwan (1817) ἐποιήσατο διάφορα πειράματα τήξεως τῶν ὀρυκτῶν. Ὁ Vauquelin (1820) ἐβελτίωσεν οὐχὶ μόνον τὴν μέθοδον τῆς ἀναλυτικῆς χημείας τῶν ὀρυκτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀκριβεστέρας κατώρθωσεν ἀναλύσεις αὐτῶν ἀνακαλύψας καὶ νέα μέταλλα καὶ νέα ὀρυκτὰ γεώδη. Μετ' αὐτὸν ὁ Haüy (1822), καθηγητὴς τῆς ὀρυκτολογίας ἐν τῷ φυσιολογικῷ τῶν Παρισίων μουσείῳ, ἐξέδωκε τὴν πρώτην περὶ κρυσταλλογραφικῶν τῶν ὀρυκτῶν γνωρισμάτων μελέτην καὶ εἰσήγαγε κατὰ πρῶτον τὴν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Romé de l'Isle ἐκπονηθεῖσαν καταμέτρησιν τῆς κρυσταλλικῆς μορφῆς. Πρῶτον αὐτοῦ σύγγραμμα ὑπῆρξε τὸ Essai sur la structure de cristaux. Ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ ἐργασία δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Traité de Minéralogie, ἐν ᾧ ἐφαρμόζει ἴδιον τρόπον ταξινομήσεως, ἔχων μὲν ὡς βάσιν τὰς τοῦ Ρωμὲ Δελίλ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ γωνιομέτρου γενομένας ἐργασίας, τελειοποιήσας ὅμως καὶ κατὰ πολὺ πλουτίσας αὐτάς. Ἡ τοῦ Χαίϋ ταξινόμησις ἔχει ὡς ἑξῆς, βασιζομένη ἐπὶ τῶν κρυσταλλογραφικῶν χαρακτήρων τῶν ὀρυκτῶν καὶ τῆς χημικῆς αὐτῶν συνθέσεως.

Α΄ Κλασις: Ἐλεύθερα ὀξέα. Θειϊκὸν καὶ βορικὸν ὀξύ.

Β΄ Κλασις: Μεταλλικαὶ ἑτεροφανεῖς ουσίαι. Ἄσβεστος. Βαρυτίτης. Στρονιανίτης. Μαγνησία καὶ Πυρίτιον.

Γ΄ Κλασις: Οὐσίαι μεταλλικαὶ αὐτοφυεῖς. 1. Ὀρυκτὰ τοῦ λευκοχρύσου, τοῦ ἰριδίου, τοῦ χρυσοῦ, τοῦ ἀργύρου. 2. Ὑδράργυρος. 3. Ὀρυκτὰ τοῦ μολύβδου, τοῦ νικελίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων μετάλλων.

Δ΄ Κλασις: Εὔφλεκτα ὀρυκτά: Θεῖον, ἀδάμας, ἀδρανότης κτλ.

Παραρτημα: Οὐσίαι φυτογενεῖς: Ἄσφαλτος, λιθάνθραξ, γαγάτης (εἶδος ἀσφαλτώδους οὐσίας) κτλ.

Μετὰ τὸν Χαίϋ, ὁ τοῦ Βέρνερ μαθητὴς Weiss, μὴ βασιζόμενος ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Haüy, ἐξεπόνησε μαθηματικὴν «Κρυσταλλογραφίαν», ἐπὶ τῶν ἀξόνων τῶν κρυστάλλων βασιζομένην καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει. Ἡ καταμέτρησις τῶν γωνιῶν ἐγένετο διὰ τοῦ γωνιομέτρου τοῦ Wollaston (1809) δι' ἀνακλάσεως.—Ἐκ τῶν νεωτέρων ταξινομήσεων ἀναφέρομεν τὰς τρεῖς σπουδαιοτέρας, τὴν τοῦ Hochstetter, καθηγητοῦ τῆς ὀρυκτολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης πρό τινων ἐτῶν ἀποβιώσαντος, ἥτις καὶ χρησιμοποιεῖται ἐν Γερμανίᾳ· τὴν τοῦ A. De Lapparent, καὶ τὴν ἐν τῷ φυσιολογικῷ μουσείῳ τῶν Παρισίων ἐν χρήσει ταξινόμησιν. Ἡ τοῦ Hochstetter ἔχει οὕτω:

Α΄ Κλασις: *Στοιχεῖα:* 1 τάξις· Μέταλλα. 2 τάξις· Μὴ μέταλλα.

Β΄ Κλασις: *Μεταλλεύματα:* 1 τάξις· Θειοῦχα. 2 τάξις· Ὀξυγονοῦχα. 3 τάξις· Ἁλατοῦχα.

Γ΄ Κλασις: *Λίθοι:* 1. Σκληρῖται. 2. Βραχῖται. 3. Ζεύλιθοι. 4. Φυλλῖται. 5. Στεατῖται.

Δ΄ Κλασις: *Ἅλατα.*

Ε΄ Κλασις: *Φωτογενῖται.*

Τὸ σύστημα τοῦ Δελαπαράν, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν ὀρυκτῶν ἐντὸς τῆς γῆς, ἔχει ὡς ἑξῆς: *Α΄ Ὁμάς.* Στοιχεῖα τῶν θεμελιωδῶν πετρωμάτων. 1. Ὀξυπυριτιώδη· 2. Βασικά· 3. Ὀρυκτὰ τῶν πυριτικῶν μεταμορφώσεων. *Β΄ Ὁμάς.* Μεταλλεύσιμα πετρώματα. 1. Ὀξείδια καὶ ὀξυάλατα μὴ μεταλλοφόρα· 2. Χλωριοῦχοι καὶ φθοριοῦχοι ἑνώσεις. *Γ΄ Ὁμάς.* Μεταλλικὰ ὀρυκτά. 1. Ὀρυκτοπαραγωγά· 2. Μεταλλεύματα τῶν μετάλλων. *Δ΄ Ὁμάς.* Καύσιμα ὀρυκτά.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας καὶ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Φραγκίσκος Ἰωσὴφ ὁ Β΄ (1848)

Τὸ ἐν Παρισίοις φυσιολογικὸν μουσεῖον ἔχει ὅλως διάφορον ταξινόμησιν τῶν ὀρυκτῶν, βασιζομένην ἐπὶ τῆς χημικῆς συνθέσεως καὶ τοῦ ὀξέος τῶν ὀρυκτῶν.

Ἡ Α΄ κλάσις περιέχει ἁπλᾶ, πρωτογενῆ σώματα.

Ἡ Β΄ ἀνθρακοῦχα, θειοῦχα, σεληνιοῦχα, τελλυριοῦχα, φωσφοροῦχα, ἀρσενιοῦχα, βισμουθοῦχα καὶ ὀξυθειοῦχα ὀρυκτά.

Ἡ Γ΄ φθοριοῦχα, χλωριοῦχα, ὀξυφθοριοῦχα καὶ ὀξυχλωριοῦχα.

Ἡ Δ΄ ὀξείδια καὶ ὑδροξείδια τῶν στοιχείων.

Ἡ Ε΄ ἀργοϊκὰς ἑνώσεις (μετὰ τοῦ ἀργοῦ.

Ἡ Ϛ΄ ἀνθρακούχους ἑνώσεις.

Ἡ Ζ΄ σεληνιοῦχα καὶ μαγγανοῦχα.

Ἡ Η΄ θειοῦχα ὀρυκτὰ ἄνυδρα καὶ χλωριούχους ὡς καὶ φθορικούχους ἑνώσεις.

Ἡ Θ΄ οὐρανιοῦχα, χλωριοῦχα πυριτιοῦχα, σιδηροῦχα, βοριοῦχα ὀρυκτά.

Ἡ Ι΄ φωσφοροῦχα, ἀρσενιοῦχα, βαναδιοῦχα καὶ ἀντιμωνιοῦχα.

Ἡ ΙΑ΄ ἀργιλλοῦχα, σιρκονιοῦχα, φθοριοῦχα, κασσιτεροῦχα.

Ἡ ΙΒ΄ νιοβιοῦχα καὶ ταντα λοῦχα.

Ἡ ΙΓ΄ ὀργανικὰς συνθέσεις.

Κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα ἐγένετο κατὰ πρώτην φορὰν καὶ ἡ χρῆσις τοῦ καμινευτῆρος αὐλοῦ (chalumeau) κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ὀρυκτῶν. Μεγάλως δὲ συνετέλεσαν καὶ ἐνταῦθα αἱ ὀρυκτολογικαὶ συλλογαὶ καὶ ἰδίᾳ τὰ ὀρυκτολογικὰ μουσεῖα, ἂν βρίθει ἡ ἐσπερία καὶ ἐν οἷς καθ' ὡρισμένας ἡμέρας εἶναι ἐλευθέρα ἡ εἴσοδος εἰς τοὺς τὴν ὀρυκτολογίαν σπουδάζοντας ἵνα ἐκεῖ ἐπὶ τῶν ὀρυκτῶν διδάσκωνται. Καὶ ὀπτικαὶ ἰδιότητες τῶν ὀρυκτῶν (διάθλασις, πόλωσις) ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην. Ἐργαλεῖα δὲ πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν ὀρυκτῶν ἔκ τε τῶν φυσικῶν, τῶν χημικῶν φαινομένων καὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν ἀνεκαλύφθησαν πλεῖστα, ἐξ ὧν πλὴν τοῦ προλεχθέντος καμινευτῆρος αὐλοῦ ἀναγράφομεν τὸ πρίσμα τοῦ Nicol, διὰ τὴν διάθλασιν, τὸ γωνιόμετρον, τὴν ψαλίδα τοῦ τουρμαλίνου (διὰ τὴν διπλῆν διάθλασιν) καὶ ἄλλα πολλά. Καὶ ἐν τῇ ὀρυκτολογίᾳ ὑπάρχει ἰδιαιτέρα «Γεωγραφία», ἐν ᾗ ἀναφέρονται τὰ διάφορα ὀρυκτὰ διατεταγμένα ἀναλόγως τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως αὐτῶν, τὰ πρὸς χημικὴν ἔρευναν ἀναγκαῖα σώματα (ὀξέα, ἀλκάλια, ἄμμος) καὶ ὁ καμινευτὴρ αὐλός. Αἱ περὶ χημικῶν γνωρισμάτων ἰδίως ἐργασίαι προυχώρησαν κατὰ πολὺ περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΘ΄ ἑκατονταετηρίδος. Ἡ σπουδαιότης αὐτῶν κατεφάνη τοσοῦτον μεγάλη, ὥστε καὶ συστήματα ἐπὶ τῶν γνωρισμάτων τούτων μόνον βασιζόμενα ἐσχηματίσθησαν, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὸ τοῦ Zirkel, ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Naumann Elemente der Mineralogie. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς:

Α΄ Κλασις. Στοιχεῖα καὶ ἰσόμορφοι αὐτῶν ἑνώσεις μετὰ τῶν τάξεων τῶν μεταλλοειδῶν καὶ τῶν μετάλλων.

Β΄ Κλασις. Θειοῦχοι ἑνώσεις. Περιλαμβάνει ἡ κλάσις αὕτη τὰς τοῦ σεληνίου, τοῦ τελλυρίου, τοῦ ἀρσενίου, τοῦ ἀντιμονίου καὶ τοῦ βισμουθίου.

Γ΄ Κλασις. Ὀξείδια. Μετὰ τῶν τάξεων: ἀνυδρῖται· ὑδροξείδια καὶ ὑδρίδαι.

Δ΄ Κλασις. Ἁλατοῦχα ὀρυκτά. Μετὰ τῶν τάξεων τῶν ἁπλῶν καὶ συνθέτων ἁλατοειδῶν, τῶν φθοριοειδῶν καὶ ὀξυχλωριοειδῶν.

Ε΄ Κλασις. Ὀξυγονοῦχα ἅλατα. Ἐνταῦθα ὑπάγονται ἅπασαι αἱ μετὰ τοῦ πυριτικοῦ ὀξέος ἑνώσεις τῶν μετάλλων, ἐλαφρῶν τε καὶ βαρέων.

ΣΤ΄ Κλασις. Ὀργανικαὶ ἑνώσεις καὶ προϊόντα ἀποσυνθέσεως. Περιλαμβάνει ἅλατα ὀργανικῶν ὀξέων, ἄνθρακας, ρητίνας, ἀνθρακούχους ἑνώσεις.

Ἡ ἔρευνα τῆς χημικῆς συστάσεως τῶν ὀρυκτῶν κατέχει τὴν πρώτην ἐν τῇ ὀρυκτολογίᾳ βαθμῖδα, ἡ δὲ μορφολογικὴ καὶ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων ἔρευνα τίθεται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ. Πρὸς ἐξέτασιν τῆς χημικῆς τοῦ ὀρυκτοῦ συστάσεως ἐν τῇ ὀρυκτολογίᾳ χρησιμοποιοῦνται αἱ αὐταὶ μετὰ τῆς ὀργανικῆς χημείας μέθοδοι καὶ μόνον ὁσάκις πρόκειται περὶ ταχείας καθορίσεως ὀρυκτοῦ τινος χρησιμοποιεῖται ἡ διὰ τῆς χημικῆς ὁδοῦ ἔρευνα, καθὸ ταχύτερον ἄγουσα πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν, καὶ ἰδίᾳ ἡ χρῆσις τοῦ καμινευτῆρος αὐλοῦ πρὸς ἐκτέλεσιν πειραμάτων τήξεως, χρωματισμοῦ καὶ ὑαλοποιήσεως (μαργαρῖται βόρακος καὶ φωσφορικῶν ἁλάτων). Ὁ Wiesbach, ὁ Hirschwald, ὁ Haushofer καὶ πρὸ πάντων ὁ Kobell ἵδρυσαν τὴν εὐχερεστάτην ταύτην μέθοδον ποιοτικῆς ἀναλύσεως, ἐδημοσίευσαν δὲ καὶ ὁδηγίας πρὸς χρῆσιν αὐτῆς. Στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς χημικῆς συνθέσεως εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν ὀρυκτῶν. Ἀλλὰ δι' ὀλιγιστα μόνον ὀρυκτὰ ὑπάρχουσι μέχρι τῆς σήμερον ἐργασίαι ἐπὶ τοῦ τόσον σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου. Διὰ τὸν σχηματισμὸν ὅμως τῶν περισσοτέρων ὀρυκτῶν καταφεύγομεν ἀκόμη εἰς ἁπλᾶς εἰκασίας. Οὕτως, ἐκ τῆς πείρας ἀπεδείχθη ὅτι πολλαὶ πυριτικαὶ ἑνώσεις προκύπτουσιν ἐξ ἁπλῆς μόνον τήξεως, ὀφειλομένης εἰς ἡφαιστειώδους φύσεως αἴτια (ῥύακας κτλ.). Ἄλλαι παράγονται ἐκ χημικῆς συμπυκνώσεως, ἤτοι δι' ἐξαερίσεως, διὰ τῆς θερμότητος χημικῆς τινος διαλύσεως καὶ εἶτα στεροποιήσεως αὐτῆς δι' ἀναψύξεως (ὡς ὁ σιδηροπυρίτης). Ἄλλα ὀρυκτὰ παρήχθησαν δι' ἐπιδράσεως ἄλλων πολυπλοκωτέρων χημικῶν φαινομένων (ὡς ὁ γύψος) διὰ τῆς ἐπενεργείας σιδηροπυρίτου ἐπὶ ἀνθρακικοῦ τιτανίου· ἡ ὑποστάθμη τῶν ἀνθρακούχων ἁλάτων ἐν ταῖς ἀνθρακούχοις πηγαῖς ὑδάτων· ἡ ἐποστράκωσις τῶν ἐντὸς ἀσβεστούχων ὑδάτων εἰσαγομένων σωμάτων (ἐν Αἰδηψῷ, Κάρλσβαδ κ. ἄ.). Τέλος δύνανται καὶ ὀργανικὰ σώματα νὰ μετάσχωσι τῆς κατασκευῆς τῶν ὀρυκτῶν· ὡς σκελετοὶ ζῴων, ἢ ἀπολελιθωμένα καὶ ἀπηνθρακωμένα λείψανα φυτῶν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγένοντο πειράματα, δι' ὧν ἐσαφηνίσθησαν πολλαὶ κατασκευαὶ ὀρυκτῶν διὰ τῆς τεχνητῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν τοιούτων. Θαυμάσιον τοιούτου εἴδους ἔργον εἶναι τὸ τοῦ Fuchs «Τὰ τεχνητῶς παραγόμενα ὀρυκτά» (ἐν Ἀρλέμῃ, 1872. Δι' αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ φύσις εἰς πολλὰς περιπτώσεις διαφοροτρόπως παράγει ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος ὀρυκτοῦ. Οὕτω τὸ θεῖον ἄλλοτε μὲν τυγχάνει προϊὸν συμπυκνώσεως, ἄλλοτε ὑποστάθμη (ἐξ ἀποσυνθέσεως τῶν θειούχων πηγῶν), ἄλλοτε ἐξ ἀποχωρίσεως ἐκ διθειούχου σιδήρου, ἐκ θειικῶν ἁλάτων καὶ ἐκ φυσικῶς κεκρυσταλλωμένου θείου ἢ ἑνώσεων αὐτοῦ μετὰ γύψου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν ὀρυκτῶν, οὐδεμία δυστυχῶς μέχρι τῆς σήμερον ἐτέθη ἀρχή. Σπανίως κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς χαρακτηριστικὰς τῶν ὀρυκτῶν ἰδιότητας λαμβάνονται τὰ ὀνόματα· ὡς *ὀρθόκλασις*, ἕνεκα τῶν ὀρθογωνίων θραύσεων. Πολλάκις αἱ ὀνομασίαι αὗται εἰσιν ὅλως ἐσφαλμέναι, ὡς οὐρανίτης (cölestin), ὀρυκτὸν ἔχον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχρόους ποικιλίας. Συνηθέστερον ἀποκαλοῦνται τὰ ὀρυκτὰ ἐκ τοῦ τόπου τῆς προελεύσεως αὐτῶν, ὡς ἰσλανδικὸς κρύσταλλος, ἢ ἐξ ὀνόματος προσώπου τινός, ὡς οὐολφραμίτης. Περὶ τῆς ὀνοματολογίας τῶν ὀρυκτῶν ὁ Κόβελ ἐξέδωκε λίαν ἐνδιαφέρον σύγγραμμα.

Ε΄ ΓΕΩΛΟΓΙΑ

Ὁ μέγας ἀνήρ, εἰς ὃν ἡ ἐπιστημονικὴ γεωλογία ἢ γεωγνωσία ὀφείλει τὴν ὕπαρξιν αὐτῆς, εἶναι ὁ Gottlob Abraham Werner, γεννηθεὶς τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1750 ἐν Βεράου καὶ ἀποθανὼν τῇ 30 Ἰουνίου 1817 ἐν Δρέσδῃ, ὁ περιώνυμος καθηγητὴς τῆς γεωλογικῆς ἐν Φραϊβέργῃ ἀκαδημείας, οὗ ἡ σχολὴ ἐγένετο γνωστὴ καθ' ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον καὶ ὅστις ἔσχε τὸ εὐτύχημα νὰ συγκατατάξῃ μεταξὺ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο μεγίστους τῆς ἐπιστήμης ἱεροφάντας, τὸν Ἀλέξανδρον Οὔμβολδ καὶ τὸν Λεοπόλδον φὸν Βάχ.

Ὁ Βέρνερ ἦτο ἐν πρώτοις διάνοια διαυγὴς καὶ νοῦς κανονικὸς ὡς ὁ Λινναῖος καὶ ὅ,τι ὁ τελευταῖος κατώρθωσεν εἰς τὴν βοτανικὴν ἰδίᾳ καὶ τὴν ζῳολογίαν, ἔπραξεν οὗτος εἰς τὴν ὀρυκτολογίαν καὶ γεωλογίαν. Ἀμφότεροι ἦσαν ὀξυδερκέστατοι παρατηρηταί, ἀμφότεροι συνησθάνοντο τίνος εἶχον πρὸ παντὸς ἀνάγκην αἱ ἐπιστῆμαι, εἰς ἃς ἠσχολήθησαν, ἵνα ἀναπτυχθῶσιν, ἀμφότεροι ἐξεπόνησαν σύστημα σταθερόν, συμπεριλαμβάνον ἐν ἑαυτῷ ἁπάσας τὰς πρὸ αὐτῶν γενομένας παρατηρήσεις, δυνάμενον δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐδημιούργησαν νέους ὅρους, νέας μεθόδους καὶ δύνανται νὰ καυχηθῶσιν ὅτι ἔδωκαν νύξιν εἰς πρόοδον, δυναμένην νὰ διεγείρῃ τὸν θαυμασμόν.

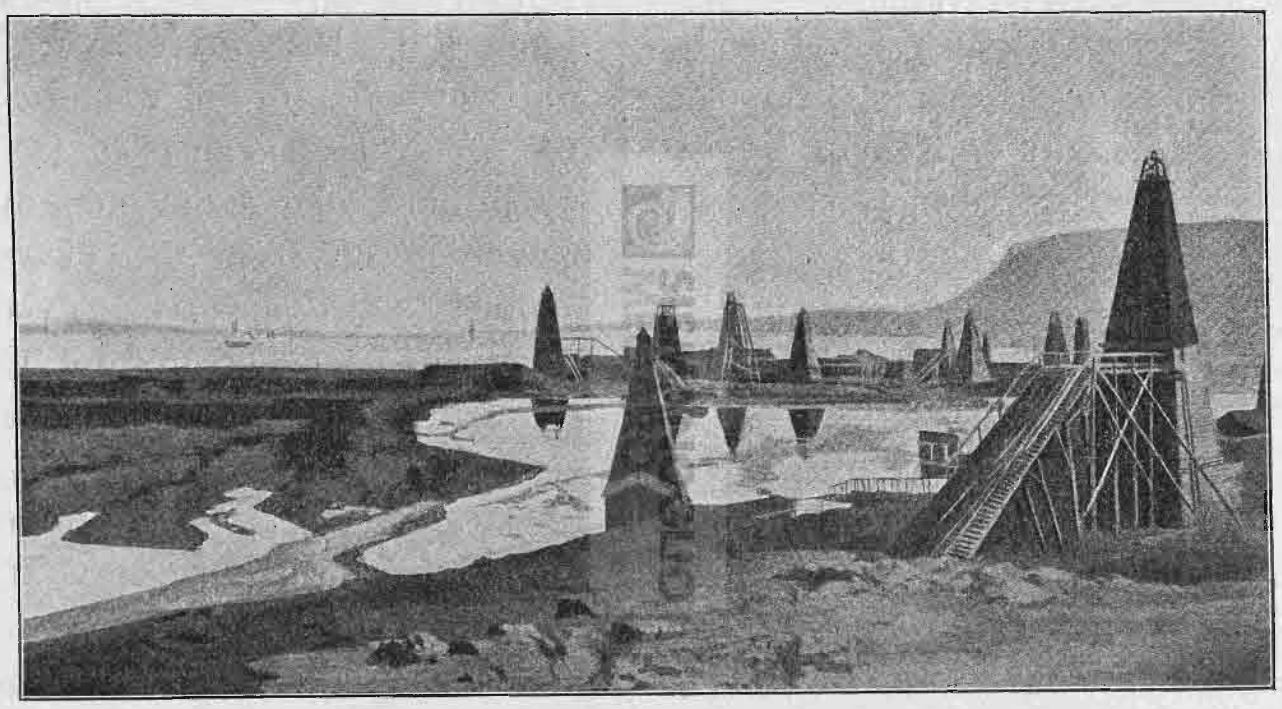

Πηγαὶ πετρελαίου ἐν Βακοῦ τῆς Ρωσσίας

Καὶ κατὰ πρῶτον συνέταξεν ὁ Βέρνερ σύστημα ὀρυκτολογίας οὐχ ὑφιστάμενον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δι' ὃ καὶ λίαν εὐνοϊκῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Εἶτα ἐστράφη πρὸς τὴν μελέτην τῶν πετρωμάτων καὶ ἔδωκε σαφῆ καὶ ὡρισμένην σημασίαν εἰς τὰς μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τυχαίως χρησιμοποιουμένας ὀνομασίας ὡς γρανίτης, συηνίτης, βασάλτης κτλ. εἰς τρόπον ὥστε τότε κατὰ πρῶτον ἐγένετο δυνατὸς ἐπιστημονικὸς καὶ ἀκριβὴς καθορισμός, ὡς καὶ παραβολὴ διαφόρων μερῶν. Αὐτὸς πρῶτος ποιεῖται λόγον περὶ τῶν διαφόρων κοιτασμάτων καὶ διακρίνει αὐτὰ εἰς ὁμοιόμορφα καὶ ἀνομοιόμορφα στρώματα. Δικαίως δὲ θεωρεῖται οὗτος ὁ πατὴρ τῆς γεωλογίας. Ἧττον εὐτυχὴς ἦτο ὁ Βέρνερ ἐν ταῖς θεωρίαις αὐτοῦ. Ὡς βάσιν, ἐφ' ἧς συνεσωρεύθησαν πάντα τὰ νεώτερα κοιτάσματα, θεωρεῖ τὸ ἀρχέγονον ὄρος, ἐκ γρανίτου καὶ συηνίτου, πορφυρίτου ἢ ὀφίτου συνιστάμενον, ἐφ' οὗ κατὰ πρῶτον μὲν συνεσωρεύθησαν τὰ ὀλίγον μόνον κλίνοντα ἢ καὶ ὁριζόντια κοιτάσματα. Πάντα ταῦτα ἐθεώρει ὁ Βέρνερ ἀποτελέσματα ὑδατογενῶν καταθεμάτων, πολὺ δὲ κεκλιμένας στοιβάδας θεωρεῖ ὡς τοπικὸν μόνον φαινόμενον. Κατ' αὐτὸν οὐδ' αἱ ἐλάχισται διαταράξεις εἰσὶ δυναταί, τὴν δὲ ἡφαιστειώδη δρᾶσιν θεωρεῖ οὗτος ὡς περιοριζομένην εἰς τοὺς νεωτάτους μόνον χρόνους, ἥτις δὲν ἐγίνετο εἰς παρελθούσας περιόδους. Ὡς ἐκ τούτου ἠναγκάζετο τὰ νεώτερα ἡφαιστειογενῆ πετρώματα, πρὸ πάντων δὲ τὸν βασάλτην, νὰ θεωρῇ ὑδατογενὲς καθίζημα, διὸ ἀπεκάλεσεν αὐτὸν τὸ νεώτατον τῶν ὑδατογενῶν πετρωμάτων. Σύμφωνος δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἠναγκάζετο εἶτα νὰ παραδεχθῇ ὅτι κατὰ διαφόρους χρονικὰς περιόδους τὸ ὕδωρ ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ κατήρχετο πάλιν ἀνεξηγήτῳ τῷ τρόπῳ καὶ ὅτι ἅπαντα ὀφείλουσι τὸν σχηματισμὸν καὶ τὴν μορφὴν αὐτῶν τῷ ὕδατι. Δυστυχῶς ὅμως ἐκ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν ἐλάχιστα διεσώθησαν καὶ ταῦτα ἐκ τετραδίων μαθητῶν αὐτοῦ, ἐφ' ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ βασισθῶμεν ἀρκούντως. Τὸ μόνον βέβαιον τυγχάνει ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γεωλογία κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς ἀνέλπιστον τελειότητος βαθμόν, ὃν καὶ σήμερον ἔτι, κατόπιν τοσούτων τεραστίων ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις προόδων κατ' ἐλάχιστον μόλις βαθμὸν ὑπερεσκέλισεν. Πολλοὶ σπουδαῖοι ἄνδρες ἐπωφελήθησαν τῶν θεωριῶν τοῦ Βέρνερ καίτοι πρότερον διεφώνουν πρὸς αὐτόν. Πρὸ πάντων διεφώνει ὁ περιώνυμος Saussure, ὁ πρῶτος τῶν νεωτέρων γεωλόγων τῶν Ἄλπεων, ὅστις συνεπέρανεν ὅτι τὰ ἐξ ἀσβεστολίθων καὶ σχιστολίθων κοιτάσματα τῶν ἀποκρήμνων μερῶν τῆς Βαλορσίνης καὶ τοῦ Λευκοῦ ὄρους συνεσωρεύθησαν ἐξ ἀποτόμου τινὸς ἀποσπάσεως, μὴ ἀποδεχόμενος τὰς τοῦ Βέρνερ θεωρίας. Ἡ σχολὴ τοῦ Βέρνερ ἀπήντησεν οὕτως ἀπανταχοῦ ἀντίδρασιν καὶ ἐν Γερμανίᾳ πρῶτος ἀνεφάνη ὁ Voigl, λεπτομερῶς μελετήσας καὶ τὰ κατὰ τὸ δάσος τῆς Θουριγγίας. Ὁ δὲ σκῶτος γεωλόγος Hutton διὰ τῆς θεωρίας τοῦ πυριγενοῦς τῶν κοιτασμάτων ἤρξατο τοσοῦτον κατάπολεμῶν τὸν Βέρνερ, ὥστε οἱ τῶν διαφόρων χωρῶν λόγιοι ἐδιχάσθησαν εἰς Ποσειδωνιστὰς καὶ Πλουτωνιστάς· ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Χοῦττον ἦσαν ἀσαφέστατα καὶ στρυφνότατα γεγραμμένα. Τοῦτο θὰ παρεκώλυε τὴν διάδοσιν τῶν θεωριῶν τοῦ Χοῦττον ἐὰν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ φίλος καὶ ὀπαδὸς αὐτοῦ Playfair δὲν ἐξέδιδεν ἐπεξηγηματικὴν καὶ διὰ πολλῶν παρατηρήσεων πεπλουτισμένην σαφῆ ἀνάπτυξιν τῶν θεωριῶν τοῦ διδασκάλου καὶ φίλου αὐτοῦ

ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕτερος χουτονιστής, ὁ James Hall, δὲν προσήρχετο ἐπίκουρος τῶν θεωριῶν τούτων διὰ τῆς γεωτεκτονικῆς αὐτοῦ. Ἡ θεωρία τοῦ Χοῦττον ὑπερέχει τῆς τοῦ Βέρνερ, καθότι ἀνεγνώριζεν ὕπαρξιν προπλαστικῶν δυνάμεων, ἐπενέργειαν γενικῆς ἐσωτερικῆς τῆς γῆς θερμότητος, κατὰ τὴν στερεοποίησιν τῶν ὀγκολίθων. Τέλος μετὰ πολλὰς διαμάχας τῶν δύο μερίδων τὸ πῦρ ἐνίκησε τὸ ὕδωρ, μέχρις οὗ δύο ἐκ τῶν διασημοτάτων φυσιοδιφῶν τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ Λεοπόλδος Βάχ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Οὐμβόλδος, οἵτινες καὶ δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὰς συζητήσεις ἐξ εὐλαβείας πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτῶν Βέρνερ, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ σεισμογενοῦς τῶν βασαλτῶν. Ἐφάνη δὲ πρὸς στιγμὴν ὅτι ἡ τῶν δύο ἐχθρικῶς διακειμένων σχολῶν ἀντίθεσις θὰ ἀπερρόφα ὅλον τὸ τῆς γεωλογίας ἐνδιαφέρον, ἀλλ' ἡ ἐμφάνισις νέων ἀνδρῶν καὶ ἡ ἵδρυσις ἐν Ἀγγλίᾳ τῆς Γεωλογικῆς Ἑταιρείας παρέσχον νέαν ὥθησιν εἰς τὰς ἐρεύνας τῆς ἐπιστήμης. Μεταξὺ τούτων διέπρεψαν ἐκ μὲν τῶν Ἄγγλων ὁ William Smith, ὁ ἱδρυτὴς τῆς νέας Στρωματογραφικῆς Γεωλογίας (1839), ὅστις καίτοι δὲν ἦτο πεπαιδευμένος, ἀλλ' ἐμπειρικὸς γεωμηχανικός, ἐμελέτησεν ὅμως κατὰ τὰς πρακτικὰς αὐτοῦ ἐργασίας τὰ στρώματα καὶ παρετήρησεν ὅτι ἕκαστον τούτων ἔχει καὶ ἰδιαίτερα ὀρυκτά· ἐκ τῶν Γάλλων δ' ἰδίως ὁ Βρογνιὰρ καὶ ὁ Κυβιέρος. Ἐπὶ πλέον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γεωλογικῶν μελετῶν συνετέλεσαν καὶ τὰ ἱδρυθέντα εἰδικὰ περὶ γεωλογίας περιοδικά, ὡς ἡ Revue des questions scientifiques, ἐν ᾗ κατὰ τὸ 1888 ὁ πολὺς τῆς ὀρυκτολογίας καὶ γεωλογίας νεώτερος ἱεροφάντης Δελαππαρὰν ἐδημοσίευσε περισπούδαστον μελέτην περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν γηΐνων δόμων. Ἔκτοτε αἱ γεωλογικαὶ παρατηρήσεις, καθιστάμεναι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀκριβέστεραι, ἐγενικεύθησαν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, γενομένης πανταχοῦ σπουδαίας ἐργασίας εἰς τὴν εἰδικὴν γεωλογικὴν περιγραφὴν ἑκάστης χώρας. Τοιουτοτρόπως ἐγεννήθη ἡ Γεωλογικὴ Γεωγραφία, ἐν ᾗ διέπρεψεν ὁ πολὺς Hochstebter, ὁ μυστικοσύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστροουγγαρίας Φραγκίσκου Ἰωσήφ, καταβαλόντος τὰς δαπάνας τῆς περιοδείας ἀνὰ τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικήν, περὶ τῆς γεωλογικῆς τῶν ὁποίων συστάσεως ἕως τότε ὀλίγιστα μόνον ἦσαν γνωστά· ὁ Χόχστεβλερ ἀπεκόμισεν ἐπανακάμψας γεωλογικὴν συλλογὴν τῆς Ἀσίας ἰδίως καὶ πρὸ πάντων τοῦ Ἀνὰμ καὶ τῆς Ἰαπωνίας, ἥτις εἶναι τό γε νῦν ἡ πρώτη ἐν τῷ κόσμῳ, ἀποκειμένη ἐν τῷ ὀρυκτολογικῷ μουσείῳ τῆς Βιέννης. Τελευταῖος πάντων τῶν νεωτέρων γεωλόγων ὁ Melchior Neumayr ἔγραψεν «Ἱστορίαν τῆς Γῆς», ἥτις ἐκδοθεῖσα τὸ δεύτερον ἐν Λειψίᾳ θεωρεῖται ἐκ τῶν ἀρίστων γεωλογικῶν συγγραμμάτων.

Γεώργιος Κυβιέρος

Περαίνοντες τὴν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ταύτην ἐπισκόπησιν τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἐν τῇ Φυσιογνωσίᾳ, ἧς αἱ λεπτομέρειαι ἀνάγονται εἰς τὴν ἁρμοδιότητα ἄλλων εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ὡς τῆς Βιολογίας, Χημείας κτλ., σημειούμεθα ὅτι ὁ κυρίως ἱδρυτὴς τῆς Παλαιοντολογίας Κυβιέρος ἀπέδειξεν ἀπὸ τοῦ 1802 ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν ἀπολιθωμάτων ἀνήκουσιν εἰς ἐκλείψαντα γένη καὶ εἴδη καὶ ἀνεσχημάτισεν ὁλόκληρον κόσμον ὄντων ἐκ τῶν λειψάνων αὐτῶν, τὰ μέγιστα συντελέσας οὕτως εἰς τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς γεωλογίας, παρά τινας σφαλερὰς θεωρίας αὐτοῦ. Ὁ Κυβιέρος ὑπεστήριζεν ὅτι αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀπολελιθωμένων ζῴων εἶναι τόσον σπουδαῖαι, ὅσον αἱ διαφοραὶ τῶν νεωτέρων ἐξ αὐτῶν μετὰ τῶν σήμερον ἐπιζώντων. Κατ' ἀκολουθίαν τῆς θεωρίας ταύτης ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἑκάστη τῆς γῆς περίοδος εἶχεν ἰδιαζούσας μορφὰς φυτῶν καὶ ζῴων καὶ ὅτι κατὰ τὸ πέρας ἑκάστης περιόδου ἐγένοντο ἕνεκα ἐπενεργειῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων καταστροφαὶ καὶ ἀνακαινίσεις, ἕως ὅτου κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς Γῆς περίοδον ἀνεφάνη ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ νῦν ζῶσα φύσις. Τὸ ἀνακριβὲς τῆς θεωρίας ταύτης ἀπέδειξαν ὁ Camper, ὁ Lemmering καὶ ὁ Blumenbach καὶ ἄλλοι· ἀλλὰ τῷ Κυβιέρῳ ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ὑπῆρξεν ἱδρυτὴς τῆς Παλαιοντολογίας· αἱ δὲ μεγάλαι καὶ σοβαραὶ ἔρευναι καὶ αἱ ἀνατομικαὶ συγκρίσεις αὐτοῦ θὰ προκαλῶσι πάντοτε τῆς ἐπιστήμης τὸν ἔπαινον.

Νικολλος Γ. Βουρος